

Yancy S

1983 P.

Chyupul
Stunning photos

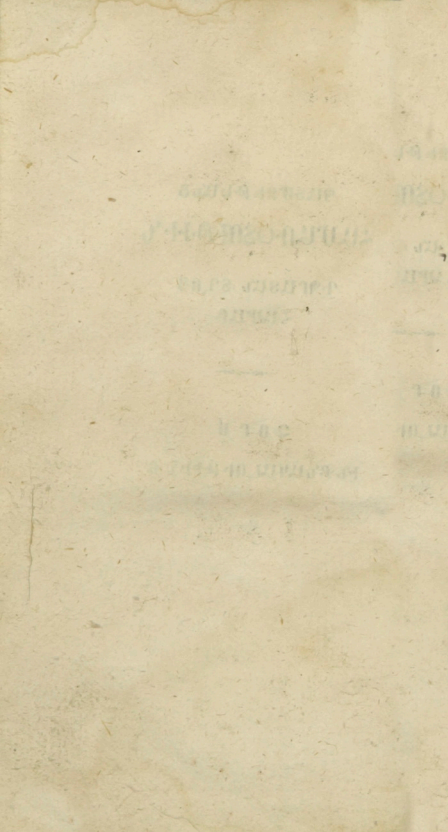
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՅ
ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆ

ԴՊՐԱՏԱՆ ՏՂՈՅ
ՀԱՄԱՐ

Զ Ո Ր Ս

ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

3464

1429 - 24

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

ՉՈՐԻՑ

ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆՑ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

Հ. ԵՓՐԵՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Ս Ե Թ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

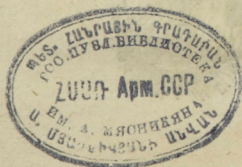
ՍՈՒՐԲ ԴԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆԵՔԸ

1833

9(3)

in

2004

1991

47

ԾԱՆՈՒՅՈՒՄՆ

ԹԻՒՐ սուրբ գրոց պատմութիւնը հարկաւոր է մարդուս, հաւատքին վերայ հաստատուելու և պէտք եղած խրատները մէջէն առնելու համար, Արտաքին պատմութիւններն ալ հարկաւոր է որ մարդ իմանայ օրինակներով սուրբ գրոց մէջէն առած խրատներուն պահելու հարկաւորութիւնը, տեսնելով ամէն տեսակ մարդիկ իր աչքին առջև. լսէ թէ անոնցմէ ո՞վ ի՞նչ ըրեր է. որո՞ւն ըրածը գովելու արժանի է, որո՞ւնը արհամարհել պէտք է. իմանայ թէ ե՞րբ մարդ իրեն աղէկ երևցածը պէտք է առաջ տանի և ե՞րբ ուրիշին ուղածին հետևի: Տեսնէ՝ թէ կիրքը մարդուս ինչէր ընել կուտայ, ի՞նչ փորձանքներու մէջ կը ձգուի. ի՞նչպէս մարդուս հարկաւոր է իր չափը գիտնալ. արդարութիւն սիրել. ուրիշի վերայ նաև թշնամիին վերայ գութ սէր ցուցընել: Մէկ խօսքով. ճանչնայ թէ աս աշխարհիս մէջ հաստատուն բան չիկայ. հարուստն ու աղքատը, թաղաւորն ու ռամիկը նոյնպէս քիչ ատենէն ամէն բան

կըմոռնան , կըթողուն երեսի վըրայ ու
իրենք աշխրբէս կելեն կերթան . միայն
իրենց ըրած աղէկունէ կամ գէշունէ յիշա
տակը կըմնայ : Եւ անդին իրենք ալ ար
դար գտտաւորէն Աստուծմէ ըրածներ
նուն փոխարէնը կառնեն կմ վարձ կամ
պատիժ յաւիտենական :

Աս բաներս իրենց գլխէն անցածի պէս
կամ պատմութեց մէջ հայլիի պէս տը
ղաքը տռլենին տեսնելով , խրատին ու
խեղք սորվեցընող օգտակար գործքերու
ձեռք զարնեն և գէշէն ըզգուշանան :

Մեր խնդիրքն ալ Աստուծմէ աս բանս
է . որով մենք ալ մեր աշխատանացը վարձ
քերնիս առած կըսեպենք :

Որովհետև Յիս մէջ գլխաւոր հետըզ
հետէ տիրող ազգերը Չորս Ինքնակալուի
ներն են . այսինքն Ասորիք , Պարսիկք ,
Յոյնք և Հռոմայեցիք . անոր համար աս
հատորը չորս մասն կըբաժնենք . և ուրիշ
երևելի ազգերուն հարկաւոր գիտնալու
պատմութիւններն ալ յաւելուած կընենք
իրենց ժամանակովը ամէն մէկ մասին ե
տուէն . թողլով միայն մեր ազգին պատ
մութիւնը , զատ հատոր տպելու համար :

Ա Ր Տ Ա Ք Ի Ն

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՅ

Վ Ը Ր Ա Յ

Հ. Լ. շիրքիս անցած գացած ազգերուն մէջ եղած գիպուածները բոլոր տեղնիտեղը կայ գրած :

Պ. Ինչպիսի ջրհեղեղ անաշնչին պատմութիւն գուրս ուրիշ ըստոյգ գրուած պատմութիւն չիկայ : Ջրհեղեղէն ետքն ալ երբոր Նոյի որդիքն աշխարհիս մէջ ասդիս անդին ցրուեցան ու ըսկսան իրենց քաղաքներ շինելու զատ զատ տէրութիւններ ձևանալ, մէջերնին հանդիպած երևելի գիպուածներն արձաններու վըրայ կը փորէին . կամ անոնց վըրայ երգեր շինելով ու երգելով որդիէ որդի կը թողուն : Անոր համար թէպէտ ան ատենները եղած գիպուածներէն շատ բան հիմա

կըյիշատակին , բայց առասպելներով
խառնած են : Ուստի պատմագիրները
ան գրսի պատմութիւնները չաշնչին պատ-
մութիւնը յարմարեցնելով , որչափ որ կա-
րելի է ճշմարիտը առասպելներուն մէ-
ջէն կըզատեն ու մեզի կաւանդեն :

Հ . Զրհեղեղէն ետքը ինչպան Ք.Պ ու-
ժով ու անուանի եղած ազգերը որոնք
են :

Պ . Հնուք և մեծագործուք երևելի
եղան Եգիպտացիք , Սինէացիք , Հնդիկք ,
Հայք , Կարբեդոնացիք : Բայց մեծա-
գործուք հետ մեկտեղ ուժով ալ երևելի
եղան Ասորիք , Պարսիկք , Յոյնք և Հռո-
մայեցիք . որոնք մեկզմէկէ ետեւ աշխար-
հիս մեծ մասին տիրեցին , անոր համար
Չոբս Ինքնակալուք կըկոչվին : Ինչպէս որ
Աժ ալ յայտնեց Նաբուքոդոնոսորին
արձանին տեսիլքովը : Ասոնցմէ ետքը
կամաց կամաց Ք.Պի հաւատքը տարած-
վելով , քրիստոնէութիւն հետ մարդկութիւն
օրէնքն ալ մտնալ ըսկսաւ . և անոր հա-
մար ասդիս անդին ինքնագլուխ զօրաւոր
տէրութիւներ ծաղկեցան : Եւ անկէ ինչ-
պան հիմա աշխարհիս մեծ մասին զօրա-
ւոր թագաւորներուն վերայ տիրողը ե-
ղաւ Ք.Պի հաւատքը . ինչպէս որ Դանիէլ
մարգարէն մեկներ էր Նաբուքոդոնոսո-
րին երազը :

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Չ ՈՐ Ի Յ

Ի Ն Ք Ն Ա Կ Ա Լ ՈՒ Թ Ե Ա Ն Յ

Մ Ա Ս Ն Ա

Ա Ս ՈՐ Ո Յ

Թ Ա Գ Ա Ի ՈՐ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ը

Ա

Հ. Ա Ս ՈՐ Ո Յ Թագաւորուիւն երբ Բէն
ըսկաւ, և առջի Թագաւորնին ով է: Աստ

Պ. Զրհեղեղէն հարիւր տարիի չափ 2204
եաքը երբոր ըսկսան մարդիկ հայաստա-
նէն բաժնըվիլ ասդիս անդին, և Սենա-
արայ դաշտին մէջ աշտարակը շինելու
ատեն լեզուին խառնակելով երբոր ցը-

րուեցան, Ներբովթ* Քամայ Թուռ, Քու-
շայ որդին, կարիճ և սիրտ վաստակող
մարդ ըլլալով զօրացաւ, ամէնուն վերայ
տիրեց ու շինեց Բաբելոն քաղաքն՝ որ
առաջ աշտարակ շինելու մտքով ըսկոեր
էին։ Ետքը գնաց Ասորեստան, Սեմայ
Ասուր որդւոյն ձեռքէն առաւ Նինուէն
ու հոն կըլթագաւորէր ինչվան որ մե-
ռաւ Հայկայ մեր նախահօրը ձեռքէն։

Հ. Ներբովթին ու յաջորդեց։

Պ. Ներբովթէն ետեւ հինգ աղգ որ-
դիէ որդի յաջորդեցին, բայց յիշատակի
արժանի գործք մը չընելով, հազիւ Թէ
անուանին մնաց։ Անոնց ետեւէն նստաւ
Նինուս. որ ինչվան Հնդկաստան գնաց
առաւ. Նինուէ քաղաքը մեծցուց զար-
դարեց. որուն պատերուն բարձրովին
էր հարիւր ոտք, իսկ հաստովին այն-
չափ էր՝ որ վերայէն իրեք կառք քովէ
քով հանգիստ կըրնային երթալ։ Հա-
զար հինգ հարիւր աշտարակ ունէր. բարձ-
րովինն էր երկու հարիւր ոտք։
Նինուս աս շինուածքները լրմնցնելէն
ետքը Բաղտրիացոց վերայ պատերազմի
գնաց անթիւ զօրքով, և անոնց մայրա-
քաղաքն առաւ Շամիրամին խորհրդովը՝
որ զօրավարներուն մէկուն կինն էր։

Հ. Նինուս ինչպէս մեռաւ։

Պ. Նինուս հաւնելով Շամիրամին խել-
քին և կարճուէր, վերան աչք ձգեց. ուս-

* ԲԵԼԱԼ ԻՇՎԻ ԻՄԲԱԿԱՂ, ԵՐ ՊԵՐ ԸՆԵԼ Է։

տի Շամիրամին էրիկն ալ Նինոսի սպառնալիքներէն զարհուրած ինքզինքն ըստաննեց : Անատենը Նինոս Շամիրամին իրեն կին առաւ . ուսկից տղայ մը ունեցաւ Նինուհա անուանով : Անգամ մը Շամիրամ ուզեց Նինոսէն որ հինգ օր միայն տէրուին իրեն յանձնէ , և ան հինգ օրւան մէջ Շամիրամ զՆինոս մեռցնել տուաւ ու ինքն իշխեց . և մեծ անուն թողլու համար Բաբելոնը զարդարեց :

Հ . Բաբելոնին գլխաւոր զարդերը որո՞նք են :

Պ . Նախ երևելի էին պարիսպներն որ երկուհարիւր կանգուն բարձր էին , և յիսուն կանգուն էր հաստուէնին . բոլոր շրջապատը չորսհարիւր ութսուն ասպարէզ՝ աղիւսով ու կտրով շինած . ձեւը քառակուսի . ամէն մէկ կողմը քսանը հինգական դուռ՝ թափծու սղնձէ . Շամիրամ պարըսպին դրսի գին մեծ խրամ փորեց՝ երկու կողմը աղիւսով պատած : Երկրորդ երևելի էր կամուրջը . երկայն մէկ ասպարէզ*, լայն երսուն ոտնաչափ , խոշոր քարերով շինած : Վամրջին երկու ծայրը երկու պալատ կար՝ որ գետին տակէն մէկզմէկու ճամբայ ունէին . մէկուն բոլորաիբր երսուն ասպարէզ , մէկաւ լինը վաթսուն . իրեք կարգ մէկզմէկէ հեռու պատով պատած . պատերուն վը-

* Ասպարէզն է 416 խնգոան . 4 խնգոանն է մէկ յոռ :

րայ բոլոր փորված պատկերներ: Մէկուն մէջն էր Վախազանաւոր Բաբասպան ըսածնին, քառակուսի, կամարներու վերայ առած. ու չորս գին սանդուխի ձևով բարձր պատ հիւսած՝ պարիսպներուն բարձրութեամբը. աս կամարներուն վերայ քարէ յատակ էր, քարին վերան ալ եղեգովու կուպրով ծեփած. անոր վերան աղիւս շարած, ալ վերան կապարով պատած, որպէս զի վերան լեցուցած հողուն թացուիլը՝ շինուածքին մնաս չընէ. հոն տնկած կար ամէն տեսակ ծառ. մէջը ջրհաններ շինած: Կամարներուն տակն ալ մեծամեծ աղւոր սրահներ էին: Երրորդ երևելի էր Բելայ մէհեանը, որուն մէջն էր մեծ աշտարակ մը ամէն Եգիպտոսի բրդունքներէն բարձր, քառակուսի. որ կը կարծեն թէ բուն Բաբելոնի աշտարակն ըլլայ: Կըսեն թէ ասոնցմէ մէկ քանին վերջի թագաւորներու շինուածք են:

Հ. Շամիրամ Բաբելոնին շինուածքէն ուրիշ երևելի ի՞նչ գործք ըրաւ:

Պ. Բաբելոնէն դուրս ալ ուր որ կերթար, շինուածքներով կը զարդարէր, ծուռումուռ ճամբաները կը շքեցէր: Անանկ կառավարուէ հոգի մըն ալ ունէր՝ որ երբ ինքը կերևնար՝ ամէն խռովութի կը դադարէր: Օր մը մազերը շրտկելու զարդարվելու ատենն խմացուցին որ քաղաքին մէջ խռովուի կայ. մէկէն անանկ խառնափնդորած մազերով գնաց

խաղաղօրէց . և ասոր յիշատակ արձան Բ . Ա
մը կանգնեցին ան երեցած կերպարան-
քովն , իմացընեւով իրեն հոգացողուն ու
շանքը : Շատ պատերազմներ ալ ըրաւ .
հայաստան ալ եկաւ մտաւ . ետքը ինչ-
վան հնդկաստան գնաց , ինդոս գետէն
ալ լաստերով անդին անցաւ . ուսկից որ
Աղեքսանդրէն ուրիշ թգր չիկրոցաւ
անցնիլ : Բայց Շամիրամ յաղթւած ետ
գարձաւ , զօրքերուն շատը կորսընցու-
ցած : Քառսուն տարի իշխելէն ետեւ
Նինուլասայ իր որդոյն հետ ուզեց կար-
գըվիլ , ան ալ մեռուց զինքն ու տեղն
անցաւ :

Բ

Հ . Նինուլաս ի՞նչպէս կառավարեց
տէրուիլ . և անոր ո՞վ յաջորդեց :

Պ . Բոլորովին անհոգութեամբ . միայն զօրք
որոշեր էր որ տարւէ տարի կըփոխվէին
հաւատարիմ զօրապետներու ձեռքի տա-
կը՝ որ չըլլայ թէ իրեն ինչպիսի մը հասցը-
նեն : Աս անհոգութեամբ մէջ երսուն թա-
գաւոր ետեւէ ետեւ նստեցան և ամենևին
յիշելու արժանի պատմութի մը չիթո-
ղուցին : Անոնցմէ ետեւ նստաւ Փուա
կում Փուղա , որուն որ Մանայեմ Իէլա-
ցոց թագաւորը տասը տաղանդ տուաւ
իրեն օգնելու համար : Կըկարծըվի թէ
Յովնանու քարոզութեն զըջացող թագա-
ւորն առ է և Սարգանապաղայ հայրը :

Ք.Ա Ջ. Սարգանապաղ ի՞նչ մարդ է :

Պ. Ասորեստանցոց առջև թագաւորներուն ցեղին վերջինը . որ կրնատէր կանանց հետ ըոք կրմանէր , կըզարդարվէր կնկտոց պէս ու կուտէր կըխմէր . ինչ վան որ օր մը վարբակէս Մարաց իշխանը տեսնելով Սարգանապաղը կանանց հետ նստած , բարկացաւ , դնաց Պարոյր Հայոց նահապետին ու Բեղեսիս Բաբելոնի իշխանին հետ մէկ եղաւ ու Սարգանապաղը Նինուէի մէջ երկար սաշարելէն ետեւ , երբոր Տիգրիս գետին սաստկացած ատենը սլատին մէկ կողմը փլաւ , բոլոր զօրքը ներս թափեցան . և թագաւորն ալ յուսահատած՝ պալատին չորս դին փայտ գիզած բռնկցընել տուաւ՝ ու իր կնկտոցմով և շատ ունեցած գանձերուն հետ մէկ տեղ այրեցաւ :

Հ. Սարգանապաղին ո՞վ յաջորդեց :

747

Պ. Վարբակէս Սարգանապաղին յաղթելէն ետեւ , որովհետեւ Պարոյրն ու Բեղեսին իրեն օգնեցին , Պարոյրին պատուոյ համար թագ խրկեց որ թագաւոր կոչվի . և Բեղեսին ալ Բաբելոնի վերայ թագաւոր դրաւ Սարգանապաղին տեղը : Աս Բեղեսին սուրբ գրոց մէջ Բաղդան կըկոչվի : Բեղեսիին ետեւէն նստան որդիքը ինչվան Թագղաթփաղասար , որ ինքզինքը Նինուս կրտսեր անուանեց , ու Նինուէն նորոգելով իր աթոռը հոն փոխեց : Անոր համար ասիկա Ասորեստանի նոր ինքնապալու թէ առաջին թագաւոր

կըսեալի. Ա. քաղ թագաւորը զասի իրեն Ք. Ա
օգնութի կանչեց. աս ալ գնաց յաղթեց
ամէնուն, Ա. քաղէն ալ չափէ դուրս
հարկ առաւ ու դարձաւ :

Հ. Թագաւոր թաղաւորէն ետե ով
նստաւ :

Պ. Սաղմանասար. որ Իէլացոց թա 728
գաւորութիւնը ջնջեց ու մարդիկը գերի
տարաւ, Տօբիթն ալ մէկտեղ: Ետեւէն 717
նստաւ Սենեքերիմ Սաղմանասարին որ
գին, որ երկու անգամ Եէմին վերայ ե
կաւ: Աւջի անգամուն Եթովպացիք իր
երկիրները կոխելուն համար՝ ըսպառնա
լով ետ դարձաւ. երկրորդ անգամուն
Եղեկիա Ա. յինկաւ. և մէկ գիշերւան
մէջ հրեշտակը Սենեքերիմին զօրքէն հա
րիւր ութսուն և հինգ հազար ջարդեց,
որ առաւօտանց խաղք եղած քիթը կա
խած ետ դարձաւ, ու սրտին ցաւէն ըսկը
սաւ ջարդել իր տէրուն մէջ եղած Իէլա
ցիները, որ Տօբիթ կը թաղէր: Իրեննե
րուն վերայ ալ ըսկսաւ խստանալ. ինչ
վան իրեն երկու մեծ տղաքը զինքը մե
հենին մէջ ըսպաննեցին ու հայատտան
փախան: Եւ իրեն յաջորդեց սղտի որ
դին Ասորդան :

Գ

Հ. Ասորդանայ ինչ գործքը կըսիւն,
և անոր յաջորդն ով է:

Պ. Եէմի վերայ սլատերազմ բացաւ,

Ք.Ա Մանասէն գերի տարաւ ու քիչ առե-
 669 նէն թողուց : Սաւադոքին անոր յաջորդն
 է, որ կրավի Նաբուքոդոնոսոր առաջին :
 Ասոր ատենն ըսկսեր էր ուժովնալ Մա-
 րաց թագաւորութիւնը, որ առաջ ասդիս
 անդին ցրուած անգլուխ աղդ մըն էր :

Հ. Մարաց թագաւորութե՛ն առջի
 ծաղկեցընողն ո՞վ էղաւ :

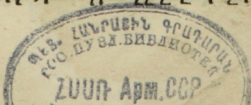
710 Պ. Դիովկ խելացի մարդ մը զանոնք
 ամէնքը ժողվեց, մէջերնին կարգ կանոն
 դրաւ, ու Եկբատան քաղաքը շինեց եւ
 թը պարիսպով մէջէ մէջ, և խիստ մէջի-
 նը որ է եօթներորդը՝ ամէնէն բարձր,
 որուն մէջն էր թագաւորին պալատը .
 վեցերորդին մէջն էր իշխաններունը . իսկ
 մէկաւնոնց մէջը քաղաքացոցը : Ամէն
 մէկ պարսպին եզերքը այլեւայլ գոյն աը-
 ւած, դրսըվանց խիստ ահաւոր կերեւնար :
 657 Դիովկ երբոր մեռաւ, անոր տղան Փրաւ-
 որտ կամ Արփաքսադ աւելի ամրացուց
 զԵկբատանը և ըսկսաւ քալել Պարսից և
 Հայոց վերայ և չորսդիին տիրել :

Հ. Արփաքսադ Ասորոց կըրցա՞ւ վը-
 նաս մը ընել :

Պ. Չէ. վասն զի երբոր ըրած յաղթու-
 թիներովը հպարտացած՝ Ասորոց վըրան
 ալ վազեց, Նաբուքոդոնոսոր դէմն ելաւ
 յաղթեց, գնաց ինչվան Եկբատանն ալ
 առաւ, բռնեց զԱրփաքսադն ու նե-
 տով ըսպաննել տուաւ :

Հ. Նարուբոդդոնոսոր Արփաքսադէն ըստ Գ. Ա.
սպաննէլէն ետեւ ուրիշ ի՞նչ հանգիստեցաւ
Ասորոց ու Մարաց մէջ:

Պ. Առջի բերանը Նարուբոդդոնոսոր 669
հպարտութեամբ լցված ըսկսաւ տիրել ուրիշ
ամէն գաւառներուն վերայ որ առաջ
իրմէն գլուխ քաշեր էին: Ետքը խրկեց
Հողեփեռնէսը Բեաիդուայի վերայ ալ որ
գնաց Յուդիթէն յաղթըվեցաւ ու զօրքն
աւցրուեցան: Անատենը Կիաքսար Փրա 635
ւորտի որդին հօրը տեղն անցաւ ու սաս-
տիկ կատաղած ըսկսաւ Նաբուբոդդոնոսո-
րայ վերան վազել. Հողեփեռնէսին ցըր-
ւած զօրքին հանգիստեցաւ ու ջարդելով
ինչվան Նինուէ հասաւ, և քիչ մնաց որ
քաղաքն առնէ: Բայց լսելով թէ Սկիւ-
թացիք Եւրոպայէն Մարաց երկրին վը-
րայ կուգան, ետ դարձաւ, անոնց հետ
սպառնալով քէնց, յաղթըվեցաւ. և 626
քսանըութը տարի Սկիւթացիք տիրեցին
գրեթէ բոլոր Ասիայի. ինչվան անգամ
մը խարդախութեամբ Մարաց ազգը բոլոր
զՍկիւթացիներն իրենց տունը հրաւիրե-
ցին և մէկ գիշերվան մէջ զամէնքը մէկէն
ըսպաննեցին: Անատենը մնացածները
ցրուած փախան Լիւդացոց աշխարհքը,
և անկէ սպառնալով ըսկսաւ Լիւդացոց
ու Մարաց մէջ. ինչվան անգամ մը սպա-
տերազմելու ատեն արեւու խաւարմունք
հանգիստեցաւ. անոնք կարծելով թէ Այժ
սպառնալ է, խաղաղուի ըրին հաշտուե-
ցան՝ մէկզմէկու արին լգելով. ինչպէս

Ք . Ա որ սովորութիւն էր՝ դաշն դնելու ատեն
մէկզմէկու թե քիչմը վերաւորել ու ա-
րիւնը լզէլ :

Դ

Հ . Առաջին Նաբուքոդոնոսորին ուլ
յաջորդեց :

648

Պ . Սարակոս իրեն որդին , որ անալի-
տանուէր համար անարգւեցաւ ամէնէն .
և Նաբուսպաղսար զօրապետն ալ ապրս-
տամբեցաւ ու քսանըմէկ տարի Բաբե-

626

լոնի մէջ գլուխ քաշած իշխելէն ետև ,
երբոր Կիաքսար Մարաց թադաւորն Բա-
կիւթացոյ ձեռքէն ազատեցաւ , անոր
հետ մէկ եղած եկան Նինուէն առին ,
կործանեցին . ինչպէս որ մարգարէացած
էր . Սարակոսն ըսպաննեցին . և անկէ
ետքը Ասորեստանցոյ մայրաքաղաքը միշտ
Բաբելոն եղաւ : Ատեն անցաւ , երբոր
ըսկասն ապստամբիլ Նաբուսպաղսարէն
քովի եղած ազգերը , ինքը ծեր ըլլալուն
606 իր որդին , ք , Նաբուքոդոնոսորը խրկեց
անոնց դէմ :

Հ . Նաբուքոդոնոսոր տէրուին ինչ-
պէս կառավարեց :

Պ . Չորսդին ըսկսաւ յաղթութիւններ
ընել , ինչվան հրէաստան ալ եկաւ , Յո-
վակիմը բռնեց . ետքը նորէն թողուց .
բայց շատ Իէլացիներ հետը Բաբելոն
տարաւ : Եւ երբոր Նաբուսպաղսար մե-
ռաւ , դնաց Նաբուքոդոնոսոր աթոռը

նոտաւ . և թագաւորուէ չորրորդ տա . Ք . Ա
 րին երազ տեսաւ , որնոր Դանիէլը մեկ
 նեց : Ետքը երբոր Յովակիմ ասպատամ
 բեցաւ , Նաբուքոդոնոսոր գնաց սաշարեց
 Եէմն ու Յովակիմը բռնեց մեռուց : Ետ
 քը անոր որդին Յովակիմ երբոր նորէն
 ասպատամբեցաւ , Նաբուքոդոնոսոր եկաւ
 բռնեց դերի տարաւ անով տեղով , ու Սե
 դեկիան թագաւորեցուց : Սեդեկիան ալ
 երբոր Եգիպտացոց թագաւորին դիմեց ,
 եկաւ Նաբուքոդոնոսոր՝ Յուդայի թա
 գաւորութիւնը բոլորովին վերցուց : Անկէ 589
 վերջը պատահեցաւ երից մանկանց քա
 ջուլութիւն : Ետքը Նաբուքոդոնոսոր գնաց
 Տիւրոսի վերայ , տասւիրեք տարի պա
 շարելով առաւ . անկէ գնաց բոլոր Ե
 գիպտոսի տիրեց : Եւ երբոր հանգստա
 ցած ըսկաւ Բաբելոնը զարդարել , հպար
 տացած ուրախութեան մէջ եղած ա
 տենը՝ ծառին տեսիլքը տեսաւ , ու գա
 զանի բնուի փոխվեցաւ , ինչվան որ խել
 քը գլուխն եկաւ և անկէ տարիէ մը մե
 ռաւ , քառսունւիրեք տարի թագաւո
 րելէն ետեւ : Տեղը նստաւ որդին Իդմա
 րովգաք :

Հ . Երկրորդ Նաբուքոդոնոսորէն ետեւ
 որչափ դիմացաւ Ասորեստանցոց թա
 գաւորութիւնը :

Պ . Խիստ քիչ . վասն զի Իդմարովգաք
 թոյլ մարդ ըլլալով՝ դաւով ըսպաննելե
 ցաւ : Տեղը նստաւ Նեգղասարոս , որ Մա
 րաց գէմ պտորզմ բանալով մեռաւ . անոր

Ք.Ա որդին Լաբեորաքոս գէշ մարդ ըլլալով
 ընտանիքը մեռուցին զինքը, ու տեղն ան-
 ցաւ Նաբուքոդոնոսորին թոռը Լաբինիտ
 538 Բաղտասար, որուն ատենը վերցըւեցաւ
 Ասորեստանցոց տէրունիւր. որ պիտի յի-
 շենք Պարսից պատմութե մէջը :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԱՍՈՐՈՅ ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

ԵԳԻՊՏՈՍԻ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ե

Հ. Եգիպտոսի Թագաւորուիւր երբ Ք.Ա
ըսկսաւ, և առջի Թագաւորն ո՞վ եղաւ :

Պ. Զրհեղեղէն հարիւր տարիի չափ 2188
ետքը Բաբելոնին աշտարակը կործանե-
լու ատեն Քամ' Նոյայ որդին գնաց Եգիպ-
տոս բնակեցաւ : Եւ որովհետեւ Քամ'
չորս որդի ունէր, Քուշ, Մեսորեմ,
Փուդ, Քանան . ասոնցմէ Մեսորեմը,
որ արտաքին պատմիչները Մենէս կա-
նուանեն, հօրը մեռնելէն ետեւ իշխեց
Եգիպտոսի ու առաջին Թագաւոր ըս-
վեցաւ . և զՔամն ալ Արամազդ Ամինն
անուանով Այ տեղ պաշտել ըսկսան : Ա-
նոր համար անձաշունչին մէջն Եգիպտոսը

կրկնովի Երկիր Քամայ կամ Մեսարեմայ : Իսկ Մեսարեմայ իրեք եղբայրներն ալ Եգիպտոսի քովի գաւառներուն իշխեցին . Քանան՝ Քանանացոց երկրին . Քուշ Եթովպիային . Փուդ Լիբիայի կողմերուն : Բայց Եգիպտացիք առ չորս թագաւորներուն յաջորդները՝ ամէնքը մէկ թագաւորուն իշխեցողի պէս ետեւ ետեւ կը շարեն ու քառապատիկ շապընելով իրենց իշխանուն տարիները , աշխրբիս ըստեղծմանէն ալ առաջ կըսանին ազգերնուն ըսկիզբը . որ յայտնի սուտ է :

Հ . Մեսարեմէն ետեւ ով իշխեց Եգիպտոսի :

Պ . Յաջորդուն կարգաւ յայտնի չէ . բայց երևելի եղան ինչ , Բուսիրիս՝ որ Թեբէ քաղաքը շինեց հարիւր դուռով . որ ամէն մէկ դռնէն՝ մէկէն կըրնար հանել տասնական հազար զինուոր և երկերկու հարիւր կառք : Մէջը պալատ մը շինեց մեծ և գեղեցիկ . և ուրիշ շէնքեր , սիւներ , արձաններ , որոնց աւերակները տեսնելով ճամբորդները ինչ վան հիմա՝ զարմանալով կը պատմեն : Զարմանալի էր և Մեմփոսի արձանը՝ որ արեւը վերան զարնելու ատեն անուշ ձայն կը հանէր :

Բ . Ոսիմանդ , որուն շինած պալատն ու գրքաստունը երևելի է . նաև իր գերեզմանը՝ որուն վերայ նշանած էր արեւուն ընթացքը , ամիսները ևն :

ի. Ուկոր, որ Մեմփիս քաղաքը չի Գ.Ս.
հեց Նեղոսին բաժնրված տեղը:

ի. Մերիս, որ լիճ մը փորել տուաւ,
որուն շրջապատն էր իրեքհազար վեցհա-
րիւր ասպարէզ, և խորուիը իրեքհարիւր
ոտնաչափ: Աս լիճը Եգիպտոսի խիստ
մեծագործ բաներուն մէկը կըրնայ սեպ-
վիլ և ամէնէն ալ օգտակար: Վասն զի
Եգիպտոսի մէջ անձրև քիչ ըլլալով՝ Նե-
ղոս գետը իրենց ջուր կըհասցընէ. Մե-
րիս աս լիճը շինեց՝ որ երբ գետը խիստ
լեցվի օգոստոս ամսուն, հոն պարպըւի
ու երկրին մնաց չընէ. և երբոր Նեղոս
ցամբի յունվար ամսուն, ան լճէն ջուր
տան արտերուն. ասով բոլոր Եգիպտոս
պարարտացաւ և միշտ գեղեցիկ կանչը-
ցած կերևնայ:

հ. Մերիսէն ետև Եգիպտոսին յիշա-
տակի արժանի թագաւոր ո՞վ եղաւ:

Պ. Երկուհարիւր վաթսուն տարի 2084
չափ օտար հովիւ թագաւորներ տիրե-
ցին: Ետքը եկան ան թագաւորներն որ
սուրբ գրոց մէջ Փարաւոն կըկոչվին. ա-
նոնցմէ մէկը զՅովսէփ գեղեցիկն իրեն 1728
երկրորդ ըրաւ. ուրիշներն ալ զԵլէւացիներ
ըր չարչարեցին ու ան երևելի բուրգերը
շինել տուին: Ասոնց մէջէն երևելի ե-
ղան Սեսոսար, Փերոն, Գէոպա և Գեփ-
րէն երկու եղբարք որ ետևէ ետև յիս-
նական տարի իշխեցին բռնաւորութե-
որոնք հրաման չէին խտար ժողովրդեան
տաճար երթալու, և կըչարչարէին զա-

Ք. Ա մէնքը՝ բուրգեր շինել տալով: Ասոնցմէ
 էտե Ծիկերին, որ միայն եօթը տարի իշ-
 խեց. ու երբ խնդրեց գիւքերէն թէ անի-
 րաւները շատ ապրեցան ու ինքը քիչ,
 պատասխան լսեց՝ թէ Դու ալ յիսուն
 տարի պիտի ապրէիր թէոր անիրաւ ըլ-
 լայիր, անիրաւ ժողովուրդը պատժելու
 համար: Ետքը Ասիքիս Փարաւոն, որ
 Սողոմոնին հետ խնամութիւն ըրաւ: Սաւ-
 սակիմ, որ շատ զօրքով Այ հրամանովն
 եկաւ Եէմին տաճարը կողոպտեց: Չա-
 րեհ, որ Ասայի վերայ ելաւ ու ջարդը-
 ւեցաւ: Սաբակ, որուն Ողիան գետ-
 պան խրկեց որ գայ օգնէ Սողմանասա-
 րին գէմ: Սեթոն. Թարակ. Երկոտա-
 սան թագաւորք. Փսամետիքոս. Նէքա-
 ւով. Փսամուլթէս. Վափրէս. Ամասիս.
 վերջինը Փսամենէս:

2

Հ. Բուրգերը ի՞նչ շինուածք են:

Պ. Թագաւորներու գերեզմաններ.
 յատակնին քառանկիւն և բարձրութիւ-
 նին եռանկիւն, ու վերի ծայրերնին սուր:
 Մէջերնէն մէկը խիստ մեծ է որ եօթը
 հրաշալեաց մէկը կըրնայ սեպիլի. 77
 ձողաչափ բարձր է. ամէն մէկ կողմի
 երկայնութիւն 110 ձողաչափ. երսուն
 տարի քչեց շինելը. միայն բանւորնե-
 րուն սօխի սխտորի համար չորս միլիոն
 արծաթ ըստակ գնաց:

Հ. Սեսոստրին վերայ դիտնալու ար. Գ. Ա
Ժանի ի՞նչ կըպատմուի :

Պ. Նախ պզտըկուց իր հայրը Ամենով 1491
փիա հրաման տուաւ որ Սեսոստրի ծնած
օրը Եգիպտոսի մէջ ամէն ծնած տղաքն
իրեն բերեն. ու անոնց հետ մէկտեղ կըր-
թել տուաւ Սեսոստրը՝ ամէն տեսակ չար-
քաշութէ վարժեցընելով: Ետքը խրկեց
զինքը պատերազմի ան մէկտեղ մեծցած
ընկերներով: Ասանկ քաջուէ վարժե-
լով Սեսոստր, երբ ինքնագլուխ եղաւ՝
ամէնուն սիրտը շահել կընայէր անու-
շուք ու արդարուք. և ան իր ընկերնե-
րը զօրագլուխ դնելով շատ յաղթութի-
ներ ըրաւ: Բիւրաւոր զօրքերով Գան-
գէսէն ինչվան Գանուբ տիրեց: Կուզէր
անցնիլ նաև Եւրոպա, պաշար չունե-
նալուն ետ դարձաւ: Ամէն հասած տե-
ղերն արձան կըկանգնէր՝ վերան իր ա-
նունը գրած: Շատ երևելի շինուածք-
ներ ալ շինեց յարմար չափերով. բայց
իր հպարտութեն չիկըրցաւ չափ դնել:
Յաղթըւող թագաւորներէն երբոր հարկ
տալու կուգային, անոնցմէ չորս հոգի
իրեն կառքին կըըծէր: Ետքը իր ծերուն
ոտեն աչվըները կուրցան, յուսահատած
ինք զինքը մեռուց: Բոլոր կենացը մէջ
փառք վաստըկելու աշխատեցաւ, ու չի-
կըրնալով աշխարհիս փառքով սիրտը կը-
տացընել, իր կեանքէն ալ կամօք հրա-
ժարեցաւ:

Ք.Ա. Զ. Սեփարիմն ո՞վ յաջորդեց :
 1457 Պ. Իր որդին Փերոն : Անգամ մը երբ
 Նեղոս տասներու թը կանգուն բարձրա-
 ցաւ , Փերոն բարկացաւ , ու գետը պատ-
 ժեւ ուղեւով՝ գետին մէջը նետ նետեց .
 ետքը ինքը պատժուեցաւ / կուրցաւ կը-
 սեն :

Զ. Ասիքիս ի՞նչ գործք ըրաւ յիշելու
 արժանի :

1104 Պ. Օրէնք գրաւ Եգիպտացոց որ փոխ
 առնողն իր հօրը մարմինը գրաւ տայ .
 և ով որ անհոգ ըլլայ գրաւը ետ առնե-
 լու , երբոր մեռնի՝ իրեն յուղարկաւո-
 րուի չընեն : Ասիքիս առջիններէն աւելի
 մեծ բուրգ մը շինեց ու վրան գրեց ,
 թէ Ինչպէս Արամազդ կուռքերուն մէջ ,
 անանկ ալ աս՝ բուրգերուն մէջ մեծ է :

Զ. Սեթոնի վերայ ի՞նչ կըսպատմուի :

719 Պ. Կըսեն թէ Սեթոն շատ ջերմե-
 ռանգ ըլլաւով , ըսկսաւ քրմութիւնէ
 ու բոլոր զօրքը երեսէ թողուց , եկա-
 մուսնին դադրեցուց : Եւ երբոր Սենե-
 քերիմ վրան պատերազմի ելաւ , Սե-
 թոն առանց զօրքի մնացած՝ Հեփես-
 տոսի տաճարն սպաւինեցաւ ու պատ-
 գամ լսեց որ չիվախէ երթայ : Ուստի
 ելաւ քաղքին արուեստաւոր մարդիկ
 ները ժողովեց ու պատերազմի գնաց : Եւ
 կըսեն թէ ան գիշերը շատ մկներ եկան
 Սենեքերիմայ զօրաց աղեղներուն լարերը
 և վահանները կրծելով անպիտանացու-
 ցին . անանկ որ երկրորդ օրը Սենեքերիմ

աստիկ ջարդ ուտելով փախտւ։ Աս յաղ
 ԹուԹեանս նշան ՍեԹոն մեհենին մեջ
 կանգնեց Հեփեստոսին արձանը՝ աջ ձեռ-
 քը մուկ մը տուած, արձանին վերան ալ
 գրած Թէ Պէտք է բարեպաշտ ըլլալ դի-
 քերուն։ Աս Սենեքերիմայ Եէմի վերայ
 գալուն ու հրեշտակէն գիշերը ջարդը-
 ւելուն պատմունին է՝ որ Եգիպտացիք ի-
 րենց յարմարցուցեր են. որովհետեւ Սե-
 նեքերիմ Եգիպտացոյ յաղԹեւէն ետքը
 եկաւ Եէմին վերան ու գիշերւան մեջ
 հրեշտակէն ջարդըւեցաւ։

Է

Հ. Երկոտասան Թագաւորներն ինչ
 մարդիկ են։

Պ. Թարակայ մեռնէլէն ետեւ Եգիպ-
 տացիք չիկըրնալով իրենց Թագաւոր մը
 որոշել, միաբանեցան տասներկու մեծ
 իշխաններ մեկտեղ Թագաւորելու. և
 որովհետեւ Հեփեստոսէն պատգամ ելեր
 էր Թէ Ով որ պղինձ գաւաթով գինի ի-
 րեն նուիրէ, ան կիշիւէ ամէնուն, աս
 բանէս տասներկուքն ալ երգումով հրա-
 Ժարեցան. և իրենց ասանկ միաբանուէր
 յիշատակ՝ շինեցին անուանի բաւիղը Մե-
 րիսեան լճին քով՝ որ էին տասներկու
 պաշտ մեկտեղ՝ հազար հինգհարիւր
 խուցով և տասներկու սրահով. Թէ որ
 ճամբայ չիգիացողը մէջը մտնէր, ալ չէր
 կըրնար ելլել։ Տասնըհինգ տարի տա-

Ք. Աւերկուսքը միաբան թագաւորելէն ետեւ՝ օր մը մէկտեղ մեհենին մէջ ոսկի գաւաթով գինի խմելու առեն, գաւաթ մը սրակսեցաւ. ուստի մէջերնէն փսամեաթիկոսն ուշ չի գնելով՝ գլխէն սղնձէ սաղաւարաբ հանեց ու անով խմեց: Աս բանըս մէկաշինոց գէշ երևնալով՝ զինքը քշեցին Եգիպտոսին ներսերը: Հոն փսամեաթիկոսը սլառգամ լսեց՝ թէ Պղնձէ մարդիկ ծովի կողմէն գան քեզի օգնեն սլիաթի: Ասէն անցաւ, օր մը իմացուցին իրեն թէ սղնձի մարդիկ եկեր են, որ էին մէկ քանի զրահ հալած Յոյն զինուորներ՝ ալէկոծուէ հոն ինկած: Անառնել փսամեաթիկոս զօրք ժողովեց, զանոնք վերակացու դրաւ ու գնաց տիրեց Եգիպտոսի:

Հ. Փսամեաթիկոսի վերայ գիտնալու ինչ բան կայ:

669

Պ. Խաղաղասէր ըլլալով՝ ամէն բան աղէկ կարգի կը դնէր ու կուժովնար: Քսանըհինգ տարի սրաշարելով Ազով տացոց քաղաքն առաւ: Արսէն թէ երկու տղայ մէկըմէկէ զատ այծերու մէջ մեծցընել տուաւ. երկու տարիէն երբոր մարդ քովերնին գնաց, ըսկսան տղաքը Պէգգօս կանչել. քննեցին իմացան որ Պէգգօս Փախգացոց լեզուով հաց ըսել է. ասկէց կարծեցին Եգիպտացիք որ Փախգացիք իրենցմէ հին ազգ են:

Հ. Նեքաւովայ վերան ինչ կը պատմուի:

616

Պ. Նեքաւով ուզեց որ Վարմիր ծովը

Նեղոս գետին հետ միացնէ . բայց հա- Բ. Ա
զար տապարէզ տեղ փորել տալով, հա-
րիւր քսանհազար մարդ ջարդուէին
ետքը թողուց . պատգամ լսելով թէ Ան
թշնամիներուն ճամբայ կըլլայ : Նէքա-
ւովայ օրը Փիւնիկեցի նաւավարներ Վար-
միր ծովէն ճամբայ ինկան՝ Սեպտէի նե-
ղուցէն դարձան Եգիպտոս եկան : Աս
թագաւորն է որ Բաբելոնացոց վերայ եր-
թալու ատեն Յովսիան գէմն ելաւ ու
մեռաւ : Նէքաւոյն ալ Բաբելոնէն ետ
դառնալու ատեն մտաւ Եմ հարկատու
ըրաւ :

Հ. Վափրէս ո՞վ է, ու ի՞նչ երևելի
գործք ըրած ունի :

Պ. Վափրէսն է Փարաւոն Վափառը, 594
որ շատ զօրանալով կարծեց թէ Այ ալ
կըյաղթէ : Սեգեկիան ալ անոր յու-
տացաւ . բայց Այ հրամանովը Նաբուքո-
դոնոսոր Սեգեկիային յաղթեց . ետքը
Եգիպտացոց մէջն ալ խռովուի իյնալով,
երբ մէկզմէկուհետ կըկռուէին, գնաց
Նաբուքոդոնոսոր յաղթեց, Տիւրոսին վը-
րայ աշխատելուն վարձքն առաւ, և Ամա-
սիսը թագաւոր դրաւ ու դարձաւ :

Հ. Ամասիս ի՞նչ երևելի գործք ունի :

Պ. Ամասիս առաջ Վափրէսին իշխան- 569
ներուն մէկն էր որ խրկըւեցաւ ժովո-
վըրդեան մէջ Վափրէսի գէմ ելած խռ-
վուծիը դադրեցնելու համար . անա-
տենը ժղլրդը Ամասիսին գլուխը թագ-
դրին . ինք ալ սիրով ընդունեցաւ ու

Ք.Ա ըսկսաւ Վափրէսին գէմ կռուիլ: Եւ
 ետքը երբոր Նաբուքոդոնոսորէն ալ
 հաստատուեցաւ ակթոռը, պատերազմով
 նորէն յաղթեց Վափրէսին ու բռնեց
 խզգեց: Որովհետեւ ժողովուրդը Ամա-
 սիսին պէտք եղած պատիւը չէին ընէր,
 ինքն ալ գիտնալով որ բռնի ինք զինքը
 պատուել տալ չըլլար, վարպետութք մը
 անոնց իմացուց: Երէն ոտք լուալու ոս-
 կիէ կոնքը արձան թափել տուաւ որ
 պաշտեն, և օր մը երբ եկեր երկրպագուի
 կընէին, յայտնեց իրենց արձանին ինչ
 բանէ շինած ըլլալն ու ըսաւ որ զինքն ալ
 չարհամարհէն: Ամէնքը համոզուեցան ան
 օրինակէն: Շատ շինուածքներ ըրաւ.
 Եղեփանտին քաղաքէն մատուռ մը բե-
 ղել տուաւ Նեղոսին մէջէն՝ մէկ կտոր
 քարէ փորած, որ էր քսանըմէկ կան-
 գուն երկայն, տասնը չորս կանգուն լայն
 և ութ կանգուն բարձր. երկու հազար
 մարդ երկու տարւան մէջ կըրցան բե-
 ղել: Յունաց հետ բարեկամուի ըրաւ.
 Կիպրոսի ալ տիրեց: Ասոր յաջորդեց
 525 Փսամենէսն որ Կամբիւսէն ըսպաննըւե-
 ցաւ, և Եգիպտացոց տէրուիլը խառնըւե-
 ցաւ Պարսից հետ:

Ը

ԳԻՏԵԼԻՔ

Հ. Եգիպտացիք ի՞նչ մասնաւոր օրէնք ունէին :

Պ. Եգիպտացիք որ գիտուէ ու արհեստի մայր կըսեալէին . թագաւորին օրէնքն էր յաջորդութեւն նստիլ որդիէ որդի : Թագաւորին պարտքն էր որ ամէն բանի մէջ ժողովրդեան օրինակ տայ : Ամէն մարդ պարտըկան էր որ իր անունը աղքը գրել տայ գիւանին մէջ, և արհեստի մը տէր ըլլայ : Մեռելին վերայ նախ քննուի կընէին . թէ որ աղէկ ապրեր էր՝ վերան գովեստ կըխօսէին ու ողբ կընէին, ետքը զմեռած՝ տունը խորշի մէջ կըկեցընէին . որոնցմէ ինչվան հիմա կըգտնուէին որ Մոսէս կըկոչվին : Իսկ թէոր գէշ մարդ էր, անոր պատիւ չէին ընէր ու կըթաղէին :

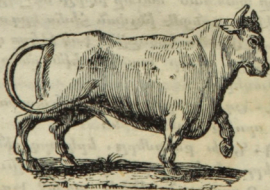
Հ. Եգիպտացոց մէջ աւելի պատուաւոր որո՞նք կըսեալէին :

Պ. Նախ քուրմերը . երկրորդ զինուորները, երկրագործներն ու հովիւները : Գրքատուն շինելն առաջ Եգիպտացիք ըսկսան, անունը դնելով Բժշկարան հոգւոց : Արձանագործուի և գրել թէ ամէն ուրիշ արհեստներ Եգիպտա-

ցոցմէ ըսկսան . միայն նուագարանը կար-
համարհէին՝ շնասակար սեպեւով :

Հ . Եգիպտացոց կրօնքն ի՞նչ էր :

Պ . Վընդուռէին թէ հոգիներն անմահ
են . բայց հոգեփոխուէ կը հաւատային :
Այ տեղ կը պաշտէին ամէն տեսակ գա-
ղանները . ինչպէս մուկ , կոկորդիլոս , օձ .
նաև կանաչեղէնները , ինչպէս սոխն ու
սխտորը : Բայց իրենց ամէնէն մեծ աստու-
էր Ասլիս կովը , որ երբ կը մեռնէր , նշան-
ներովը կը փնտրուէին ու տեղն ուրիշ մը
կը բերէին : Իմաստուք բոլոր աշխարհք
զարմացընող մարդիկ՝ ճշմարիտ Ածը չի-
ճանչնալու համար , կովուն բառաջը՝
սոխին հօտը իրենց իմաստուէր պատճառ
կարծեցին :

Մ Ա Ս Ն Բ

ՊԱՐՄԻՅ

ԻՆՔԵՆԱԿԱԼ ՈՒԹԻՒՆԸ

Թ

Հ. Ի՞նչ կերպով ըսկսաւ Պարսից ինք. Բ. Ա
նահալուիւ :

Պ. Կիաքսար Մարայ թագաւորը Նա. 635
բուպաղսարայ հետ Նինուէն կործանե-
լէն ետեւ ըսկսաւ տէրութիւն մեծցընել :
Երբոր մեռաւ, անոր որդին Աթգահակ
կամ Ասուերոս տեղն անցաւ ու եր-
կար ատեն թագաւորեց. որ երկրորդ Նա-
բուքոգոնոսորայ ատենները կիյնայ : Աս
Աթգահակը մանչ մը և աղջիկ մը ունե-
ցաւ. մանչը իրեն յաջորդեց, որ կրկոչ-
ւի Կիաքսար երկրորդ, կի՞ Դարեհ Մար-
աղջիկն ալ, որդւն անուէն էր Մանդա-
նէ, տուաւ Կամբիւս անուէնով Պարսկի
մը, ուսկից ծնաւ Կիւրոսը, որ եղաւ
Պարսից առջի ինքնահալը :

Ք.Ա Հ.Աժգահակ ինչո՞ւ Մանգանէն Պարսկի հետ կարգեց :

599 Պ.Աժգահակ երազ մը տեսաւ որ Մանգանէին բերնէն շատ ջուր բխելով բոլոր Ասիան կըլեցընէր : Հարցուց մոգերուն , ու լսեց որ Մանգանէն տղայ մը ծնի պիտի որ բոլոր Ասիային տիրէ . անոր համար Աժգահակ վախցաւ կարգելու զինքը Մարաց ազգէն իշխանի հետ : Կարգելէն ետեւ երազմալ տեսաւ որ Մանգանէն որթ մը բուսաւ ու բոլոր Ասիային շուք կընէր . անոր համար ետեւէն եղաւ որ տղան ծնածին պէս ըսպաննէ . և աս բանս յանձնեց Արբակ իշխանին : Արբակ վախնալով Մանգանէէն , տղան տարաւ Թագաւորական հովուի մը տըւաւ որ մեռցընէ . հովիւն ալ նոյն օրը մեռած տղայ մը ունեցած ըլլալով , անոր հետ փոխեց . և հովուին փնտջն անունը քած նշանակելուն համար կըսեն թէ շուն մը հոգացեր մեծցուցեր է զՎիւրոս : Օր մը տղաքը խաղ կըխաղային , որոնց մէջ իշխանի տղայ ալ կար , ու զՎիւրոսը Թագաւոր ձեւացուցին . Վիւրոսն ալ իշխանին տղան իբրեւ թէ յանցանք ըրեր է , պատժեց : Աս բանս Թագաւորին ականջը հասաւ , ուզեց տեսնել ան հովուին տղան , և տղուն համարձակ կերպին հաւնեցաւ . շատ քննելէն ետքը խնայաւ որ Մանգանէին տղան է : Բարկացաւ Արբակին որ չէ մեռուցած . ու վրէժը հանել ուզելով , անոր

տղան գաղտուկ բերել տուաւ, մորթեց,
խորովեց, ու սեղանի վըրայ Արբակին
առջևը դնել տուաւ: Արբակ չի գիտ-
նալով ուտելէն ետքը, Թագաւորը դար-
ձաւ հեգնելով ըսաւ իրեն. Արբակ,
ինչո՞ւ իմ Թոռս ողջ պահեցիր՝ Թէ որ
համով կուտւի սիրելւոյն միսը: Լսեց
սոսկացաւ Արբակ, խշխշաց կտրտեցաւ
սիրտը, և ռիւք ո՞վ կըրնար մարել: Իսկ
Աժգահակ մոգերուն խորհրդովը Պարս-
կաստան իր հօրը խրկեց ՂԿԻԼՐՈՍԸ:

Ժ

Հ. ԿԻԼՐՈՍ Ի՞նչ կեղտով ինքնակա-
լուծէ հասաւ:

Պ. Պարսից երկրին մէջ ԿԻԼՐՈՍ ըսիւ-
տաւ քաջուհիներ ընել. և անունը մեծ-
նալով մեր Տիգրան Թագաւորին հետ
աւբարեկամացաւ: Աժգահակ տա բա-
խերըս լսելով ըսկսաւ խռովիլ: Անատենը
երազմալ տեսաւ որ վիշապ մը իրեն հետ
կռուեցաւ ու սասաիկ վիրաւորեց զինքը:
Անոր համար մեծերուն հետ խորհուրդ
ընելով Տիգրանայ քոյրն իրեն կին առաւ
որ խաբէութիւն զՏիգրանը մեռցնել տայ՝
որպէս զի ԿԻԼՐՈՍին օգնել չի կարենայ:
Աս բանըս Տիգրան լսելով ԿԻԼՐՈՍին ի-
մացուց: ԿԻԼՐՈՍ ալ որ արդէն ռիսացած
էր Աժգահակայ իրեն դէմըրած Թշնա-
մուհիներուն համար, երբոր Աժգահակ
խաբէութիւն Տիգրանը կը կանչէր տեսնը-

Ք.Ա ւելու, Տիգրանն պատերազմի պատրաստ
տըւած գէմն ելաւ՝ Կիւրոսին հետ մէկ
տեղ. և Արբակ ալ՝ որուն հաւտացեր
էր Աժգահակ իր զօրքը, պատերազմին
դաստկացած ատենը Կիւրոսին կողմն
անցաւ: Անատենը Աժգահակ կատղած՝
560 Տիգրանին հետ զարնըւեցաւ ու մեռաւ:
Ետքը Կիւրոս Աժգահակայ որդին զԿի
աքսարն որ Դարեհ Մար կըկոչէի, հօրը
տեղը նստեցուց՝ իր ձեռքին տակը, և
ինքը Պարսից առաջին ինքնակալ ըսե-
ցաւ, տիրեց բոլոր Ասիայու Տիգրանին
օգնութիւն. Ասորեստանցոց ալ յաղթեց՝
Կիաքսարայ հետ մէկտեղ:

Հ. Կիւրոս ինչպէս վերջացուց Ասո-
րեստանի թագաւորութիւնը:

555 Պ. Ասիայի ամէն կողմերուն յաղթե-
լէն ետքը զԿիաքսար Մարաց թագաւորն
հետն առած՝ Ասորոց վերան գնաց, տի-
րեց ամէն քաղաքներուն, հասաւ ինչ-
վան Բաբելոն, անատենն որ կիշխէր
Բաղտասար, ու ամէնեւին անհոգ հան-
գիստ էր՝ քաղաքին ամրութիւնը ապաւի-
նած. և մէջն ալ քսան տարւան պաշար
կար. բայց չէր գիտէր թէ մարդուս զըզ-
ջումէն ուրիշ բան՝ Այ սպառնալեացը
չիկըրնար յաղթել: Որովհետեւ Եփրատ
գետը քաղաքին մէջէն կանցնէր, Կիւ-
րոս քաղաքին բոլորտիքը լայն փոս բա-
նալ տուաւ շատ աշխատանքով. և Բա-
բելացոց մեծ տօնի մը գիշեր, որ բոլոր
քաղաքը կերուխումով կանցընէին, պա-

որաստընեցաւ ներս վաղելու : Ան գի-
շերն ալ Բաղտասար սեղանի վըրայ ու-
րախացած՝ Այ տաճարին ամաններովը
գինի խմելու ատեն՝ պատին վըրայ գրած
գիրը տեսաւ , ու սարսափած՝ Դանիէլը
կանչեց մեկնել տուաւ . բայց կարծէր
թէ դեռ ուշ կրկատարւին ան ըստառ-
նալիքները : Կէս գիշերէն ետքը Կիւրոս
գետին բերանը դարձուց գէպի իրենց
նոր բացած փոսէն քալեցուց . անանկ
որ ան մեծ գետին ան կտորն որ քաղա-
քին մէջէն կանցնէր՝ ցամքեցաւ : Անա-
տենը զօրքը քաղաքին երկու կողմէն՝
ցամքած գետին ճամբէն ըսկսան ներս
վաղել : Քաղաքացիք բոլոր գինովցած ,
քաղաքին մէջը գետին երկու բովի սղնձէ
դռներն ալ դոցելու մոռցեր էին . ուստի
զօրքը գիւրաւ մտան՝ աղէկ ջարդ մը տը-
ւին , թագաւորն ալ մեռուցին : Ասան-
կով վերջացաւ Ասորեստանցոց տէրութիւն .
և Կիւրոսի ինքնակալութիւն ալ աւելի
հաստատուեցաւ : Իսկ Բաբելոնին իշխան
եղաւ Կիաքսարը , որ և Դարեհ :

538

ԺԱ

Հ . Կիւրոս Բաբելոնն առնելէն ետե-
րէն գործքի հետ եղաւ :

Պ . Քիչ ատենէն երբոր Կիաքսար մե-
ռաւ , Մարաց թագաւորուէն ալ բոլո-
րովին ինքն իշխեց . ու իր աթոռը գրաւ՝
ձմեռը Բաբելոնի մէջ , իսկ ամառը Շոշ

536

Ք. Ա ու Եկբատան : Բոլոր տէրուիւր հարիւր
քսան նախարարութի բաժնեց . անոնց
վերայ ալ իրեք իշխան դրաւ , որոնց մէջ
առջինն էր Դանիէլը . անոր համար նա
խանձեցան Դանիէլի, ու առիւծին գու
534 բը ձգել տուին : Ետքը Կիւրոս Աստուծ
մէ շարժած , Եէմին տաճարը շինելու
հրաման տուաւ :

Հ . Կիւրոս ինչպէս մեռաւ :

525 Պ . Անգամ մը Սկիւթացոց վերայ պա
տերազմ բացաւ , և զանոնք խաբէլու
համար բանակին տեղը շատ բարեքներ
թողլով փախչիլ ձեացուց . անոնք ալ
հասան , նստան ուտելու խմելու : Անա
տենը Կիւրոս վերանին հասաւ՝ ջարդեց
փախուց , և անոնց թագուհին տղան
բռնեց : Թագուհին շատ աղաչեց որ տղան
ես տայ , Կիւրոս չիտուաւ . տղան ալ
յուսահատուէն ինքզինքը մեռուց : Ան
ատենը Տոմիւր թագուհին կատաղած՝
նորէն Կիւրոսի վերայ պատերազմի ելաւ
ու զինքը նեղ տեղւանք խոթելով մեծ
ջարդ տուաւ . հոն Կիւրոս ալ մեռաւ
եօթանասուն տարւան : Եւ Տոմիւր թա
գուհին գտնալով Կիւրոսի մարմինը , գը
լուխը կտրեց՝ արիւնով լեցուցած տիկի
մէջ դրաւ , ըսելով . Կշտացիր արիւնով :
Ետքը Կիւրոսի մարդիկը մարմինը ձեռք
ձգեցին ու բերին Պարսկաստան թա
ղեցին :

Հ . Կիւրոսին յաջորդ ո՞վ եղաւ :

524 Պ . Իր մեծ որդին Կամբիւս , որ Ե

գիպտացոց վերայ պատերազմ բացաւ .
 և որովհետեւ պէտք էր որ նախ Պեղոսս
 սահմանակից ամուր քաղաքն առնէ ,
 աստնկ խորամանկութի բանեցուց . Եւ
 գիպտացոց պաշտած կենդանիներէն շատ
 մը իր բանակին առջեւն տանելով գնաց
 քաղաքին մօտեցաւ . Պեղոսցիք վախ-
 նալով իրենց աստուածներէն , գէմ չի-
 գրին . Կամբիւս ալ մէկէն մտաւ քա-
 ղաքն առաւ : Ետքը Եգիպտոսի Փսամե-
 նէս Թագաւորն եկաւ գէմ ելաւ . և
 պատերազմը չըսկսած , որովհետեւ Փա-
 նէս Յոյն զօրավար մը Փսամենէսին կող-
 մէն Կամբիւսին կողմն անցեր էր ու ճամ-
 բայ կըցուցընէր , որուն երկու որդիքը
 Փսամենէսին քով մնացեր էին , անոր հա-
 մար ուրիշ Յոյներ Փանէսին ան երկու
 տղաքը բերին երկու բանակին մէջ տեղը
 մորթեցին ու արիւնը խմեցին : Ասոր վը-
 րայ Պարսիկք սասաիկ կատղեցան ու Ե-
 գիպտացոց յաղթելով Փսամենէսն ինչ-
 վան Մեմփիս փախուցին :

Հ . Կամբիւս ի՞նչ կերպով առաւ
 Մեմփիսը :

Պ . Նաւով դեսպան խրկեց որ իրենց
 կամքովն անձնատուր ըլլան . անոնք բռ-
 նեցին դեսպանները ջարդեցին : Անտե-
 նը Կամբիւս պատերազմով քիչ ժամա-
 նակի մէջ առաւ քաղաքն ու քանի հո-
 գի որ էին իր դեսպան խրկած նաւուն
 մէջը , ամէն մէկուն տեղը Մեմփիսին
 իշխաններէն տասնական հոգի ըսպան-

Ք. Ա նեց: Եւ Փսամենէսը բռնեց՝ պատուով
 պահեց: Բայց երբոր խմացաւ թէ Փսա-
 մենէս կըջանայ նորէն խռովուի հանել,
 ցլու արիւն խմցընելով մեռուց:

ԺԲ

Հ. Կամբիւս Մեմփիսն առնելէն ետե-
 ինչ գործքի հետ եղաւ:

523

Պ. Եթովպիան ալ առնել ուզեց. ուս-
 տի բարեկամուի կեղծելով՝ պարգև տա-
 նող դեսպաններ խրկեց որ լրտեսեն ան
 երկիրները: Եթովպացիք իմանալով
 ծաղր ըրին զդեսպանները. Եթովպացոց
 թագաւորն ալ Կամբիւսին պարգև խըր-
 կեց մէկ աղեղ մը որ Պարսիկք հազիւ
 կըրնային վերցընել: Ան աղեղով թագա-
 ւորը առաջ նետ մը նետեց, ու ըսաւ.
 Երբոր Պարսիկներն ինծի պէս աս աղեղը
 կարենան գործածել, անատեն թող գան
 մեր վերայ պատերազմի: Միայն Շմերդ
 Կամբիւսայ եղբայրը կըրցաւ ան աղեղը
 գործածել. անոր համար Կամբիւս վախ-
 ցաւ Շմերդէն ու զինքը Պարսկաստան
 խրկեց, ետքը ըսպաննել տուաւ, որ չըլ-
 լայ թէ ապստամբուի մը հանէ: Իսկ ին-
 քը Կամբիւս կատղած ըսկսաւ երթալ
 դէպի Եթովպիա առանց աղէկ մը սղաշար
 պատրաստելու: Ճամբան սաստիկ սով
 ինկաւ մէջերնին. նախ արմատներ՝ խո-
 տեր ըսկսան ուտել, ետքը գրաստները.
 խիստ ետքը վիճակ ձգելով ըսկսան մէկ-

ըզմէկ ուտել: Թագաւորին ամենեւին
հոգը չէր. բայց ետքերը վախնալով որ
չըլլայ թէ ինքն ալ փորձանքի գայ, յու-
սահատած ետ դարձաւ. մտաւ թեքէ
ու ըսկսաւ կուռքերը կործանել, յափըշ-
տակել: Երբ հասաւ Մեմփիս ու տեսաւ
որ Ապիս աստուածը գտնելնուն համար
ուրախուն կընէին, չիհաւտալով հար-
ծեց թէ իր ձախորդութիւնը վըրայ կուրա-
խանան, ու շատ մարդ ջարդեց. ետքը բե-
րել տուաւ աստուածը, տեսաւ որ կով
մըն է, հանեց թուրը՝ վիրաւորեց, ու
սողէկ մը քուրմերը ծեծել տուաւ. կոփն
ալ նորէն տարին մեհեանն ու հոն ցա-
ւէն մեռաւ:

Հ. Կամբիւսին կառավարութիւն ինչ-
պէս էր:

Պ. Անողորմութիւն իր ամէն ուզածն ա-
ռաջ կըտանէր. մարդու մընալ չէր խնայ-
էր: Օր մը դաղանամարտ տեսնելու
գնացեր էր, ուր որ առիւծ մը շան հետ
կըկըռուէր. երբոր շունը յաղթըւելու
եղաւ, ուրիշ շուն մը վըրայ հասաւ օգ-
նելու: Անատենը Մերովէ՝ Կամբիւսին
քոյրն՝ ըսկսաւ լալ: Կամբիւս երբոր հար-
ցուց պատճառը, ըսաւ Մերովէն. Յի-
շեցի Շմերդ եղբօրըս մահն որ ան շու-
նէն ալ դժբաղդ գտնըւեցաւ: Բարկա-
ցաւ Կամբիւս. զարկաւ ոտքովն ու ըս-
պաննեց Մերովէն: Ամէն օր իր մեծե-
րէն մէյմէկ հոգի կըսպաններ: Պրեք-
տասպ իրեն խիստ ընտանի իշխանը օր մը

ըսաւ թէ Պարսիկները գայլթակդեր են վերան ինքզինքը շատ խմելու տալուն համար : Անտեսնը Կամբիւս Պրեքսաս սին որդին գիմացը կեցընել տուաւ ու նետով մը վերան նշան առաւ , ըսելով . Շխտակ սրտին : Նետը զարնելէն ետքը՝ աղուն սիրար բանալ տուաւ , ցըցուց . Գինովուէս ատենն ալ , ըսաւ , ըրածըս գիտեմ : Պրեքսասսին ալ վախուն պատասխանեց , թէ Ասողոնն ալ ատանկ աղէկ նշան չիկըրնար առնել : Անգամ մը Կրեոսս զինքը քիչմը խրատելուն համար՝ հրաման տուաւ որ ըսպաննեն . մարդիկը գիտնալով որ ետքը պիտի զղջայ , գաղտուկ պահեցին . և երբոր ըսկսաւ ցաւիլ անոր մահուանը վըրայ , ըսին թէ Ողջ է : Ուրախացաւ , կանչեց քովը , և անոր տեղն ըսպաննել տուաւ զինքը ողջ պահողները :

ԺԳ

Հ . Կամբիւսին նախարարներէն ոմ եղաւ իրեն անողորմուէր հետևող :

Պ . Ովքետէս Սարգիկէին նախարարը գրգռուելով մէկ իշխանէ մը , որ կընախատէր զինքը՝ Սամոսին տիրել չիկըրնալուն համար , խաբէութեմ իրեն կանչեց Պողիկրատէս Սամոսին իշխանը , ձևացընելով թէ ինքը Կամբիւսէն ասպտամբեր է ու կուզէ անոր դէմ պատերազմի երթալ , և ունեցած գանձերը Պողիկրատէ-

սին կուզէ յանձնել : Պողիկրատէս առջի բերանը չհաւտալով մարդ խրկեց որ իրաւն իմանայ : Ովքեաւս ցըցուց եկողին քարով լեցուն տոպրակներ՝ միայն բերաններն ոսկի դրած : Պողիկրատէս երբոր լսեց ոսկիին ձայնը՝ չիդիմացաւ , մէկէն ելաւ գնաց : Ովքեաւս ալ անիրաւութիւնեց զինքը կախել տուաւ :

Հ . Պողիկրատէս ինչպիսի մարդ էր :

Պ . Պողիկրատէս Սամուսին իշխանը խիստ հանգիստ կեանք կանցընէր , Ամասիս Եգիպտոսի Թագաւորը դրեց իրեն որ խիստ հանգստութիւն գէշ վերջ կունենայ . ուստի թէ որ կուզես ըսաւ , կամօք քեզի վիշտ մը հասցու : Պողիկրատէս ալ մօտիկ ընելով իր անգին զմրուխտ մօտնին ծովը նետեց : Մէկքանի օրէն ձկնորաները մեծ ձուկ մը բռնեցին , Պողիկրատէսի պարգև տուին . Պողիկրատէս ան ձկան փորէն դտաւ իր մօտնին և ուրախացաւ : Բայց Ամասիս լսելով հրաժարեցաւ անոր բարեկամութենէն , որ գալու դժբաղդութիւնը վերայ ինքն ալ չիցաւի : Ինչպէս որ ետքը Պողիկրատէս հանգիստ փառքի մէջ թաղւած ըլլալով , յանկարծ ինքզինքը կախաղանը գտաւ :

Հ . Կամբիւս ինչպէս մեռաւ :

Պ . Թագաւորութեւն ութերորդ տարին բանակին մէջ ձայն ելաւ թէ Շմերդ Կամբիւսայ եղբայրը Պարսկաստան թագաւորեց : Կամբիւս զարմանալով կանչեց ան պատգամը բերողն ու բռնադատեց՝

Ք. Ա իմացաւ որ Պատիզիթ մոգսկեալը լսելով
 Կամբիւսայ ըրած անգթութիւնները, իր
 եղբայրն որ Շմերդայ նման էր՝ Թագա-
 ւորեցուցեր է։ Ուստի փութացաւ որ
 դառնայ պատժէ. բայց ձի հեծնելու ա-
 տեն դիպուածով սուրը սահեցաւ, ազ-
 522 դրին վերայ սաստիկ վիրաւորեց, որ քիչ
 օրէն մեռաւ։

Հ. Շմերդ մոգին Թագաւորութիւնը ո՞ր-
 չափ քշեց։

Պ. Վեց ամիս։ Թէպէտ շատ ազա-
 տութիւններ կըսարգեւէր Ժողովրդեան,
 որպէս զի զինքը սիրցնէ, և ինքը չէր
 երևնար որ չիճանչցուի, բայց անանկով
 աւելի կասկածելի կըլլար։ Եւ որովհետեւ
 Շմերդ մոգին ականջները Կիւրոս կըտ-
 րեր էր յանցանքի մը համար, Պարսից
 իշխաններէն մէկը՝ որուն աղջիկը Թա-
 գուհի էր, մարդ խրկեց աղջկանն ա-
 պրտալըրելով որ քննէ թէ Թագաւորն
 ականջ ունի։ Երբոր իմացաւ թէ կարած
 են ականջները, եօթը մեծ իշխաններ
 մէկ եղած եկան կոխեցին ալալաւ, ո-
 րոնց մէկն էր Դարեհ Վշտասպայ որդին։
 Ան միջոցին մոգերն եղածը չգիտնալով
 յորդորեր էին բուն Շմերդը մեռցնող
 իշխանին՝ որ վկայէ թէ չէ մեռուցած.
 ան ալ յանձն առաւ, ու ելաւ բարձր
 տեղ մը Ժողովրդեան կանչեց թէ Շմեր-
 դը ես իմ ձեռքովըս մեռուցի, և ճշմար-
 տութիւնը յայտնելու համար առանց վախի
 կ'իմացընեմ. ըսաւ ու ինքզինքը կեցած

տեղէն լար ձգեց մեռաւ, զամէնքն ալ Բ. Ա.
ասլէցուց: Իսկ իշխանները մտան ինչ-
վան թագաւորին սենեկին մօտ, ու յան-
կարծ թրերնին հանած ըսկօան ջարդել
հոն կեցողները: Ետքը ներս մտան ու
ըսականեցին երկու եղբայրը մէկտեղ. և
Շմերդ մոգին գլուխը ժողովրդեան ցցու-
ցին:

ԺԴ

Հ. Շմերդէն ետեւ Պարսից թագա-
ւոր ուլ եղաւ:

Պ. Եօթը իշխան խորհուրդ ըրին, և 519
որոշեցին որ առաւօտանց ձի հեծած եր
թան մէկ տեղ մը՝ հոն արեւը սլաշտելու.
և որուն ձին որ առաջ խխնջայ, ան ըւ-
լայ թագաւոր: Աս բանս խմանալով Դա-
րեհին ձիապանը, առջի իրիկընէ Դա-
րեհին ձին ու մատակ ձի մը հոն տարաւ
կապեց. և առաւօտանց Դարեհն ան
ձին հեծած, և իշխաններն ալ ձիերով
երբոր հոն հասան, Դարեհին ձին խխըն-
ջաց. ուստի մէկէն ամէնքն ինկան Դա-
րեհի երկրպագուի ըրին. Դարեհ ալ զա-
նոնք իրեն խորհրդական ըրաւ: Եւ ան,
կէ ետեւ սովորութի եղաւ որ ան եօթը
արնէն եօթը խորհրդական միշտ թագա-
ւորին քովը գտնուին:

Հ. Դարեհ Վշտասպեանին վերայ ինչ
մասնաւոր գործք կըստամուր:

Պ. Ովքեաէս Սարգիկէին կուսակալը

Ք. Ա մեռցնել տուաւ, իր բռնութիւններուն համար. անոր պալատին մեծերն ալ գերի բռնած Շօշ բերին: Անոնց մէջ էր Դեմոկեդէս բժիշկն որ Դարեհին ոտքն առողջացուց, ու իր բանտին շղթային տեղերկու ոսկիէ շղթայ պարգև առաւ: Ասմիջոցիս էր որ Դարեհ Եէմի տաճարը շինելու հրամանը տուաւ: Կըսեն թէ տա Դարեհն է ան Արտաշէսը որ Ասուերոս ալ կըկոչէի, որ զԵսթերն իրեն կին առաւ, Համանը մեռցնել տուաւ: Ու զէց Դարեհ որ Յունաստանի ալ տիրէ, բայց անկէ առաջ զԲաբելոնն առաւ, որ ապստամբեր էր:

Հ. Դարեհ զԲաբելոնն ինչպէս առաւ:

516

Պ. Բաբելացիք քաղաքին ամրութենը վատահացած՝ շատ պաշար պատրաստելով գլուխ քաշեցին. և որպէս զի պաշարը երկար տտեն օգտէ իրենց, որչափ որ տկար անպիտան մարդիկ կային քաղաքին մէջ՝ զամէնքն ալ ըսպաննեցին: Դարեհ պաշարեց, ու շատ վարպետութիւններ բանեցուց, Կիւրոսին պէս գետին ճամբան փոխեց. բայց բոլորէն ալ պարապն ելլելով երբոր յուսահատած կըմտածէր, Զոպիրոս իշխանը քիթն ու ականջները կտրրտած դիմացն ելաւ: Դարեհ զարհուրեցաւ ու կըհարցնէր թէ ո՞վ ըրաւ ատ անգթութիւնը: Զոպիրոսն ըսաւ. Քու փառացի համար ես ինծի ըրի. և հրաման կուզեմ որ քու ձեռ-

քէդ փախածի պէս ասանկ երթամ ու Ք. Ա.
 քաղաքը քու ձեռքդ մատնեմ : Հրաման
 տուաւ թագաւորը . Չոպիրոս գնաց :
 Երբոր տեսան Բաբելացիք , հաւատա-
 ցին , ու անոր ուղեւովը քիչմը զօրք տը-
 ւին ձեռքը . Չոպիրոս երկու իրեք օր շատ
 մը մարդ ջարդեց Պարսիկներէն ու բոլո-
 ւովին իր վերայ վստահ ըրաւ քաղաքա-
 ցիները , ինչվան բոլոր զօրքն իրեն ձեռքը
 յանձնեցին . ինքն ալ ինչպէս որ Դարե-
 հին հետ խօսք գրեր էր , դուռը բացաւ ,
 քաղաքը մատնեց : Դարեհ մտաւ քաղա-
 քը , միայն իրեք հազար հոգի մեծերէն
 կախել տուաւ . ետքը քաղաքին պարիս-
 պը փլուց , դռները կոտորեց , որ մէյ-
 մալ չապստամբին : Եւ դարձաւ անկէ
 քալեց Սկիւթացոց վերայ :

ԺԵ

Հ . Դարեհ ինչ պատճառաւ Սկիւ-
 թացոց վերան գնաց . և կըրցաւ անոնց
 յաղթել :

Պ . Պատճառ բերելով թէ Սկիւթա- 514
 ցիք ուրիշ առեն Ասիայի վերայ վազեր
 են , Եօթըհարիւր հազար զօրքով անցաւ
 Վոսփորոսէն նաւէ կամօւրջ շինելով ,
 ու չորս դիւն տիրելով հասաւ անոնց եր-
 կիրը : Սկիւթացիք ալ ամէն տեղ աւրե-
 լով , ուտելիքը ջնջելով փախան : Երբոր
 Դարեհ շատ նեղուք անասպատ դարձած
 տեղերէն առաջ կերթար , Սկիւթացիք

Ք. Ա խրկեցին իրեն թռչուն մը, գորտ մը և մուկ մը, հինգ ալ նետ, իմացընելով թէ Աս կենդանիներուն կարողութիւնը թէ որ ունենաք, այսինքն թռչիլ, ջրերու մէջ բնակիլ, գետնին տակէն քալել, անատենը մեր նետերուն կրօնով թէք: Դարեհ յուսահատած ամբնալով՝ գաղտուկ փախաւ գիշերանց՝ բանակին տեղը ասդիս անդին կրակներ վառած, և հիւանդներն ու ծերերը հոն թողուցած. էշերն ալ ձգեց որ չըլլայ թէ ճամբան զուլով փախչելնին իմացընեն: Սկիւթացիք իմանալով՝ ետևուէն վազեցին. և թէպէտ չիհասան, բայց վրէժ խնդրելու համար անցան Դանուբէն Պարսից երկիրը՝ Թրակիայ՝ ինչպէս Ելլեսպոնտոս, ջարդեցին կողոպտեցին, ետ դարձան: Ասկէ ետքը Դարեհ գնաց Հնդկաստան ու շատ տեղերու տիրեց: Անկէց դարձաւ Յունաց հետ Մարաթոնեան մեծ պատերազմն ըրաւ. և յաղթուելով ինքն անձամբ նորէն երթալ ուզեց. անոր համար ալ իրեք տարի պատրաստուի տեսաւ. բայց մահը վերայ հասաւ երսունըվեց տարի թագաւորելէն ետև, ու ամէն յոյսը փճացուց:

Հ. Դարեհի վերայ ինչ մասնաւոր անգթութիւն գործք կը յիշէ:

Պ. Մէյմը որ Ինտափեռնեսը՝ եօթը նախարարներուն մէկը՝ իր տղոցմով ըսպաննել տուաւ, անոր համար որ թագաւորին դռնասպաններէն մէկ քանին վիրաւորեր էր՝ իրեն թող չիտալնուն հա-

մար որ թագաւորին քով մտնէ : Երկ Բ. Ա
րորդ՝ երբոր Սկիւ թացոց վերայ կերթար,
Եբասոս ծեր իշխաններուն մէկն աղա-
չեց որ իրեն իրեք տղուն մէկը թողու իր
ծերունէը մխիթար : Դարեհ բարկացաւ
ու հոն իրեքն ալ մէկէն ըստաննել տուաւ,
ըսելով . Իրեքն ալ թող քովդ կենայ :

ԺԶ

Հ. Դարեհին ով յաջորդեց, և ի՞նչ
գործք ըրաւ :

Պ. Քսերքսէս որդին, որովհետեւ Դա 485
րեհի թագաւորունն ատենը ծնածնե-
րուն մէջ անդրանիկ էր : Նախ գնաց
ապստամբած Եգիպտացիները հնազան-
դեցուց . ետքը շատ աշխարհներու տի-
րել՝ և Մարաթոնեան պատերազմին վը-
րէժը հանել ուղեւով, ճամբայ ինկաւ
դէպի Յունաստան . որուն ծովի ու ցա-
մաքի զօրքը, և բանակին մէջի մարդիկը
մէկտեղ առած՝ հինգ միլիոն էր կրսեն,
իրեքհազար ալ նաւ : Հանգիպեցաւ
Քսերքսէս Լիւդացոց Պիւթիոս թագա-
ւորին, որ շատ ոսկի ընծայ տուաւ իրեն,
ու ինքն ալ անկէ պատուեցաւ . բայց
երբոր Քսերքսէս երթալու ատեն անոր
հինգ որդին ալ կրտանէր, Պիւթիոս խըն-
դրեց որ անդրանիկն իրեն թողու : Քսերք-
սէս Պիւթիոսին աչքին առջին զանի-
կա ըստաննել տուաւ, ըսելով թէ Գնա
շնորհակալ եղիւ որ քու սիրոյդ համար

Ք. Ա մէկալ որդւոցդ ու քեզի խնայեցի :
Երբոր հասաւ Ելէսպոնտոս , կըսեն թէ
Քսերքսէսն ալ մօր Արտաշէս թագա-
ւորին պէս բարձր տեղէ մը տեսնելով իր
զօրաց անթիւ բազմունիւ՝ լացաւ , ըսե-
լով . հարիւր տարիէն ասոնցմէ մարդ մը
չիմնայ սկիտի :

Հ . Քսերքսէս ինչպէս անցաւ Եւ-
րոպա :

480 Պ . Նաւէ կամուրջ մը շինեց Ելէսպոն-
տոսին եօթը ասպարէզ լայն նեղուցին
վերայ , որ սաստիկ քամի է մը աւրընե-
ցաւ : Քսերքսէս բարկացաւ ծովին , ու
պատժելու համար զոյգ մը շղթայ մէջը
ձգել տուաւ , և իրէքհարիւր ալ գաւա-
ղան ջրին զարնել տուաւ : Գործաւորնե-
րուն մեծերուն ալ գլխնին կտրել աը-
ւաւ : Ետքը նորէն երկու կամուրջ քովէ
քով շինեց . մէկը իրէքհարիւրվաթսուն
նաւէ քովէքով կապած , մէկալը իրէք-
հարիւրտասնըօրս նաւէ . վերանին փայ-
տեր պառկեցուցած , անոնց վերան ալ
տախտակով ծեփած ու հողով ծածկած .
և երկու կողմն ալ բարձրացուցած որ ձի-
երը ծովը չիտեսնեն՝ չիխըրտին : Եօթն օր
ու եօթը գիշերւան մէջ զօրքերն անցան :
Յոյնք շփոթած՝ կրցածնուն չափ մէկըզ-
մէկ քաջալերելով պատրաստըւած , ծո-
վու և ցամաքի վերայ այլեայլ անգամ
զարնըւեցան , վերջապէս զՔսերքսէսն
ամօթով փախուցին : Աս պատերազմնե-
րուս միջոցին՝ անգամ մը չորսհարիւր

նաւ՝ օսաստիկ մըրիկէ, և ուրիշ անգամ Ք. Ա.
մըն ալ երկու հարիւր նաւ Եւփային
քով կորուսին Պարսիկները. որ Յունաց
մեծ օգնութի եղաւ :

Հ. Քսերքսէս Յունաստանէն ետ դառ-
նալէն ետե ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Յուսահատութէն ինքզինքը զեղ-
խուէ տուաւ, և իրեն թուլամորթութիւնը
պատճառ եղաւ որ Ամեսարիս թագուհին
Քսերքսէսին եղբօրը Մասիստրէին պար-
կէշտ կինը բռնեց, քիթն ու ականջնե-
րը, շրթունքները, ծիծերը կտրտել
տուաւ. և ետքը երբոր Մասիստրէն ի-
մանալով կուղէր վրէժ խնդրել, Քսերք-
սէս ալ զՄասիստրէն ըսպաննել տուաւ :

Հ. Քսերքսէս ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Անչափ զեղխուէր համար ժողո-
վորդէն ալ արհամարհած ըլլալովը,
Արտաւան անունով իր սիրելի իշխանը
մէկքանի հոգւոյ հետ խօսքը մէկ ըրած՝
քնացած ատենը մտաւ ըսպաննեց :

ԺԷ

Հ. Քսերքսէսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Արտաշէս Երկայնաձեռն՝ աս կեր. 472
պով: Արտաւան զՔսերքսէսն ըսպան-
նելէն ետե, մէկէն գնաց թագաւորին
երրորդ որդւոյն Արտաշէսին ըսաւ, թէ
Դարեհ քու մեծ եղբայրդ շուտ թա-
գաւորել ուզելով՝ զՔսերքսէսն ըսպան-
նեց, և զքեզ ալ կուզէ մեռցնել որ

Բ. Ա հանգիստ թափաւորէ : Արտաշէս հաւ-
տաց ու մէկէն Արտաւանայ հետ մէյ-
տեղ գնաց ըսպաննէց զԴարեհը . և Ար-
տաւանայ ձեռքովն ինքը նստաւ աթո-
ռը : Արտաւանայ միտքն ան էր որ իր
կուսակիցները շատցնէ ու ետքը զԱր-
տաշէսն ալ ըսպաննէ , ինքը թափաւորէ :
Բայց Արտաշէս անոր միտքը և ըրած
խարդախութիւններն իմանալով , ըսպաննէց
զինքը . և որովհետեւ Արտաւան եօթը
կտրիճ տղաք ունէր և շատ կուսակից-
ներ , անոնց գէմ պատերազմի ելաւ ,
զամէնքն ալ ջնջեց : Արտաշէսին մեծ
եղբայրը Վշտաստ՝ Բաղարիայի կուսա-
կալն էր . երբ իմացաւ թէ իր սղտի եղ-
բայրը թափաւորեց , պատերազմի ելաւ
ու յաղթըւեցաւ : Ետքը Արտաշէս ա-
մէն կողմէն հանգստացած՝ կարգերը կա-
նոնները նորոգեց ու ամէնուն սիրելի ե-
ղաւ : Աս Արտաշէսն է որ Եզրի ու Նե-
էմիին հրաման տուաւ Եէմ գառնալու :

Հ. Արտաշէս Երկայնաձեռն ինչ
պատերազմներ ըրաւ :

466

Պ. Նախ ուզեւիմ Յունաց գէմ ելլել՝
Թեմիստոկղէսին մեռնելովն արգիլե-
ցաւ , ու հաշտուի ըրաւ Յունաց հետ :
Ան միջոցին Եգիպտացիք Աթենացիներէն
օգնութի առած՝ սպստամբեցան .
Արտաշէս անոնց վերայ նախ եղբայրը
խրկեց , որ գնաց յաղթըւեցաւ . ետքը
նորէն զօրք խրկեց , ու վեց տարի պա-
տերազմելով բոլորովն յաղթեց . բայց

մեծերուն հետ դաշինք դրաւ որ զիրենք
 չիմեռցնէ : Յոյնք ալ բոլոր նաւերնին
 կորսընցուցած՝ ամօթով ետ դարձան :
 Անատենը ուրիշ յիսուն Յունաց նաւ-
 եր ալ եղածը չիգիտնալով օգնուի կեր-
 թային . երբոր Նեղոսին մէջը մտան ,
 Պարսիկները ծովէն հասան՝ ետենին ա-
 ուին , ու ծովէն ցամաքէն զարնելով զա-
 մէնքն ալ ջնջեցին :

Հ . Արտաշէս Եգիպտացոյ հետ դրած
 դաշինքը հաստատ պահէց :

Պ . Չէ . վասն զի Արտաշէսի մայրը
 ուղեց դերիններն որ զոհ ընէ մեռած ար-
 ղուն համար . Արտաշէս շատ առէն
 դէմ կենալէն ետքը չիգիտնալով անոր
 թախանձանքին , տուաւ : Անատենը մայ-
 րը բոլորն ալ բռնեց անդթուք ըսպան-
 նեց : Աս անիրաւունքը վերայ բարկացաւ
 Մեգաբիս զօրագլուխն որ դաշինքը դը-
 րեր էր . ելաւ գնաց Ասորիք , ու երկու
 անգամ Արտաշէսի յաղթելէն ետքը՝
 շատ աղաչանքներ լսելով հաշտուեցաւ
 ու ետ դարձաւ : Օր մը որսի առէն ա-
 ուիւծ մը թագաւորին վերայ վաղեց , Մե-
 գաբիս աուիւծին դէմն առաւ ըսպան-
 նեց . Արտաշէս շնորհակալ ըլլալու տեղ,
 հրաման տուաւ որ գլուխը կտրեն , ըսե-
 լով թէ Ձիս արհամարհեց , որսըս ձեռ-
 քէս յափշտակեց : Բայց ետքը ուրիշնե-
 րուն աղաչանքովը քշել տուաւ : Մեգա-
 բիս հինգ տարիէն նորէն ետ դարձաւ
 աղքատի հագուստով . բայց իմացւեցաւ ,

Ք. Ա ու թագաւորին քրոջն աղաչանքովը նորէն հաշտուեցաւ թագաւորին հետ :

Հ. Արտաշէս Երկայնաձեռն որչափ թագաւորեց , և իրեն ուլ յաջորդեց :

425 Պ. Քառսուներու թը տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ , և տեղն անցաւ Քսերքսէս ք , իր մէկ հաօիկ որդին . որ քառսուներհինգ օր թագաւորելէն ետե՛ Արտաշէսի հարձորդին Սոգդիանոս զինքը քնոյն մէջ ըսպաննեց ու նստաւ անոր տընդը :

ԺԸ

Հ. Սոգդիանոս ինչպիսի թագաւոր եղաւ :

Պ. Ա թողը նստելուն պէս Բագորաւ հաւատարիմ մարդը սուտ պատճառով մը քարկոծել տուաւ : Անկէ ետե ինքն ալ ըսկսաւ վախնալ որ չըլլայ թէ իր եղբայրներն ալ զինքն ըսպաննեն . և աւելի Ովքոսէն վախնալով խաբէուք մը կանչեց իրեն որ ըսպաննէ : Ովքոս խմանալով անոր չար միտքը , ատեն մը ուշացուց երթալը . ետքը զօրքով գնաց , ըսելով թէ կուզէ վրէժ խնդրել Քսերքսէսին մահուանը համար : Աս ձայնըս տարածւելով ամէնքն Ովքոսին կողմն անցան ու թագաւորեցուցին , Սոգդիանն ալ փախչելու տեղ՝ գնաց Ովքոսին քովը՝ հետը դաշինք դրաւ . ան ալ բռնեց զինքը մօտիւրի մէջ խղդեց : Ետքը Ովքոս իր անու-

424

նը փոխեց Դարեհ Նաբոս գրաւ որ հարձ-
ուրդի ըսել է :

Հ . Դարեհ Նոթոս ինչպիսի թագա-
ւորուի . քէնց :

Պ . Նստաւ չինստաւ՝ Արշէս եղբայրն
իրմէն ապստամբեցաւ Արտիփիոս իշխա-
նին հետ . և մէկ երկու անգամ սլատե-
րազմէէն ետեւ՝ Արտիփիոս ձեռք ինկաւ .
բայց Պարիսատ խորամանկ ու անգուժ
տիկինը խորհուրդ տուաւ Դարեհին որ
զանի ազատ պահէ . որպէս զի Արշէսն
ալ յուսալով թէ կապրի՝ անձնատուր
ըլլայ : Ինչպէս որ եղաւ . և երկուքը մէ-
կէն մոխրի մէջ խղդեցին : Բայց թագա-
ւորուի մէջ խռովուիւր պակաս չէր : Եւ
որովհետեւ Պարսից թագաւորն ամէն բան
իրեք ներքինիի ձեռքով կրնէր , և անոնց
ուզածը գէշ ալէկ առաջ կերթար , ա-
սով Արառքսար ներքինին յանդգնեցաւ՝
թագաւորը մեռցընել ուղեց , բայց իմաց-
ւեցաւ , ու ինքը սաստիկ տանջանքնե-
րով մեռաւ : Դարեհ՝ փոքր Ասիայի վը-
րայ կուսակալ գրաւ Վիւրոսն՝ իր պզտիկ
տղան : Ասիկա օր մը իր հօրը քրոջն եր-
կու տղաքը մեռցընել տուաւ՝ իրեն առջև
բաց ձեռքով կենալնուն համար : Եւ
որովհետեւ մեծամեծները միայն թագա-
ւորի առջև պարտրկան էին ծածկած
ձեռքով կենալու , աս Վիւրոսին ըրած
պատուասիրուիւր Դարեհի գէշ երեցաւ
ու պատճառով մը ետ կանչեց : Վիւրոս
երբոր հասաւ , Պարիսատին աղաչանքո

Ք. Ա վը թագաւորը հաշտըւեցաւ հետն ու քա-
 404 նի մը օրէն մեռաւ : Իրեն յաջորդ թո-
 զուց իր անդրանիկ տղան Արտաշէս Մնէ-
 ին որ Ուշեշ ըսել է :

Հ. Արտաշէս Մնէմոն Կիւրոսին հետ
 ի՞նչպէս վարւեցաւ :

Պ. Երբոր Արտաշէս մեհեանը գացեր
 էր՝ թագաւորուիւ առնելու, ան միջո-
 ցին Կիւրոս զինքն ըսպաննել ուղեւով,
 գաղտուկ իրեն բարեկամ քուրմին յայտ-
 նեց. բայց քուրմը խմացուց թագաւորին:
 Արտաշէս ուղեց ըսպաննել զԿիւրոսը,
 բայց Պարսաատ մայրը լալով աղաչե-
 լով ազատեց, հաշտեցուց, ու նորէն իր
 տեղը խրկել տուաւ : Կիւրոսն ալ գնաց
 ըսկսաւ պատերազմի պատրաստուիլ
 Սպարտայոց օգնութիւն :

Հ. Կիւրոս իր եղբորը դէմ ըրած պա-
 տերազմը ի՞նչպէս առաջ տարաւ :

402 Պ. Տասւիրեք հազար յոյն և հարիւր
 հազար ուրիշ զօրքերով երբոր գնաց Ար-
 տաշէսի վերայ, Արտաշէս միլիոն մը զօր-
 քով դէմն ելաւ, Կունաքսա ըսւած տեղը
 զարնըւեցան. և թէպէտ Կիւրոսի Յոյն
 զօրքերը շատ քաջուիներ ըրին, բայց Կիւ-
 րոս ինքն անձամբ եղբորը հետ զարնը-
 ւելով՝ հոն ինկաւ մեռաւ. զօրքն ալ ցը-
 րուեցան : Իսկ Յոյնք շատ քաջուիներ
 ընելով ետ դարձան փախան :

Հ. Պարիսատ ի՞նչ անգթութե գործք
ըրած ունի :

Պ. Գլխաւորներն ասոնք են. Հռոք-
տանէն Արշակայ կնոջը քոյրը՝ կէս մէջ-
քէն սղոցել տուաւ ընդդիմութե մը հա-
մար. ուրիշ շատ մարդիկ ալ ըսպաննել
տուաւ: Կիւրոսին մեռնելէն ետքը Պարի-
սատ երգում ըրաւ որ անոր մահը ու-
ղոյներն ըսպաննէ. անոր համար Վարիա-
ցի զինուոր մը որ կը պարծէր թէ ինքն ըս-
պաններ է զԿիւրոսը, տասը օր չարաչար
տանջել տալէն ետքը հրամայեց որ աչվը-
ները փորեն, ականջէն հալած պղինձ
լէցընեն: Միհրդատ անունով իշխան մը
սեղանի վըրայ Կիւրոսի մահուանը վըրայ
ուրախութե ցուցընելուն համար Կուր
ըսած տանջանքովը մեռուց: Անգամ
մը Պարիսատ թագաւորին հետ նարտ
խաղաց՝ դաշինք դնելով որ յաղթողն ու-
ղած ներքինին յաղթըւողէն առնէ. ին-
քը յաղթեց, ու թագաւորէն ուղեց
Մեսաբատ ներքինին, որ թագաւորին
հրամանովը Կիւրոսին գլուխն ու աջ
ձեռքը կտրեր էր. ողջ ողջ կաշին հանել
տուաւ ու գլխի վար խաչել տուաւ: Թա-
գաւորին Ստասիրա կնոջն ալ ռիս սլա-
հեր էր, ըսկսաւ սուտ բարեկամութիւն
ձեւացընել. թէպէտ անիկա կասկածե-
լով կը զգուշանար, բայց օր մը սեղանի

Ք. Ա վերայ հաւին կէսէն ինքը կերաւ, կէսն Ստատիրային տուաւ. Ստատիրան թուհաւորւեցաւ՝ մեռաւ: Թագաւորը քննեց իմացաւ որ դանակին մէկ երեսը թոյն քսել տուեր է եղեր: Ասոնցմէ իզատ միշտ երբոր յանցաւոր մը ձեռքը իյնար, սաստիկ տանջելով կըմեռցընէր:

Հ. Ուշեղ Արտաշէսն ինչպէս մեռաւ:

363 Պ. Երբոր ծերացաւ, որովհետեւ իրեք տղայ ունէր և յիսուն ալ հարճորդի, որպէս զի խռովուի չըլլայ՝ հրաման տուաւ որ ինքը չիմեռած՝ անդրանիկը Դարեհ թագ դնէ: Ան ալ հպարտացած՝ հօրը հարճերուն մէկն ալ իրեն կին ուղեց. երբոր Արտաշէս չիտուաւ, Դարեհ բարկացաւ ու զհայրն ըսպաննել ուղեց. խորհուրդն իմացւեցաւ, ուստի Արտաշէս զինքն ըսպաննեց: Անատենը Ովքոս պըղտի տղան ոտք ելաւ ու միջին եղբօրը մեռնելուն պատճառ եղաւ, և Արտաշէսին սիրելի Արշամ հարճորդին ալ, ուսկից որ կըվախէր, ըսպաննել տուաւ: Թագաւորն ան ծերուէր մէջ լսելով տըղոցը խռովութիւն՝ սրտագողէն մեռաւ՝ քառսուն տարի թագաւորելէն ետքը: Ովքոս վախնալով թէ Ժողովուրդը զինքը չ'ուղէր, տասը ամիսի չափ հօրը մեռնիլը ծածկեց, ու անոր անունովն ինք զինքը յաջորդ ընտրել տուաւ:

Հ. Ովքոս ի՞նչպէս քշեց Թագաւո՞ւ Ք. Արուծիւր, և ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Նստածին պէս ամէն եղբայրները մեռուց, և ուրիշ ազգականներն ալ՝ որոնց վերայ որ կրկասկածէր թէ կրնան իրեն արգելք մը ըլլալ: Ետև ըսկսաւ ապստամբները նուաճել: Նախ Սիդոն քաղաքը հիմնադրուեց կործանեց: Սիդոնացիք քաղաքին մօտեցան և առաջ յուսահատած՝ աներնուն կրակ տուին ու մեռան, որ էին քառսուն հազար միայն էրիկմարդիկ: Անոնց Թշուառուն օրինակ եղաւ ուրիշներուն. ուստի Փիւնիկէն ու Կիպրոսն իրենք իրենցմէ հնազանդեցան: Անկէ անցաւ գնաց Եգիպտոս, զամէնքը հնազանդեցուց. շատ քաղաքներուն պարիսպները կործանեց, մէհեաններն աւրեց, ու պահածու գրուածները վերուց տարաւ: Անոնց Ասիա կովաստուածն ալ իշու մը առջին զոհ ընել տուաւ, ու միսն իր ծառաներուն կերուց. որովհետև Եգիպտացիք ծաղրելով իրեն էշ ըսեր էին: Ետքը դարձաւ աթուր: Բագու ներքինին Թագաւորին մօտերիմը Եգիպտացի ըլլալով շատ նեղացեր էր աս բաներուս վերայ, անոր համար թոյն խմցուց Ովքոսին՝ քսան Լիրէք տարի Թագաւորեւէն ետև:

Հ. Ովքոսէն ետև ո՞վ եղաւ ինքնակալ Պարսից:

Պ. Բագու՝ Ովքոսին տղոց մէջ ամէնէնէն պզտիկն Արշէսը Թագաւոր նստե-

Ք. Ա. ցուց, անոր մէկալ եղբայրները բոլորն
ալ մեռուց. և ինքն ուղածին պէս կը-
կառավարէր: Բայց իմանալով թէ Ար-
շէս իրեն վերայ գէշ միտք ունի, անոր
ալ թոյն խմցուց, ու տեղը նստեցուց
336 Դարեհ երրորդ Կողոմանոսը: Քիչ ժա-
մանակէն ետեւ Դարեհէն ալ վախնալով
թոյն պատրաստեց որ անոր ալ խմցնէ.
Դարեհ խմացաւ, իրեն խմցուց ու մե-
ռուց: Աս Դարեհը վեց տարի թագա-
ւորելէն ետեւ բոլոր ուժովն Աղեքսան-
դրի գէմեղաւ ու մեռաւ. Պարսից Ինք-
նակալուին ալ իրեն հետ վերջացաւ:

Ի

ԳԻՏԵԼԻՔ

Հ. Արեւելքի կառավարութիւնները
հին ատենն ի՞նչ կերպ էին:

Պ. Ամենն ալ միապետութիւն էր. և
թագաւորին հրամանը օրէնքի տեղ կանց-
նէր. մանաւանդ Պարսիկներն Այ փո-
խանորդ կըճանչնային զթագը: Պար-
սից թագաւորաց որդիքը կըթելու համար
չորս հոգի կորուշէր, որոնց մէկը մո-
գուի կըսորվեցնէր, մէկալն իրաւունք,
երրորդն ինքզինքը սանձել, չորրորդը
կործուէ մէջ կըթըւիլ:

Հ. Ի՞նչ կարգ կըստահէին Պարսիկները պատերազմի մէջ, և ի՞նչ կերպով քաղաք կառնէին :

Պ. Սովորական կերպով պատերազմի երթալու ատեն՝ հետևակները մէջ տեղէն, ձիաւորներն երկու կողմէն կը քալէին . և զօրքը տասուերկու կարգ ետևէ ետև շարւած . առջի կարգը կեցողները կը գործածէին կարճ կոթով տէգ՝ ու թուր . երկրորդ կարգիները երկայն տէգ, ու կոթը ծանր, որ զարնելու ատեն ուժ առնէ . երրորդիներն աղեղով նետ կը նետէին, կամ պարսատիկ, որուն մէջ ումանք կասկարէ գնտակ կը դնէին : Ետևի կարգիները պատրաստ զինուորներ էին ինկածներուն տեղն անցնելու համար, հետերնին ալ տախտըկէ շինած բերդեր ունէին որ կովերը կը քաշէին . ամէն մէկուն մէջ քսանական հոգի կեցած՝ թշնամիին վըրայ նետ ու քար նետելու համար : Գերանդազէն կառքեր ալ կար հետերնին, որոնց անիւներուն վըրայ թուրեր դրած էր որ ջարդեն զամէնքը . ետևի կողմն ալ՝ որ մարդ չի կարենայ մօտենալ : Իսկ քաղաք առնելու առջի հնարքն էր պաշարելը՝ դրսուանց փոս փորելով, կամ պատ քաշելով, ինչպէս որ մէջիներուն կերակուրը հատնի . երկրորդ՝ սանդուխներով պատերէն վեր վազել : Ասոր դէմ երբոր պատերը խիստ բարձր չինէլ ըսկտան, անոր ալ ճարը գտան . երկայն փայտէ աշտարակներ

կըմտեցընէին պարսպին ու գէպի պարիսպը կամուրջ կըձգէին : Երրորդ, գետնին տակէն ինչպան քաղաքին մէջը ճամբայ բանալ, կիժվահաններով ծածկըւած պարսպին հիմը քահել : Չորրորդ՝ պարիսպը խոյով կըծեծէին, և բաբանով մէկզմէկու խոշոր քարեր կընետէին : Մէջիններն ալ նոյնպէս դրսիններուն հակառակ . և պարսպին չորսդին խորունկ փոս բացած՝ մէջը ջուր կըթողուին . պարիսպները կըհաստըցընէին կըբարձրացընէին, ներսէն նոր պարիսպ կըքաշէին, ևն :

Հ . Պարսիկներն ի՞նչ կրօնք ունէին :

Պ . Արեւն ու չորս տարերքը կըպաշտէին : Երկու գլխաւոր աստուածներ կընդունէին, մէկը գէշ, մէկալն աղէկ : Պարսիկք մեռելը կըթաղէին, իսկ այրելը կամ զըմռսելն անարգանք կըսեպէին :

Մ Ա Ս Ն Գ

Յ Ո Ւ Ն Ա Յ

Ի Հ Խ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ի Ա

Հ . Յու՛նաց պատմու՛նը ո՛ր ատենէն
կըսկսի :

Պ . Ինչքան աշխրբիս 2000 տարին որոշ
պատմութի մը չունին . աս միայն գի-
տենք որ ան ատենները Յոյնք , որ Յա-
բեթի Յաւան տղէն առաջ եկած կըսեալ-
ւին , վայրենի մարդիկ էին . բնակարան-
նին , հագուստնին , և ուրիշ ամէն բա-
ներնին անասնոց նման էր : Մէջերնէն
ուժովը իր ուզածն օրէնքի տեղ առաջ
կըտանէր : Զուրիշը կողոպտէն իրա-

ւունք կրսեալէին, և կողոպուտը հաւա-
սար իրենց մէջ կրբաժնէին: Չինուորա-
կան կերպով պատերազմ ընել չէին գի-
տէր. թէոր սէտք ըլլար կրծեծ կըւէին
իրարու հետ. անոր համար ալ վերջերը
ուժերնին կրթելու խաղեր հնարեցին:

Հ. Ուժերնին կրթելու համար հնա-
րած հին ատենի Յունաց խաղերը որոնք
են:

Պ. Առջինն է Ըմբշամարտն՝ որ մեկը
մէկ կռնելի վերայ պառկըցնել կըջո-
նային: Երկրորդը Կռիւմարտ՝ որ ձեռու-
նուն վերայ կաշիով պատած ու վերան
պղնձէ կամ երկրթէ թիթեղ անցուցած
մէկզմէկու կըղարնէին կըվերաւորէին:
Երրորդը Հասնառի խաղ՝ որ ըմբշամար-
տուէ և կռիւմարտուէ գործքերը խառն
մէկտեղ կընէին: Չորրորդ Սիւեշի խաղ՝
որ փայտէ կամ քարէ կի՞ երկրթէ ծանր
բոլորակ մը ուժով կընետէին, և հեռու
նետողը կըյաղթէր: Հինգերորդ Ընդա-
շի խաղ՝ որ էր վազել ոտքով կամ ձիով
և կի՞ կառքով: Յաղթողներուն վարձքն
էր մոլաձիթենիի կի՞ սոճիի կի՞ լախուրի
և կի՞ գափնիի ճիւղէ շինած պսակ մը: Աս
փառքը և ժողովրդեան ծափ զարնելը
անոնք ամէն հարստութի ալ վեր կրսե-
ալէին: Աս խաղերուն ատենները Յոյնք
մէջերնին ունեցած պատերազմը կըդա-
դըցընէին որ կարենան հանգիստ զը-
ւարճանալ ու ան խաղերով իրենց կուռ-
քերը կարենան պատուել: Եւ ան միջո-

ցին կըկարդացէին իրենց գիւցազանց Բ. Ա.
 քաջութիւններն որ աւելի սիրտ առնեն :
 Չորս տեղ կըլլային առ խաղերը . գլխաւորն էր Ուշիմպիականը որ չորս տարին մէյմը կըլլար Ողիմպիա քաղքին քովը .
 ասկից ըսկտաւ Ուշիմպիադին Լուսականը որ չորս տարին մէկ կըսեպեն : Երկրորդը Պիդիական . երրորդը Նեմէական . Չորրորդը Իսթիական . Բայց ատեն անցնելով առ խաղերը օգտի տեղ ինասներու պատճառ եղան . ըստըկով բռնըւած ըմբիշներն ըսկտան քաղաքացի սեպւիլ : Ամէն մարդ կըջանար աղէկ ձիեր ունենալ որ անոնցմով յաղթութիւններ ընէ : Եւ ըսկտան թատրոններ շինել , ու հասարակաց բարւոյն սէրը կամաց կամաց մէջերնէն պակսեցաւ :

776

Հ. Յունաց առջի նախահայրները որոնք են .

Պ. Կռնոս , Արամազդ , և ուրիշ հսկաններն՝ որ ետքը աստուած սեպւեցան :

ԻԲ

Հ. Յոյնք իրենց առջի բրտուէն ի՞նչ կերպով ըսկտան կըթըւիլ :

Պ. Եգիպտացի ու Փիւնիկեցի քանիմը գաղթականներ եկան Յունաստան բնակեցան ու սորվեցուցին Յունաց օրէնք , կրօնք , գիտութի , արհեստ ու վաճառականութի :

Ք.Ա Ջ. Յունաց քաղաքականուն խորվը-
ցընողներուն մէջ գլխաւոր որոնք կը
յիշէին :

1474 Պ. Դանաւոս եգիպտացին , որ եր-
կրագործութիւն ու քանիմը արհեստներ
մտցուց իր տէրութենէ մէջ Արգոս քաղա-
քը : Կադմոս փիւնիկեցին թեբէ քաղաքը

1055 ծաղկեցուց . այգեգործութիւն , դարբնութիւն
և գրել կարգաւ սորվեցուց . թէպէտ և
Յոյնք առջի բերանն իրենց թանձր տգի-
տութիւն սորվիլէին ուղէր . անոր համար
Տրիպտոլմէոսը քիչ մնաց որ կըսականէ-
ին՝ երկրագործութիւն սորվեցընելուն հա-
մար . Դիոնիսոսն ալ՝ այգեգործութիւնը
նշելու խրատ տալուն համար :

Ջ. Յունաց առջի ատեններն եղած
երևելի դիպուածները որոնք են :

1825 Պ. Ուլգիգեան և Դեւկալիոնեան ջրը-
հեղեղները . թեբէ քաղաքին պատերազ-
մը , ուր որ եօթը թագաւոր միաբաներ
էին Եթէօկլէսի դէմ . Ոսկիգիսակին հա-
մար Արգոնաւորդաց Կողքիս երթալը .

1184 և Տրոյիայի պատերազմը , ուր որ բոլոր
Յոյնք միաբաներ էին մէկ մարդու մը ա-
նիրաւութեանը դէմ : Բայց որովհետև
աս պատմութիւններն աւելի դիցաբանու-
թեան կըվերաբերին , անոր համար հոս
զանց կառնենք յիշելու տեղնիտեղը : Դար-
ձեալ երևելի դիպուած է Յունաց փոքր
Ասիա անցնիլը՝ հալածուելով Հերակ-
լէանցմէ՝ որ Հերքիւլէսի ցեղէն էին ու
առաջուց Պեղոպոնեսէն վաճառուեր էին .

եկան բռնի մտան Յոճնաստան, առին Ք. Ա Միկենքը, Սպարտան և Արգոսը, և զա մէնքը սարսափեցուցին: Անատենը Յոճնաց մէջէն շատը ուրիշ կողմներ ու փոքր Ասիայի կողմերն անցան բնակեցան. որոնց մէջ անուանի են Յոնիացիք, Եւոզացիք ու Դորացիք:

Հ. Յոյնք երբոր ըսկսան կրթուիլ ինչ տեսակ կառավարուի ունեցան:

Պ. Աւաջները այլևայլ քաղաքներ՝ մանր մանր թագաւորուիներ ձևացան, բայց կամաց կամաց մէկըմէկու յաղթելով և թագաւորներուն բռնաւորուէն ձանձրացած՝ փոխւեցան զանազան հասարակապետուիներ եղան: Ատտիկէ գաւառին մէջն ալ Ամփիկտիոնի ժողովքը հաստատեցին:

Հ. Ամփիկտիոնի ժողովքն ինչբանի համար էր:

Պ. Ատտիկէի մէջ տասւերիկու գլխաւոր քաղաքներ մէկ եղան, մէջերնին որոշեցին՝ որ տարին երկու անգամ երկերկու դատաւոր խրկեն Ջերմադրունք ըսւած տեղը, որ հոն զոհ մատուցանեն ու բոլոր Յոճնաստանի պէտք եղածը մէկ տեղ խորհին: Աս ժողովքը Ամփիկտիոն կոչւեցաւ՝ առջի հնարողին անուանովը, որ էր Ամփիկտիոն Աթենացոց երրորդ թագաւորը: Անոնք կը հոգային Դեղփիս քաղաքին տաճարն ալ, որուն մէջ Ապողոն կուռքը պատգամ կը խօսէր, և անոր համար շատ անուանի էր:

Հ. Յունաց խիստ երևեւի քաղաքները որոնք են :

Պ. Սպարտա՝ որ քաջութիւն չատերուն իշխեց ու երկար ատեն գիմացաւ : Աթենք, որ խիստ ծաղկեցաւ իմաստութիւն : Թեբէ և Արգոս ալ կարըճութիւն երևեւի եղան :

Հ. Սպարտացոց թագաւորութիւն ինչպէս ըսկսաւ :

1516 Պ. Տրոյիայի պատերազմէն ետեւ երբոր եկան Հերակլէանք նորէն տիրեցին Պելոպոննէսին, ըսկսան թագաւորել Սպարտայի մէջ ինը հարիւր տարիի չափ երկեր կու թագաւոր մէկտեղ. անոր համար մէջերնին խռովութիւն պակաս չէր. ինչպէս լիգուրկոսի ասենը, որ իրենց առջի օրէնսդիրն եղաւ :

Հ. Լիգուրկոս ո՞վ է :

884 Պ. Եւնոմիոս թագաւորին պղտի որդին : Ասոր մեծ եղբայրն որ կը թագաւորէր, առանց զաւկի մեռաւ. անտունը թագութիւն որ յղի էր՝ ուղեց մեռցնել իր ծնանելու տղան ու Լիգուրկոսին հետ թագաւորել : Սոսկացաւ Լիգուրկոս, յանձն չառաւ, բայց դրօշմանց ձեռնացոյց թէ ինքը կը հոգայ : Ու երբոր տղան ծնաւ, Լիգուրկոս հանեց Ժողովրդեան ցոյց՝ Ձեր թագաւորն է ըսելով. և անունը Քարիլաոս դրաւ :

Իսկ ինքը քիչմը ատեն դաստիարակի պէս
սպուռն վերայ հոգ տանելով թիքուծիւ
կառավարելէն ետեւ, երբոր իմացաւ թէ
իր վերայ գէշ կըխորհին, ելաւ դնաց Ա-
սորեստան, Եգիպտոս եւ բոլոր Յունաս-
տան պարտեցաւ ու ան տեղերուն սովո-
րուծիներն ու օրէնքները սորվեցաւ :

Հ. Լիգուրկոս ի՞նչ կերպով կըրցաւ
օրէնք դնել Սպարտացոյ :

Պ. Քիչ ատեն առգիս անդին պար-
տեղէն ետեւ, Սպարտացոյ ուղեւորը դար-
ձաւ եկաւ որ իրենց մէջի անկարգուի-
ներուն ճար մը ընէ : Բայց գիտնալով
որ անկիրթ մարդիկներու նոր կարգ դը-
նելը գոյաւար է, անոր համար ձեացուց
որ աստուածները զինքը յորդորեր են :
Աս լսելով Սպարտացիք խօսք տուին որ
հնազանդին. իսկ Լիգուրկոս աւելի ա-
պահով ըլլալու համար՝ առաջ Սպար-
տացոյ գլխաւորներուն հասկըցուց իր
միտքը. անոնք հաւնելով որոշեցին որ
ան օրէնքներուն կարգացեւելու ատենը
գէմ խօսողն ըսպաննուի :

ԻԴ

Հ. Լիգուրկոսի դրած օրէնքներն ու-
րո՞նք են :

Պ. Նախ թագաւորին իշխանութիւնը
պահպեցուց. քսանըութը հոգի որոշեց
Ծէրախոյս անունով, որ ամէն բանի վը-
րայ խորհուրդ ընեն. Ժողովրդեան ալ

իշխանութի տուաւ՝ անոնց ըսածն ընդու-
նելու կամ չընդունելու : Հինգ հոգի ալ
որոշեց Եփ'բոս կամ Պարէս անունով որ
տարւէ տարի ընտրելին ու կարող ըլլան
պատժելու զծերակոյտը , և քննելու
զթագաւորը : Թէպէտ աս կարգը ետքէն
մտած կերէնայ : Իսկ ժողովըդեան կող-
մանէ ուղեւով որ ամէնքը հասարակաց
բարւոյն համար աշխատին , հարկ սեպեց
որ աղքատութի՝ հարստութի վերցըւի : Ա-
նոր համար գետինները հաւասար բաժ-
նեց ամէնուն . ոսկին արծաթը և աւե-
լորդ զարդերն արգիլեց . անոնց տեղը եր-
կըթէ ըստակ մը հանեց ծանր : Թագա-
ւորն ու քաղաքացին մէկ սեղան նստին
ըսաւ . կերակուրնին չափաւոր : Սեղա-
նին վերայ մինակ հարկաւոր բաներու վը-
րայ խօսին , կատակնին ալ խեղացի ու
պարկեշտ : Աս օրէնքներուն հաստատուե-
լուն վերայ պէտք չէ զարմանալ . վասն
զի բոլոր Սպարտայի տէրութե մէջ , որ
Լակեդեմոն ալ կըսւի , երեսունըինը հա-
զար հոգի էին . ինըհազարը Սպարտայի
մէջ , մնացածը գեղերը :

Հ . Տղոց կըթուէ համար Լիգուրկոս
ի՞նչ օրէնք դրաւ :

Պ . Տէրութիւնը հոգա ըսաւ զտղաքը .
ջանան որ պզտըկուց չարքաշ ու սրտոտ
ըլլան . աղջիկներուն ալ մանչերուն պէս
կտրիճ՝ ըլլալ սորվեցընեն : Եօթը տար-
ւան եղածնուն պէս , հասարակաց վար-
պետներն առնեն զերեւիք կըթնն աշխա-

տիւ, համբերեւ, հնազանդիւ : Աւելի աւ-
 ուջ գացածները մէկալնոնց հրամայեն,
 բայց միշտ ծերոց աչքին առջևը : Կրթը-
 ւին տղաքը կենցաղավարիւ մեծերու հետ
 ալ. կարճ խօսքով ու խելացի կերպով
 պատասխան տալ սորվին : Ասով ունեցան
 իրենք Լաչոնաչան ոճը, ի՞նչ կարճ ու խել-
 ացի կերպով ուղածնին խմացընելը : Գող-
 նալը արգիլելու տեղ տղոց պարտք դրաւ,
 չիկըրցողը կըստաժըլէր. որպէս զի անով
 վարժին պատերազմական հնարքներու,
 արթուն ըլլան. վասն զի բոլոր վախճան-
 նին էր կտրիճ զինուոր ըլլալը :

Հ. Սպարտացոց կտրճուէր մէջ ի՞նչ
 պակսուի կար :

Պ. Չափէ դուրս փառասիրուի. ա-
 նորհամար չափէ դուրս անգթուի ալ
 կընէին. տկար տղաքն որ կերենար թէ
 բանի չիգան պիտի, կըսպանէին : Մէ-
 կալներուն ալ չարքաշուի սորվըցընելու
 համար՝ անխնայ կըծեծէին Անահիտ
 կուռքին սեղանին վըրայ, անանկ որ ո-
 մանք ծեծի տակ կըմեռնէին : Աս իրենց
 անգթութիւնը կըվարէին նաւ Եղոսացոց
 հետ, որ իրենց մօտ քաղաք մը կըբնա-
 ցէին. Սպարտացիք անոնց Լիգուրիո-
 սէն քիչմը առաջ յաղթեցին, ու զամէն-
 քը գերի ըրին, և իրենց ամէն գործքն
 անոնց ընէլ կուտային՝ անխնայ չարչա-
 րելով. անկէ իրենց սովորուի եղաւ՝ ա-
 մէն իրենց գերիներն Եղոսացի անուա-
 նել :

Հ . Լիգուրկոսի վերջն ի՞նչպէս եղաւ :

Պ . Իր օրէնքները դնելէն ետեւ Դեղփիա քաղաքը գնաց , Սպարտացիները երգվընցընելով որ ինչվան որ ինքը դառնայ ան օրէնքները չիփոխեն . հոն պատգամ հարցուց ու լսեց թէ . Սպարտան թէ որ ատ օրէնքները պահէ՝ բոլոր աշխարհիս մէջ անուանի պիտի ըլլայ : Անատենը Լիգուրկոս կամօք անօթի մը նալով մեռաւ հոնտեղը , ուղի Սպարտացիք իրենց երգմանը մէջ կապւած մընան :

Հ . Լիգուրկոսի ժամանակէն ետեւ Սպարտացիք ի՞նչ պտորղմներ ունեցան :

Պ . Թէոպոմպոս Թագաւորին ատենն Արգիացոց գէմ պատերազմի ելան . և որպէս զի շատ կոտորած չըլլայ՝ որոշեցին որ երկու կողմէն ալ իրեքհարիւր հոգի խրկեն , ու որ կողմն որ յաղթէ , աւոնց ըլլայ յաղթուի : Ան իրեքհարիւրներն եկան մէկգմէկ ջարդեցին ինչվան իրիկուն , ու Արգիացիներէն երկու հոգի ողջ մնալով և մէկ հոգի Սպարտացիներէն , Արգիացիք գնացին յաղթութիւն իմացընելու . ան մէկ Սպարտացին ալ մեռած Արգիացիները կողոպտեց տարաւ : Երկրորդ օրն Արգիացիք կըպարծէին որ երկուք ողջ մնացին , Սպարտացիք ալ՝ որ թշնամին կողոպտեցին . անոր համար նորէն պատերազմ ըրին ու Սպարտացիք յաղթեցին : Ասկէ ետքը ու-

բիշ երկու սաստիկ պատերազմ ալ ունե. Բ. Ա
ցան Սպարտացիք Մեսենացոց հետ :

Հ. Սպարտացոց Մեսենացոց գէմ
ըրած առջի պատերազմն ի՞նչպէս եղաւ :

Պ. Սպարտացիք հպարտացած ամէ- 743
նուն վերայ տիրել ուզելով, սուտումուտ
պատճառներով ըսկսան պատերազմիլ,
ու Մեսենացոց Ամֆէաս քաղաքն առին.
Մեսենացիք յաղթուելով աւելի կատ-
ղեցան. Սպարտացիք ալ սիրտ առին,
երգումըրին որ ինչքան բոլոր Մեսենա-
ցոց չիյաղթեն, ետ չիդառնան : Երկու
անգամ անօգուտ զարնուեցան. բայց
Մեսենացոց մէջ սովը սաստկանալով
Դեղփիսին Ապոլոն կուռքին պատգա-
մովը Արիստոմէնին փղիկը զոհ ըրին, և
եօթը տարի յաղթուելը անորոշ մնաց :
Ութերորդ տարին Եւփայէս Մեսենա-
ցոց Թագաւորը վերաւորուեցաւ, և Մե-
սենացոց կտրիճները Սպարտացոց ձեռ-
քէն քաջութիւն փրկեցին զինքը. և քսանե-
րորդ տարին Մեսենացիք բոլորովին յաղ-
թուեցան : Սպարտացիք անոնց ծառայ-
ութիւնը նշան՝ հրաման տուին որ երկ-
մարդ և կնիկմարդ ամէնքը սուգ մտած՝
Սպարտացոց Թագաւորներուն ու մե-
ծամեծներուն Թաղմանը գան :

Հ. Սպարտացոց երկրորդ պատերազ-
մը Մեսենացոց գէմ ի՞նչ պատճառով
եղաւ :

Պ. Մեսենացիք Սպարտացիներէն 681
սաստիկ չարչարուելուն համար ապրո-

Ք. Ա տամբեցան ու Արիստոմէնին առաջնորդելովը պատերազմեցան, յաղթեցին. և Արիստոմէն Սպարտացիները վախցընել ուղեւով, գիշեր ատեն մտաւ Սպարտա, ու Աթենասայ մեհենին դրանը վերայ վահան մը կախեց, վերան գրած թէ Արիստոմէն կընուիրէ Աթենասայ՝ Ըսպարտացոց աւարէն: Սպարտացիք զարհուրած՝ Դեղփիս պատգամ հարցուցին, ու պատասխան առին թէ Աթենքէն զօրապետ մը բերել տան: Թէպէտ աս բանս իրենց նախատինք էր, բայց նեղը մտած՝ ուղեցին: Աթենացիք զանոնք ծաղը ընելու համար խրկեցին Տէրախոս կաղ բանաստեղծը: Սպարտացիք նորէն երկու անգամ յաղթըւեցան, ու երբոր յուսահատած կըմտածէին, Տէրախոս իրեն բանաստեղծութիւն անանկ սրտերնին վառեց որ մոքերնին դրին մեռնիլ, քան թէ ետ դառնալ, ու բոլորովին յաղթեցին:

ԻԶ

Հ. Ո՞վ շինեց Աթենքը:

1556

Պ. Կեկրոպ Եգիպտացին, որ քաղաքականութիւն ալ մտցընել ուղեւով, հաւատքի ու ամուսնութե կարգ դրաւ. Արիսպագոս ըսւած անուանի արդար տեանն ալ ինքը հաստատեց՝ մարդասպանները դատելու համար. և հոն դատաստանները գիշեր ատեն կըլլային:

Հ. Աթենացոց առջի կառավարուէր Գ. Ա.
Ինչպէս էր :

Պ. Ինչպէս Վոդրոս Թագաւորը միա-
պետութի էր . բայց երբոր Հերակլէանք
պատերազմով ինչպէս Աթէնքին դուռը
հասան , Աթենացիք պատգամախօսին
հարցուցին թէ ի՞նչ ընեն . պատասխան
եղաւ թէ Որ կողմին թի՛րն որ առաջ
մեռնի , ան կողմը կըյաղթէ : Անտէնը
Վոդրոս քաղաքացոց համար մեռնիչ
յանձն առնելով , հագաւ գեղացիի հա-
գուստ , մտաւ պատերազմին սաստկա-
ցած տեղն ու ըսպաննըւեցաւ : Հերակ-
լէանք լսելով թէ պատգամն Աթենա-
ցոց վերայ կատարւեցաւ , սրտերնին կոտ-
րած՝ Թողուցին ետ դարձան : Աթե-
նացիք ալ Վոդրոս Թագաւորին յիշատա- 1070
կին համար՝ ալ Թագաւոր չիդըրին . ուս-
տի Արիստն անունով իշխաններ կըկա-
ռավարէին իրեքհարիւր տարիի չափ .
որոնք առջի բերանը որդոց որդի կընըս-
տէին . ետքը տասը տարւան կապեցին ,
ալ վերջը՝ տարւետարի կըփոխւէին . և
իրենք ինը հոգի էին :

Հ. Աթենացիք ի՞նչ օրէնքով կըվար-
ւէին :

Պ. Առջի ատենները գրաւոր օրէնք
մը չունենալով՝ խռովուի մէջերնէն պա-
կաս չէր . անոր համար իրենց ուղեւովը
Դրակոն անունով մէկը գրաւոր սատտիկ 624
օրէնք մը առաւ՝ որ ամէն յանցանքի
պատիժ՝ գլուխ կտրուի , ըսելով թէ Մա-

Ք. Ա. Հը սղափիկ յանցանքներուն արժանի պա-
տիժն է. իսկ մեծ յանցանքներուն հա-
մեմատ պատիժ չիկայ աշխարհիս մէջ :
Անոր համար Աթենացիք նեղացած՝ ա-
ղտոտութի ուղէլ ըսկսան : Աղքատները
Ռամկապետուն ըլլալ կուղէին որ իրենք
ալ իշխեն. հարուստները Աղնուապե-
տուն ըլլայ կըսէին՝ որ իրենք միայն կա-
ռավարեն : Անատենը Սողոմնին անուան
էլած ըլլալով, իրեն թողուցին որ որոշէ :
Հ. Ո՞վ էր Սողոմն :

604

Պ. Սողոմն թէպէտ աղնուական ցեղէ
էր, բայց ինքն անուանի եղաւ իսէլքին
ու առաքինուէր համար. ուսմունք սոր
վելով և ճամբորդութի ընելով ինքզինքը
կրթեց. անուշ բնուն ունէր. ամէնուն
բարիքը կուղէր՝ իր շահը չինայելով, ա-
նորհամար ալ չուղէլով յանձն առաւ
Արխոնի պատիւը. բայց իր դրած օրէնք-
ներն անկատար էին. վասն զի Անկէ ա-
ւելին Աթենացիք չեն կըրնար պահել
կըսէր :

Ի՛հ

Հ. Սողոմն Աթենացոց ի՞նչ կարգ դրաւ :

Պ. Գլխաւոր իշխանունը ժողովրդեան
ձեռքը տուաւ. իսկ դատաւորունը քա-
ղաքացոց մեծերուն յանձնեց որ ծէրա-
կոյք կըսէին, ու չորսհարիւր հոգի էին.
եաքը վեցհարիւր եղան : Աւաջ ամէն
բան հրապարակական ժողովքով կորոշ-
ւէր, որ կըլլար ութ օրը մէյո՛ր, և հոն

յիսուսն տարւան եղողն իշխանութի ունէր
 խօսելու, ուստի ճարտասանութե մէկը
 կըրնար յաղթելու բոլոր ծերակուտին
 խոհեմութեւնը, անորհամար ըսեր էր Անա-
 քարսիս Սկիւթացին Սողոնի, թէ Ձեր
 մէջ մտածելու իրաւունքը խեղացինե-
 րուն արուած է, իսկ որոշելը՝ խենթե-
 րուն: Ուստի Սողոն Արիսպագոսի իշ-
 խանութիւնը նորէն հաստատեց, ու անոնց
 յանձնեց հրապարակական բաներուն՝ և
 տղոց կրթութեւն հոգը, գիտնալով որ ամէն
 բարիք տղոց կրթութեւն կեղծ է:

Հ. Սողոն քաղաքական բաներուն ի՞նչ
 օրէնք դրաւ:

Պ. Պարսպ մարդը՝ մախողը՝ կամ իր
 ծնողքը չի հոգացող տղան իրեք անգամ
 ամբաստանւելէն ետքը վատանուն սեպ-
 ւի: Գինով իշխանին պատիժը մահ ըլլայ:
 Պատերազմի մէջ մեռնողներուն տղաքը
 հասարակապետութիւնը հոգայ: Օտարա-
 կաններն Աթենացոց մէջ մանեն, բայց
 կառավարութեւն չիխառնուին: Որպէս զի
 փառքի ետեւէ չըլլան, որոնց վըրայ որ
 կասկածին զօրաւոր ըլլալու, խեցեկոյտ
 վճռով թէ որ վեցհազարէն աւելի վիճակ
 ելլէ վըրան, տասը տարի աքսորւի: Աս-
 տրառաւաւ երբեմն բարի մարդիկ ալ
 կաքսորուէին՝ իրենց շատ նախանձողներ
 ունենալուն համար:

Հ. Սողոնին օրէնքները դրւելէն ետեւ
 Աթենացոց վիճակն ի՞նչպէս եղաւ:

Պ. Ինչպէս որ կերուեսայ՝ Սողոն նեղա-

Ք. Ա ցած Աթենացոց թեթևամոուէը վերայ
 559 րի պարտեցաւ : Ան միջոցին մէկքանի
 հոգի ժողովրդեան մէջ խռովուէի ձգել
 ըսկաան . որոնց մէկն էր Պիսիստրատոս .
 որ յաղթեց մէկալնոնց իրեն խելքովն
 ու կուղէր թագաւորել : Անգամ մը ինք
 զինքը վերաւորած արիւնլուայ՝ կառքով
 հրապարակ եկաւ ու ձեացուց թէ թըշ
 նամիներն ըրեր են . ուստի իրեն յիսուն
 թիկնասպահ ուղեց ու անոնցմով ըսկը
 սաւ թագաւորի պէս վարել . և կամաց
 կամաց քովիններուն թիւը շատցնելով
 բոլորովին տիրեց : Սողոն վերայ հասաւ ,
 և անօգուտ տեղը ազատուինին պահե
 լու համար ժողովուրդը յորգորելով
 քիչ տանէն ինքը մեռաւ :

Հ. Ի՞նչ կերպով Պիսիստրատոս կըր
 ցաւ Աթենացոց սիրտը շահիլ :

Պ. Գեղացիներուն գետին բանիլ՝ վաս
 տըկիլ սորվեցուց . քաղաքացոց մէջ ար
 հեստներ խոթեց . ուսման ջանք մոցուց .
 գրքատուն շինեց . հոմերոսի գիրքերը
 գտաւ ու անոնց հասկըցուց , և փառա
 ւոր շէնքերով քաղաքնին զարդարեց : Ա
 թենացիք ըզբաղելով աս հոր բաներուն ,
 առանկ թագաւորի տակ ըլլալն իրենց
 ազատուէ ալ անուշ եկաւ :

ԻԸ

Հ. Պիսիսարատէն ետքը Աթենացոց ք.Ա
ով իշխեց :

Պ. Իր երկու որդիքն Իսպարքոս ու 526
Իսպիսաս, որոնք իրենց հօրը սէս գի-
տուի ու արհեստ ծաղկեցրնել կը ջանայ-
ին : Բայց ութը տարիէն Իսպարքոսն
ըսպաննեցին, Իսպիսասն ալ լակեդեմոն
փախաւ :

Հ. Իսպարքոսն ինչո՞ւ ըսպաննեցին,
և Իսպիսաս ալ ինչո՞ւ փախաւ :

Պ. Արիստոգիտոն և Արմոգիտոս եր-
կու բարեկամ էին : Իսպարքոս Արմո-
գիտոսին քոյրն իրեն կին առաւ ու ետքը
վաճնեց. աս բանիս վերայ երկու բա-
րեկամ մէկտեղ այնչափ ուստիկ բար-
կացան, որ խօսքը մէկ ընելով՝ օր մը յան-
կարծ մեռուցին Իսպարքոսը. Թէպէտ
իրենք ալ մեռան : Իսպիսաս սաստիկ կատ-
ղելով, որուն վերայ որ կասկած ունե-
լաւ՝ ըսպաննեց, և շատերն ալ խոստո-
վանցրնել կը ջանար : Որոնց մէջ լիոնես-
սա անուանով կին մը երբոր տանջել ըսկը-
տան, կինն ինքիրմէ վախնալով որ չըլ-
լայ Թէ ցաւէն խօսք մը ըսէ, լեզուն խա-
ծաւ՝ փրցուց, ու բռնաւորին առջին
ձգեց. որուն համար ետքը Աթենացիք
առիւծի արձան մը կանգնեցին՝ լեզուն
կտրած : Ետքը Իսպիսաս վախնալով ու-
ղեց որ գրսէն իր քովը մարդիկ ժողվէ :

ուստի ելաւ լակեղեմոն փախաւ . բայց
հոն օգնուի մը չիգտնելով , ելաւ գնաց
Պարսից Արտափեռնէս կուսակալին քով :

Հ . Սպարտացիք ինչո՞ւ չօգնեցին Իս-
պիսասայ :

Պ . Աղկմէոնեանք Պիսիատրատոսին
բռնակալու թէ՛ր դէմ կենալնուն համար
Աթենքէն քչւած՝ Սպարտա գնացեր
էին , ու Դեղփոսի տաճարը շինելով
քուրմերուն սիրար վաստըկեր էին . ա-
նանկ որ ամէն պատգամ հարցընելուն՝
կուռքը Սպարտացոյ վըրայ պարտք կը-
ղընէր Աթենքին օգնելու՝ որ առջի ա-
զատութիւնին ձեռք ձգէն . և թէպէտ
իրենք Աթենացոյ դէմ էին , բայց Իս-
պիսասին օգնելու վախցան , որովհետեւ
պատգամին դէմ ըրած կըլլային :

Հ . Իսպիաս կըրցա՞ւ Աթենք դառ-
նալ՝ Արտափեռնէսին օգնելովը :

Պ . Չէ . վասն զի Աթենացիք ալ նոյն
ատենն Իսպիասայ վըրայ ամբաստանու-
թի գրեցին Արտափեռնէսին . և երբոր
Արտափեռնէս գրեց Աթենացոյ թէ
Թէոր կուղեն պատերազմէն ազատ ը-
լալ , Իսպիասն ընդունին . անոնք Ար-
տափեռնէսին ըսպառնալիքն արհամար-
հեցին . չուղեցին նորէն կորսընցընել
իրենց ազատութիւնը :

ԻԹ

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Պարսիկք Յու. Բ. Ա.
նաստանի վերայ ելան :

Պ. Մէյմը Իսլաիասը չընդունէնին 500
պատճառ կըբերէին. երկրորդ Յոնիա-
ցոց ըրած ապստամբութիւնը, որ շատոնց
Լիւդացոց թագաւորին տակը մտած էին,
ու անասէնը Միլէտացոց Իսաիէոս՝ իշ-
խանէն դրդըռւած ապստամբեր ու զօ-
րացեր էին, և Աթենացոցմէ ալ օգնուի
տուած՝ Լիւդիայի գլխաւոր քաղաքը
Սարգիկէն առեր ու այրեր էին : Բայց
բուն պատճառը Պարսից անխորհուրդ
հպարտուին էր որ առանց կարգի կա-
նոնի կուզէին բոլոր աշխարհիս տիրել :

Հ. Պարսից Յունաց գէմ պատերազմն
ի՞նչպէս ըսկսաւ :

Պ. Նախ Արտափեռնէս ելաւ նուա- 497
ճեց զՅոնիացիքը, և Իսաիէոսը բռնեց խա-
չեց : Ետեւէն Դարեհ խրկեց իր փեսան
Մարգոնիոսն որ վրէժ խնդրէ Սարգիկէ-
ին այրելուն համար ու տիրէ բոլոր ծո-
վեղերքին : Մարգոնիոս անհմուտ ըլլա-
լուն համար ցամաքին վերայ յաղթուե-
ցաւ, նաւատորմիդն ալ Աթոս լեռանը
ուարաւանդին քով փոթորիկէ մը ջարդը-
ւեցաւ, և ինքն ամօթով ետ դարձաւ :
Դարեհ առ եղած փեսաներուն ճար ը-
նել և բոլոր Յունաստանի տիրել ուզե-
լով, գեսպան խրկեց թէ Յունաստանի

Ք. Ա հոգն ու ջուրը կուզեմ: Սպարտացիք և Աթենացիք՝ Առէք ուզածնիդ ըսելով Պարսից գեսպաններուն մէկը ջրհորը ձգեցին, մէկալն ալ գետինը թաղեցին: Ետքը քաղաքին գլխաւորներն ալ ջարդել տուին որ կուզէին Պարսից անձնատուր ըլլալ: Թէպէտ սուրիշ շատ քաղաքներ սարսափած՝ հնազանդեցան Դարեհին:

Հ. Դարեհի Յունաց գէմըրած առջի պատերազմն ինչ վերջ ունեցաւ:

490

Պ. Հարիւրքսան հազար հետեակ զօրք և վեցհարիւր նաւ խրկեց Դարեհ, հետերնին ալ շատ շղթաներ, որ բոլոր Յոյները գերի վարեն: Պարսիկները նախ Երեգրիացոց վերայ գնացին, ու վեց օր սաստիկ պատերազմէն ետքը յաղթեցին, քաղաքը մոխիր դարձուցին: Անկէ անցան Իպալիասայ առաջնորդելով հասան Մարաթոնեան դաշտը Աթէնքին մօտ: Աթենացիք Սպարտացիներէն օգնուի ուղեցին, բայց անոնք ուշացան, որովհետեւ սովորուի ունէին որ լուսինը լրանալէն առաջ պատերազմի չէին երթար: Աթենացիք բոլորը տասըհազար հոգի՝ տասը զօրապետով, որոնք ամէնքնին մէյմէկ օր պիտի հրամայէին, սրատրաստուեցան, և խորհուրդ ըրին որ քաղաքին մէջ ըսպասեն. բայց ետքը Միլտիադէսին խորհրդովը գէմ ելլել որոշեցին. և որովհետեւ ամէն օր զօրապետ փոփոխուելով գժուար կըլլար կառա-

վարելը, բոլոր Միլտիադէսին յանձնեցին : Գնաց Միլտիադէս լեռան մը տակ կեցաւ, ու կտրտած ծառերէ իրեն սլատնէշ շինեց : Պարսից զօրապետը Դատ տեսաւ որ ան դիրքը իրեն յաջող չէ, բայց բազմութիւնը ապուինած՝ սլատերաղմի նշան տուաւ : Յոյնք չարաչար կատղած՝ վըրանին վազեցին . ու երբոր անոնք մէջ տեղէն կը զօրանային, Յոյնք երկու կողմէն զարկին ցրուեցին զօրքն ու նաւերուն մէջ փախուցին . մէկքանի նաւ բռնկցուցին, շատ նաւեր առին, շատ մարդ ալ ջարդեցին . և իրենցմէ միայն երկու հարիւր հոգի ինկան : Արսէն թէ Ալենեգիրոս կտրիճը լողալով փախչող նաւ մը բռնեց աջ ձեռքովն ու կուղէր վեր ելել . կտրեցին ձեռքը . ձախովը բռնեց, ան ալ կտրեցին . անատենը ակռաներովը խածաւ զնաւը . գլուխն ալ կտրեցին՝ մեռաւ : Իսկ Սպարտացիք հաղիւ երկրորդ օրը հասնելով տեսան եղածն, ուրախացան, բայց ամօթով մը նային :

Լ

Հ . Մարաթոնեան սլատերաղմէն ետեւ Աթենացիք ինչ փոխարէն ըրին Միլտիադէսին :

Պ . Ան սլատերաղմին պատկերը քաշել տուին՝ Միլտիադէսը զօրապետ ձեռացուցած : Եւ որովհետեւ Պարսիկք քար

Ք. Ա մը բերեր էին՝ յաղթուէ նշան կանգնե-
լու համար, ան քարը Փիղիասին փորել
առին Նեմէս կուռքին արձանը. մեռ-
նողներուն համար ալ արձաններ կանգ-
նեցին : Բայց քիչ ատենէն երբոր Միլ-
տիադէս կղզեցոց անհաւատարմութիւնը
պատժեւրու գնաց և Պարոս կղզիէն զար-
նուած ետ դարձաւ, Քսանթիպպոսին
ամբաստանելովը զինքը մահապարտ սե-
պեցին. բայց մահուանէ ազատելով՝ կոր-
սըւած նաւատորմիւն գինն իրմէն ու-
ղեցին. ինք ալ այնչափ ըստակ չունենա-
լուն համար՝ բանտին մէջ մեռաւ : Ետքը
իր որդին Վիմոն բարեկամներու ձեռքով
վճարեց հօրը պարտքը : Ուրիշի բարեք
ընողը, թէոր իր յոյսը աշխարհիս վերայ
դրեր է, պատրաստ ըլլայ Միլտիադէսին
պէս փոխարէնն ընդունելու :

489

Հ. Միլտիադէսէն ետև Աթենացոց
մէջ ով եղաւ երևելի :

Պ. Արիստիդէս ու Թեմիստոկլէս :
Թեմիստոկլէսի հնարքովը զԱրիստիդէսն
աքսորեցին խեցեկոյտ վճռով իր արդա-
րուէր համար : Եւ իր քշւելուն պատ-
ճառն աղէկ կերևնայ աս դիպուածէս՝
որ պատմեմ : Գեղացի մը գրել չի գիտ-
նալով, և Արիստիդէսը չիճանչնալով,
ճամբան հանդիպեցաւ Արիստիդէսին ու
աղաչեց որ ոսորէի մը վերայ գրէ Արիս-
տիդէսին անունը. Արիստիդէս հարցուց
Թէ Քեզի ի՞նչ մնաս ըրեր է անիկա :
Պատասխանեց գեղացին՝ Թէ Բան մը չէ

ըրած, բայց ես ձանձրացեր եմ ըսելէն Ք.Ա.
անոր արգարուէն գովեստը: Անատենը
Արիստիդէս ձայն չիհանած՝ դրեց ար-
ւաւ: Իսկ Թեմիստոկլէս խելացի էր և
հայրենասէր, բայց խիստ նախանձոտ,
որ մեծերուն սովորական ախտն է:

Հ. Արիստիդէսին աքսորւելէն ետքը
Թեմիստոկլէս ի՞նչ ըրաւ:

Պ. Մեծամեծ դործքերով իր անիրա-
ւունքը պարտըկել ջանաց: Գիտնալով որ
Դարեհ նորէն կը պատրաստուի գալու
վերանին, հարիւր նաւ շինել տուաւ.
ու երբ լսեց Թէֆսերքսէս Դարեհի տեղն
անցեր է և գէպի Յունաստան ճամբայ
ելեր է, նախանձը մեկդի Թողուց, Արիս-
տիդէսը ետ կանչել տուաւ որ խորհուրդ
ընեն:

Լ

Հ. Յոյնք ի՞նչպէս Քսերքսէսին դէմ
դրին:

Պ. Նաւատորմիդն որ երկուհարիւր
ութսուն նաւ էր՝ Եւրիբիադէս Սպար-
տացիին յանձնեցին. իսկ բոլոր զօրքին
գլուխ Թեմիստոկլէսն եղաւ: Լևոնիդէս
Սպարտայի Թագաւորն ալ վեցհազար
զօրքով առաջ գնաց Թերմոպիլէ կամ
Ջերմագրունք ըսած նեղ կիրճը պահե-
լու: Քսերքսէս նաւէ կամուրջ շինելով,
և ծովը հանդարտ չիկենալուն համար
սլաւոթելով, հինգ միլիոնի չափ մարդով

անցաւ Ելլէապոնտոսէն մօտաւ Յունաս-
տան, և միաքը դրեր էր թէ առանց պա-
տերազմի ամէնքն իրեն պիտի հնազան-
դին. և երբ տեսաւ զանոնք քիչ հոգի
պատրաստուած հոն ճամբան արգիլե-
լու, զարմացաւ. մարդ խրկեց ըսաւ որ
զէնքերը թողուն. Լևոնիդէս պատաս-
խանեց. Եկո՛ւ ան: Ոմանք ըսին Յոյնե-
րուն թէ Պարսից զօրքն այնչափ շատ է
որ մէկտեղ նետ նետելով կըրնան արեւը
խաւարցընել. Սպարապետցոյ մէկն ալ
պատասխան տուաւ. Ալ աղէկ. շուքի
մէջ կըպատերազմինք: Պարսիկները վը-
րայ վազեցին և երկու օր սասափկ կռուե-
լով չիկըրցան զանոնք տեղերնէն շար-
ժել. բայց երբոր ծածուկ ճամբով մը
կըճին վըրայ ելան, Լևոնիդէս յուսա-
հատեցաւ, և քովէն արձըկեց զօրքն ը-
սելով թէ Ես հայրենեացս պաշտպանե-
լու համար պիտի մեռնիմ, դուք գնա-
ցէք յաջող առթի ըսպատեցէք: Վասն
զի պատգամեղեր էր որ եթէ հերակ-
լեան ցեղէն թագաւոր մը զոհ ըլլայ,
Յոյնք կըյաղթեն. և անոր համար հոն
եկեր էր: Բայց հազար հոգիի չափ մար-
դիկ քովէն չիզատուեցան, ըսելով թէ
Աս իրիկուն Պլատոնի հետ կերակուր պի-
տի ուտենք: Ուստի վազեցին գիշերով
թշնամեաց վըրայ ու մեծ ջարդ տուին.
վասն զի չիճանչնալով Պարսիկները մէկ-
զմէկ կըջարգէին: Բայց առաւօտանց երբ
իմացան թէ Յոյնք քիչ հոգի են, պա-

շարեցին, ու նետով զամէնքը մեռուցին :
 Միայն երկու Սպարտացի ազատեցան
 փախան. որոնց մէկը խիստ արհամարհւե-
 լուն չիգիմացաւ, ինքզինքը մեռուց .
 երկրորդն ալ նորէն քաջութիւններ ընելով
 երես ճերմկեցուց : Ետքը աս պարզ ու
 գեղեցիկ յիշատակարանը գրուեցաւ
 Թերմոպիլէի կրճին վերայ : Ո՛վ անցաւոր,
 գնա՛ ըսէ Ղազեգեմոնին որ մէնք հոս մե-
 ռանք իրեն օրէնքները պահելու համար :
 Հ. Թերմոպիլէի պատերազմէն ետեւ
 ի՞նչ ըրաւ Քսերքսէս :

Պ. Քսանհազար հափի կորսընցուցած
 ըլլալով՝ կատաղաբար առաջ քալեց Թրով
 կրակով : Աթենացոց պատգամ մը ելաւ
 Թէ Աթէնքին ապատուէր փայտէ պա-
 րիսպով պիտի ըլլայ : Բայց ինչպէս որ
 կերէնայ՝ Թեմիստոկլէսի հնաւրքն էր
 աս. որով կրցաւ համոզել զամէնքը Թէ
 ան փայտէ պարիսպները նաւերն են :
 Վասն զի օրէնք ունէին որ իրենց տունը
 տեղը՝ գերեզմանները տաճարները չի-
 թողուն : Իսկ ան պատգամին ուժովն
 Աթենացոյ պաշտպանուէր յանձնեցին
 զքաղաքը, ու ամէն պատերազմի եկող
 մարդիկը նաւ մտան. իսկ ընտանիքնին
 շատը փախան ուրիշ քաղաք, ոմանք ալ
 չուղելով քաղաքէն ելլել՝ միջնաբերդը
 մտան կեցան, փայտէ է ըսելով : Քսերք-
 սէս ալ եկաւ զանոնք ամէնքը քաղաքին
 հետ մէկտեղ այրեց :

Հ. Թերմոպիլէի պատերազմէն ետե
նորէն Պարսիկք ուր զարնըւեցան :

Պ. Սաղամինայի նեղուցին մէջը : Թէ
պէտ Եւրիբիադէս կուզէր Կորնթոսի
ծոցը տանել նաւատորմիւր՝ Պեղոպոնէսը
պաշտպանելու համար, Թեմիստոկլէս
Սաղամինա կուզէր կենալ՝ նեղ տեղ ըլլա-
լուն համար : Ա՛հ՝ այնչափ տաքցաւ
որ ինչվան Եւրիբիադէս դաւազան վե-
րուց Թեմիստոկլէսին վերայ : Չարկը
սաւ Թեմիստոկլէս, բայց մահիկ ըրէ : Աս
խօսքէս ամբնալով Եւրիբիադէս Թեմի-
ստոկլէսին թողուց կառավարուիլ : Ան-
ատենը Թեմիստոկլէս ծածուկ իմացուց
Քսերքսէսին իբրեւ բարեկամութիւն, թէ
Յոյնք հեռանալ կուզէն Սաղամինայէն,
ուստի խորհուրդ կուտար որ շուտով
վերանին վազէ : Թագաւորը խաբւելով,
ու չիմառձեւով տեղւոյն նեղուածք ըլ-
լալը, հրամայեց որ պաշարեն զՅոյները.
Թեմիստոկլէսն ալ Արիստիդէսին հետ
մէկ սիրտ՝ հովին յաջող կողմը դիտելով
այնպէս շարեց նաւերն որ իրենց քիչ նա-
ւովը երկուհարիւր Պարսից նաւերէն
կտորացին, մնացածն ալ ցրուեցին.
որոնց նաւերը ծանր ըլլալով և շատ նե-
ղուցին մէջ պաշարուեր էին : Ետքը Թե-
միստոկլէս ուզեց կամուրջը քակել, բայց
Արիստիդէս արգիլեց, ըսելով թէ Յու-

սահառոծ զօրքը ակ մեծ փնտս կրրնայ
ընել : Քսերքսէս ալ վախնալով շուտ մը
խաղք եղած ետ դարձաւ : Ասանկ սուտ
սրատճառով հպարտացողը , ճշմարիտ
սրատճառով կըխոնարհի : Բայց իրէքհա-
րիւր հազար հոգի թողուց Մարգոնիոս
զօրասպետին ձեռքը որ պատերազմը լմըն-
ցընէ :

Հ. Քսերքսէսին ետ դառնալէն ետեւ
Մարգոնիոս Յունաց ինչ կըրցաւ ընել :

Պ. Յունաց մէջ երկպառակունի ձգե-
լու համար՝ Աթենացոց հաշտուէ դեւ-
սպան խրկեց . բայց Արիստիդէս գլխաւոր
Արիստն ըլլալով՝ յանձն չառաւ . Քանի
որ , ըսաւ , ձեր արեւ աստուածը երկինքը
կըստըտի , Աթենացիք Պարսից թշնա-
մի պիտի ըլլան : Անատենը Մարգոնիոս
կատուած՝ իր սէրն արհամարհելուն
համար , ըսկաւ երթալ Աթէնքին վը-
րայ . Աթենացիք առջինին պէս թողու-
ցին քաղաքնին՝ Սաղամիսա քաշւեցան :
Պատրիկին մէկը Պարսից հետ միաբանիլ
ուզելուն համար քարկոծեցին . անոր
կինն ու աղջիկն ալ կանայք քարկոծե-
ցին : Աս ատենըս Սպարտացիք ըսկաան
իրենց սահմանը ամրացընել . բայց ետքը
Աթենացոցմէ յանգիմանւելով օգնուի
եկան հինգհազար հոգի , երսունհինգ
հազար Եղոսացի ալ մէկտեղ : Ուստի բո-
լորը եղան դրեթէ վաթսունհազար ,
որոնց միայն ութհազարը Աթենացիք
էին : Նախ Բէովտիա ճակատեցան . և

Բ. Ա երբոր ջրոյն պակսուէր համար Յոյնք գիւ-
 շեր ատենն անկէ գնացին, Մարգոնիոս
 կարծելով թէ փախան, հասաւ ետե-
 նուն Պլատէա քաղաքին քով. ու երբոր
 սաստիկ զարնըւելով Պարսիկք ըսկսան
 փախչիլ, Մարգոնիոս նեաւեցաւ մէջեր
 նին որ զօրքը ետ դարձնէ, բայց ինքը
 զարնըւեցաւ մեռաւ: Անատենը զօրքը
 ցրուեցան, հարիւր հազար մարդ կորսն-
 ցընելով: Նոյն օրը Յոյնք մնացած նա-
 ւատորմիլին վերայ մէկ ուրիշ յաղթու-
 թի ալ ընելով՝ բոլորովին հեռացուցին
 Պարսիկները Ելէսպոնտոսէն. որ մէյ-
 մալ Եւրոպա անցնիլ չի համարձակեցան:

ԼԳ

Հ. Ա թէնացիք Պարսից յաղթելէն
 ետեւ Ա թէնքը նորէն շինեցին:

478

Պ. Մտածելով որ քաղաքն ամրութի
 չունենալով միշտ վտանգի մէջ է, ըսկը-
 սան ամուր բերդով պատել: Բայց Սպար-
 տացիք երբ լսեցին, նախանձելով գես-
 պան խրկեցին. իբրեւ թէ Պեղոպոնեսէն
 դուրս ամուր տեղ պէտք չէ շինել, որ
 պատերազմի ատեն թշնամեաց ամրանա-
 լու տեղ չըլլայ: Թեմիստոկղէս անոնց
 միտքն իմանալով, ըսաւ՝ թէ Դեսպան
 խրկենք որ մեր միտքն իմացընենք. և
 ինքը գեսպաններուն մէկն եղած՝ մի-
 նակ առաջ գնաց, ապսպրելով որ մե-
 կալնոնք ուշանան, ինչպէս որ փութա-
 լով պարսիսպին շէնքը առաջ երթայ: Երբ

որ Թեմիստոկղ Սպարտա հասաւ, մի Ք.Ա
 նախ ատեն չեղաւ, Ընկերներըս պիտի
 գան ըսելով. և երբոր անոնք ուշացան,
 Թեմիստոկղ յորդորեց որ Սպարտացիք
 նորէն դեսպան խրկեն փութացընելու
 համար: Ետքը երբոր Աթենացոց խօսք
 գրած ատենը հասաւ, Թեմիստոկղ ելաւ
 իմացուց թէ Աս բանս Աթենացոց իրա-
 ւունքն էր. և ինծի ալ չէք կրնար փա-
 րել ըսաւ, վասն զի ձեր դեսպաններն ալ
 իմ առջեւ պատանդի կեցած են: Սպար-
 տացիք թէպէտ նեղացան, բայց չիկրցան
 ձայն հանել, վասն զի Աթենացիք ալ
 ամբըցած էին:

Հ. Թեմիստոկղ այնչափ քաջունե-
 րուն փոխարէն ի՞նչ ընդունեցաւ:

Պ. Մեծ յարգ և գովութի ամենէն
 մէկերան. անանկ որ երբ մտաւ Ողիմ-
 պիական խաղուն մէջ, ամէն խաղերը
 գաղթեցուցին՝ զինքը պատուելու հա-
 մար. այնչափ որ իր փառասիրուն ալ
 գոհ ըլլալով, ըսաւ. Այսօր կըքաղեմ
 աշխատանքիս պատուը: Բայց վերջերը
 սուտ զրարարութե՛ք իբրև թէ Պաւսանի-
 ասայ հետ խօսքը մէկ ըրած է, աքսո-
 րեցին զինքն ու թշուառութե՛ք մեռաւ:

Հ. Պաւսանիասայ ըրած յանցանքն
 ի՞նչ էր:

Պ. Յոյնք ուզելով աղատելմնացած
 կղզիներն ալ Պարսից ձեռքէն, նաւատոր-
 միդ մը պատրաստեցին, և գլուխ դրին
 Սպարտացիներէն Պաւսանիա՛ը, և Ա-

Ք. Ա թենացիներէն Արիստիդէան ու Կիմոնը:
Գնացին ասոնք շատ յաղթուններ ըրին,
ինչպէս Բիւզանդիոնն ալ առին. և Պաւ-
սանիաս ինքզինքը շուայլութեան տալով՝
աւարներով լցուած, գաղտուկ Պարսից
գերիները փախուց, և խօսք տուաւ
Քսերքսէսի՝ բոլոր Յունաստանն իրեն
ձեռքը մատնելու, թէոր անիկա տայ իր
աղջիկը Պաւսանիասին: Սպարտացիք
լսելով Պաւսանիասայ անկարգ կերպերը,
եւ կանչեցին. վերան երկու անգամ
դատաստան եղաւ, ու խիստ յայտնի
նշան մը չի գրուելով՝ ազատեցաւ: Իսկ
Պաւսանիաս թողածակցուի կրնէր Պարսից
Արտաւազ նախարարին հետ: Անգամ
մը թուղթը տանողը կասկածելով իր վը-
րայ, բացաւ թուղթն ու իմացաւ որ
զինքն ալ մեռցնել պիտի տայ որ չիմաց-
ւի թուղթ տանելը: Պարեաները զաւ-
րսելով քննել ըսկսան. և Պաւսանիաս
երբ իմացաւ ու Աթենասայ մեհեանը
փախաւ, Սպարտացիք դռները ծեփե-
ցին, ու հոն Պաւսանիաս անօթուէ մե-
ռաւ: Աս ատենները թեմիստոկլէս քըշ-
ւած ըլլալով, Պաւսանիաս անոր ալ
թուղթ գրեւ էր. և Թեմիստոկլէս թէ-
պէտ չէր հաւնած անոր խորհրդին,
բայց մարդու ալ չէր ըսած. անոր համար
ինքն ալ դատաստանի կանչըւեցաւ. ան
ալ փախաւ՝ ասդիս անդին բարբարական
կըստըտէր: Ետքը ելաւ Քսերքսէսի
ազուն Երկայնաձեռն Արտաշէսին քով

յնաց, ու հոն թափաւորէն շատ պա-
տիւ գտաւ . և երբոր թափաւորը Յու-
նաց դէմ սպաւերազմ բացաւ, թեմիստոկ-
ղէսը զօրասլետ դրաւ . թեմիստոկղէս
չուզելով իր հայրենեացը մնասել, թոյն
սուաւ մեռաւ : Ալ աղէկ սեպեց իր ազ-
գին ապերախտութենը համար ինքը պա-
տիժ քաշէ՝ մեռնի, քան թէ անոնց ա-
պերախտութենը փոխարէն հատուցանէ :
Մենք եղբօրնուս ըրած ապերախտութենը
չենք համբերեր, թող թէ աղքերնուս :

ԼԴ

Հ . Արիստիդէսին վերջը ի՞նչպէս ե-
ղաւ :

Պ . Նաւատորմիդին գլուխ եղած ատե-
նը Կիմոնին հետ ամէնուն սիրելի ըլլա-
լով խելքով վարւէնուն համար, Սպար-
տացիք զինքը բոլոր զօրքին գլուխ ընտրե-
ցին : Ետքը երբոր Աթէնք դարձաւ,
զինքը գանձապետ ըրին՝ որ քիչ ծախ-
քով ամէն բան կը հոգար ու ինքն աղ-
քատուք կապրէր : Քաղաքացիք զԿալ-
լիաս անոր հարուստ բարեկամը յանցա-
ւորի պէս դատաւարանի կանչեցին՝ զԱ-
րիստիդէսը չի հոգալուն համար . բայց
Կալլիաս Արիստիդէսի վկայելովը խմա-
ցուց թէ շատ անգամ ըստակ տուեր էր
անոր, բայց ան չէր առած : Մեռնելէն
ետքը թաղմանը ծախքը հասարակապե-
տութին ըրաւ, և հոգաց անոր ընտա-

Ք.Ա նիքը . Ո՛ւր էր թէ մէկը Քմի սիրուն
համար Արիստիդէսի առաքինութիւններն
ու աղքատսիրութիւնն ունենար :

Հ. Արիստիդէսին տեղն ո՞վ անցաւ :

471 Պ. Կիմոն Միլտիադէսի որդին . որ
թէսկէս անկարգ մեծցած էր , բայց Ա
րիստիդէսի խրատներովը յաջորդն ալ
ըլլալու արժանի եղաւ : Ասիկա շատ
յաղթունքներ ըրաւ Պարսից դէմ : Ասի
այի կողմն եղած Յունաց քաղաքներն ալ
Պարսից ձեռքէն ազատեց : Եւ այն պա
տերազմներէն վատորկած ըստրկովն Ա
թէնքը զարդարեց շատ երևելի ճարտա
րապետութիւններով որ ան միջոցին շին
ւեցան :

Հ. Աթենացիք ինչպէս երբ հաշտ
մնացին Սպարտացոց հետ :

470 Պ. Քսերքսէսի դէմ ըրած պատե
րազմներէն ետքը Աթենացիք ըսկոան ար
համարհել զՍպարտացիները , և անգամ
մը երկրաշարժէ մը գրեթէ բոլոր Սպար
տացոց տները փլան : Եղոսացիներն ալ
ապստամբելով , երբոր Սպարտացիք նե
ղը մտած օգնուի խնդրեցին Աթէնքէն ,
Պերիկլէս ոտք կոխեց սր չօգնեն . բայց
Կիմոն ըրած դաշնագրութիւնն և Յունաց
օգուար յիշելով համոզեց որ օգնեն : Եւ
ինքը զօրապետ ընտրուելով յաջողութ
եմաց ու դարձաւ : Ուրիշ անգամ ալ
երբոր նորէն ապստամբեցան Եղոսա
ցիք , նորէն դնաց օգնելու բայց . Սպար
տացոց միտքը փոխուելով չընդունեցան :

Աթենացիք կարծելով թէ Վիմոն եղաւ Գ.Ա.
սրտածառ աս անարգութեւն, զինքը քշե-
ցին, և մէկքանի ուրիշ պատճառ ալ
բերելով ըսկսան կռուիլ Սպարտացոց
հետ: Վիմոն օգնել ուզեց Աթենացոց,
բայց անոնք արգիլեցին՝ Սպարտացոց
կողմը կարծելով զինքն ալ ու հարիւր
հոգի իրեն կուսակիցներն ալ: Ան հա-
րիւրը անուանին շինելու համար Վիմոնին
յորդորելովը Սպարտացոց դէմէլան ու
սաս ժիկ զարնըւելով մեռան: Ասով իմա-
ցան թէ Վիմոն Սպարտացոց դէմ է. և
իրեն կարօտ ըլլալով, հինգ տարիէն ետ
կանչեցին՝ Պերիկղէսին յորդորելովը.
թէպէտ ինքը Վիմոնին նախանձորդ էր:

ԼԵ

Հ. Վիմոն աքսորանքէն դառնալէն
ետքը ինչ երևելի դործք ըրաւ:

Պ. Նախ ուղեւով հաշտեցընել Աթե. 469
նացիքը Սպարտացոց հետ, հինգ տար-
ւան զինադադարում ըրաւ, և միաբա-
նեցուց զանոնք գրտի թշնամեաց դէմ.
և իր առաջնորդելովը գնացին երկու-
հարիւր նաւով Վիպրոս կղզին ազատե-
ցին թշնամեաց ձեռքէն. բայց պատերազ-
մին վերջերը Վիմոն սաստիկ վիրաւորւած՝
տեսաւ որ յալթուին անկատար պիտի
մնայ, հրաման տուաւ որ իր մահը թըշ-
նամեաց չիմացընեն ինչպէս պատերազմին
ետքը, և այնպէս մեռաւ: Իր մահուա-

նէն ետքը երսուն օր բանակը իր հրամանին կը հնազանդէր, ինչպէս որ թշնամիները բոլորովին յաղթուեցան: Միայն մեռած զօրապետին անունը հնազանդ զօրքին յաղթուն ընել տուաւ: Հապա որչափ աւելի մեր անմահ զօրապետին Յսի անունովը մենք կը յաղթենք մեր թշնամիին սատանային, թէոր հնազանդ ըլլանք:

Հ. Կիմոնէն ետեւ Աթենացոց մէջ ելեւելի ո՞վ եղաւ:

Պ. Պերիկլէս. որ թէպէտ մեծ ցեղէնէր, բայց Անաքսագորասին աշկերան ըլլալով խորունկ մտածող և վարպետ խօսող էր: Կուզէր իշխան ըլլալ, բայց ուրիշի նախանձը չիշարժելու համար առջի բերանը բանի մէջ չէր մտնէր: Երբ որ Կիմոն Աթենքէն հեռացաւ, Պերիկլէս ամէնուն սիրտն իրեն քաշել ըսկտաւ. Արիստագորոսին իշխանութիւնը տկարացուց, ամէն վճիռները ժողովրդեան հաւանութեամբ թողուց, և ինքը շատ չէր երևնար ժողովրդեան: Խաղերը թատրոնները շատցուց, քաղաքական ժողովքներու գնացողներուն ըստակ բաժնեւոր հրաման հանեց, մէկ խօսքով, Աթենացոց աչքը մտնելու համար անոնց բարեբաւրեց: Աթենքը զարդարեց Փիդիաս արձանագործին ձեռքովը. բայց դաշնակից քաղաքներն ըսկտան գանգատիլ՝ Պատերազմին ըստակը Աթենքին վերայ կը ծախէք ըսելով: Անատեն ուզեց Պերիկլէս

դէս որ իր քովէն վճարէ , և իր անունը Բ . Ա
դնէ ամէն բանի վերայ : Աթենացիք
յանձն չառին որ փառքը բոլոր իրեն եր-
թայ , ուստի իրեն ձեռքը թողուցին հա-
սարակաց գանձը : Բայց կամաց կամաց
իրեն անուշ վարւիլը պակսեցընելով իր
թշնամիներն ալ շատցան , թէպէտ ճար-
տասանութիւն և քանի մը յաղթունե-
րով մեծ անուն հաներ էր :

Հ . Պերիկլէսի թշնամիներն իրեն կըր-
ցան փնաս հասցընել :

Պ . Շատ ամբաստանութիւններէն ետքը 431
Պերիկլէսին ըրած ծախքերուն հաշիւն
ըսկսան ուզել . և ինքը երբոր տարակու-
սած կըսպտորաստըւէր պատասխան տա-
լու , Պեղոպոնեսին մեծ պատերազմը
բացէցաւ , ինչպէս որ կըկարծեն՝ Աս-
պասիա Միլետացի իմաստուն կնոջ մը
պատճառաւ որ Սպարտացոց թշնամի
էր ու Պերիկլէս իրեն կին առեր էր , և
անոր կամքը կուզէր կատարել . մէյմալ
որ Աթենացիք մեծամեծ գործքերով
չափերնին մոռնալով՝ ատելի եղեր էին
ուրիշներուն , և ան ատեններն ալ ըսկը-
սեր էին Կորնթացոց դէմ պատերազմ
բանալ , ու Պոտիդէա քաղաքը պաշարեր
էին . ուստի Կորնթացիք ուրիշներուն
հետ միաբանած՝ գանգատեցան Սպար-
տացոց ու յորդորեցին որ միաբան դէմ
ելլեն : Սպարտացիք հաւանեցան , բայց
ատեն վաստըկելու համար ըսկսան խօսք
տանել բերել Աթենացոց , և կուզէին

Ք. Ա որ Պոտիդէայի պաշարումը վերցըւի .
Պերիկլէս ուզելով որ խռովուն ըլլայ ու
ինքը համար տալէն ազատի , գէմ կե-
ցաւ . Աթենացիք ալ անոր յորդորելովը
պատերազմն առաջ տարին , և Պերիկլէս
ազգին վնասովն իր փափաքին հասաւ :

ԼԶ

Հ. Ի՞նչ կերպով ըսկսաւ Պեղոպոնեսի
պատերազմը :

Պ. Սպարտացիք և ուրիշ Աթենացոյ
դէմեղող ժողովուրդները վաթսուէն հա-
զարի չափ՝ ըսկսան Աթենացոյ վերայ
գալ . իսկ Աթենացիք միայն երսուէն հա-
զարի չափ ըլլալնուն համար՝ Պերիկլէ-
սի խորհրդովը միայն Աթէնքը պաշտ-
պանել նայեցան ու ծովու վերայ պատե-
րազմիլ . ուստի բոլոր Ատտիկէն կորսն-
ցուցին . բայց ծովու վերայ անոր վրէժը
հանեցին : Պատերազմին ատեններն ա-
րեւը խաւարեցաւ , և սատիկ վախ ին-
կաւ Աթենացոյ մէջ . բայց Պերիկլէս
բնական պատճառն իմացընելով քաջա-
լերեց զանոնք : Պատերազմէն ետքն ալ
գեղեցիկ դամբանական մը խօսեցաւ մե-
ռածներուն վերայ , յորդորելով ողջերն
որ ջանան անոնց փառքին հասնելու :

Հ. Ո՞րչափ ատեն քչեց Պեղոպոնեսի
պատերազմը :

Պ. Քսանըեթը տարի . բայց երկրորդ
տարին սոսկալի ժանտամահ ինկաւ Ա-

Թե՛նացոց մէջ, ու մեռնող մեռնողի կըլլային : Ասոր պատճառը կարծելով Թէ Պերիկլէան է՝ որ քաղաքը շատ մօրդիկնէրով լեցուցեր էր, վերան տուգանք դրին ու իշխանութիւն ձգեցին : Բայց իրեն կարօտ ըլլալով, ետքը նորէն Թողուի խընդրեցին իրմէն ու ալ աւելի մեծցուցին անոր իշխանութիւնը : Իսկ ինքը քիչ առէնէն մեռաւ Ժանտամահէն, և պատերազմը երթալով կըսաստկանար : Աս միջոցիս երևելի եղաւ Պլատոնայի պատերազմը :

429

Հ. Պլատոնայի պատերազմն ինչպէս եղաւ :

Պ. Նախ Լակեդեմոնացիք պաշարեցին Պլատոն քաղաքն ու ըսկսան հողաբլուր շինել չորս դին. Պլատոնացիք ալ անոնց դէմ ըսկսան իրենց պարիսպը բարձրացընել տախտըկէ կրկին պատ քաշելով ու մէջտեղը աւերակ լեցընելով. դրսի դիէն ալ տախտըկին վերայ կաշի փռելով որ չիկարենան բռնկեցընել. անանկ որ մեքենաներով ալ չէր կործանէր. մէկ կողմանէ ալ գետնի տակէն գէպի հողաբլուրը ճամբայ ըրած՝ անոնց լեցուցած հողը տակէն կրկըրէին. բայց անոնց բազմուէր չիյաղթելով յուսահատեցան Թողուցին : Երբոր անոնք ըսկսան բաբանով պարիսպը ծեծել, Պլատոնացիք գէպի վար չուան կերկընցընէին ու զարկած աստենը բաբանին գլուխը վեր կըքաշէին. դարձեալ՝ երկու

428

ծայրէն շղթայով կապած հաստ փայտ
 մը ուրիշ երկու փայտով պատէն դէպի
 դուրս կերկնցընէին ու բաբանը զարնե-
 լու ատեն գիմացը կիջեցընէին, որ անոր
 զարնելով պարիսպը կազատէր: Ախի-
 նալով ալ որ չըլլայ թէ օր մը փլչի, մէ-
 ջի կողմէն ըսկսան նոր պարիսպ մը հիւ-
 սել: Երբոր իմացան Ղակեդեմոնացիք ու
 տեսան որ քաղաքն առնելը կը դժուա-
 րանայ, ուզեցին կրակ տալ, չորս դին
 ծառի ճիւղեր լեցուցին ու բռնկեցու-
 ցին. անատենը մէջինները յուսահա-
 տեցան, բայց զան ալ յանկարծական սառ-
 ակ անձրև մը մարեց: Ղակեդեմոնա-
 ցիք քաղաքն առնելէն յոյսերնին կտրած,
 նոր ամուր պատ մը քաշեցին քաղաքին
 չորսդին որ սովէն անձնատուր ըլլան.
 ու պահապան դնելով զԲէովտացիները՝
 իրենք գնացին: Քաղաքացիք փախչե-
 լով չորսհարիւր հոգի մնացեր էին, ա-
 նոնք ալ յուսահատած, մէջերնէն կտրիճ-
 ները հարիւրքսան հոգի ելան որ փախ-
 չին: Գիշեր մը անձրևի քամիի ատեն
 սանդուխներով պատէն իջան բռակի ոտ
 քով որ ձայն չելէ, փոսերէն անցան, ան
 կողմի պահապանները մեռուցին. և թէ
 պէտ ելլելու ատեն պատէն կղմինար մը
 իյնելով իմացեցան, բայց փախան ա-
 ղատեցան: Իսկ մնացածները բոլորովին
 յուսահատած անձնատուր եղան, և
 յոյս ունէին որ իրենք զիրենք արդարա-
 ցընեն ու ազատին, բայց անօդուտ. վն

զի Սպարտացիք Թեբացոց խօսքին նայե- Բ.Ա
լով, որ Պլատեացոց Թշնամի էին, զա-
մէնքն ալ ըստականեցին :

ԼԵ

Հ. Պերիկղէսէն ետե ով առաջնորդեց
Աթենացոց :

Պ. Կղէոն ցածազգի ճարտասանը. որ
իր կատաղութն աւելի գրգռելով զԱթե-
նացիքը, պատճառ եղաւ պատերազմը
շարունակելու ինչվան տասը տարի միշտ
մէկզմէկ տկարացընելով, ինչվան որ Կը-
ղէոն ալ ինկաւ : Ետքը Նիկիասայ յոր- 421
գորելովն որոշեցաւ որ յիսուն տարի
ղինադադարում ըլլայ. բայց խիստ քիչ
քշեց. վն զի Աղկիբիադ զօրանալով, որ
Սոկրատայ աշկերտն էր ու խիստ փա-
ռասէր մարդ մըն էր, Աթենացիները
պատերազմի գրգռեց :

Հ. Ի՞նչպէս կըրցաւ Աղկիբիադ Նի-
կիասայ ըրած յիսուն տարւան զինադա-
դարումը պարապը հանել :

Պ. Նախ Արգոսի բնակիչները յորդո-
րեց որ Սպարտացոց դէմ ելեն : Երբոր
Սպարտացիք խմացան, դեսպան խրկե-
ցին Աթենացոց. Աղկիբիադն ալ վախ-
նալով որ ուղածը չիյաջողիր, ինքը Ա-
թենացոց Թշնամի ձեւանալով, դեսպան
ներուն գաղտուկ ապսպրրեց որ իրենց
իշխանութին Աթենացոց չիյայանեն. և
գիտնան որ անոնց պատճառները սղայ-

Ք. Ասկան բաներ են : Իսկ երբոր դեռ ասան-
 ները երևցան ժողովքին մէջ անծանօթ
 մարդիկ ձևանալով, ինքը արհամարհեց
 զանոնք ըսելով թէ Խարդախութիւն է
 Սպարտացոց ըրածը, սկսեալ չէ մտիկ ընել :
 Ասանկով արհամարհւեցան դեռ ասանե-
 րը . և թէպէտ Նիկիաս չդիտնալով, ջա-
 նոց Սպարտացոց միտքն իմանալ ու սա-
 տերազմը խափանել, բայց ճար չեղաւ :
 Իսկ Աղկիբիադ աս կռիւը դրդուելը բա-
 ւական չիտեպելով մտածեց որ Սիկիլիան
 ու առնէ :

Հ. Աղկիբիադ ի՞նչ պատճառաւ Սի-
 կիլիան տռնել ուզեց :

415

Պ. Սիկիլիայի մէջ Յունաց հատուած-
 ներ կրբնակէին, որոնցմէ էին և Լէ-
 ոնտացիք ու Եգեստացիք, որոնք Սիրա-
 կուսացիներէն նեղւելով, Աթէնքէն օգ-
 նուի խնդրեցին : Նիկիաս թէպէտ շատ
 գէմկեցաւ՝ շատ թշնամի ունենալնուն
 համար, բայց ժողովուրդն արդէն ուրիշ
 ատեն Սիկիլիան տռնելու ետեւէ եղեր
 էին և Պերիկլէս արգիլէր էր, և հիմա
 Աղկիբիադէն ալ յորդորւելով աւելի
 համոզւեցան ու պատերազմիւ որոշեցին,
 և զօրապետ ընտրեցին Աղկիբիադն ու
 Նիկիասը :

Հ. Աղկիբիադ որչափ ատեն զօրապե-
 տութիւն ըրաւ :

Պ. Խիստ քիչ . վասն զի երբոր զօրքը
 ճամբաց ելլելու պատրաստուէր էին,
 նոյն գիշերը քաղքին մէջ գտնուած հեր-

մէս կուռքին արձաններուն քթերը ձեռ-
 վըները ռավըները կոտորած գտան : Աս-
 բանըս Աղկիբիադին վերայ ձգեցին . Աղ-
 կիբիադն ալ անվախ բողոքեց որ դատաս-
 տան ըլլելի : Եւ որովհետեւ զօրքը իրեն
 պաշտպան էր , թշնամիները վախնալով ,
 և ճամբորդուիլը չուշանայ ըսելով՝ դա-
 տաստանն ուրիշ ատենի թողուցին : Բայց
 Սիկիլիա հասածնուն պէս Աղկիբիադը
 ետ կանչուեցաւ որ պատասխան տայ .
 ինքն ալ գիտնալով որ իր վերայ անոնք
 գէշ կըխորհին , գնաց Սպարտացոց քովն
 ու երդում աւրբաւ որ անհաշտ թշնամի
 ըլլայ իր հայրենեացը : Աթենացիք ալ
 զինքը մահապարտ վճռեցին՝ դատաստա-
 նի չիգալուն համար . և քուրմերը զինքն
 անիծեցին :

ԼԸ

Հ . Նիկիաս Սիկիլիայի պատերազմը
 ինչպէս առաջ տարաւ :

Պ . Գնաց Սիրակուսան պաշարեց . և
 գուցէ կըրնար բան տեսնել . բայց Աղկի-
 բիադին յորդորանքովը Սպարտացիք ու
 Կորնթացիք Սիրակուսացոց օգնուի հա-
 տան , և շատ Զարդեր տալով Աթենացոց
 ետ քաշել ըստիպեցին : Եւ թէպէտ Նի-
 կիասայ խնդրելովն Աթենացիք նորէն Գե-
 մոսթենէս զօրապետն օգնուի խրկեցին
 վաթսուն նաւով , բայց անոնք յանդըգ-
 նուի Նիկիասայ խորհրդին մօտիկ չընելով

ցամաք ելան՝ զարնըւեցան ու յաղթըւե-
 ցան: Ետքը յուսահատած երբոր որոշեցին
 գաղտուկ ետ դառնալ, լուսնի խաւա-
 րում մը պատահեցաւ. ուսկից վախցան,
 սրտագամ հարցուցին և հրաման առին
 որ ինը օր նաւ չիմըսեն: Նիկիաս աւե-
 լորդապաշտուք հրաման տուաւ որ ըս-
 տասեն: Թշնամիք ալ մտքերնին իմանա-
 լով ու առեն գտնելով, ծովէն ու ցա-
 մաքէն վերանին վազեցին ու սաստիկ պա-
 տերազմով մեծ ջարդ տուին: Եւ որպէս
 զի մնացածները չիկարենան փախչիլ,
 նուազանգատին բերանը, որ հինգհա-
 րիւր քայլ լայն էր, նաւերով գոցեցին:
 Աթենացիք յուսահատած՝ բոլոր ուժով
 ուզեցին զարնըւիլ ու ճամբայ բանալ,
 բայց որովհետեւ խիստ քիչներ էին, նո-
 րէն չարաչար յաղթըւեցան: Աս կատա-
 ղի պատերազմը բոլոր քաղաքացիք ալ կը
 տեսնէին պարիսպներուն վերայ ելած,
 ու կանչելով շարժմունքներով սիրտ կու-
 տային: Երբոր տեսան Աթենացիք թէ
 անցնելու ճար չեղաւ, թէպէտ շատ սիրտ
 կուտային զօրագլուխները նորէն զար-
 նըւելու, բայց վախը տիրեր էր ամէնուն
 սիրտը. ուստի որոշեցին որ գիշեր առեն
 ցամաք ելեն ու փախչին: Երմոկրատէս
 Սիրակուսացոյ զօրագլուխն առ բանիս
 կառկած երթալով, և գիտնալով որ նոյն
 գիշերը չեն կրնար դէմ գնել հանգէսի
 սպառճառաւ, մէկքանի ձիաւոր Աթե-
 նացոյ կողմը անցուց որ բռն թէ Աս

գիշեր չորս դին ճամբաներուն վերայ
 դադտուկ զօրք կեցած են : Նիկիաս հաւ-
 տաց ու երկրորդ օրւան թողուց եր-
 թալը . և երկրորդ օրը բոլոր ճամբանե-
 րը՝ կամուրջները բռներ էին Սիրակու-
 սացիք . ուստի չարաչար պատերազմելով
 շատ մարդ ջարդուէլով կամօք ճամբէն
 մոլորեցան որ ազատին : Բայց ալ դէշ
 եղաւ . վն զի շատը մոլորած մէկզմէկ կոր-
 սընցուցին . որոնց վերայ նորէն հասնե-
 լով Սիրակուսացիք շատը գերի բռնե-
 ցին , Դեմոսթենէս զօրապետն ալ մէկ-
 տեղ : Ետեւ հասան Նիկիասայ վերան ալ
 որ շատ դէմ գնեւէն ետքը երբ իմացաւ
 թէ մինակ մնացեր է , յուսահատեցաւ ,
 ու բռնի անձնատուր եղաւ : Այսպէ-
 սով քառսունհազար հոգի՝ ցամաքէն
 փախչողներն ալ ջնջուեցան : Ետքը Սի-
 րակուսացիք կատղած՝ անգթութեւ Նի-
 կիասին և Դեմոսթենէսին աղէկ ծեծ մը
 քաշեւէն ետեւ ըսպաննեցին . թէպէտ
 Գիլիպպոս Լակեդեմոնացոց զօրապետը
 շատ ջանաց արգիլելու , բայց ճար չե-
 ղաւ :

ԼԹ

Հ . Աթենացիք Սիրակուսացոց յաղ-
 թուելը երբոր իմացան ինչ ըրին :

Պ . Յաղթուելնին իրենց խիստ խեղճէ
 դուրս երևնալով , առջի լուր բերողն
 իբրեւ սուտզորուց ըսպաննեցին . բայց

Ք. Ա երբոր իմացում թէ լտածներնէն ալ աւելի է եղած մնասը, վախը և յուսահատուիլը վերանին տիրեց. մանաւանդ երբոր ըսկսան իրենց գաշնակիցները բոլոր թշնամի դառնալ, աւելի Ազկիբիադին ձեռքովը: Ուստի ըսկսան ամէն ջանքն ընել ըստակ ժողովել՝ վերայ գալու համար: Աս միջոցիս Ազկիբիադն ալ Սպարտացոց թագաւորին կնոջը դէմանիրաւութի մը ընելուն հստնոր գլխապարտ սեպեւելով Պարսից քով փախաւ. և ուղեւով դառնալ իր հայրենիքը, իմացուց որ, եթէ ռամկապետուիլը վերցընեն ու ազնուապետուի ընեն, կուգայ: Աթենացիք հաւնեցան ըսածին, կառավարութիւնը փոխեցին ու միայն չորսհարիւր հոգւոյ ձեռքը յանձնեցին. բայց անոնք Ազկիբիադը չուղեցին կանչել՝ վախցան որ կուգայ ամէնուն կրտիրէ. և իրենք ըսկսան անկարգութիւններ ընել. շատ քաղաքացիներ ըսպաննեցին: Եւ երբոր Սամոն եղած զօրքին մարդ խրկեցին որ աս նոր կառավարուն ընդունին, անոնք արհամարհեցին, ու կանչեցին Ազկիբիադը զօրապետ դրին, ըստիպելով զինքն որ Աթէնքին բռնաւորները վերցընէ:

Հ. Ազկիբիադ յանձն առաւ նորէն Աթենացոց առաջնորդ ըլլալու:

409

Պ. Սիրով. բայց առաջ Սպարտացոց դէմ յաղթութիւններ ըրաւ՝ ու ծովային տէրութիւնը նորէն ձեռք առած երբոր

Աթէնք եկաւ , Աթենացիք փառքով Գ.Ա
զինքն ընդունեցան , ու ան չորսհարիւր
բանաւորները վաւրեցին : Ետքը զըջա-
լով առջի ըրածնուն վերայ Աղկիբիադին
գէմ , հրամայեցին քուրմերուն որ անոր
վերայ ըրած նզովքնին վերցընեն : Աղկի-
բիադն ալ որպէս զի իր գէշ անունը մոռ-
ցընէ , Գեմեարէ աստուածուհւոյն օո-
նը հանդէսով կատարեց . բայց Աթենա-
ցոց թեթեամտութիւնը չիկըրցաւ յաղթել :

Հ. Աթենացիք երկրորդ անգամ ինչ
անիրաւուն ըրին Աղկիբիադին :

Պ. Երբոր Աթենացիք Սպարտացոց 405
ուզած հաշտութիւնը գէմ կեցան ու պատե-
րազմ ըսկսան , Լիւսանդր Սպարտացոց
զօրապետն օգնուն առեր էր Պարսիկ-
ներէն : Անապետները Աղկիբիադին հարկ
եղաւ որ նաւատորմիդէն քիչմը հեռա-
նայ ըստակ ժողվելու համար . և Անտիո-
քոսը թողուց իր տեղը , ապապըրելով որ
չիզարնըւի : Բայց անիկա ինքիրեն քա-
ջութի մը ընել ուղեւով զարնըւեցաւ ,
յաղթընեցաւ , ինք ալ մեռաւ : Աղկի-
բիադ պարապ տեղը ուղեց օգնուն հաս-
նիլ . վասն զի Լիւսանդր վարպետ ըլլա-
լով գիտցաւ ձեռք ձգած փառքը չիկոր-
սընցընել : Անոր համար Աթենացիք կառ-
կածելով Աղկիբիադին վերայ , զինքը ձգե-
ցին ու տեղը տասը զօրապետ դրին՝ որոնց
մէկն էր Կոնոն :

Ք.Ա. Հ. Կոնոն իր ընկերներովը պատե-
րազմը ի՞նչպէս առաջ տարաւ :

405

Պ. Սպարտացիք Լիւսանդրին տեղ
Կալիկրատիգատը խրկեցին Աթենացոյ
վերայ . Աթենացիք ալ հարկւրտաւ
ցռկանաւ օգնուի խրկեցին Կոնոնին որ
նեղն ինկեր էր : Սպարտացոյ զօրապետը
յաղթըւեցաւ ու ըստանւեցաւ հոն Ար-
դինուսայի պատերազմին մէջ , դաշնա-
կիցներուն ալ շատ լիստս եղաւ . իսկ Ա-
թենացոյ քսանըհինգ նաւը կորաւ . բայց
մեռելները չիթաղելնուն համար ամբաս-
տանւեցան զօրագլուխները , և վեց հո-
գի մեռնելու դատապարտեցին՝ ամենեւին
թողչիտալով որ իրենք զիրենք արդա-
րացընեն : Ասանկ անդթուծիներով
յայտնի կիմացընէին որ վերջերին հա-
սեր է :

Հ. Արդինուսայի պատերազմէն ետե-
ուրիշ ի՞նչ պատերազմ ըրին Աթենացիք :

Պ. Սպարտացիք նորէն Լիւսանդրը
զօրապետ դրին որ Լամպսակ քաղաքն
առաւ . ետքը նաւատորմիւով գնաց Ա-
թենացոյ դէմ , և վախ ցուցընելով զա-
նոնք կուզէր խաբել . ու Աթենացիք երբ
պատերազմիլ կուզէին՝ չէր ընդունէր :
Աղկիբիադ որ Թրակիա քաշէր էր՝ գիտ-
նալով Լիւսանդրի վարպետուիլ , եկաւ
Աթենացոյ կերպ սորվեցուց , բայց մտիկ

չըրին՝ փառքը անոր կըլլայ ըսելով : Ուս-
տի քանի մը անգամ Աթենացիք զՆա-
կեդեմոնացիները պատերազմի հրաւի-
րելէն ետքը տեսնելով որ անոնք կըվա-
խեն չեն իգար , իրենք ալ անհոգ եղած՝
ցամաքն ելած կըհանգչէին : Ան միջոցին
Լիւսանդր նաւատորմիւղով քալեց վըրա-
նին ու առանց պատերազմի բոլոր նաւե-
րուն տիրեց՝ շարժելու տտեն չիտալով .
և ետքը ելաւ ցամաք Եգոս գետին քով
զամէնքը ցրուեց . իրեքհազար ալ գերի
բռնեց , ու ըսպաննել տուաւ , յիշե-
լով Աթենացոց անգթութիւնն որ ամէն գե-
րիներուն ձախ ձեռքին բռնած մատը կը-
կըտրէին որ ալեղ չիկարենան քաշել : Մէկ
ժամու մէջ որոշեցաւ այն սոսկալի պա-
տերազմին վիճակը՝ որ քսանը եօթը տա-
րի քշեց :

Հ. Աթենացիք բոլոր նաւատորմիւղը
երկրորդ անգամ կորսնցընելէն ետե-
րէն չվիճակ ունեցան :

Պ. Լիւսանդր հրաման հանեց որ
Աթենքէն դուրս Աթենացի չիգանուի,
մահ ըսպառնալով . որպէս զի պաշարէ
քաղաքն ու սովի բռնէ : Աթենացոց
սուգը անպատմելի էր : Պաշարուցաւ
քաղաքը , սովը սաստկացաւ , և ճարեր-
նին հատած ըսկսան խնդրել որ դաշնա-
դրուի ընեն : Կորնթացիք ու Թեբացիք
կուզէին որ Աթենքը բոլորովին կործան-
ւի . բայց Սպարտացիք Աթենացոց առ-
ջի ազէկուիները յիշելով խնայեցին ա-

նոնց : Ուստի դաշնագրեցան որ նախ՝
Պիրէոնի բերդերն ու Աթէնքին հետ
միացընող պատը փլցընեն . ինչպէս որ
եալքը Լիւստանդր եկաւ շատ արհամար-
հելով զԱթէնացիները՝ փլուց : Երկրորդ՝
տասուերկու ցօկանաւէն աւելի չունե-
նան : Երրորդ՝ որչափ աեղ որ աիրեր էին՝
բոլորը թողուն : Չորրորդ՝ աքսորւած-
ները ետ դարձընեն : Հինգերորդ՝ պա-
տերազմի հրամանը Սպարտացիներէն
առնեն : Ասանկ ահա Պեղոպոնէսեան պա-
տերազմը անխելք փառասիրութեամբ
ըսկսաւ , խելքէ դուրս ատելութեամբ
կացաւ , և անթիւ մնասներով լմնցաւ :

ԽԱ

Հ . Պեղոպոնէսեան պատերազմէն
ետեւ Աթէնացիք և Սպարտացիք ի՞նչ
տեսակ կառավարութի ունեցան :

Պ . Փառասէր Լիւստանդրը շատ աե-
ղերու տիրէլէն ետեւ , Աթէնացոց վերայ
ալ երսուն բռնաւոր իշխան դրաւ . ան եր-
սուն բռնաւորները երբոր իրենցմէ մե-
կուն վերայ կասկած կերթային թէ իրենց
գէմ կըրնայ բան մը ընել , մէկ պատճա-
ռաւ մը կըսպաննէին : Ինչպիսի հրաման
հանեցին թէ մէկ քաղաք մըն ալ՝ փախ-
չող Աթէնացի չընդունի : Մեգարա ու
Թեբէ մերժեցին առ հրամանը : Իսկ
Սպարտացի մէջ Լիւստանդր հարստութի
խոթելով բարբերնին աւրեց :

Հ. Աղկիբիադ ուր էր Պեղոսյոնն. Ք. Ա սեան պատերազմէն ետքը :

Պ. Թէպէտ աքսորւած էր, բայց իր հայրենեաց ազատուէր համար Պարսից Արտաշէս ուշեղ թագաւորին քով գնաց որ Կիւրոսի անոր որդւոյն ապստամբու թէ խորհուրդն խնացնէ. և անշուշտ անատեն մեծ օգնուի կըգտնէր. բայց Աթէնքին բռնաւորները վախնալով անոր հնարքներէն՝ համոզեցին Պարսից Փառնաւազ նախարարը որ ըսպաննէ զԱղկիբիադը : Ան ալ մարդ խրկեց որ կեցած տանը կրակ տուին. Աղկիբիադ խնացաւ, թուրը ձեռքը դուրս ցաթկեց. անատենը նետով զարկին ըսպաննեցին :

Հ. Երսուն բռնաւորները որչափ ատեն իշխեցին Աթէնքին :

Պ. Քիչ. վն զի երբոր Թեբացիք Աթէնացոց պաշտպան կեցան, Թրասիբուղոս Աթէնքէն փախչող կտրիճներուն գլուխ կենալով եկաւ վաւրնաց ան երսուն բռնաւորները երբոր անոնք անհոգ կեցած էին : Եւ աւելի զօրացաւ Թրասիբուղոս ներելով բոլոր բռնաւորներուն կողմը եղող Աթենացոց յանցանքը :

Հ. Թրասիբուղոսի ատենները Աթէնացոց մէջ երևելի ո՞վ եղաւ :

Պ. Սոկրատ. որ ճշմարիտ փիլիսոփայ էր և բարի օրինակ ամենուն. իր աշակերտներուն կըսորվեցնէր Այլ էուիւր, անոր համար աւելորդապաշաներն ու կեղծաւորները թշնամի եղան իրեն ու

Ք. Ա գատապարտեցին զինքը : Թէպէտ ինքը
կըրնար տուգանքով մը ազատիլ, բայց
402 չուզէ՝ որ չըլլայ թէ յանցաւոր կարծը-
ւի : Անոր համար խմցուցին իրեն մոլա-
խինդ, որ Աթենացոց սովորական պա-
տիժն էր : Սոկրատէն ետև ուրիշ շատ
փիլիսոփաներ ալ ելան Յունաց մէջ,
բայց անոր պէս ճշմարտասէր ուրիշ մէյմ
ալ չի գտնուէցաւ :

Հ. Սոկրատայ մահուան ատենները
Յոյնք ինչ երևելի գործք ըրին :

Պ. Տասւիրեք հազար Սպարտացի՝
Կրտսեր Կիւրտինն օգնուի գնացին, և
Կիւրոս մեռաւ. իրենք ալ մինակ մնա-
լով և կտրճուք շատ կռիւներ ընելով ետ
գարձան. և որովհետև Տիսափեռն խար-
դախուք զԿղէարքոս Յունաց զօրապետը
ուրիշ մէկքանի մեծերով ըսպաննեց և
կուզէր զամէնքը ջարդել, անոր համար
397 Սպարտացիք նոր զօրքով Ագեսիլայոս
Թագաւորը խրկեցին որ երթայ վրէժ
հանէ : Ագեսիլայոս երսուն զօրագլուխ
իրեն խորհրդական առաւ գնաց Պարսից
գէմ, շատ յաղթուիներ ըրաւ : Պարսիկ-
ները նեղը մտնելով, հնարք մտածեցին,
ու թեքացիքը՝ Արգիացիքը՝ Կորնթա-
ցիքը և Աթենացիքը գրգռեցին որ գլուխ
քաշեն :

ԽԲ

Հ. Երբոր Աթենացիք ու մէկալ հա- Ք. Ա
սարակապետութիւններն ապստամբեցան,
Սպարտացիք ի՞նչ ըրին :

Պ. Լիւսանդր դէմէլաւ անոնց, բայց 394
պատերազմի մը մէջ մեռաւ, ուստի
Սպարտացիք նեղը մոնելով Ագեսիլայ-
ոսն ետ կանչեցին. որ յաղթութիւնը կէս
թողուցած եկաւ : Շատ պատերազմներ
ընելէն ետեւ Սպարտացիք նորէն յաղ-
թեցին ու տիրեցին բոլոր Յունաց, բայց
բռնաւորութեամբ. ինչպէս որ Թեբացոց վը-
րայ ալ ցցուցին իրենց բռնութիւնը :

Հ. Ի՞նչ բռնութիւն ըրին Սպարտացիք
Թեբացոց վըրայ :

Պ. Փեբիդաս զօրապետնին Ողիւնթա 382
ցոց վըրայ երթալու ատեն Թեբէին մօ-
տիկ կանցնէր. քաղաքին մէջ խռովուէն
մը պատճառաւ մէկ կողմիները զինքը
ներս կանչեցին որ օգնէ իրենց. Փեբի-
դասն ալ խաբիւրբելով գնաց միջնաբեր-
դին տիրեց : Երբոր Թեբացիք գանգատ
ըրին Սպարտացոց, Ագեսիլայոս պա-
տասխան տուաւ թէ Ամէն բանի մէջ օգ-
տակարն ընելու է : Անոր համար թէպէտ
Փեբիդասին վըրայ տուգանք դրին, բայց
որոշեցին որ Թեբէի միջնաբերդին մէջ
միշտ իրեք պահապան դնեն :

Ք. Ա Հ. Թեբացիք կրրցան ազատիլ Սպարտացոց բռնուէն :

378

Պ. Չորս տարի համբերելէն ետեւ, չորսհարիւր թեբացի Աթէնքէն քշած ըլլալով, անոնց մէջէն Պեղոպիդաս ու Միլոն խօսք դրին որ երթան ազատեն իրենց հայրենիքը : Տասնըմէկ կարիճ հետերնին առած՝ գեղացիի զգեստով գաղտուկ մտան քաղաքը : Օր մը երբոր դատաւորները հարկիքի մը ժողվուէր էին, մէկերնուն նամակ մը եկաւ, որուն մէջը գրած էր Պեղոպիդասին պատրաստութիւնը : Դատաւորը չուզէց բանալ նամակը, ըսելով թէ Կարևոր գործքերը վաղը կըմտածենք : Ան միջոցին Պեղոպիդաս իր ընկերներովը զէնքերնին ծածկած ներս մտան ըսպաննեցին զամէնքը, ու ձայն տուին ժողովրդեան որ ազատ ըլլան : Երկրորդ օրը գունդ մը Աթենացիք ալ մէկալ քշածներուն հետ վերայ հասան ու միջնաբերդը պաշարեցին : Սպարտացիք ալ նեղը մտած՝ անձնատուր եղան : Թէոր դատաւորներն արթուն ըլլային, աս խեղճուէ չէին հանդիպիր :

Հ. Սպարտացիք ի՞նչ հատուցումն ըրին թեբացոց, իրենց դատաւորները ըսպաննելնուն համար :

Պ. Մէկէն Ագեսիլայոսը թեբացոց վերայ խրկեցին : Թեբացիք վախնալով թողուցին քաղաքը փախան բլի մը վերայ, և Քարրիաս զօրապետը գէմ գնե-

ըւ հնարք մտածեց . հրաման տուաւ Ք. Ա. որ ամէնը ծուռնկի վերայ գան , վահանովն զիրենք ծածկեն ու նիզակնին դէպի գուրս երկնցուցած անշարժ կենան : Ագեօիզայոս անոնց յուսահատած պատրաստութիւնն տեսնելով , ետ կեցաւ . բաւական սեպեց բոլոր դաւառնաւորըշտըկէլ ու դառնալ : Քաբրիասայ ըրածը այնչափ մեծ համարուեցաւ՝ որ ան զօրքն կեցած դիրքովը արձան մը փորել տուին : Ետքը նորէն Պեղոպիդաս սրբազան ըսւած գնդով , որ իրէքհարիւր հոգի էին , մեծ կործուէ ըրաւ Տեգիրայի պատերազմին մէջ , թշնամիին երկու զօրապետները մեռուց ու մեծ վախձգեց Սպարտացոց սիրտը :

Հ . Երբոր Թեբացիք ըսկսան զօրանալ՝ մէկալ Յոյնք ի՞նչ կրնէին :

Պ . Չանձրացած աս բաժանմունքներէն՝ Սպարտացոց հետ դաշինք գրին . ուստի Թեբացիք մեծ վտանգի մէջ կերունային . վասնզի միաբանիլ չուզէնալնուն համար , Սպարտացիք մէկալ Յոյներն ալ մէկտեղ վերանին կուգային որ ջնջեն վերցընեն զանոնք , բայց չէյաջողեցաւ :

ԽԳ

Հ . Թեբացիք ի՞նչպէս կըրցան դէմ դնել Սպարտացոց ու մէկալ Յունաց :

Պ . Եպամինոնդն ու Պեղոպիդասը զօրապետ եղան , ու տեսնելով թէ թշնա-

միք իրեքսպատիկ իրենցմէ աւելի են , գու-
շակուիներ հանել տալով՝ իրենց զօրացը
սիրտ տուին : Այցհազար չորսհարիւր
հոգւով Եպամինոնդ քսանըվեցհազարի
չափ թշնամեաց առջևն ելաւ . գիտնա-
լով որ Սպարտացոց դաշնակիցներն ալ
կըմբռնային անոնց դէմ : Ուստի անանկ
աղէկ կարգաւորեց իր զօրքը ու Լեւկ-
տրային քով զարնըւեցաւ՝ որ միայն Սպար-
տացիներէն հազարչորսհարիւր հոգի մե-
ռան , Կղէոմբրոտ թագաւորնին ալ մէկ-
տեղ : Այնչափ մարդ մէկէն ուրիշ ան-
գամ չէին կորսնցուցած Սպարտացիք :

Հ. Լեւկտրայի պատերազմին լուրն եր-
բոր Սպարտա հասաւ՝ ինչ ըրին :

Պ. Սպարտայի մէջ խաղեր կըլլային
անատենը : Եփորոսները յաղթըւելին
ծածկել ուղեւով չիթողուցին որ խա-
ղերը դադրին : Իսկ երկրորդ օրը երբ ի-
մացւեցաւ , մեռնողներուն աղգականքը
կուրախանային և փախչողներունը կը-
տրտմէին : Այս զի օրէնքը կըհրամայէր
որ փախչողներուն հետ ընկերութի չըլ-
լուի , և ամէն մարդ իշխանութի ունէր
զանոնք ծեծելու արհամարհելու : Դա-
տաւորներն աս անգամուն օրէնքը զանց
առնել ուղեւով որ սրտերնին չիկոտրի ,
Ագեսիլայոսի յանձնեցին որ հոգայ :
Ագեսիլայոս ալ ըսաւ թէ Օրէնքները
մէկ օր մը քնացընելու է որ ետքը աւելի
ուժով գործածւին : Ասանկով ազատեց
զամէնքը ան նախաախնքներէն :

Հ. Լեւկտրայի յաղթունէն հաքը ինչ
ըրին թեբացիք :

Պ. Դաշնակիցներուն մէկ մասը իրենց
հետ միաբանելով աւելի զօրացան , ու
վաթսուն հազարով մտան Լակոնիան
աւրեցին : Ագեսիլայոս Սպարտային մէ-
ջը կեցաւ որ քաղաքը պաշտպանէ : Բայց
Եպամինոնդ խնայեց ան հռչակաւոր
քաղաքին . և միայն զՄեսենացիքը ազա-
տեց Սպարտացոց բռնութեն , ու մեծ
յաղթութիւն դարձաւ իր հայրենիքը : Բայց
որովհետեւ Եպամինոնդ որոշեաժ ժամա-
նակէն չորս ամիս աւելի զօրապետութի-
ւոյն էր , անոր համար դատաստանի
կանչուեցաւ : Եպամինոնդ պատասխան
տուաւ թէ Սիրով կը մեռնիմ օրէնքին
համար , թէոր ամէնքնիդ ընդունիք և
ուրիշներուն ալ իմացընէք թէ մինակ Ե-
պամինոնդ առանց հասարակապետուն
հաւանութեւ հասարակաց բարւոյն հա-
մար այսչափ քաջութիւններ ըրաւ : Դատա-
պարտելու տեղ զարմացան իր օրինապա-
հութեւնը վերայ : Բայց իրեն թշնամիները
զինքը անարգելու համար՝ իրեն պզտի
պաշտօն մը տուին : Իսկ Եպամինոնդ
ջանալով աղէկ ընել իր պաշտօնը՝ կըսէր .
Ոմանք մեծ պաշտօններով պատիւ կու-
նենան , ոմանք ալ իրենցմով պզտի պաշ-
տօնները պատուելի կընեն :

Ք.Ա. Հ. Պեղոսիգաս Լեւհարայի յաղթու-
թէն ետքը ի՞նչ երևելի գործք ըրաւ :

369

Պ. Փերացոց Աղէքսանդր բռնաւորին
գէժ խրկըւելով, անոր զօրքը փախուց, և
երբոր նորէն գետաւանուք գնաց, ու ան
ալ իրաւանց գէժ երբոր բռնեց զինքը գե-
րի ըրաւ, Պեղոսիգաս գերուէր մէջ ան-
վախ զանի կրօնադիմանէր՝ ըրած ան-
գթու ինեբուն համար. վնդի շատ անգամ
մարդիկը կրակը կրձգէր ու կըզուարճա-
նար. կամ անասնոյ մորթ վերանին անցը
նելով շներուն առջին կրձգէր. և բոլոր
Թեսաղիան աւերէր էր : Ետքը Եպամի-
նոնգ եկաւ սաստիկ նեղը խոթեց զԱղէք-
սանդրն ու ազատեց Պեղոսիգասը : Պե-
ղոսիգաս ալ կատաղած նորէն անոր վը-
րան ելաւ՝ վրէժ խնդրելու համար, և
սաստիկ կռուելու ատեն զարնուեցաւ
մեռաւ : Իսկ Աղէքսանդրի կինն ու տը-
ղաքը ձանձրացած անոր գէշութենէն,
ուղեցին մեռցնել զինքը. և որովհետեւ
Աղէքսանդր կասկածելով իր թշնամիներէն՝
իր սպառառին չորսդին պահապան
ներ գրած ունէր, և մէկ գամբու շուն
մը իր գրանը քովը, կինը հնարքով մը
շունը գոնէն հեռացուց, և սանդուխին
վերայ կասկերտ փռած՝ որ ոտքի ձայն
չէլէ, տղոցմովը եկաւ խուցը մտաւ, ու
զարկին մեռուցին :

Հ. Եսլամինոնդին վերջն ի՞նչպիսի եղաւ:

Պ. Սպարտացոց դէմ պատերազմը նու
րէն տասականաւով, Եսլամինոնդ քաղեց
դէպի Սպարտա: Բայց անոնք առաջուց
խմանալով պատրաստուեցան ու քաջու-
թիւն դէմ դրին. ուստի պէտք եղաւ որ
եւ զառնայ: Ետքը նորէն ուղեւով Ման-
տինէ քաղաքին վերան երթալ, թշնամիք
վերայ հասան. Եսլամինոնդ ամէն կերպ
վարպետութիւն բանեցուց. և երկու կող-
մէն ալ մտքերնին հաստատ դրեր էին որ
չիյաղթած եւ չիզառնան: Եսլամինոնդ
զարնրուեցաւ նետով մը, Թեբացիք քա-
ջութիւնքը դրկեցին պատերազմէն դուրս
հանեցին, և երկու կողմէն սաստիկ կո-
տորածով զադրեցան՝ ինքզինքնին յաղ-
թող սեպելով: Բժիշկներն ըսին Եսլա-
մինոնդայ որ եթէ նետը հանեն վերքէն՝
կըմեռնի: Ինքը հարցուց պատերազմին
համար, ու երբոր լսեց թէ Թեբացիք
յաղթեցին, ըսաւ. Մի՛ կարծէք թէ աս
կենացս ետքի օրն է. մանաւանդ թէ իմ
երջանկուհի ըսկիզբն է և փառքիս կա-
տարելու իր. որովհետեւ Թեբէն յաղթող
կըթողում և Յունաստանն ազատ: Ետքը
իր ձեռքովը քաղեց հանեց նետն ու մէ-
կէն մեռաւ: Աս մարդս էր դիտուն և
քիչ խօսող. կըրնար հարըստնալ ու միշտ
սղբատ կասկեր:

Հ. Մանտինեան պատերազմէն ետքը
Յոյնք ի՞նչ ըրին:

Պ. Թեբացիք բոլորովին ուժերնին կո,

րուսին . և Յոյնք ամէնքը հաշտուի ըրին .
 սրուէցին որ ամէն քաղաք իր ազատու
 թիւ պահէ . բայց Սպարտացիք չխնտան
 աս դաշնագրուէրս մէջ : Աս միջոցիս Ա
 գեսիլայոս օգնուի գնաց Եգիպտացոց ,
 որ Պարսիկներէն ապստամբեր էին . և
 յաջողուի գործքը լմնցուցած դառնա
 լու ատենը Ճամբան մեռաւ ու թսուն
 տարւան : Անուանի է իրեն աս խօսքը
 որ կըսէր . Պարսից թագաւորը ինձմէ
 մեծ չէ թէոր ինձմէ արդար չէ : Ագե
 սիլայոսի մահուանէն ետեւ ինչպան փի
 լիպպոս մակեդոնացիին ատենը յիշա
 տակի արժանի բան մը չունի Յունաս
 տան :

ԽԵ

Հ . Ե՞րբ ըսկսաւ Մակեդոնացոց թա
 գաւորութիւն :

Պ . Մակեդոնիայի թգրները հերքիւ
 լէսի ցեղէ էին , և չորսհարիւր տարիի
 չափ Սպարտացոց ու Աթենացոց պաշա
 պանուէր կարօտ էին , ուստի երբոր Ա
 մինտաս թագաւորին մեռնելէն ետքը
 տղոցը մէջ խռովուի ինկաւ . Մակեդո
 նացիք ալ Պեղոպիդասին դիմեցին , որ
 Փերէսի բռնաւորին դէմ գացերէր : Պե
 դոպիդաս հանգարտեցուց զիրենք ու շատ
 սլատանդներ առաւ անոնց ազնուական
 ներէն՝ Թեբէ խրկեց : Անոնց մէջն էր
 Փիլիպպոսն ալ՝ Պերդիկկաս թագաւորին
 Լղբարցը մէկը :

Հ. Փիլիպպոս ի՞նչ կերպով Թագաւոր Ք.Ա.
էլլաւ :

Պ. Պերգիկկասին մեռնելէն ետքը իր 360
աղան խիստ սղտիկ ըլլալով, երկու հոգի
իրարու գէմ ելած անոր իրաւունքը յա-
փրջտակել կուղէին : Անաւենը Փիլիպ-
պոս, որ քսանըջորս տարւան էր ու Ե-
սպամինոնդին խրատներովը կրթըւած,
փախաւ Թեբէէն, եկաւ Մակեդոնիա՝
կառավարութե մէջ մտաւ, իր եղբօրը
աղուն սաշտապանել ուղելով : Մակեդո-
նացիք ալ խելացի մարդու մը կարօտ ըլ-
լալով, քիչ ատենէն ղինքը Թագաւոր
դրին, և անով ըսկսան առաջ երթալ :

Հ. Փիլիպպոս ի՞նչպէս առաջ քաշեց
ՂՄակեդոնացիքը :

Պ. Առաջ զօրքերը կրթեց, ու գունդ
մը նոր զօրք հնարեց Փաշանգ անունով,
որ էին վեց եօթը հազար հոգի՝ տասնը-
վեց կարգ ետեւէ ետեւ շարւած. ղէնքեր
նին տէգ էր՝ տասնըջորս կանգուն եր-
կայն, և այնպէս վարպետ կերպով մէկը
մէկու ետեւէն գէպի Թշնամին երկնցու-
ցած, որ բոլորը մէկտեղ ամուր սարիսպ
մը կը ձկանային : Փիլիպպոսի վարմունքն
անուշ էր. իրեն ղինուորներուն ընկեր կը
կանչէր, և ինքն օրինակ կուտար ամէն
բանի. բայց աւելի առաջ գնաց իր վար-
պետ կերպերովը : Ոսկիի հանք գտաւ Մա-
կեդոնիայի մէջ, և կաշառք տալով իրեն
կուսակիցներ կը ժողովէր, ու կըսէր.
Ոսկի բեռըւած ջորի մը ամէն ղինուոր

Բ.Ա ներէն քաջ է . մէկ վերայ վազելուն ա-
մուր բերդերը կառնէ :

Հ . Փիլիպպոս ի՞նչ երևելի պատե-
րազմներ ըրաւ :

358

Պ . Ամէնուն հետ պատերազմ ընել
ըսկտաւ . յաղթեց Պէոնիացոց և Լիւ-
րիկեցոց . տիրեց Ամփիպոլսին . առաւ
Կրենիդէն ուր գտաւ ոսկիի հանքը : Ետքը
բոլոր Թրակիային տիրել ուզելով՝ նախ
գնաց առաւ Մեթոնը . հոն իր մէկ
աչքն ալ կուրցաւ աս կերպով : Աստե-
րիոս Ամփիպոլսեցին ելաւ քաղքէն եկաւ
Փիլիպպոսին ծառայելու , ըսելով թէ
լինքը կըրնայ զարնել թռչունները թռու-
չելու ատեննին : Փիլիպպոս ալ ըսաւ .
Երբոր սարեկներու հետ պատերազմիմ՝
քեզ քովըս կառնեմ : Աստերիոս բար-
կացաւ , մտաւ Մեթոն , պատերազմի
ատեն նետ մը նետեց՝ Փիլիպպոսին աչքը
հանեց : Նետին վերան թուղթ մը պլլած
ու գրած էր , Փիլիպպոսին աչքին : Ետքը
Փիլիպպոս անցաւ Թեսսաղիան ալ ազա-
տեց Լիկոքրոն բռնաւորին ձեռքէն որ
Ազեքսանդրի յաջորդն էր . ու Թեսսա-
ղացոց ձիաւորներն ալ իր փառանգին հետ
միացուց : Թրակիայէն քանի մը գլխա-
ւոր քաղաքներ ալ առաւ : Աս միջոցիս
հանդիպեցաւ Յունաց մէջ Մեհենական
ըսած պատերազմն ալ , որ աւելի օգտա-
կար եղաւ Փիլիպպոսի :

ԽԶ

Հ . Ինչո՞ւ Մեհենական ըսւեցաւ Փի . Ք . Ա լիպպոսի ատեն Յունաց մէջ գրգռուած պատերազմը :

Պ . Փովկիսացիք Դեզփիսի տաճարին երկիրներէն քիչ մը տեղ մշակեցին . որ ուրիշները սեղանակապատուծի սեպեցին և Ամփիկտիոնին ատեանին մէջ անոնց վերայ դատաստան ըրին ու շատ ըստակ տուգանք դրին : Փովկիսացիք չեկըրնալով հատուցանել, տեսան որ ուրիշ ճար չիկայ, Փիլոմեւասի գրգռելովը պատերազմի ելան . Սպարտացիք ալ Ամփիկտիոնի ատեանէն տուգանք քաշած ըլլալնուն՝ ձեռքի տակէն օղնեցին : Ուստի Փիլոմեւաս յաղթեց, մտաւ Ամփիկտիոնի տաճարը, աւրեց անոր սիւներուն վերայ գրւած վճիռը . ու բռնի պատգամ հանել տուաւ թէ Ըրածներն աղէկ է : Ետքը նորէն բոլոր Յունաստան երկուք բաժնըւած սաստիկ կռուեցան, երկու կողմէն ալ բռնըւած գերին մէկէն կրապաննէին : Փիլոմեւաս ալ զարնըւեցաւ Ժայռի մը վերայ, և որպէս զի ձեռք չիյնայ՝ ինքզինքը վար նետեց ու մեռաւ : Աս պատերազմիս ետքերը Յնաւ մեծն Աղէքսանդր : Իսկ Աթենացիք Դիմոս թենէսին ճարտասանութիւն գրգռուած՝ Փիլիպպոսի շատ արգելք եղան մէկէն բոլոր Յունաց տիրելու :

Ք. Ա.

Հ. Ո՞վ էր Դիմասթենէս :

Պ. Որովհետեւ Աթենացոյ ժողովուրդը ամէն բան ճարտասանի մը խօսքով առաջ կըտանէր, Դիմասթենէս ալ ճարտասանութե սիրովը վառւած տղայ մըն էր. բայց ձայնը տկար ու լեզուն պակասաւոր ըլլալով, առջի անգամ՝ ճառ խօսելուն ամէնուն առջև խաղք եղաւ : Ինքն ալ պակասութիւնները շտկելու համար երբեմն ծովէզըր կերթար կրկանջ վըռտէր, բերանը մանր քարեր առած կըխօսէր, ինչպէս որ լեզուն շտկեց ու աշխարհիս ճարտասաններուն գլուխն եղաւ :

Հ. Փիլիսպոս ի՞նչպէս մտաւ Յունաստան :

346

Պ. Մէհենական ըսած պատերազմը տասը տարի քշելէն ետեւ Թեբացիք Փիլիսպոսէն օգնուի ուղեցին. անոր ուղածն ալ աս ըլլալով, շուտ մը ելաւ Թերմոպիլէ եկաւ, մտաւ Փովկիս, ու առանց կռուելու Մէհենական պատերազմը վերջացուց և բարեպաշտ Թագաւոր սեպւեցաւ : Ամփիկափոնին ժողովքէն Փովկիսացիքը դուրս ձգել տուաւ՝ զանոնք սրբապիղծ սեպելով, ու ինքը անոնց տեղն անցաւ : Պիւթեան խաղերուն ալ ինքը գլուխ եղաւ՝ զրկելով Կորնթացիքը՝ որ մասնակից սեպւեր էին Փովկիսացոյ ըրած սրբապղծուէր :

Հ. Փիլիպպոս Յունաց հետ միշտ բա- Ք.Ա.
րեկամ էր :

Պ. Չէ. վն զի ինքը միայն իր սուտ 339
փառքին և պատուոյն բարեկամ էր, ա-
նոր համար բարեպաշտութի կեղծելով
զամէնքը տկարացընէլէն ետև գնաց Բիւ-
զանդիօնն ալ պաշարեց՝ որ Աթենացոց
մէջ սով ձգէ, վն զի գրեթէ անոնց բո-
լոր ապրուստը Թրակիայէն կուգար :
Մէկ կողմանէ ալ կըսնդէր թէ ինքը
հաւատարմութե կըսա՛նէ դաշինքները,
բայց Աթենացիք կաւրեն, զՊարսիկներն
իրեն գէմ գրգռելով : Աթենացիք ալ
Դիմոսթենէսին Փիլիպպեան ըստած ճա-
ռերովը յորդորւած՝ զէնքի ձեռք զար-
կին, Բիւզանդացոց օգնութի խրկեցին
Փոկիօն փիլիսոփան, որ կտրիճ զօրապետ
էր, և միշտ խաղաղուի ընելու կըյորդո-
րէր զիրենք. Դիմոսթենէս ալ նեղացած
կըսէր՝ թէ Փոկիօնը իմ ճառերուս կա-
ցինն է :

ԽԷ

Հ. Փոկիօն ի՞նչ կըրցաւ ընել Փիլիպ-
պոսին գէմ :

Պ. Գնաց յաղթեց. Փիլիպպոս ալ 338
տեսնելով որ իր խորհուրդն առաջ չի-
գնաց, ուրիշ նոր արտերազմ գրգռեց
Դեզփիաի երկիրը պղծողներուն գէմ,
և ինքը բարեպաշտ մարդու մը պէս զօ-
րաց գլուխ ընտրուեցաւ. բայց Լոկրե-
ցոց վերայ երթալու տեղ, եկաւ Փովկի-

ասացոց Եղատիա բերդին տիրեց . և ասով
 իմացուց թէ իր միտքն ուրիշ է : Ուստի
 Դիմոսթենէս համոզեց զԱթենացիքը որ
 միաբանին թեքացոց հետ Փիլիպպոսի
 դէմ , թէպէտ և թեքացիք թշնամի էին
 իրենց , և աս բանիս դեսպան ինքն որոշ
 ւելով գնաց թեքէ ու զանոնք ալ հա-
 մոզեց : Փիլիպպոս վախնալով աս երկու-
 քին միաբանուէն , ձախորդ պատգամներ
 հանել տուաւ որ վախնան : Բայց Դի-
 մոսթենէս ծաղր ընելով ըսաւ . Աստու-
 նի քրմու հիին բերնովը Փիլիպպոս կըխօ-
 սի : Ետքը Փիլիպպոս հաշտուիլ ուզեց .
 և երբոր մտիկ չըրին , մտաւ Բէովտիա
 ու զարնըւեցաւ անոնց հետ Քերոնէայի
 մօտ : Փիլիպպոսի տղան Աղէքսանդր ճղը-
 քեց թեքացոց սրբազան գունդը : Բայց
 երբոր Աթենացոց զօրապետներուն մէկն
 ալ գունդ մը ճղքեց ու յաղթածի պէս
 ըսկսաւ ետեւնուն իյնալ , Փիլիպպոս տես-
 նելով ըսաւ . Աթենացիք պատերազմիլ
 չեն գիտեր . ու առաջ քէնց իր փաղան-
 դը , վաղեց թշնամեաց վըրայ՝ երբոր ա-
 նոնք զիրենք ապահով կըկարծէին , ու
 յաղթուած իւրնը լմընցուց : Դիմոսթենէս
 կտրիճ ճարտասան , բայց վախկոտ պա-
 տերազմող ըլլալով , զէնքը ձգեց փախաւ :
 Փիլիպպոս Աթենացոց գերիները ձրի
 արձըկեց , և առջի գաշնագրուիլ նորէն
 հաստատեց : Աս իրեն աւելի մեծ փառք
 եղաւ : Թեքացոց ալ ներեց , բայց պա-
 հապաններ թողուց թեքէին մէջ :

Հ. Քերոնէայի յաղթութեն վերջը Փի. Ք. Ա.
լիպպոս ինչ ըրաւ, և ինչպէս մեռաւ:

Պ. Պարսից վերայ երթալ ուզելով, 337
Յոյները յորդորեց որ հետը գան: Երբ-
որ պատգամ հարցուց, սովորական կեր-
պով անորոշ պատասխան մը ելաւ, թէ
ցուլը պտակէր է, մահը մօտեցեր է,
կուզէ մորթուիլ: Փիլիպպոս առ պատ-
գամը Պարսից տէրութեն կործանելուն
վերայ մեկնեց: Բայց ուզեց որ առաջ իր
Կղէսպարա դատերը հարսնէքը լմնեցը-
նէ. հոն Պաւսանիաս անունով կտրիճ մը
ղինքն ըսպաննեց: Որովհետեւ առ Պաւ-
սանիասն իշխանէ մը նախատուած ըլա-
ւով Փիլիպպոսին բողոքեր էր, ու ինքը
արհամարհէր էր: Փիլիպպոս քսանը-
չորս տարի թագաւորեց:

Հ. Փիլիպպոսին տեղն ով անցաւ:

Պ. Աղէքսանդր որդին, Արիստոտէլին 336
ձեռքը կրթուած. որուն համար ըսեր
էր Փիլիպպոս թէ Տղայ ունենալէս աւելի
շնորհակալ եմ աստուածներուն՝ Արիս-
տոտէլին ատենը ունենալուս համար:
Աղէքսանդր միշտ հոմերոսի Եղիականը
կըկարդար՝ մէջի դիւցազանցը քաջուի-
ներուն համար: Օր մը իր բարեկամնե-
րէն մէկուն գանգատելով ըսաւ. Հայրս
ամէն տեղ կառնէ, ինծի բան չիթողուր:
Փիլիպպոսի ատեն շատ քաջուններ ընե-
լէն ետքը քսան տարւան թագաւոր նըս-
տաւ:

Ք. Ա. Հ. Փիլիսոպոսի մեռնելէն վերջը Յոյնք
ի՞նչ ըրին :

Պ. Աթենացիք մեծ ուրախուի ըրին .
զՓիլիսոպոսն ըստաննող Պաւսանիասին
ալ պսակ մը նուիրեցին : Ուրիշներն ալ
գլուխ քաշել ըսկսան . բայց Աղէքսանդր
գնաց շուտ մը զամէնքը նուաճեց . ետքը
Թեբացոյ վըրայ գնաց՝ որ Մակեդոնացի
սլահապան զօրքերուն մէկ մասը ջարդեր
էին , անոնց քաղաքը հիմնադրուեալ կոր-
ծանեց . միայն քուրմերուն ու Պինդա-
րոս բանաստեղծին ցեղին ազատութիւն
տուաւ . երսուն հազար մարդ ալ ծա-
խեց : Աթենացիք սարսափած՝ Դիմոս-
թենէսին ձեռքովն Աղէքսանդրէն հաշ-
տուի ուղեցին . ան ալ ներեց ամէնուն
սիրտերնին շահելու համար . միայն սլա-
հանջեց որ Քարիդեմոս ըսւած խառվա-
րարը քշէ :

ԽԸ

Հ. Աղէքսանդր Թեբացոյ յաղթելէն
վերջն ի՞նչ ըրաւ :

335

Պ. Կորնթոս ժողովեց ամէն հասարա-
կապետութիւններուն գեապաններն ու խմա-
ցուց որ կուզէ Պարսից վըրայ երթալ :
Անատենը գլխաւոր քաղաքացիներն ու
Փիլիսոփաներն եկան իրենց ուրախուի-
նին ցուցնելու . միայն Դիոգինէս չե-
կաւ : Աղէքսանդր գնաց որ տեսնէ զին-
քը . և անոր սղքատուէր վըրայ խղճա-

լով երբոր հուզէր սրարգե տալ, Դիո Բ. Ա
դինէս սրատասխանեց. Մէկգի կեցի որ
արեւը չիտափանէս, քեզմէ ուրիշ բան
չեմ ուզեր: Զարմացաւ Աղէքսանդր ու
ըսաւ. Թէոր ես Աղէքսանդր չըլլայի,
հուզէի Դիոգինէս ըլլալ:

Հ. Աղէքսանդր Պարսից վերայ երթալ
լու խորհուրդն ինչպէս առաջ տարաւ:

Պ. Մակեդոնիա դարձաւ որ պատրաստ
տըւի. սուտա ըստակ բաժնեց իր իշխան
ներուն. ու երսունըհինգ հազար ընտիր
զօրքով, և ուրիշ ամէն հարկաւոր եղած
ամուրվան մը պաշարով ճամբայ ելաւ: Իսկ
Մակեդոնիան Անտիպատրոսի յանձնեց
որ տաւիրէքհազարով պահէ: Ետքը
հարիւրվաթսուն ցուկանաւով հասաւ
Ելլեսպոնտոսի ցամաքը: Գնաց Լամպ-
սակին վերայ պատերազմելու. Անաքսի-
մենէս երևելի փիլիսոփան գիմացն ելաւ
քաղաքին համար աղաչելու: Աղէքսանդր
խմանալով անոր գալուն սրտառաւ, եր-
գումըրաւ որ բարեկամուն չինայի, ա-
նոր ուզածը չիկատարէ: Անաքսիմենէս
ալ գնաց ըսաւ. Կըխնդրեմ որ Լամպ-
սակը հործանէս: Ասանկով ազատեցաւ
քաղաքը: Ետքը Փուլսգիայէն անցնելու
ատեն Ա. քիւլլէսի գերեզմանը պատուեց,
անկէ գնաց Գրանիկոն գետէն անցնելու
ատեն զարնըւեցաւ Պարսից հետ ու շատ
քաղաքներ ալ առաւ: Յաջորդ տա-
րին ելաւ գնաց Գորգիոն քաղաքը, և
ուզեց տեսնել Գորգիոնի հանգուրցը

Ք.Ա կամ կծիկը, որուն համար պատգամե-
լած էր թէ Ուր քակէ, Ասիայի կը աի-
րէ: Աղեքսանդր հանեց թուրը՝ կտրեց,
ու իբրեւ թէ պատգամը կատարեց: Ետքը
քիչ ատենի մէջ փոքր Ասիան առնելով
Կիլիկիայի վերայ գնաց. Պարսիկները
վախնալով ձգեցին փախան. ու երբոր
Տարսան քաղաքին ալ նոր կրակ տուեր
էին որ փախչին, Աղեքսանդր հասաւ
առաւ: Հոն Աղեքսանդր քրտնած ըլ-
լալով գետը մտաւ որ լուացւի, ու սաւ-
տիկ հիւընդցաւ: Երբոր ամէնքը ձեռք
քաշեցին՝ վախնալով դեղ տալու՝ և միայն
Փիլիպպոս բժիշկը խոստացաւ ըռնոցը-
նել, անատենը սուտ ամբաստանութիւն
թուղթ մը եկաւ Աղեքսանդրին թէ Փի-
լիպպոս բժիշկը կուզէ քեզի թոյն խմցը-
նել: Աղեքսանդր պահեց թուղթը. ու
ետքը դեղը խմելու ատենը ցցուց Փիլիպ-
պոսին, ու անոր երեսին այլայլուիւ դիտե-
լով կտրըձութիւնը ու առողջացաւ: Դա-
րեհ լսելով թէ Աղեքսանդր իր վերայ կու-
գայ, անհամար զօրքով դիմացն ելաւ.
բայց իր զօրապետներուն խնդրը արհա-
մարհեց ու Իսոս քաղաքին քով նեղուածք
տեղ մը զարնըւեցաւ ու յաղթըւեցաւ: Ա-
ղեքսանդր կուզէր իր ձեռքով ըսպաննել
զԴարեհը. բայց Դարեհ փոխաւ ազա-
տեցաւ, և Պարսիցմէ շատ մարդ մեռան:
Դարեհի մայրը՝ կինն ու տղաքն ալ գե-
րի ընկան. բայց Աղեքսանդր անուշու-
թիւ վարեցաւ անոնց հետ:

ԽԹ

Հ. Իստսի քովըրած յաղթուէն ետքը Ք.Ա
Աղէքսանդր ուր գնաց :

Պ. Ըսկասու գէպի Տիւրոս երթալ . և 332
շատ քաղութներ ու գաւառներ հնազան-
դեցան իրեն . Պարմենիոն զօրապետն ալ
Դամասկոսն առաւ , ուր որ սրահեր էր
Դարեհ իր գանձը , իրեքհարիւրէն աւել-
լի կանայքը , ուրիշ շատ ըստասաւորներ ,
և շատ ալ հարըստուի : Սիդոնացիք ալ
իրենց թագաւորին բռնուէն ձանձրա-
ցած՝ Աղէքսանդրի դիմեցին . Աղէքսան-
դրէն ալ Աբդողոնիմոսը անոնց թագաւ-
որ դրաւ :

Հ. Աբդողոնիմոս ի՞նչ մարդ էր :

Պ. Թագաւորական ցեղէ մէկն էր ,
որ սմէն բան թողուցած՝ սլարաիզաւ-
նութի կրնէր . և երբոր պնացին զինքը
կանչելու՝ առջի բերանը կարծեց թէ
իր վերան կըծիծաղին : Երբ Աղէքսանդր
հարցուց անոր թէ ի՞նչպէս կըհամբե-
րէիր ատ աղքատութեդ , պատասխան
տուաւ Աբդողոնիմոս . Երանի՛ թէ թա-
գաւորուէս մէջ ալ այնչափ ուրախ կա-
րենայի կենալ :

Հ. Աղէքսանդր ի՞նչպէս առաւ Տիւ-
րոսը :

Պ. Տիւրոս քաղաքը կղզի մըն էր՝ ցա-
մաքէն չորս տասարէզ հեռու . և ան մի-
ջոցին մէջ ջուրը սաստիկ կըվազէր խոշոր

ալիքներով. քաղաքին պարիսպն ալ բարձր
 էր հարիւր յիսուն ոտք, հին Տիւրոսին
 աւերակներուն դիմացը շինած : Ուստի
 մէջինները խիստ ապահով ըլլալով ուղե-
 ցին որ Աղէքսանդր իրենց հետ խաղա-
 ղուի ընէ ու անցնի երթոյ : Աղէքսանդր
 յոնձն չառաւ, դեսպան խրկեց որ
 առանց պատերազմ ընելու քաղաքը տան,
 անոնք նեղացած՝ դեսպաններն ըստան-
 նեցին ու մարմիննին ծովը նետեցին :
 Աղէքսանդր կատղեցաւ՝ հրաման տուաւ
 որ ծովը լեցընեն քարերով ծառերով
 ու հողով. երբոր ասանկ խիստ դժուա-
 րութեամբ ալիքներուն յաղթեցին ու պարս-
 պին մօտեցան, Տիւրացիք մէկ նաւ մը
 լեցուն չոր ճիւղերով կուպրով և նաւ-
 թով ինչպէս որ պէտք է պատրաստած
 ուրիշ պատերազմական նաւերով տարին
 խոթեցին լեցուցած թումբին մէջտեղ-
 ւանքը. բռնկեցուցին ու փախան, որ մա-
 րելու ճար չեղաւ : Աղէքսանդր յուսա-
 հատելու տեղ ալ աւելի կատղած՝ նորէն
 լեցընել տուաւ, մէկ կւղմանէ ալ պա-
 տերազմ կընէին : Աս երկրորդ լեցու-
 ցածն ալ սաստիկ ալէկոծուէ մը աւրը-
 ւեցաւ : Անատենը նորէն ալ ամուր ըսկը-
 սան շինել. Տիւրացիք շատ հնարքներ
 բանեցընէին իզատ լուղորդներով ալ
 շատ միաս կընէին, ջրին տակէն ճանկեր
 կանցընէին ծովուն մէջ ձգած ծառե-
 րուն ու հեռուէն քաշելով կըփռընէ-
 ին : Յոյնք աս ամէն դժուարութիւններուն

յաղթելով լեցուցին . ու երբոր վերան
 ելան պատերազմելու , Տիւրացիք ալ
 իրենց բարձր պարսպին վերայ ամուր քա-
 րէ աշտարակներ շինեցին : Ծովի կողմէն
 ալ խոշոր քարեր ձգած էր որ նաւ չէր
 կրնար մօտենալ . զան քարերն ալ շար-
 փեցին Մակեդոնացիք ու ծովէն ցամա-
 քէն ըսկսան կռուիլ : Անատենը Տիւրա-
 ցիք հաստ փայտեր ծայրը երկաթներով
 նետի պէս վերանին կընետէին : Իրենց
 վերայ նետուած քարերուն դէմ լաթ կը-
 տարածէին որ ուժը կտարի : Ահաննե-
 րով վերանին տաքցուցած աւազ կըլեցը-
 նէին՝ որ զրահներուն ծակերէն ներս կը-
 մըտնէր ու սաստիկ կըտանջէր զՄակե-
 դոնացիքը : Այնչափ եղաւ որ Աղէք-
 սանգը յուսահատեցաւ : Բայց ետքը
 նորէն ուժ առած վերջի սաստկութեւ պա-
 տերազմելով պարսպին մէկ կողմը փլու-
 ցին , ու կամուրջ դնելով ներս մօտան ,
 և անխնայ ջարդել ըսկսան : Տիւրացիք
 յուսահատած՝ ոմանք ինքզինքնին կը-
 մեռցընէին , ոմանք ինչպէս վերջի շունչը
 կըկռուէին , ոմանք ալ պատուհաններէ
 ինչ որ ձեռքնին գար՝ վերանին կընե-
 տէին , և թէպէտ Աղէքսանգը ձայն հա-
 նեց թէ մահեանները փախչողներն ազա-
 տին , բայց կնկաոցմէ և տղոցմէ իզատ
 մէկը չէր փախչէր , ու կըսարաննըւէին :
 Բայց Սիդոնացիք՝ որ Աղէքսանգրի հետ
 էին , Տիւրացոցմէ տասնըլեցհազար մարդ
 փախուցին իրենց նաւերը : Մեռնողնե-

րուն թիւը՝ միայն վեց հազար ազնուական
խշխան էին, թող ժողովուրդը • Աղեք-
սանդր բռնըւածներէն ալ երկու հազար
հոգի խաչել տուաւ, երսուն հազար ալ
գերի ծախեցին : Եւ թը ամիս քչեց Տիւ-
րոսի պաշարումը :

Ծ

Հ • Աղեքսանդր Տիւրոսն առնելէն
եաքը ի՞նչ ըրաւ :

Պ • Անցաւ Եփմի վերայ գնաց միասե-
լու մտքով, որովհետեւ իրեն պաշար չէին
խրկած : Անատենը հրէից քահանայապե-
տը իր քահանայապետական հագուստ-
վը հանդէսով գիմացն ելաւ : Ան որ տեսաւ
Աղեքսանդր, բարկանալու տեղ առջևն
ինկաւ երկրապագուն ըրաւ, ըսելով թէ
Մակեդոնիա եղած ատեն ըստ տեսիլքի մէջ
տեսեր եմ ատ զգեստով մէկը որ զնս կը-
յորդորէր Ելլեսպոնաոսէն անցնելու :
Անկէց անցաւ գնաց Գազա քաղաքն ա-
ռաւ Բեախսին ձեռքէն, որ քաջութիւն
դէմ կեցեր էր, հոն անգթութիւն տասը հա-
զար հոգի թրէ անցուց, մնացածն ալ
ծախեց • իսկ Բեախսը ոսովններէն կապեց
իր կառքին ու քաղաքին չորս դին քաշ-
կըռտելով ըսպաննեց, պարծելով թէ
Ա. քիւլէսի նման եղաւ : Անկէց Եգիպ-
տոս անցաւ, և Եգիպտացիք զինքը սի-
րով ընդունեցան • վասն զի Եգիպտացոց
օրհնութիւնը Պարսից ատելի էին : Եւ քը

գնաց Մեմփիս՝ Արամազդայ Ամոնի տա-
ճարը, Արամազդայ որդին կոչելի կու-
ղէր. պատգամախօսն իմանալով անոր
միտքը, Որդի Արամազդայ կանչեց իրեն.
և երբոր Աղեքսանդր հարցուց թէ իմ
հայրս մեռցնողները պիտի պատժուին,
քուրմը պատասխան տուաւ թէ հայրդ
Արամազդ անմահ է: Ասով իր ծաղրա-
կան հպարտուիւր գոհ եղաւ: Ետքը Ա-
ղեքսանդր Եգիպտոսի երկրին մէջ Աղեք-
սանդրիա քաղաքը շինեց, որ աշխարհիս
երևելի քաղաքներուն մէկն եղաւ:

Հ. Երբոր Աղեքսանդր Եգիպտոսի ալ
տիրեց, Պարսիկներն ինչ կրնէին:

Պ. Դարեհ գեսպաններ խրկեց, ու-
ղեց Աղեքսանդրէն իրեն ընտանիքը, և
անոր խոստացաւ տալու իր գուստրը և
Եփրատին ու Ելլեսպոնատոսին մէջ տեղ
գտնուած երկիրները. բայց Աղեքսանդր
չընդունեցաւ: Դարեհ նեղը մտնելով
եօթը ութը հարիւր հազար զօրք ժողոված՝
կուղէր արգիլել զԱղեքսանդրն որ Տիգ-
րիսէն չանցնի, բայց չիկրրցաւ: Ուստի
Տիգրիսէն անցնելով Արբեղային քով զար-
նուեցան ու նորէն շատ ջարդ ընելով
յաղթեց Աղեքսանդր: Իսկ Դարեհ իր
զօրքովը փախչելու ասեն, Բեսոս իշխա-
նը Նաբարզանին հետ խորհուրդ ընելով
ասպատամբեցուցին զամէնքը, և կուղէին
Դարեհը մատնել Աղեքսանդրին, ու
ինքնագլուխ թագաւորել. բայց կտա-
կածելով թէ ետքը զԱղեքսանդր չեն

Ք. Ա կըրնար իրենց հետ հաշտեցընել, նեաւ-
րով զարկին Դարեհը մեռուցին ու փա-
խան :

Հ. Աղեքսանդր Դարեհի բոլորովին
յաղթելէն ետքն ի՞նչ ըրաւ :

330

Պ. Հատ հարստութիով լեցւած՝ զեղ-
խուէ ետեւէ եղաւ : Պերսեպօլիս քաղա-
քին մէջ գինովուէ ատեն Պարսից թա-
գաւորին սալատը կամօք կրակի սուաւ
յոյն կնոջ մը խօսքով, որ կըյորդորէր
զԱղեքսանդրը անով Պարսիցմէ վրէժ
խնդրելու : Ետքը Աղեքսանդր Պարսից
սէս հագւեցաւ . և այնչափ եղաւ ան-
կարգուի՜ր՝ որ Մակեդոնացիք ալ ապրս-
տամբուէ խորհուրդ մը ըսկսան ընել բա-
նակին մէջ . բայց ինքը բարկուէ՜ և ան-
գըլթուէ իր կամքն առաջ կրտանէր :

Հ. Աղեքսանդրի գլխաւոր անգթուէ
գործքերն որո՞նք են :

Պ. Թէպէտ շատ բանի մէջ յայտնի
կերևնար, բայց խելքէ գուրս երեցաւ
անգթուի՜ր երբոր Փիլոտասն ըսպաննեց,
որ ապստամբուէ խորհուրդը իմացեր էր
ու սուտ կարծելով ձոյն չէր հանած . և
անոր հայրը Պարմենիոնն ալ մէկտեղ, որ
Փիլիպպոսի և Աղեքսանդրի խիտ սի-
րելին էր և շատ յաջողութիւններուն ալ
սպառնառ էր եղեր : Անգամ մըն ալ հար-
կիքի մը մէջ երբոր Աղեքսանդր գլուխը
տաքցած իր ըրածներուն վերայ կըսար-
ծէր ու Փիլիպպոսինները վար կըզարնէր,
Կղիտոս ծեր սիրելի զօրապետը՝ որ սա-

Ք. Ա կըրնար իրենց հետ հաշտեցընել, նեաւ
բով զարկին Դարեհը մեռուցին ու փա-
խան :

Հ. Աղէքսանդր Դարեհի բոլորովին
յաղթելէն ետքն ի՞նչ բրաւ :

330

Պ. Հատ հարստութիով լեցւած՝ զեղ-
խուէ ետէէ եղաւ : Պերսեպոլիս քաղա-
քին մէջ գինովուէ ատեն Պարսից Թա-
գաւորին սրալաար կամօք կրակի տուաւ
յոյն կնոջ մը խօսքով, որ կըյորդորէր
զԱղէքսանդրը անով Պարսիցմէ վրէժ
խնդրելու : Ետքը Աղէքսանդր Պարսից
պէս հագւեցաւ . և այնչափ եղաւ ան-
կարգուի՜ր՝ որ Մակեդոնացիք ալ ապրա-
տամբուէ խորհուրդ մը ըսկսան ընել բա-
նակին մէջ . բայց ինքը բարկուէ և ան-
գըլթուէ իր կամքն առաջ կըտանէր :

Հ. Աղէքսանդրի գլխաւոր անգլթուէ
գործքերն որո՞նք են :

Պ. Թէպէտ շատ բանի մէջ յայտնի
կերենար, բայց խելքէ գուրա երեցաւ
անգլթուի՜ր երբոր Փիլոտասն ըսպաննեց,
որ ապատամբուէ խորհուրդը իմացեր էր
ու սուտ կարծելով ձայն չէր հանած . և
անոր հայրը Պարմենիոնն ալ մէկտեղ, որ
Փիլիպպոսի և Աղէքսանդրի խնատ սի-
րելին էր և շատ յաջողութիւններուն ալ
պատճառ էր եղեր : Անգամ մըն ալ հար-
կիքի մը մէջ երբոր Աղէքսանդր գլուխը
տաքցած իր ըրածներուն վերայ կըսար-
ծէր ու Փիլիպպոսինները վար կըզարնէր,
Կղիտոս ծեր սիրելի զօրապետը՝ որ սպա-

Ք. Ա տուաւ . Ինչպէս որ կը վայելէ վարել
 Թագաւորի մը հետ : Աղէքսանդրին հա-
 ճոյ եղաւ անոր վէհանձնութիւնը . ուստի
 զինքն ազատ թողուց : Բայց զօրքը շատ
 աշխատած ըլլալով, ալ առաջ երթալ
 չուզէցին ան անծանօթ տեղանքը : Իսկ
 Աղէքսանդր՝ գէթ ովկիանոսը տեսնենք
 ըսելով Ինդոսին մէջէն գնաց նաւով ինչ
 վան ովկիանոս, ու չորս կողմին աիրե-
 լով դարձաւ :

Հ. Աղէքսանդր Հնդկաստանէն ո՞ւր
 գնաց և ի՞նչ ըրաւ :

325

Պ. Դարձաւ Պարսկաստան . մեծ սով
 քաշէց ճամբան, և զօրքին շատը մեռան
 սովէն ու Ժանտաւմահէն : Երբոր հասաւ
 Պարսկաստան, անիրաւութիւն ընող կու-
 սակալները սրտաժեց : Ինքն ալ կարգըւե-
 ցաւ, Պարսից Թագաւորին ցեղէն կին
 առաւ, և միտքը դրեր էր որ Բաբելոնի
 մէջ շատ նորոգութիւններ ընէ ու երթայ
 ուրիշ աշխարհներու ալ աիրէ . բայց մահը
 վերայ հասնելով իմացուց՝ Թէ Միտքը
 գրած բաները՝ ինչվան ան ատենը ըրած
 ներուն սկէս անպիտան են՝ ու իրեն օգուտ
 մը չեն կրնար բերել . և զինքը անմահ
 կեանքէն զրկելէն ետքը, աս անցաւորին
 վայելքէն ալ կը զրկեն :

Հ. Աղէքսանդրի մահն ի՞նչպէս եղաւ :

323

Պ. Բաբելոնի մէջ կերուխումի հետ
 ըլլալով, անգամ մը մէկ անուանի ար-
 բեցողի մը վերայ նախանձեցաւ՝ ուզեց
 անոր յաղթել, ուստի խիստ շատ խմե-

լով վերան գող մը եկաւ ու մեռաւ . թէ
 սէտ ոմանք կըսեն թէ զինքը թիւնա-
 ւորեցին : Իրեն յաջորդ չորոշեց , ըսե-
 լով թէ Աւելի արժանաւորին կը թողում
 տէրութիւն : Մեծախորհուրդ էր Աղէք-
 սանգը և առատաձեռն , բայց անգութ
 և փառասէր : Տասւերկու տարի թա-
 գաւորեց ու երեսուն տարւան մեռաւ .
 որուն խիստ մեծ փառաւոր թաղում
 ըրին : Երկու տարի քչեց թաղման պա-
 արաստուիւր : Ետքը մեծ հանգիսով Բա-
 բիլոնէն Աղէքսանգրիա տարին մարմինը .
 ու Աղէքսանգրին անուանովը մեհեան մը
 շինեցին , հոն թաղեցին , կէս աստուած-
 ներուն կարգը սեպելով զինքը :

ԾԲ

Հ . Յոյնք երբ լսեցին Աղէքսանգրի
 մահն՝ ինչ ըրին :

Պ . Ազատուինին կորսնցընէնուն վը-
 րայ շատ նեղացած ըլլալով ըսկսան ուրա-
 խանալ . և Աթենացիք Դիմոսթենէսէն
 և ուրիշ ճարտասաններէն գրգռուած՝
 մէկէն ելան պատերազմի Մակեդոնա-
 ցոց Անախատրոս իշխանին դէմ . առ-
 ջի բերանը յաղթեցին , բայց ետքը Ան-
 ախատրոսին զօրք օգնութիւն հասնե-
 լով , իրենք ամէնքն ալ յաղթուեցան :
 Իսկ Անախատրոս գլխաւոր ճարտասան-
 ները՝ Իպերիգէսն և ուրիշները բռնեց
 մեռուց . Դիմոսթենէսն ալ փախաւ Կա-

Ք. Ա լաւրիա կղզին՝ Պիտիգոնի տաճարը. և երբոր հատան ետեւէն խաբիւրբելով տանելու համար, թոյն առաւ մեռաւ: Ասկէ ետքը Յոյնք ալ չիկըրցան առջի ազատութիւնին ձեռք ձգել ասոր անոր հրնազանդելով ինչպան որ բոլորովին հռոմայեցոց իշխանութե տակը մտան:

Հ. Աղէքսանդրին ոմ յաջորդեց:

Պ. Աղէքսանդրին ըրած կտակին նայելով ամէն մարդ ինքզինքը աւելի արժանաւոր կրօնէպէին: Անոր համար ամէնքը միաբանեցան՝ Արիդէոս Աղէքսանդրի եղբայրը նստեցուցին՝ խիստ տկար ըլլալուն համար. Պերդիկկաս ալ խնամակալ կեցաւ ինչպէս որ Աղէքսանդր ապսպրրեր էր: Հռոքսանէ Աղէքսանդրի կինն ալ յղի ըլլալով աթոռակից սեպեցին ծնելու աղան, որուն անունը Աղէքսանդր դրին. և թէպէտ Սոստիրտ մէկալ կինն ալ յղի էր, բայց Հռոքսանէն ղինքը դադատուկ ըսպաննել տուաւ: Իսկ իշխանները իբրեւ դաւառապետ երկիրները մէջերնին բաժնեցին, ու գնացին ամենեւին ինքնագլուխ ըսկսան իշխել, և մեծ կռիւ բացւեցաւ: Ասոնց մէջէն Եւմենէսը հաւատարիմ գտնուէլով, Աղէքսանդրի տանը պաշտպան կեցաւ. բայց ետքը իրեն զօրականները ղինքը Անտիգոնոսին ձեռքը մատնեցին. որ առջի բերանը բանորդ դաւ, ետքը ազատեց ու հետը բարեկամութիւն ըրաւ: Աս Անտիգոնոսն ինքզինքը թագաւոր անուանելով ըսկսաւ

տիրել բոլոր Ասիայու, իր Դեմեար որդին Ք. Ա
ալ կօգնէր իրեն . աս բանիս մէկալ իշ-
խանները չի հաւնէցան, վախնալով որ
իրենց ինկած մասը կը կորսընցընեն : Ա-
նոր համար Բաբելոնի Սեւեկոս իշխանին
յորդորելովը՝ ամէնը մէկ եղած՝ սլառե-
րազմի սլառաասաըւեցան Անտիգոնոսին
դէմ :

ԾԳ

Հ. Անտիգոնոսին որդին Դեմեար ինչ
գործք ըրած ունի յիշատակի արժանի :

Պ. Աս Դեմեարը Պողիորկետ կըսէ՝ որ
Պաշարիչ ըսել է, շատ վարպետուինե-
րով քաղաքներ սլաշարելուն ու առնե-
լուն համար : Խեղացի, սրտոտ, հեզ բը-
նութիւն մարդ մըն էր . շատ յաջողուինե-
ր ունեցաւ, շատ ալ ձախորդութի . շատ
անգամ դէպի Եւրոպա սլառերազմի ե-
լաւ, ուրիշ շատ քաղաքներէն իզատ Ա-
թէնքին ու Վիպրոսին ալ տիրեց . բայց
Հռոդոս կղզին չի կորցաւ առնել :

Հ. Դեմեար Պողիորկետ ինչո՞ւ հա-
մար կուղէր տիրել Հռոդոսին :

Պ. Հռոդացիք երևելի վաճառական-
ներ ըլլալով Դեմեարին սլաշարով չէին
օգնած Պաղոմէոսին դէմ . ուստի ծովէն
ու ցամաքէն սաստիկ ուժով վերանին
դնաց, շատ տեսակ մեքենաներ գործա-
ծեց, անոնք ալ բոլոր ուժով դէմ կե-
ցան, մեքենաներուն շատը այրեցին :

306

304

Բ.Ա Դեմեարին ճարը հատած՝ նոր հնարք մըն ալ բանեցուց. շինեց մէկ մեծ բաբան մը քաղաքին սպարի սներէն բարձր, չորս դին երկըթով պատած, անանկ որ ամէնքը կրկարծէին թէ մէկէն քաղաքը պիտի առնուի: Ուստի բաբանը անիւներու վըրայ առած ըսկտան պարըստին մօտեցնել. բայց յանկարծ ճամբուն մէջը գետինը բացւեցաւ, բաբանն ալ մէջը խրեցաւ մնաց: Այն դի հռոգացիք գիտնալով որ այրել չեն կրնար, խելք բանեցուցեր էին ու ան ճամբուն տակը փորեր էին՝ ուսկից որ պիտի բերւէր բաբանը: Դեմեար յուսահատեցաւ, ու պատճառ բերելով թէ ուրիշ տեղ ղինքը կրկանչեն, խաղաղուն ըրաւ հռոգացոյ հետ, և ան գործիքներէն մէկ քանին անոնց ընծայ տուաւ ու գնաց: Ետքը հռոգացիք ծախեցին անոնք, և ան ըստրկով շինեցին մէկ մեծ սղնձէ արձան մը հռոգոսին նաւահանգստին բերնին վըրայ, որուն երկու ոտքին մէջէն կանցնէին ամէն մեծ առագաստով նաւեր որուն միայն բուժ մատը հազիւ կը գրկուէր: Աս արձանը ութսուն տարիէն ետեւ երկրաշարժէ մը կործանեցաւ: Ատեն անց նեւէն ետքը երբոր Սարակինոսներն առին ան տեղւանքը՝ ան արձանը աժան գնով Հրէի մը ծախեցին, որուն սղինձը ինը հարիւր ուղտի բեռ եղաւ:

Հ. Միաբանած իշխաններուն Անտիո. Բ. Ա.
գոնոսին գէմըրած պատերազմը ինչ
վերջ ունեցաւ :

Պ. Դեմետր Հռոդացոց հետ հաշտը 301
ւելէն ետքը գնաց իր հօրը Անտիգոնոսին
քով ու մէկտեղ՝ միաբանած իշխան-
ներուն գէմ սրատերազմի ելան և Փռիւ-
գիայի մէջ Իպսոս քաղաքին քովը զար-
նուեցան : Դեմետր թէպէտ իրեն կող-
մին յաղթեց, բայց աւելի մեծ փառքի
ցանկալով՝ առանց մտածելու թէ բա-
նակին մէկալ կողմն ինչ կըլլայ՝ ետևնուն
ինկաւ քշեց իր գիմացիները, ու բանա-
կէն հեռանալով կորսընցուց յաղթուիլը :
Վասն զի երբոր ետ դարձաւ, չիկըրցաւ
բանակին քովն երթալ՝ ճամբան թշնա-
մներուն փիղերէն արգիլած ըլլալով :
Ան միջոցին Սելևկոս ընտիր զօրքով կա-
տաղաբար վազեց Անտիգոնոսին վերայ
ու քիչմը ատեն կըռուէրով ըստաննեց
զինքը . Դեմետրն ալ նեղը ինկած՝ փա-
խաւ : Ուստի ան չորս միաբանած իշ-
խանները բոլոր Անտիգոնոսին երկիրներն
ալ մէջերնին բաժնեցին ու իրենք զիրենք
թագաւոր անուանեցին . Սելևկոս եղաւ
Ասորոց թագաւոր, որուն ինկաւ գրե-
թէ բոլոր Ասիան ինչվան Ինդոս գետը .
Պաղոմէոս Ղազոսը Եգիպտոսի թագաւ-
որ . Կասանդր Մակեդոնացոց . Լիւսի-
մաքոս ալ Թրակացոց :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՅՈՒՆԱՅ ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ
ԵՏՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ :

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս Ի

ԵՐԿՐՈՐԴ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԾԴ

Ք.Ա. Հ. Պատմէոս Ղազոսն ինչպիսի՞ թա
գաւոր եղաւ :

300 Պ. Պատմէոս Ղազոսը որ Սոսեր * ալ
կրկոյնի. քառսուն տարի թագաւորեց :

* Սոսեր փրկելու եւ. հառաջի + Գալ
ին Պաղմէոսի առ անունը՝ Դեմեքրէն պա-
շաւաճ տալենն իրենց զինուորի խրկելու
համար :

իր յաջորդներուն ամէնէն աւելի խելա-
ցի կառավարուն ունեցաւ . և պարզուն
խիստ կըսիրէր : Անգամ մը ըսին իրեն՝
թէ Թագաւորին կըվայլէ քիչ մը աւելի
վառք ու հարստուն : Պատասխանեց .
Ճշմարիտ մեծուն թէ մէկ Թագաւորի մը
իրեն հպատակներուն հարստութիւն է :
Գիտութիւն ծաղկեցուց , իմաստունները
պատուեց . և ըսկսաւ Աղեքսանդրիայի
գրքատունը շինել՝ որ խիստ անուանի է .
կըսեն թէ Եօթը հարիւր հազարէն աւելի
գիրք կար մէջը :

Հ . Պաղոմէոս Ղազոսին յաջորդն
ով է :

Պ . Անոր տղան Պաղոմէոս Փիլադէղ- 285
փոս քի եղբայրասէր * : Ասիկա շինեց
Փարոս կղզին աշտարակը՝ Եգիպտոս
գնացող եկող նաւերուն լոյս ընելու հա-
մար գիշերները , որ Եօթը հրաշալեաց
մէկը կըսեալի : Հրէից Աստուածաշունչ
գրքին վերայ շատ գովեստ լսելով ուզեց
որ յունարէն Թարգմանի Աղեքսան-
դրիայի գրքատանը համար : Անտենը
Հրէից քահանայապետը խրկեց իրեն ու- 277
կի գրով գրած օրինակ մը , Եօթանա-
սունւերկուք ալ կարդացողներ՝ որ գնա-
ցին Թարգմանեցին . ան է Եօթանասից
Թարգմանութիւն ըսւած Աճաշունչը : Պաղո-
մէոս զարմացաւ Մովսէսի օրէնքին ար-

* Ծաղկեալ համար . որովհետեւ իր եր-
կոս եղբարից ըսպանել փոխէր եր :

Ք. Ա գարուէն վերայ . ետքը ան կարդացող
ներուն շատ ազնիւ պարգևներ տալով
տաճարին ու քահանայից համար , մեծ
պատուով ճամբեց ղերենք : Պաղոմէոս
ուզելով հարստցնել իր թագաւորուիլ
ջանացաւ ծաղկեցնել արւելքի վաճա-
ռականուիլ իր երկրին մէջ , որ ինչպիսի
անատենը Տիւրացոց ձեռքն էր . անոր
համար կարմիր ծովէն դէպի Նեղոս դեռ
մը փորեց՝ որ ճամբայ եղաւ կարմիր ծո-
վէն դէպի միջերկրական ծովը երթա-
լու : Աս բանըս քանի մը անգամ հին
Եգիպտացիք ըսկսեր էին ու չէին կրը-
ցած առաջ տանել : Ասով Աղէքսան-
դրիան եղաւ աշխարհիս իրեք մասին համ-
բարանոցը , և մայրաքաղաք Եգիպտոսի :
Հ . Պաղոմէոս Փիլադելփոսին ուլ յա-
ջորդեց :

247

Պ . Պաղոմէոս Եւերգետ ցո բարերար :
Ասիկա վրէժխնդրուի ընելով իր Բերի-
նիկէ քրոջը մահուանը համար որ Ասո-
րոց թագուհին էր , շատ զօրքով Ասորոց
վերայ ելաւ , ըսպաննեց զլաւոգիկէ թա-
գուհին՝ Բերինիկէին ըսպաննողը , ու
տիրեց բոլոր Ասորեստանի ինչպիսի Ե-
փրատ : Բայց լսելով թէ Եգիպտոս խռ-
վուի կայ , շատ աւարով ետ դարձաւ .
և երբոր Երուսաղէմէն կանցնէր , Այ
շատ զոհ ըրաւ՝ շնորհակալ ըլլալով ըրած
յալթուիներուն վերայ : Ասիկա իր ցե-
ղին մէջ ետքինն եղաւ որ քիչմը մարդ-
կուի ունեցաւ :

ԾԵ

Հ. Պաղտմէոս Եւերգետէն ետև ով Ք.Ա.
նստաւ :

Պ. Պաղտմէոս Փիլոպատովը քն Հօրա. 221
մոյն * : Ասիկա պատերազմի ելաւ մեծին
Անտիոքոսի Ասորոց Թագաւորին գէմ,
որ ելեր էր ասոր նախորդին յափշտա-
կած երկիրները եւ առնելու համար :
Շատ անգամ աս երկուքին զօրքը մէկը
մէկու հետ զարնըւելէն ետև՝ իրենք եր-
կու Թագաւոր մէկզմէկու գէմ ելան
հաւաքիտ քաղաքին քով : Անտիոքոս
կատղած վաղեց Եգիպտացոց բանակին
ձախակողմին վերայ ու փախչողներուն
ետևէն ինկաւ . անատենը Փիլոպատովը
իր աջ կողմի զօրքովն յարձընեցաւ անոր
բուն բանակին վերայ, ու Անտիոքոս եւ
չիգործած՝ բոլոր բանակը ջարդեց . ա-
սանկով յաղթեց պատերազմին ու տի-
րեց Պաղեստինու և Ասորեստանի մէկ
մասին : Ետև ինքզինքը տուաւ ամէն ան-
կարգութիւններու . ըսպաննեց իր եղբայրն
ու իր կինը : Ըրած անկարգութիւններովը
բոլորովին ուժէ ալ ինկած, ամօթալի
մահուամբ չարաչար մեռաւ երսունըս.
Թը տարւան :

Հ. Փիլոպատովին յաջորդ ով եղաւ :

Պ. Պաղտմէոս Եպիփան քն երևելի . 204

* Իւ հայրը Ռոմանաորէլոան համար ծաղ-
րելով իրեն հայրասէր ըսին :

Բ. Ա որուն անդթուիր և անհաւատարմութիւնը
 միայն կըլիշատակւի : Զասի թունաւո-
 181 րեցին , ու տեղը նստաւ իր աղան Պտղո-
 մէոս Փիլոմետովը իմ մայրասէր , որ սաս-
 տիկ պատերազմ բացաւ Ասորոց թագա-
 ւորին Անտիոքոս Եպիփանին դէմ , ու
 անոր ձեռքը մատնըւեցաւ գրեթէ բոլոր
 տէրութիւն ալ ինքն ալ : Անատենը Ա-
 ղեքսանդրացիք անոր տեղը նստեցուցին
 168 անոր եղբայրը Պտղոմէոս Փիսկոնը իմ մե-
 ծափոր : Անտիոքոս գնաց պաշարեց Ա-
 ղեքսանդրիան՝ սուտ ձայն հանելով թէ
 կուղէ նորէն նստեցնել Պտղոմէոս Փի-
 լոմետովը . և քիչ մնաց որ քաղաքն
 առնէր , բայց Հռոմէն դեսպան հասաւ
 ու արգիլեց աս կերպով . Նախ դեսպանը
 տուաւ Անտիոքոսին՝ ծերակուտին հրա-
 մանագիրը՝ ուղեւով որ մէկէն պատաս-
 խանը տայ : Անտիոքոս երբոր նորէն մտա-
 ծելու ատեն ուղեց , Պոպիլիոս դեսպա-
 նը բարկացաւ ու ձեռքի գաւազանովն
 Անտիոքոսին չորս գիէն աւազին վըրայ
 կըր գիծ քաշեց , ըսելով թէ Պատաս-
 խանը չիտուած կարող չըլլաս աս կըրէն
 դուրս ելլելու : Անտիոքոս վախնալով
 հնազանդեցաւ հրամանին ու ետ դար-
 ձաւ Ասորեստան գնաց : Ետքը երկու
 Պտղոմէոսները խօսք գրին որ մէջերնին
 տէրութիւնը բաժնեն որ Անտիոքոս չիկա-
 րենայ գալ իրենց վըրայ . բայց քիչ ատե-
 նէն Փիսկոնը գաշինքը աւրելով՝ Փիլո-
 մետովըին վըրայ պատերազմի ելաւ ,

յաղթըւեցաւ ու բանտ դրւեցաւ : Ետքը Ք. Ա. Փիլոմէտովը եղբօրմէն ապստամբութեան վրէժը հանելու տեղը՝ նորէն վերան սէր ցըցուց՝ ներեց, ու առջի իշխանութեան հասուց. և ան սէրը ինչպէս որ ծերացան մէջերնին հաստատուն մնաց : Ետքը երբոր Փիլոմէտովը մեռաւ, Փիսկոնը նորէն տիրեց բոլոր տէրուէն, բայց միայն անգթութիւնէր ընելու ու անկարգ յօժարութիւնէրը կատարելու համար ինչպէս մահը :

145

ԾԶ

Հ. Փիսկոնէն ետեւ ո՞վ նըստաւ :

Պ. Փիսկոնին դէշ ճամբան բռնող երկու հոգի ալ նստեւէն ետեւ յաջորդեց Պապովէոս Աւլէար քո սրնգահար : Եգիպտացիք առաջուց բարեկամ էին Հռոմայեցոց բայց Աւլէար չընդունեցան՝ Փողար կոչւելուն համար : Ետքը Կեսար և Պոմպէոս վեցհարիւր տաղանդ ըստակ տանելով զինքն ալ դաշնակից գրեցին : Աւլէտն ալ ան պարտքը վճարելու համար ըսկսաւ շատ աուրք առնել ժողովրդէն, և ան պատճառաւ ամէնուն ատելի ըլլալով փախաւ Եգիպտոսէն. բայց քիչ առեւէն նորէն դարձաւ Հռոմայեցոց զօրքովը, ու առաջ իրեն դէմ եղող մեծերէն հեռու կեցաւ և անոնց ունեցածներն ալ յափշտակեց : Թէպէտ աս բաներուս Եգիպտացիք համբերեցին,

65

Ք. Ա բայց որ մը Հռոմայեցի մը կատու մը
ըսպաննելուն համար կատղեցան ու վա-
րատեցին Աւլետը :

51 Հ. Պաղոմէոս Աւլետին ուլ յաջորդեց :

Պ. Աւլետ մեռնելու ատեն իրեն յա-
ջորդ դրաւ իր երկու զաւկները Պաղո-
մէոսն ու Վղէոպատրան , Հռոմայեցոց
յանձնելով զանոնք Պոմպէոսին ձեռքո-
վը : Բայց աս երկուքը քոյր ու եղբայր
ըսկսան կռուիլ , և Վղէոպատրան վռն-
տըւեցաւ : Ետքը երբոր Պոմպէոս Վե-
սարէն յաղթըւած գնաց Եգիպտոս՝
Պաղոմէոսի բարեկամութիւնը վստահա-
ցած , Պաղոմէոս սլատանին երկու ան-
պիտան ծառաներու ձեռքով ըսպաննել
տուաւ զինքը , կարծելով թէ անով Վե-
սարին աչքը կըմոնէ , բայց խաբւեցաւ ,
վասն զի Վեսար նեղացաւ խաբէութիւն
մեռցնելուն համար , և Վղէոպատրային
փաղաքշանքովը նորէն զինքը իր իշխանու-
թիւնը հասուց : Պաղոմէոս նեղանալով
Վեսարին վերայ պատերազմի ելաւ , յաղ-
թըւեցաւ ու մեռաւ : Անատենը Վղէո-
պատրան որ թէպէտ տարւօք պզտիկ էր ,
բայց իր փառասիրութիւնը համար չարիք
մտածել աղէկ գիտէր , վախնալով որ չըլ-
լայ թէ տերութիւնը նորէն երկուք բաժ-
նուի , իր մէկաւ ողջ եղբօրը թոյն խում-
43 ցուց մեռուց ու ինքը տիրեց բոլոր Եգիպ-
տոսի . ինչպէս որ Մարկոս Անտոնիոս
Հռոմայեցի իշխանը եկաւ Վղէոպատրայ-
ին հետ կարգըւեցաւ , թողլով իր առջի

կինը Ոկտաւիան, որ Օգոստոսո կայսեր քոյրն էր: Աս պատճառաւ Եգիպտոսի մէջ Հռոմայեցիք մէկզմէկու հետ ըսկըսան կռուիլ, ինչվան որ Վղէոպատրան զԱնտոնիոսը մատնեց ու անոր մեռնելուն պատճառ եղաւ: Եւ իր չարութիւններուն ալ չափը լեցւելով՝ յուսահատած ինքզինքը իժի մը խածնել տրւաւ ու մեռաւ: Չար կենացը չար մահ. երկուքնալ ինքիւրեն ընտրեց:

30

Հ. Վղէոպատրայի մահուանէն ետեւ Եգիպտոսի Թագաւորութիւնը ի՞նչ վիճակ ունեցաւ:

Պ. Մեծին Աղեքսանդրի մահուանէն ետքը ինչվան Վղէոպատրա երկուհարկւր իննսունւորէք տարի գիմանալէն ետեւ, Հռոմայեցոց տէրութիւն դաւառեղաւ ինչվան վեցերորդ դարուն կէսը: Անկէ ետեւ տիրեցին Իսմայէլացիք մահմետականք ինչվան հիմա:

ԱՍՈՐՈՅ

ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԹԱԴԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԾԷ

Ք. Ա. Հ. Լ. Ղեքսանգրի մահուանէն ետեւ
Սեւեւկոս ի՞նչ եղաւ :

300

Պ. Սեւեւկոս որ նիկատոր քոյր յաղթող
կրտսի, Իպսոսին քով եղած յաղթու թէն
ետքը երբոր Ասիայի իշխանու ին իրեն ին
կաւ, Ասորեստանին ալ իշխեց, ու հոն Ու
րոնա գետին վերայ շինեց Անտիոք մեծ
քաղաքը որ Ասորեստանի մայրաքաղաք
եղաւ. իսկ Բաբելոնը երեսի վերայ մնալով
քաղաքացիքը պակսեցան. առեն անցնե-
լէն ետքը կործանեցաւ. և հիմա ուր շի-
նած ըլլալն ալ չի գիտցը իր՝ ան տեղւանքը
Եփրատին վազելէն ձեւացած մեծ լիճով
մը ծածկըւած ըլլալուն : Բաբելացոց
հպարտուէն ու զէղխուէն պատիժ՝ աս
ըլլալիքը Եսայի մարգարէացեր էր : Սեւեւ-

կոս միշտ բարեկամ էր Թրակիայի իշխա-
նին Լիւսիմաքոսին հետ . բայց ծերունե
ատեննին մէջերնին կռիւ բացւեցաւ :
Սէլէւկոս պատերազմով մտաւ Լիւսիմա-
քոսին փոքր Ասիայու կողմի գաւառները .
Լիւսիմաքոս դէմն ելաւ , բայց յաղթը-
ւեցաւ ու ըսպաննըւեցաւ . և Թրակիոյ
Թագաւորուն ալ իրեն հետ ըմբնցաւ .
որուն գաւառներուն մնացորդներէն
ձեւացան Բիւթանիոյ և Պերգամայու
մանր Թագաւորութիւնները :

Հ . Սէլէւկոս ինչպէս մեռաւ , և
իրեն ով յաջորդեց :

Պ . Մեծին Աղեքսանդրի տէրութիւնը 280
մէջերնին բաժնող իշխաններուն մէջը եր-
կայն ապրողն եղաւ Սէլէւկոս , բայց ետքը
ետքը զինքն ըսպաննեցին : Երևելի մարդ
էր Սէլէւկոս , բայց աւելի զարմանալի էր
իրեն արգարութիւն գթութիւն , և կրօնասի-
րութիւն : Իրեն յաջորդեց որդին Անտիոքոս
Սոտեր . Սոտերին ետեւէն նստաւ Ան-
տիոքոս Թէոս քրտաւոր :

Հ . Անտիոքոս Թէոսն ինչպիսի՞ Թա-
գաւորութիւն քչեց :

Պ . Խիստ անկարգութեւ վարւեցաւ . 281
անոր համար երբոր Եգիպտացոց գէմ
պատերազմի գնացեր էր , վերին Ասիայի
մէջ խռովութիւն մը ելաւ : Պարթևները
գլուխ քաշած՝ իրենց Թագաւոր դրին
Արշակը որ քաջ ու խելացի մարդ էր , ու
Պարսկաստանէն իզատ շատ երկիրներու
ալ տիրեց : Անոնց քովի ազգերն ալ նոյն

Ք. Ա տառերը ապստամբեցան . անանկ որ Անտիոքոս Տիգրիսէն անդին եղած արևելեան դաւառները բոլոր կորսընցուց : Ասբանիս վերայ խիստ նեղանալով Պաղոմէոս Եղբայրասէրին հետ հաշտութիւն ըրաւ՝ անոր ուղածին հաւնելով թէ ինքը ձգէ Լաւոդիկէ թագուհին ու Պաղոմէոսին Բերինիկէ աղջիկն առնէ : Ասանկ անկարգ հարսնիքին լսէ անկարգ վերջը : Երբոր Եղբայրասէրը մեռաւ, Անտիոքոս Բերինիկէն թողուց ու նորէն առաւ Լաւոդիկէն : Աս անզգամ կիներ վախնալով որ չըլլայ թէ նորէն իր պատուէն իյնայ՝ թոյնով մեռուց զԱնտիոքոսը, և զԲերինիկէն խաբելով բռնեց ու Բերինիկէին հաւնած Եգիպտացիներն ալ մէկտեղ ըսպաննեց ու իր Սելէւկոս Կալինիկոս որդին թագաւորեցուց : Բայց ինքն ալ պատիժը դտաւ . վն զի Պաղոմէոս Եւերգեսն եկաւ իր քրոջը մահուանը վրէժ խնդրելու համար բռնեց ըսպաննեց զԼաւոդիկէն, ու ետքը անոր որդւոյն Սելէւկոս Կալինիկոսին ձեռքէն Ասորեստանի մեծ մասը յափշտակեց :

ԾԸ

Հ. Կալինիկոսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Անոր որդին Սելէւկոս Կերաւնոս . ետքը անոր եղբայրը Անտիոքոս, որ իր քաջութիւններուն համար մեծ կոչւեցաւ : Ասջի բերանը Եգիպտացոց վերայ երթալով Հռափիայի քով յաղթուեցաւ

ու ամօթով ետ դարձաւ : Ետքը զՀէր- Ք. Ա.
միաս իր մեծ իշխանն՝ որուն զօրութեն 219
ինքն ալ կրկնէր՝ ըսպաննել տուաւ ,
երբ իմացաւ թէ անիկա զինքն ալ մեռ-
ցրնել կուզէ . և ամէն ապստամբները
հնազանդեցրնելէն ետքը , ըսկսաւ քա-
լել գէպի արևելք ու ժով ու քաջութիւն .
և թէպէտ չիկրցաւ բոլորովին ջնջել
Պարթևաց տէրուին , բայց անոնց ետ-
քէն ձեռք ձգած երկիրները ամէննալ
ձեռվընուն առաւ : Անկէ անցաւ Կով-
կասէն անդին ու ինչվան հնդկաստան
տիրեց եօթը տարւան մէջ ու դարձաւ՝
խելացի և զօրաւոր ըսելով ամէնէն :
Անկէ գնաց գէպի Պաղեստին ու առանց
աշխատանքի Եգիպտացոց ձեռքէն ա-
ռաւ . վն զի հրեայք Եգիպտացոցմէ
նեղացած՝ սիրով հնազանդեցան Անտիո-
քոսի , և անկէ ետքն ալ՝ ինչվան որ Ա-
սորոց տէրուին կործանեցաւ :

Հ . Մեծն Անտիոքոս հրէաստանը
առնելէն ետքը ինչվան մահը իր ամէն
ուղածը կրցաւ առաջ տանել :

Պ . Չէ . վն զի ինքն իրեն քաջութեւն 191
վստահացած ու արգարութիւն մեկդի
դրած , ջանալով միայն իր փառասիրու-
թիւնը կշտացընել՝ ըսկսաւ փոքր Ասիային
վերայ երթալ : Անատենը Զմիւռնացիք
և ուրիշ քաղաքներուն Յոյները տեսնե-
լով որ մինակ չեն կըրնար գէմ գնել ,
զհռմայեցիքը իրենց օգնութի կանչե-
ցին : Անտիոքոս իր ուժին վստահացաւ ,

Ք. Ա մանաւանդ որ Աննիբաղ կարբէդոնացոց խելացի զօրասէտը Հռոմայեցոց սաստիկ թշնամին ալ իրեն քոյն եկեր էր : Բայց չի գիտցըւիր ինչո՞ւ համար Աննիբաղին խորհուրդը արհամարհեց , որ կըսէր թէ Խաալիայի մէջ ընէ պատերազմը , և զինքն ալ զօրքին հետ խրկէ : Ուստի Յուստտանի մէջը Թերմոպիլէին քով յաղթըւած Ասիա փախաւ : Հոն նորէն պատրաստըւած Մաքսենիայի մօտ Ղուկիոս Սկիպիոն զօրասպետին հետ սաստիկ զարնըւեցաւ յաղթըւեցաւ , ու պէտք եղաւ որ բոլոր պատերազմին ծախքը վճարէ և Տուրոս լեռնէն ասդին բոլոր Հռոմայեցոց թողու : Անտիոքոս դարձաւ իր աթոռը , և չէր գիտէր ինչ ընելիքը . վն զի իր գանձը պարպըւած էր . ուստի ըստակ ժողվելու համար ելաւ պորտէլու արեւելքի քաղքնէրը . և մէկ գիշեր մը Եղիմայիս քաղաքին մէջ Արամազդ Բէլին կռատունը մտաւ , և ուզեց որ կոլոպտէ ան կռատանը գանձը . քաղաքացիք աս սրբապղծութենը համար կատղած՝ վըրան վազեցին ու ըսպաննեցին իր քովի ընկերներովը :

Եթ

Հ. Մեծին Անտիոքոսի յաջորդն ո՞վ եղաւ :

187

Պ. Որդին Սելէւկոս Փիլոպատոր , որ խրկեց զՀեղիոգորոսը Հրէից տաճարը

կողոսպտելու համար : Սէլէւկոս Փիլո-Ք.Ա
պատորին յաջորդեց Անտիոքոս Եսլի-175
փանը : Ասիկա շատ անգամ կելէր իր
պաշտօնէն Անտիոք քաղաքին փողոցնե-
րը կը պտըտէր ու վարի արհեստաւոր-
ներուն հետ կրիօսակցէր՝ սլարծենա-
լով թէ ինքն առն արհեստէն կը հաս-
կընայ : Երբոր իմանար թէ աեղ մը կե-
րուխուով ուրախութի կայ, մէջերնին
կերթար առանց ամբշնալու կը իրմէր
կերդէր . բայց քաջասրտութիւն ու փա-
ռասիրութիւն ալ ձեռքէ չէր ձգէր : Ուզեց
որ նորէն տիրէ Եգիպտոսին, և շատ
յաղթութիւններ ընելէն ետքը հռոմայե-
ցիներէն արգիլւեցաւ : Անատենը հրէից 170
վերայ թափեց իր բարկութիւնը՝ սաստիկ
հալածանք հանելով, ինչպէս որ անա-
շունչին պատմուէրը մէջ գրած է . ինչ-
վան որ Մակաբայեցիք յաղթեցին ու
ետքը Անտիոքոս չարաչար որդնոտած
մեռաւ :

Հ. Անտիոքոս Եսլիփանէն ետեւ թա-
գաւորուիւ որով անցաւ :

Պ. Շատ խռովութիւններէն ու այլևայլ
մարդիկ մէկգմէկու ձեռքէ թագաւոր-
ութիւն յափշտակելէն ետքը, յաջորդեց
Անտիոքոս գրիպոս քոմեծաբիթ : Առջի 124
բերանը Գրիպոսին մայրը Կլէոպատրան
կը կառավարէր տերութիւն անոր անունո-
վը . բայց երբոր Գրիպոսն ինքիւ գլխուն
իշխելը սկսաւ, Կլէոպատրան որ առա-
ջուց իր երկու երիկը և մէկ տղան ըս-

Բ. Ա սլոններ էր, զինքն ալ մեռցնել ուզէց. ուստի օր մը երբոր Գրիպոս զօրքէն դարձաւ հոգնած, ծարւած, Կղէոպատրան թունով շինած խմելիք մը տուաւ իրեն. Գրիպոս կասկածելով՝ քաղաքովարուն ձեացուց ու ուզէց որ ինքը խմէ. երբոր Կղէոպատրա յանձն չառաւ, անատենը Գրիպոս յայտնի ըսաւ. Աս սուտ կասկածը վերայէդ վերցնելու համար պէտք է որ խմես: Ան ալ նեղը մտաւ, խմեց ու մէկէն մեռաւ. և ազատեցաւ թագաւորը մէկ խռովարարէ մը որ աշխարհքը տակնուվերայ կրնէր: Աս Գրիպոսին մեռնելէն ետեւ անդադար կռիւ էր նոր թագաւորի ընտրութե՛ համար, ինչպէն որ ձանձրացած՝ անձնատուր եղան մեծին Տիգրանայ հայոց թագաւորին:

65 Բայց ետքը Պոմպէոս եկաւ տիրեց Ասորեստանին ու հռոմայեցոց գաւառ ըրաւ, մեծին Ալէքսանդրի մահուանէն երկու հարիւր քառսունըօթը տարի ետքը:

ՄԱԿԵԴՈՆԻՈՅ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կ

Հ. Կատանդր ի՞նչ կերպով առաջ Գ. Ա տարաւ իր իշխանութիւնը :

Պ. Կատանդր չորս իշխաններուն մէկը 300 որ Անտիպատրոսին մահուանէն ետե դնաց տիրեց Մակեդոնիոյ , Աթէնքն ալ առաւ . Թեքէն ալ որ կործաներ էր՝ նորէն շինել տուաւ , և զՈղիմպիան Մեծին Աղեքսանդրի մայրը ըսպաննել առաւ անոր անդթուիններուն համար , և ինքը խաղաղութիւն իշխելէն ետքը մեռաւ :

Հ. Կատանդրէն ետե ո՞վ իշխեց Մակեդոնիոյ :

Պ. Իր երկու որդիքը Անտիպատրոս և Աղեքսանդր , որոնք մեծին Աղեքսանդրի քրոջմէն ծնած էին , մէկզմէկու հետ թագաւորութե համար կռուելով՝ երկուքն ալ թագաւորութե և կեանքէ զրրկուեցան : Անտիպատրոս զԹեսաղոնիկէ իր մայրը մեռուց՝ Աղեքսանդրի կողմը բռնելուն համար : Աղեքսանդրը զԴեմետր Պողիորիկեաը իրեն օգնութի կանչեց . ան ալ եկաւ պատճառաւ մը զԱ

Ք. Ս. ղէքսանդրը մեռուց ու ինքզինքը թագաւոր Մակեդոնիոյ անուանեց: Անտիպատրոսն ալ իր մայրն ըսպաննելուն համար անարգւած՝ փախած տեղը մեռաւ: Մեծին Աղէքսանդրի և Փիլիպպոսի ցեղէն ասոնք միայն մնացեր էին: Բոլոր աշխարհիս տիրել կուղէին, բոլոր ցեղով աշխարհէս ջնջուեցան:

Հ. Դեմետր կըրցաւ Մակեդոնիոյ թագաւորուէր մէջ հաստատ մնալ:

287 Պ. Ինքը կարծելով թէ հաստատ պիտի մնայ, ուզեց Ասիա երթալ ու ամէն հօրը կորսընցուցած երկիրները ձեռք ձգել. բայց յանկարծ զօրքը իրմէն ցրուեցան: Անատենը յուսահատած՝ քիչ զօրքովը գնաց Ասիայու կողմերը, միտքը դրած որ կամ մեռնի կամ բաղգի մը հանգիպի. բայց շատ աշխատելէն ետքը, նեղը ինկաւ և անձնատուր եղաւ Ասորոց Սելէւկոս Նիկատոր թագաւորին: Սելէւկոս թէպէտ հանգիստ և պատուով կըպահէր զինքը, բայց պարսպ կենալով և ուտելու խմելու ետևէ ըլլալով՝ կեանքը կարճըցաւ ու իրէք տարիէն մեռաւ գերուէ մէջ: Թէպէտ իր որդին Անտիգոնոս Գոնատաս սաստիկ սէր ցուցընելով իր հօրը Դեմետրին վըրայ, գրեթէ ամէն թագաւորներուն՝ Սելէւկոսին ալ՝ աղաչելով որ իր ամէն ունեցածները տայ իր հօրը տեղը և ինքզինքն ալ պատանդ տայ՝ որ ազատի հայրը, բայց Դեմետրին զեղխութիւնները աւելի

աստիկ ըլլալով իր տղուն ջանքին յաղ- Բ. Ա
թեց . աղան զինքը գերուէ՛ գեռ չիփըր-
կած՝ զեղխուիւ զինքը տարաւ մահուան
ձեռքը մասնեց :

Հ . Դեմեարին Յունաստանէն հեռա-
ցած ատենը Մակեդոնացոց ո՞վ կիշխէր :

Պ . Քիչմը ատեն ընտրեցին Մակեդո- 286
նացիք Պիւռոս իշխանը Դեմեարին տե-
ղը , բայց անոր բռնութիւններուն ալ չիգի-
մանալով վաւրեցին , ու եկաւ Թիւրք
Անտիգոնոս Գոնատոս Դեմեարի որդին .
որուն հայրը Ասիա երթալու ատեն զինքը
Յունաստանի մէկքանի քաղքներուն
վերայ իշխան ըրեր էր : Աս Գոնատոսը
խաղաղուէ՛ Թիւրք Մակեդոնիոյ ինչվան
իր ծերուիւ . և իրեն յաջորդեց որդին 232
Անտիգոնոս Դոսոն՝ Յունաց վերայ ալ
Թիւրք :

ԿԱ

Հ . Անտիգոնոս Դոսոնին ատենը Յոյնք
ի՞նչ վիճակի մէջ էին :

Պ . Մեծին Ալեքսանդրի մեռնելէն
ետքը Սպարտացիք Լիկուրգոսի օրէնքը
ոտքի տակ առնելով՝ զեղխուէ՛ հարըս-
տուէ՛ ետեւէ եղեր էին , և բոլոր քաղա-
քացիքը խեղճ աղքատուէ՛ մէջ ինկած
էին . ուստի Ագիս Սպարտացոց թա-
գաւորներուն մէկը ուղեց նորոգել Լի-
կուրգոսի օրէնքները . բայց անօգուտ
աշխատելէն ետքը անողորմ մահուամբ
մեռաւ քաղաքացոց ձեռքէն : Ետքը Կը-

Ք. Ա
223

Ղէոմէն Ագիսին քրոջը էրիկը նստաւ տէ-
ղը, և ուզեց առաջ տանիլ Ագիսին խոր-
հուրդը. նախ իրեն գէմ եղողները քաղ-
քէն հեռացուց. ետքը ժողովեց ամէն մե-
ծերն ու խմացուց որ կուղէ քաղաքացոյ
օգուտ մը ընել իրենց ձեռքովը, ու առ-
ջի կտրճուինին ու աղէկութիւնին ձեռք
ձգեւ: Աս տեսակ խօսքերէն ետքը իր
ամէն հարստունը հասարակաց ձգեց:
Անատենը ամէնքը՝ ալ աւելի օրինակէն
համոզւելով քան թէ խօսքէն, իրեն
հետեւեցան, ըսկտան պահել առջի կար-
գերը: Կղէոմէն Ա. քայեցոյ գէմ պա-
տերազմ բացաւ. Ա. քայեցիք չիկրնալով
գէմ գնել, իրենց օգնուի կանչեցին Ան-
տիգոնոս Դոսոնը: Իսկ Կղէոմէն որ ար-
դէն քանի մը քաղաք առեր էր Արգոսի
և Կորնթոսի մէջ, Անտիգոնոսէն ալ չի-
վախնալով կուղէր առաջ երթալ. բայց
Անտիգոնոսը զօրքը շատցուց, գնաց
գէպի Լակոնիա, ու Սեղասիոյ նեղուցին
մէջ Կղէոմէնին հետ զարնուեցաւ, և
շատ անգամ մէկզմէկու փնասելէն ետքը
Մակեդոնացոյ փաղանգը անանկ ու-
ժով Լակեդեմոնացոյ վերան վազեց որ
զանոնք իրենց ամրացած տեղէն դուրս
ըրաւ, և Անտիգոնոս բոլորովին յաղ-
թեց Սպարտացոյ: Անատենը Կղէոմէն
խորհուրդ տուաւ Սպարտացոյ որ Ան-
տիգոնոսն ընդունին. բայց ինքը փա-
խաւ Եգիպտոս ու չիդարձաւ ինչվան
մահը: Անտիգոնոս մտաւ Լակեդեմոն

բարեկամի մը պէս : ըսելով թէ Կուզեմ յիշատակ թողուլ, որ ես առի Սպարտան ու ես ազատեցի Սպարտան : Ետքը իր խոստմունքը պահելով ազատ թողուց քաղաքն ու Մակեդոնիա դարձաւ :

ԿԲ

Հ. Անտիգոնոս Դոսոնէն ետքը ո՞վ նստաւ :

Պ. Փիլիպպոս՝ Գոնատասին պզտի որդին, որ առջի բերանը խեղքով ըսկսաւ կառավարել, բայց վերջերը յաջողուններովը հպարտացած՝ Կարբեգոնացոց հետ մէկ եղաւ՝ հռոմայեցոց դէմ դնելու համար : Հռոմայեցիք նեղուէ մէջ ըլլալով՝ քիչմը ատեն անոր միտքը չի հասկընալու զարկին, բայց երբոր հանգիստ առին Կարբեգոնացոց ձեռքէն, ուղեցին իրմէն վրէժ առնել, և Կուին տիոս Փլամինինոս անունով մէկը եկաւ ինչլան Մակեդոնիա. Փիլիպպոս դէմն ելաւ, ոտստիկ պատերազմելով յաղթուէցաւ, և ձեռւընուն ազատելու համար պէտք եղաւ որ բոլոր նաւերը հռոմայեցոց թողու, իր Դեմետր տղան ալ պատանդ տայ, և Յունաց քաղաքները որ պատերազմէն առաջ առեր էր՝ ետ դարձընէ :

220

197

Հ. Երբոր թողուց Փիլիպպոս Յունաց քաղաքները, ազատ մնացին :

Պ. Ազգային իրաւունքը մտածելով ազատ էին, բայց խիստ տկար ըլլալով և

Հռոմայեցոց օգնուէր կարօտ՝ կրփախէ-
ին որ չըլլայ թէ Հռոմայեցիք բռնութիւն
զիրենք տակերնին առնեն : Ան միջոցին
Իսթմեան խաղին օրերն ըլլալով՝ ամէնքը
հոն կը ժողովըւէին որ իմանան Հռոմայե-
ցոց կամքը . Կուինտիոսն ալ հոն գնաց,
և հրաման տուաւ որ մէկը ելլէ կանչէ
թէ Հռոմայեցիք կուզեն որ Յոյներն ի-
րենց օրէնքն ու ազատութիւնն պահեն :
Աս երբոր լսեցին Յոյնք, ուրախութէն
անանկ կանչվըռտեցին որ ծովը հեռու-
էն արձագանգ ըրաւ, և ագռաւներն
որ անմիջոցին կը թռչնէին՝ վար թափե-
ցան . և մարդիկը զօրասկտին քովը վա-
զեցին՝ շնորհակալ ըլլալով ձեռքը ոտքը
կըստգնէին : Խեղճերը չէին գիտէր որ
աս իրենց ազատութի խոստանալը ճամ-
բայ մըն էր որ կը բանեցընէին Հռոմայե-
ցիք բոլոր Յոյները իրենց տակն առնե-
լու, և Մակեդոնացոց թագաւորութիւնը
պզտիկցընէլու : Վասն զի Յոյնք տուանց
վերջը մտածելու ամէնքը մէկզմէկէ գլուխ
քաշած՝ ազատութի սիրով մէկզմէկու
գէմ կու իլըսկսան՝ ու աղաչել որ Հռո-
մայեցիք իրենց օգնեն . ինչպէս որ մէկը
մէկու յաղթելու ջանքով ամէնքն ալ
Հռոմայեցոց իշխանութի տակը մտան :

ԿԳ

Հ . Փիլիպպոս Հռոմայեցոցմէ յաղ-
թըւէլէն ետքը ինչ գործքի հետ եղաւ :
Պ . Երբոր Հռոմայեցիք հեռացան ան

կողմերէն, ըսկսաւ գաղտուկ պատերազմի պատրաստութի տեսնել. բայց տղոցը պատճառաւ սրտին ցաւէն շուտ մեռաւ: Վս զի Դեմետր իր տղան որ Հռոմ պատանդ գնացեր էր, իր անուշ կերպերովը ազատութի գտաւ, ետ դարձաւ. բայց հայրը վճրան կասկածիլ ըսկսաւ՝ տեսնելով որ ուրիշ կերպ կրխօսի Հռոմայեցոց վճրայօք. և Դեմետր Հռոմայեցոց ու ժողովրդեան ալ սիրելի ըլլալով, Պերսէոս եղբայրն ալ վճրան նախանձիլ ըսկըսաւ, գիտնալով որ անիկա կըթագաւորէ. և աս բանը արգիլելու համար վճրան յանցանք ձգել կըջանար, ինչպէս որ յարմար դիպուածով մը ուղածն եղաւ: Մէկ հանդիսի օր մը սովորուի էր որ Մակեդոնացոց զօրքը երկուք բաժնուած՝ պատերազմ կըձևացընէին. ան տարին երբոր հասաւ նոյն օրը, զօրքը երկու որդւոցը հրամանին ուշ դնելով՝ մէկզմէկու դէմ առանց բերնի թրերով պատերազմ ձևացընելու ատեն՝ մարդ ալ վիրաւորեցին, և Դեմետր յաղթող երեցաւ: Իրիկւան երկուքն ալ առանձին իրենց կողմը գանձուղներուն սեղան ըրին. Պերսէոս գաղտուկ մարդ խրկեց որ իմանայ թէ Դեմետրին սեղանը ի՞նչ կրխօսին. աս բանս Դեմետրի մարդիկնէրէն ոմանք իմացան ու զան մարդը ծեծեցին վռնատեցին: Դեմետր եղածը չը գիտնալով՝ սեղանէն ետքը ըսաւ թէ Երթանք Պերսէոսին սիրտը առնենք. բայց

Պերսէոսին լրատեար ծեծողները վախնալով որ չըլլայ թէ փորձանքի մը հանդիպին, գաղտուկ հագուստներուն տակը թուր ծածկած՝ անանկ գնացին : Պերսէոս խնացաւ, սենեկին դուռը դոցեց ու սլատուհանէն բարկացաւ, ըսելով թէ եկեր են գիշեր ատեն զինքը մեռցընելու, և երկրորդ օրը իր հօրը խնացուց : Հայրերնին Փիլիպպոս իխատ նեղանալով ու ցաւելով դատաստանին ստաւ, որովհետեւ իր երկու տղոց մէկը պէտք էր որ դատապարտուի : Պերսէոս թէպէտ շատ սատանուէր խօսեցաւ, բայց Դեմետրն ալ ինքզինքը արդարացուց : Փիլիպպոս չկըրնալով որոշել՝ ետեւէն էր շնտակն ի մանալու, և ան օրերը Դեմետրի յաջողութի մը հանդիպելով ուզեց Խառիա փախչիլ : Բայց իր սուտ բարեկամները խնացուցին թագաւորին : Անատենը Պերսէոսին վերայ տալովը՝ հայրը հրաման տուաւ որ սեղանին վերայ թուհաւորեն զԴեմետրը, ան ալ թոյնը առնելէն ետեւ՝ իր անմեղուէն և հօրը խաբւելուն վերայ ողբ ընելով մեռաւ : Ուշ խնացաւ Փիլիպպոս Դեմետրին անմեղութիւնը, և գիշեր ցոյսէկ ողբ ընելով քանի մը օրէն ինք ալ սրաին ցաւէն մեռաւ : յիշելով որ ինքը զրկեց ան անմեղ աղանձ Դեմետրը յաժմուէն ու կեանքէն, և թողուց Պերսէոսին որ երկուքին ալ անարժան էր :

Հ. Պերսէոս կըրցաւ իր հօրը աթոռը Բ.Ա.
Ճառանգել :

Պ. Շատ կուսակիցներ ունենալով 179
բռնի նստաւ աթոռն ու տասնըմէկ տա-
րի թագաւորեց : Ետքի չորս տարին Հռո-
մաւեցոյ գէմ պատերազմեցաւ , և վերջը
ազահուէ մը համար կորսընցուց յաղ-
թութիւն . վն զի Պերսէոս քսանհազար
Գաղղիացի իրեն օգնական կանչեր էր
ըստակ խոստանալով , և երբոր անոնք
հասան՝ ըսկտաւ պակսեցընել ըստակը՝
պատճառներ բերելով : Գաղղիացիք բար-
կացան խաբւելնուն համար ու ետ դար-
ձան՝ աւրըշարկելով Մակեդոնիոյ մէկ
կողմը : Պերսէոս իմացաւ որ գէշ ըրաւ ,
բայց անօգուտ : Եկաւ Պաւղոս Եմիլիո-
սը՝ անցաւ Ողիմպոս լեռը . Պիւգնային 168
քովը զարնըւեցան , ու Պերսէոս չարա-
չար յաղթըւած փախաւ Պելլա մայրո-
ւքաղաքը , և կուզէր ալ հեռու փախչիլ
բոլոր ընտանիքովը . բայց բռնըւեցաւ ,
ու Հռոմ Պաւղոս Եմիլիոսին յաղթա-
նակին զարդ ըլլալէն ետեւ հոն անօթու-
թենէն ու սրաին նեղութէն մեռաւ :
Անատենը Հռոմայեցիք նորէն աղա-
թողուցին զՄակեդոնացիքը . բայց ետքը
նորէն իբր թէ մէջերնին ելած խռովուելը 148
խաղաղընելու համար՝ Մակեդոնիային
ազատութիւն վերուցին ու Հռոմայեցոյ
գաւառ ըրին :

ԱՔԱՅԵՑՈՑ

ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԴ

Ք. Ա. Հ. Ա. քայեցոց աւերութիւն ինչ կերպով ըսկսաւ :

Պ. Ա. քայիա Պեղոսոնեսի մէջ գաւառ մըն էր, և առջի ատենները իրեն արդարութեւն և մեծ անուանը համար՝ ուրիշ քաղաքներ ալ հետը միաբանեցան. որոնք ծերակոյս մը օրոշեր էին, և մէջերնին կարգ կանոն կըստահէին : Բայց Աղեքսանդրի ատենը, որ ամէն Յունաստան տակնուվերայ եղաւ, առ քաղաքներուն ալ մէյմէկ բռնաւորներ տիրեցին : Ետքը երբոր Ա. քայեցիք առջի ազատութիւն ձեռք ձգել ուզեցին, Արատոս կտրիճն որ զՍիկիոն իր հայրենիքը ազատեր էր Նիկոկղէս բռնաւորին ձեռքէն, եկաւ միաբանեցաւ Ա. քայեցոց հետ. անոր օրինակին հետեւեցան ուրիշներն ալ, և Արատոսը իրենց գլուխ ընտրեցին՝ որ Պեղոսոնեսին գլխաւոր քաղաքը Վորնթոսը Անտիգոնոս Գոնատասին ձեռքէն ազատեց, ու շնորհեց Կորնթա-

ցոց իրենց քաղաքին բանալին : Անատենը Գ. Ա
 Կորնթացիք խիստ ուրախացած՝ Ա. քայ-
 եցոց հետ միաբանեցան : Ետքը Արա-
 տոս Պեղոսյոնեսին ուրիշ շատ քաղաք-
 ներն ալ բռնաւորներուն ձեռքէն ազա-
 տեց , և խիստ սիրելի եղաւ բոլոր Յու-
 նաց . բայց սխալեցաւ որ Սպարտացոց
 դէմ ալ պատերազմ բացաւ :

Հ . Արատոս ինչ պատճառաւ Սպար-
 տացոց դէմ ելաւ :

Պ . Սպարտայի թագաւորը Կղէոմէն 225
 Ա. քայեցոց զօրապետ կոչելիլ ուզեց . Ա-
 րատոս չուզելով առ պատիւը տալանոր ,
 մէջերնին պատերազմ բացւեցաւ : Յաղ-
 թըւեցաւ Արատոս և իրեն օգնուի կան-
 չեց զԱնտիգոնոս Դոսոն Մակեդոնիոյ
 թիւրը , որ եկաւ յաղթեց Սպարտա-
 ցոց Սեւասիա քաղաքին քովն ու անուա-
 նեցաւ գլուխ դաշնակցաց : Անատենը
 Ա. քայեցիք ազատութիւնին նորէն կոր-
 սընցուցին , ինչպէս որ Անտիգոնոսի յա-
 ջորդը Փիլիպպոս Հռոմայեցոցմէ յաղ-
 թըւեցաւ : Ետքը Փիլոպեմէն իր ըրած
 յաղթուններովը նորէն ձեռք ձգեց Ա-
 քայեցոց առջի փառքը և ազատուիլ :

Հ . Փիլոպեմէն ո՞վ էր :

Պ . Մեգաղուպօլսեցի կտրիճ աղայ
 մըն էր , որ երբոր քսան տարւան էր՝
 Դոսոնին Սեւասիային քով ըրած յաղ-
 թուն պատճառն ինքն եղաւ . և Դո-
 սոնին վկայութիւնովը մեծ փառքի հա-
 սաւ : Վասն զի Դոսոն պատերազմէն

Բ. Ա ետքը բարկանալ ձեռացուց թէ նշան տալէն առաջ պատերազմի ըսկսան : Չօրապետը վախնալով ըսաւ՝ թէ Մեգաղացի տղայ մը պատճառ եղաւ : Անատենը Անտիգոնոս պատասխան տուաւ թէ Անիկա պատճառ ըլլալով, զօրապետ ըլլալու արժանի եղաւ, և դու ատ վախկոտ պատասխանովք տղայ եղար : Ետքը Փիլոպեմեն Արատոսին տեղը Ա. քայեցոյց զօրապետ եղաւ, ու Սպարտացոց Մաքանիդ բռնաւորին յաղթեց ու ըսպաննեց : Իսկ Սպարտացիք թէպէտ կը ջանային ազատ ըլլալու, բայց չիկըրցան :

ԿԵ

Հ. Մաքանիդ բռնաւորին տեղը Սպարտացոց ով իշխեց :

206

Պ. Նաբիս բռնաւորը, որ խիստ ազահ ու անողորմ ըլլալուն, հնարեց մէկ քալող մեքենայ մը իր կնիկանը գէմքով. ուրուն կուրծքին վերայ սուր երկրթներ շարած էր, ու վերայէն փառաւոր լաթով գոցած : Երբոր Նաբիս մէկէ մը ըստակ կուղէր, ու անիկա չէր ուղէր տալ, Նաբիս կըսէր. Կարելի է որ ես զքեզ չիկըրնամ համոզել, բայց կըյուսամ որ իմ կինս քեզի խօսք կըհասկըցունէ : Աս ըսելով մեքենային ձեռքէն բռնած կըմօտեցընէր ան մարդուն, մեքենան ալ կըգըրկէր զան մարդն ու կըմեռցընէր. ասանկով շատ մարդ մեռուց :

Ասիկայ ալ Ա. քայեցոց դէմ պատերազմ Բ. Ա.
բացաւ ու Փիլոպեմենէն յաղթըւեցաւ,
ետքը իրեններէն ըսպաննըւեցաւ:

Հ. Փիլոպեմեն Սպարտացոց Նաբիս
բռնաւորին յաղթելէն ետքը ի՞նչ ըրաւ: 191

Պ. Գնաց Սպարտա, տեսաւ որ իրար
անցեր են, Ժողովք ընել տուաւ ու հա-
մոզեց որ Ա. քայեցոց դաշնակից ըլլան:
Անոնք ալ Փիլոպեմենին աս ըրած աղէ-
կուէր համար Նաբիսին ամէն հարստու-
թիւները անոր տալ ուղեցին. Փիլոպեմեն
չնորհակալ եղաւ ու ըսաւ որ ան ըստակը
տան՝ չէթէ աղէկ մարդիկներուն՝ որ
առանց շահու ալ կօգնեն, հապա ան
գէշ մարդիկներուն, որ ըստակով կուր-
նան ու իրենց չիվընասեն: Աս տեսակ
արդար մտածուի ունեցողներէն ետքի-
նը եղաւ Փիլոպեմեն Յունաց մէջ: Ծա-
րուէր ատեն գիպուածով մը Մեսենա-
ցիք բանտ դրին ու թոյն խմցուցին իրեն:
Ետքը Ա. քայեցիք զան մարդիկը պատ-
ժեցին, ու անանկ փառաւոր թաղում
ըրին Փիլոպեմենին որ աւելի յաղթանակ
կըկարծըւէր քան թէ թաղում:

Հ. Փիլոպեմենին մեռնելէն ետեւ Ա.
քայեցիք ի՞նչ վիճակ ունեցան:

Պ. Քիչմը ատեն ալ մնացին իրենց
ազատութիւն մէջ. Աթէնքն ու Թեբէն
առաջուց բոլորովին ջնջուած էին. Կորն-
թոսն ու Սպարտան ալ Ա. քայեցոց դաշ-
նակից էին, բայց փառասիրութիւն ու ա-
դահութիւն իշխանները մէկզմէկու դէմ

Ք. Ա ըսկսան կռուիլ. Հռոմայեցիք ալ զասոնք
 Հանգարտելու հմբ խրկեցին Մուսմիսոս
 147 Հարեց. Աքայեցիք դէմէլան՝ իրենց կրնկ
 տիքը և տղաքը մօտ բարձր տեղ մը հա-
 նելով որ վկայ ըլլան իրենց քաջութենը :
 Եւ իրենց յաղթունէր վերայ խիստ ապա-
 հով ըլլալով, հետերնին կառքեր բերեր
 էին որ աւարները կրեն : Ասանկ յան-
 դուգն ու խառնափնդոր պատերազմ
 չէր եղած : Քիչմը ատեն գիմանալէն
 ետքը, Դիէոս իրենց առաջնորդը որ պա-
 տերազմին ալ պատճառ եղեր էր, փա-
 խաւ Մեգաղուպօլիս, և իր կինն ու
 տղաքը ըսպաննեց, տանը կրակ տուաւ,
 ետքն ալ ինքզինքը մեռուց : Մուսմիսոսին
 հրամանով զօրքը ամէն փախչող մարդի-
 կը թրէ անցուցին . կիներն ու տղաքը
 ծախեցին . քաղքին ալ կրակ տուին ու
 146 պարխասները փլուցին : Ասոր վերայ բո-
 լոր Յոյները զարհուրած՝ Հռոմայեցոց
 հնազանդեցան, և Յունաստան Հռո-
 մայեցոց տէրունէր մէկ գաւառն եղաւ :

ԳԻՏԵԼԻՔ

42

Հ. Նին ատենը քուրմերը կուռքերէն ինչպէս պատգամ կը հանէին :

Պ. Շատ անգամ ըստակ վաստըկելու համար՝ իրենցմէ ձեռացուցած երկդիմի խօսքեր կը զրուցէին . անանկ որ ժողովուրդը իր ուզածը հասկընայ, քայց ետքը իրենք եղածին վերայ յարմարցընեն առջի ըսածնին : Ինչպէս էր ան մեծին Աղեքսանդրի հօրը Փիլիպպոսին համար ցուլին օրինակովը ելած պատգամը : Եւ որովհետեւ կուռքերուն հաւատալը մարդկային չարուէ գործք էր՝ անկարգ կիրքերնին հանգիստ կատարելու համար , Ա՞՞՞՞ ալ զիրենք երեսէ ձգած՝ թող կուտար որ շատ անգամ ալ սատանան իրենց իմացընէ եղած անցած բաները որ անով իրենց չարու թէր մէջ աւելի կը հաստատուէին : Բայց Քնի աշխարհք դալէն ետքը աս տեսակ պատգամները բոլոր դադրեցան :

Հ. Յունաստանի մէջ պատգամ հարցընելու տեղերը որոնք էին :

Պ. Ամէնէն անուանի էր Դեղփիս քաղաքին պատգամախօսը . որուն անունն

էր Պիւթեան Աստղոն : Դեղփիսին մօտ
առաջ փոս մը կար, ուսկից գոլորշիք մը
կելէր՝ կըսեն, որ այծերը ան հոտը առ-
նելով կըցաթկըռտէին, և մարդիկ ալ կը
թմրէին կըխենթենային : Անգամ մը հո-
վիւ մը փորձի համար մօտեցաւ հոն ու
ըսկսաւ խենթուխելառ բաներ խօսիլ.
Ետքը ուրիշներն ալ փորձեցին, և ան
գոլորշիքը անային բան մը սեպելով փո-
սին վըրայ եռոտանի մը գրին մօրթով
ծածկած, ու քրմուհի մը որոշեցին որ
շատ զոհեր՝ ծոմասպահութիներ ընելէն
ետեւ ան եռոտանիին վըրայ կելէր ու
կըսկսէր դիւահարի պէս փրփրալ, գող-
գըղալ, մազերը անկըւիլ, ու խառնակ
բաներ խօսիլ. ուրիշ քրմուհիներ ալ ան
խօսքերը կարգի կըդնէին ու ոտանաւոր
կամ արձակ կըգրէին : Ետքը ան փոսին
վըրայ կռատուն շինեցին, ու ամէնքը
հոն կըվաղէին պատգամ հարցընելու.
Բայց քրմուհիները միայն ամիսը մէյմը
պատգամ կուտային :

Եպիրոսի մէջ ալ Դոդօնէ քղքին պատգա-
մախօսը անուանի էր, որ Ալամազդ կը
կոչէր. երբեմն կալնի ծառերուն մէջէն,
որ ծառերուն վերի ծայրերը գործիքներ
դրած ըլլալով, հովին փչելէն խառնակ-
ձայներ կելէին. երբեմն սրնձէ ամաններ
ղարնելով երբեմն ալ քուրմերուն բերնով:
Բէովտիայի մէջ ալ Տրոփոնիոս կիսաս-
տուածին պատգամախօսը կար : Հոն
պատգամ հարցընողը առաջ կըլուաց-

ւէր, զոհեր կընէր, ու Լիթոս գետին
ջրէն կըխրմէր որ ամէն բան մոռնայ*,
եաքը ձեռքը եփած մեղր առած՝ նեղ ու
մուժ ճամբէ մը սանգուխներով մուժ
այրի մը մէջ կիջնէր, ու դուռը հասածին
սէս՝ յանկարծ ուժով մը ներս կըհըրուէր
երեսն իւլար կիյնար. ու հոն բաներ տես
նէլէն ու լսելէն ետե թմրած մարմըրած
գուրս կելէր: Անտառներ Յիշողութեան
կուռքին աթոռը կընստեցընէին զինքն
որ ան շփոթութե ատեն տեսածներն ու
լսածները միաքը գան:

Հ. Յոյնք ինչ տօներ ունէին:

Պ. Ամէն քաղաքի մէջ մասնաւոր տօ-
ներ կային. բայց երեւելի էին Աթենա-
ցոց իրեք տօները: Խ. Համաթենական,
Աթենաս չածուհիին՝ որ Աթէնքին
սրաշտարան կուռքն էր: Աս տօնին ատենը
օրերով խաղեր կըխաղային ու թափօր-
ներ կընէին: Բ. Սարնգարամետական,
որ Դիօնիս կամ Բաքոս՝ գինիի չաստու-
ծոյն օրը կերսկերսկ այլանդակ հագուստ-
ներ կըհագնէին ու բոլոր քաղաքը գի-
նովցած պտրտելով ամէն անկարգութի
կընէին: Դ. Ելեւսեան խորհրդատօնքը՝
առջի երկուքէն ալ մեծ, որ կըլար ինը
օր Ելեւսիս քաղաքը Դեմետրէ չաստուա-
ծուհւոյն համար, որուն համար կըսեն
թէ իր Պերսեփոնէ աղջիկը վնասուելու
ատեն Ելեւսիս եկեր ու քաղաքացոց սո-

* Լիթոս հոռացումն ըսել է:

վին ցորենով օգներ է , և աղէկ օրէնք-
ներ դրեր է եղեր : Անորհամար պարտք
կըսեպէին Աթենացիք իրենց զաւկրները
ան տօնին ընծայելու . և ընծայւողները
Իդիս գետին մէջ լուացւելէն՝ զօհեր ընե-
լէն ու ինչվան ատեն մը ժուժկալուք օ-
րէնքները սորվելէն ետեւ կըմըտնէին կռա-
տուներ , ուր գիշեր ատեն քուրմերը սոս-
կալի բաներ կըձևացընէին , երբեմն լոյս՝
երբեմն մութ , գետնաշարժներ , որոտ-
մունքներ , ևն . և ընծայւողները ահով
դողով մտիկ կընէին ան օրէնքներուն
կարգացմունքը . և ուրիշ ինչ սատանայ-
ական բաներ ալ որ կընէին , ընծայւող-
ներուն արգիլած էր որ մէկու մը չըսեն ,
թէ չէ՝ կըմեռցընէին զանոնք : Եւ աստօ՛ր
հինգ տարին մէյմը կըլըսար , ինչվան որ
մեծն Թէոգոս բոլորովին դադրեցուց :

ԿԵ

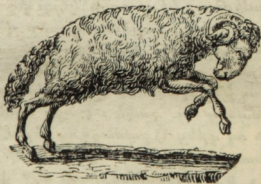
Հ . Աշխըրբիս Էօթը հրաշալիքը ու-
րո՞նք են :

Պ . Է . Սողոմոնի տաճարը : Թ . Եփե-
սոսի մէջ Անահտայ կռատուներ , որ Կտե-
սիփոն ճարտարապետն ըսկսաւ , և ու-
րիշները ըմնցուցին երկուհարիւր քսան
տարիէն : Հարիւր քսանը Էօթը սիւն կար
մէջը մարմարիոնէ՝ վաթսուն ռանաչափ
բարձր : Աղէքսանդր Մակեդոնացիին
ծնած օրը Երոստրատոս անունով մէկը
այրեց աս կռատուներ՝ ուղեւով որ իր ա-

նունը մնայ աշխարհիս վերայ : Դ . Բաբելոնի պարիսպն ու կախաղանաւոր բուրաստանը : Դ . Հռոդոսի նաւահանգրստին պղնձէ արձանը : Է . Մաւսուլ թագաւորին գերեզմանը՝ վաթսուհիւրէք ոտնաչափ երկայն , լայնուին ալ քիչ սրահաս . բարձրուին երսուհնովեց ու կէս ոտնաչափ , և չորս դին երսուհնովեց սիւն : Չորս կողմը չորս երևելի վարպետներ բանեցան . ետքը շէնքին վերայ բուրգ մը շինեցին , անոր վերան ալ չորս ձիով կառք մը քարէ փորած : Արտեմեսիա Կարիացոց թագուհին ըսկտաւ շինել աս գերեզմանը իր Մաւսուլ երկանը համար , և ինքն ալ մեռնելով ուրիշները լմնցուցին , ու քիչ ատենէն կործանեցաւ : Դ . Արամաղդայ արձանը Ողիմպիային մօտ , բարձրուին վաթսուհի ոտնաչափ , լայնութին ալ համեմատ , կէսը ոսկի՝ կէսը փղոսկր : Փիդիաս երևելի արձանագործը շինեց . որ դեռ աղէկ մը չիլմնցած՝ ինքը կը պահւնէր ու մօիկ կընէր թէ անցնող դարձող ինչ պակսուի կըգըտնեն վերան , որ իմանայ ու շտկէ : Ետքը արձանին տակն ալ գրեց Արամաղդայ բերնէն թէ Փիդիասը շինեց զիս : Է . Եգիպտոսի բուրգերը : Ը . Աղեքսանդրիայի մէջ Փարոս կղզիին աշտարակն որ Պաղոմէոս Եղբայրասէրը շինեց՝ գիշերը նաւերուն լոյս տալու համար՝ ճերմակ մարմարիոնէ , ութը յարկով , ձևը քառակուսի , և բարձրութիւնը իրեքհարիւր կանգուն ,

անանկ որ ինչպէս հարիւր մղոն հեռուէն
լոյսը կը տեսնուէր կը տեսնէ։ Թ. Շամիրամայ
հայաստանի լեռներէն բերած միակտուր
քարը՝ հարիւր յիսուն ոտք երկայն,
քսանըջորս ոտք լայն։ Ժ. Հերակլիա
քաղաքին մեծ Թատրոնը մէկ արձանի
մը գլխուն վըրայ կեցուցած։ Ժն. Կա-
պիտոլիոնի կռատունը, Լն։

Ասոնց Թիւր Էօթնէն շատ ըլլալուն հա-
մար, որոնք որ Էօթը Թիւր պահէլ կու-
ղեն, ասոնցմէ հաւնածնին միայն Էօթին
մէջը կը տեսնեն։ Բայց համրանքին որոշ-
մունքը մարդիկներուն մեծագործունը
չի կրնար պլտիկցընել։

ԿԱՐՔԵԴՈՆԱՅՈՑ

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԸ

Հ. ԿԱՐՔԵԴՈՆԱՅՈՒՔ ԽՆՃ ազգէն :

Պ. Կարքեդոնացիք որ Կարթագինեցիք ալ կըսէին, Տիւրացոցմէ առաջ եկած են . վասն զի Քսէն ութհարիւր քառասունըվեց տարի առաջ Դիդէ Թագուհին իր եղբօրը Պիգմալիոնի Տիւրացոց Թագաւորին ձեռքէն փախաւ ու դնաց Ափրիկէի մէջ Կարքեդոնը շինեց, որ քիչ ատենի մէջ առաջ եկաւ . նաւերը շատցուց, վաճառականութիւն, հարստութիւն, և զինուորութիւն ծաղկեցուց, և ուրիշ Թագաւորութիւններու դէմ դնել ըսկսաւ . Սպանիայի մեծ մասին տիրեց ու բոլոր

Ք. Ա անոնց հարստութիւնը առաւ : Իսկ իր երկրին վաճառքը ոսկի ու արծաթ էին որ հանքերէն կը հանէր :

Հ. Կարբէգոնացոց ըրած երևելի պատերազմները որո՞նք են :

Պ. Առջինը եղաւ Սիկիլիացոց հետ ըրած պատերազմին : Երկրորդը հառմայեցոց դէմ, որ Պունիկեան կըսէ :

Հ. Կարբէգոնացիք ի՞նչ պատճառաւ Սիկիլիացոց դէմ ելան :

484 Պ. Խիստ մեծ նալով ուղեցին որ Սիկիլիային ալ տիրեն . ուստի խրկեցին Գիսգոնին աղան Ամիլիարը իրեք հարիւր հազար զօրքով որ գնաց պաշարեց Հիմերա քղճը : Անոնք նեղն ինկած՝ իմացուցին Սիրակուսայի Գեղոն թագաւորին : Գեղոն մէկէն ճամբայ ինկաւ, ու խնայալով թէ Ամիլիար դաշնակից զօրքի կըսպասէ՝ սատանուէ՛ Ամիլիարին ուղածին չափ զօրք ինքը խրկեց, որ անոր ուղած ատենը հասան Կարբէգոնացոց բանակը, անոնք ալ խաբւելով ընդունեցան : Անատենը ասոնք յանկարծ Ամիլիարին վերայ վաղեցին ըսպաննեցին, ու նաւերուն ալ կրակ տուին . Գեղոնն ալ վերայ հասաւ անոնց շփոթած ատենը սաստիկ ջարդ տուաւ ու շատմը գերի ըրաւ : Կարբէգոնացիք նեղը ինկած՝ Գեղոնին խիստ պայմանները յանձն առնելով՝ մէջերնին դաշինք գրին :

Հ. Ամիլկարին ըստաննելէն ետքը Ք. Ա
 Կարբէգոնացիք կըրցան նորէն Սիկիլիա
 ոտք կոխել :

Պ. Սիրակուսային առջև Աթենացոց 412
 հանդիպած կոտորածէն ետև՝ Սեգես-
 տացիք Աթենացոց դաշնակիցները վախ-
 նալով ուրիշ Սիկիլիացիներէն , օգնութի
 խնդրեցին Կարբէգոնէն : Կարբէգոնա-
 ցիք ալ առջի նախատանոց ռիւր հանել
 ուզելով Ամիլկարին թողը Աննիբալը
 խրկեցին , որ եկաւ նորէն սլաշարեց Հի-
 մերա քաղաքը , առաւ ու կործանեց . և
 իրեքհազար գերի բռնեց անոնցմէ , սաս-
 տիկ տանջանքներով ջարդեց հոն տեղը ,
 ուր որ իր սլապը ըստաններ էին : Աս-
 յաղթութիով հպարտացած Կարբէգո-
 նացիք , ուղեցին տիրել բոլոր Սիկիլիայ-
 ին . անորհամար գնացին Ակրագանդ-
 հարուստ քաղաքին վերայ , ութը ամիս
 սլաշարեցին . քաղաքացիք ալ սովուռն չի-
 դիմանալով ծերերն ու հիւանդները թռ-
 ղուցին փախան : Անատենը Կարբէգո-
 նացիք մօտան ջարդեցին զամէնքը ու շատ
 ոսկի արծաթ կողոպտեցին տարին : Ա-
 նոնց մէջն էր Փաղերեան ցուլն ալ՝ որ
 Ակրագանդին առջի բռնաւորներուն մէ-
 կը շիներ էր : Առաջին Դիոնեսիոս Սի-
 րակուսայի բռնաւորը սլարապ տեղը գէմ-
 գնել ջանալէն ետքը , անոնց գրած դա-
 շինքներուն սլայմանները յանձն առաւ :

Հ. Սիկիլիացիք Աննիբալէն յաղթը-
ւելէն ետքը կըրցա՞ն նորէն գլուխ քա-
շել :

404

Պ. Սիկիլիացիք կատղած՝ գաղտուկ
պատրաստըւեցան ռիսերնին հանելու .
ետքը որ մը յանկարծ Դիոնեսիոս հրա-
ման տուաւ որ Սիկիլիայի մէջ գտնուած
Կարքեդոնացիները բոլոր ըսպաննեն :
Կարքեդոնացոց Իմիլիոն զօրավարը մէ-
կէն վըրայ հասաւ, բոլոր Դիոնեսիոսին
տիրած երկիրները նորէն ետ առաւ ու
ղինքն ալ Սիրակուսա փախուց . և ինքը
մեհեանները կողոպտեց, գերեզմանները
կործանեց . մանաւանդ Ղեզոնինը՝ որ
կըկարծէին թէ անոր դպչիլ չըլլոր : Աս
միջոցիս Կարքեդոնացոց զօրացը մէջ սաս-
տիկ ժանտամահ ինկաւ . Դիոնեսիոս ալ
ատեն գտաւ, վըրանին վազեց՝ մեծ ջարդ
տուաւ . նաւերուն ալ կէսին կրակ տը-
ւաւ, կէսն ալ կոտրտեց : Իմիլիոն յու-
սահատած՝ խնդրեց Դիոնեսիոսէն որ
ազատ թողու ղերենք որ երթան . Դիո-
նեսիոս Կարքեդոնի բուն բնակիչներուն
միայն հրաման տուաւ . Իմիլիոն ալ անոնց
մէջ խառնըւած փախաւ : Կարքեդոնա-
ցիք երբոր իմացան եղածը՝ սաստիկ յու-
սահատութեան մէջ ինկան : Իմիլիոն ալ
տրտմուէն չիգնաց իր տունը . առանձին
տեղ մը քաշւած՝ յուսահատութէն մե-
ռաւ :

Հ. Իմիկոնին մեռնելէն ետքը Կար- Ք.Ա
քեդոնացիք կըրցա՞ն նորէն Սիկիլիացոց
դէմ ելլել :

Պ. Սիկիլիացոց մէջ եղած խռովուին 348
իրենց առիթ առնելով Մագոն զօրապե-
տը վրանին խրկեցին , բայց օգուտ մը չե-
տեսան : Վասն զի առջի Դիոնեսիոս բռ-
նաւորը մեռնելէն ետեւ՝ փոքրն Դիոնե-
սիոս աթոռէն վաւերացուցաւ , որ շատ
արիւն ընելով նորէն գնաց նստաւ : Աս
միջոցիս Մագոնն ալ հասաւ ու ըսկսաւ
տիրել Սիկիլիային : Սիրակուսացիք մեծ
նեղուէ մէջ ըլլալնուն՝ Կորնթացոց ա-
պաւինեցան . որոնք Կորնթոսէն գնացեր
Սիկիլիա կըբնակէին : Անասենը Տիմո-
լէոն կորնթացին գնաց հազար զինուո-
րով , նեղը խոթեց Դիոնեսիոսը , որ բեր-
դը քաշած ըլլալով չիկըրցաւ դէմ դնել
ու բերդը ամէն բանով անոց ձեռքը յանձ-
նեց : Մագոնն ալ իր զօրացը մէջ շատ
Յոյներ օւնենալուն , վախցաւ որ Կորն-
թացոց հետ կըմիանան . ուստի Կարքե-
դոն դարձաւ . քննուէ կանչուեցաւ , ու
ամօթէն ինքզինքն ըսպաննեց : Ետքը
Կարքեդոնացիք խրկեցին ուրիշ նաւա-
տորմիդ մը առջինէն մեծ . Տիմոլէոն վեց
եօթը հազար զօրքով եօթանասուն հա-
զարէն աւելի Կարքեդոնացոց դէմն ելաւ ,
գիտնալով որ կարգը բազմուէն աւելի
բան կըտեսնէ , ու յաղթեց . շատ կողո-
պուտ առնելէն ետեւ հաշտութիւն ըրին
մեծ փառքով : Ետքը Տիմոլէոն քաշե-

Ք. Ա յաւ առանձին կեանք անցընելու հա-
մար . թէպէտ ժողովուրդը զինքը միշտ
կըպատուէին . մեռնելէն ետքն ալ խիստ
մեծ թաղման հանդէս ըրին :

Հ

Հ . Տիմուէոնին մեռնելէն ետքը Կար-
բէդոնացիք Սիկիլիացոց հետ ըրած հաշ-
տուէր մէջ մնացին :

319

Պ . Չէ . վասն զի Ագաթոկղ սիկիլիա-
ցին որ Կարբէդոնացոց ձեռք գնելովը
առաջ եկեր ու Սիրակուսայի մէջ մեծ
իշխան եղեր էր , ըսկսաւ իրեն բարերար
ներուն գէմ ելլել : Կարբէդոնացիք բար-
կացած՝ զօրք հանեցին որ Սիրակուսան
սաշարեն : Ագաթոկղ մինակ մնալով իր
անգթութիւններուն համար , և տեսնելով
որ չիկըրնար գէմ գնել , միտքը դրաւ որ
երթայ Ափրիկէի մէջ պատերազմի . և
առ յանդուգն խորհուրդը մարդու չի-
յայտնած՝ զօրք ժողովեց ու նաւատորմի-
ղով ճամբայ ելաւ : Երբոր հասան Ա-
փրիկէ , անատենը յայտնեց՝ ըսաւ թէ
Չեղիս անպիտան մարդիկներու հետ սա-
տերաղմելու եկանք , և շատ կողոպուտ
պիտի առնենք : Աս տեսակ խօսքերէն
երբոր զօրքը սիրտ առաւ , անատենը Ա-
գաթոկղ նաւատորմիդն ալ այրեց , որ
յուսահատած պատերազմին՝ կամ մեռ-
նելու կամ յաղթելու մաքով : Ասան-
կով յանկարծ վազեց Կարբէդոնին վը-

բայ, մէկէն տիրեց քաղքին ու շատ կո-
ղոսուտ ձեռք ձգեց: Կարբեդոնացիք
խիստ խռովեցան՝ կարծելով թէ իրենց
զօրքը բոլորովին ջարդուեր է, ու նորէն
զօրք հանեցին, բայց Ագաթոկոյ զամէնքն
աւջարդեց: Սիրակուսացիք աս բաներս
լսելով սիրտ սուին, յանկարծ գիշեր մը
վազեցին Կարբեդոնացոց վըրայ, շատ
մարդ ըսպաննեցին, և զօրապետնին աւ
բռնեցին սաստիկ տանջելով մեռուցին:
Ագաթոկոյ կարծելով թէ աւամէն յա-
ջողութի իր ձեռքն է, նորէն Սիկիլիա
անցաւ. բայց խաբւեցաւ. վն զի իր մնա-
ցած զօրքերն ըսկսան յաղթուիլ. և թէ-
պէտ ինքը նորէն ետ դարձաւ, բայց չի-
կրնալով բան առաջ տանիլ, վատութի
զօրքը թողուց ու Սիրակուսա փախաւ:
Իր զօրքն աւ նեղացած որ զիրենք թշնա-
մւոյն ձեռքը մատնեց, Ագաթոկոյին տը-
ղաքը բռնեցին ըսպաննեցին, ու իրենք
զիրենք թշնամւոյն ձեռքը մատնեցին:
Քիչ ատենէն Ագաթոկոյն աւ անօրէնութե
անցուցած կեանքը թշուառութի ըմըն-
ցուց:

Հ. Ագաթոկոյ բռնաւորին մեռնելէն
ետքը ինչ երևեւի պատերազմ ըրին Կար-
բեդոնացիք:

Պ. Պունիկեան պատերազմին ձեռք
զարկին, ուղեւով սլաշապանել ուրիշ տե-
րութիներու՝ հռոմայեցոց դէմ. և աս
պատերազմը քշեց հարիւրտասնըութը
տարի. ետքը Սկիպիոն հռոմայեցին

Ք.Ա. 1/5 Կարբէգոնը կործանեց, տէրու խնին վեր-
ցուց, 742 տարի գիմանալէն ետքը :

Հ. Կարբէգոն Սկիպիոնին ձեռքով
կործանուելէն ետքը կըրցաւ նորէն վերայ
դալ :

Պ. Յուլիոս Կեսար նորէն շինեց զար-
դարեց Կարբէգոնը, որ Ափրիկէի մայ-
րաքաղաք սեպուեցաւ, ու գիմացաւ ինչ-
վան եօթներորդ դարը : Անկէ ետքը
ինչվան հիմա Մահմետականք տիրած
են. որոնք քրիստոնէութիւն ալ, որ առաջ
ծաղկած էր, բոլորովին ջնջեցին :

ԳԻՏԵԼԻՔ

ՀԱ

Հ. Կարբէգոնացիք ի՞նչ կրօնք ու-
նէին :

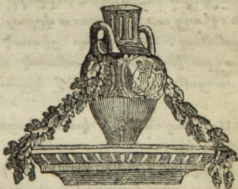
Պ. Կուռք կըսաշտէին, և անանկ
ջերմեռանդ էին կուռքերուն որ առանց
զոհեր ընելու պատերազմ չէին ըսկսէր,
լմընցընելէն ետքն ալ մէկէն կուռքերուն
շնորհակալութիւններ կընէին : Ուրիշի հետ
դաշինք դնելու ատեն հինգ վեց աս-
տուածներ վկայ կըկանջէին : Իրենց դըւ-
խաւոր աստուածներն երկուք էին. մէ-
յը Ուռանիա, որ Երկնային ըսել է, ք
Լուսինը. երկրորդը Կռոնոս, որ սք գրոց
մէջ Մողոք կըսւի, որուն առջին մարդ

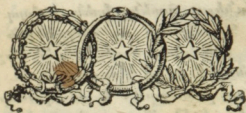
կըզոհէին . մանաւանդ մեծ դժբաղդու-
թի մը հանդիպած տառն մեծամեծներն
իրենց որդիքը զոհ կընէին որ կուռ-
քերուն բարկուելը անցնի : Հաստանդամ
հասարակ ժողովուրդն ալ փորձանքներէ
ազատ մնալու համար տղաքնին զոհ կը-
նէին . և տղայ չունեցողը տղքստի մը
տղայ կըզոհէր ու կըզոհէր : Խակ զոհը
նեղու համար երբեմն կրակի մէջ կըձրգէին
և երբեմն ալ Կռոնոսին սղնձէ արձանը
կարմրցուցած՝ տղաքը մէջը կըգոցէին .
և անոնց կանչվըռաւելու ձայնը չիլտելու
համար թմբուկներ սրինգներ կըզարնէ-
ին : Երբեմն ալ միայն բոցին վըրայէն
կանցընէին տղաքնին . բայց անանկով ալ
շատ անդամ կըմեռնէին : Թէպէտ ու-
րիշ շատ կռապաշտ ազգերու մէջ ալ
կար աս մարդազոհը , բայց Կարբեդոնա-
ցոց մէջ խիստ հասարակ եղած էր . եր-
բեմն հարիւրն ու երկուհարիւրը մէկէն
կընէին : Բայց աս բաներուս վըրայ պէտք
է զարմանալ , վն զի ովոր շիտակ ճամ-
բէն դուրս ինկած է , տեսակ տեսակ
մտքէ չանցած փոսերու մէջ կըընայ իյ-
նալ :

Հ . Կարբեդոնացոց կառավարութիւն
ի՞նչ կերպ էր :

Պ . Կարբեդոնացիք բնութ անդուծ ,
կեղծաւոր , բայց խորագէտ ու բարակա-
միտ ըլլալով խառն պետուի ընտրեր էին
իրենց . նո կէամբ ազնուապետուի , կէս-
մբ ռամկապետութի : Երկու գլխաւոր

դատաւոր ունէին՝ Սովետ անուանով, որ տարւէ տարի կը փոխուէին. և ազնուականներուն ձեռքովը կը լլար ամէն խորհուրդները, դատաստաններուն վճիռները, պատերազմի որոշմունքները, ևն : Թէոր ասոնք իրարու մէջ միաբան ըլլային՝ վճիռը հաստատ էր. բայց երբոր կէսը աս՝ կէսը ան կըսէին, Ժողովուրդը կորոշէր : Ան ազնուականներուն մէջէն ալ հարիւր չորս հոգի որոշած էին գըլխաւոր, որոնց իշխանուիլ մշտնջենաւոր էր, բայց Աննիբադ անոնց իշխանութիւնը փոխեց տարեկան ըրաւ. վն զի կամաց կամաց անկարգութիւնները շատցնելով մէյմէկ բռնաւոր դարձեր էին :

Մ Ա Ս Ն Դ

Հ Ռ Ո Մ Ա Յ Ե Յ Ո Յ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԲ

Հ. ՀՐՈՄԱՅԵՅՈՅ տէրութիւնն Գ.Ա
ուսկից կըսկըսի :

Պ. Իրենց մատենագիրները կըսեն՝ Թէ 1203
Տրոյիայի պատերազմէն ետքը Անքիսէսի
տղան Ենէասը Իտալիայի կողմերն ան-
ցաւ, ու Լատիններուն Կատինոս Թա-
գաւորին փեսայ ըլլալով՝ անոր տեղը յա-
ջորդեց : Աս Ենէասին ցեղէն կուգայ
Հռոմուլոս Թագաւորն որ Հռոմ քա-
ղաքը շինեց :

Հ. Ո՞վ էր Հռոմուլոս :

Պ. Պրոկաս՝ որ Ենէասէն ետեւ տաս-
ներչորսերորդ Թագաւորն էր, երկու
տղայ ունեցաւ՝ Նումիտոր ու Ամուլիոս :

Ք.Ա և մեռնելու ատենը իրեն յաջորդ ըն-
 800 արեց Նումիատորն որ անդրանիկն էր :
 Բայց Ամուլիոս ուրիշներուն կաշառք
 • կերցընելով ձգեց Նումիատորն ու ինքը
 անոր տեղն անցաւ . և Թագաւորուիւր
 միշտ իր ցեղին մնալու համար՝ Նումի-
 տորին տղուն վերայ յանցանք մը ձգելով
 ըսպաննեց . Բէա Սիլվիա անոր աղջիկն
 ալ բռնի վէստեան կուսանացը մէջ խո-
 թեց : Իսկ Սիլվիան գաղտուկ զօրապե-
 տի մը հետ կարգըւեցաւ ու երկուորեակ
 տղայ ծնաւ՝ Հռոմոսն ու Հռոմուլոսը :
 Ամուլիոս լսածին պէս՝ զՍիլվիան բանա-
 դրաւ . տղաքն ալ Տիբերիս գետը ձգել
 տուաւ : Թագաւորին հովիւը Փաւս-
 տուլոս զանոնք գանալով, տուն տարաւ
 մեծցուց : Ոմանք կըսեն թէ գայլ մը վեր-
 ցուց զիրենք՝ և ատեն մը ծառի տակ իր
 կաթովը կերակրեց, ետքը հովիւները
 գտան մեծցուցին : Օր մը աս երկուքը
 որսորդութիւն ելնելու ատեն բռնըւեցան .
 Հռոմուլոս փախաւ, բայց զՀռոմոսը
 Թագաւորին տարին՝ Նումիատորին երկիրը
 կաւրըշարկէ ըսելով . Թագաւորն ալ զին-
 քը Նումիատորին խրկեց : Անառնել Փաւս-
 տուլոս հովիւը խմացուց Հռոմուլոսին
 անոր ցեղը . Նումիատորն ալ երբոր իմացաւ
 անոնց ինչ մարդ ըլլալին, հետեւին
 մէկտեղ Ամուլիոսին վերայ վազեց ըս-
 պաննեց . Ժողովոդեան ալ հասկըցընե-
 լով աս զխաղաւածները, ինքը նորէն Թա-
 գաւոր նստաւ :

Հ. Հռոմուլոս Հռոմայեցոց տէրունին
ինչպէս բսկաւ :

Պ. Առջի բերանը երկու եղբարք մէկ
եղած, որ գետին մէջն որ ձրգւեր էին՝
անոր քովը քաղաք մը շինել ուզեցին .
բայց մէջերնին կռիւ ելաւ թէ ով իշխե-
ան քաղքին վերայ : Նումիտոր պապեր-
նին խրատ տուաւ իրենց որ թռչուննե-
րուն թռչելէն խմանան աստուածներուն
կամքը . ուստի երկուքն ալ ելան մէյմէկ
լեռներու վերայ . Հռեմոս վեց անգիւ-
տեսաւ . ետքը Հռոմուլոսն ալ տասւեր-
կուք տեսաւ . անոր համար ժողովրդին
կէսը Հռեմոսին կողմն անցաւ՝ առաջ
տեսնելուն համար, կէսն ալ Հռոմուլ-
ոսին՝ շատ թռչուն տեսնելուն համար :
Կռիւը տաքցաւ, Հռեմոսն ալ պատե-
րազմին մէջ մեռաւ : Ոմանք ալ կրտեն
թէ Հռեմոս՝ Հռոմուլոսին քաղքին չորս
դին փորել տուած խրամին վերայէն
ցաթկեց՝ արհամարհելով անոր պաշարկու-
թիւր . անոր համար Հռոմուլոս կատուե-
ցաւ, զարկաւ ըսպաննեց զՀռեմոսը . և
ինքը տասներու թը տարւան մինակ ինք-
նիշխան մնալով՝ քաղաքը շինեց քառա-
կուսի ձևով : Ետքը բնակիչները շատը-
նելու համար հրաման հանեց որ յան-
ցաւոր փախստական մարդիկ իր քաղաքը
գան : Անանկով շուտ մը լցեցաւ քա-
ղաքը ամէն տեսակ գէշ մարդիկներով :

Հ. Հառմուլոս ի՞նչ կարգ դրաւ իր շինած քաղքին մէջ :

Պ. Նախ վարպետութի բանեցընելով ժողովրդեան կամքին թողուց՝ որ ամէն բանէն առաջ իրենց թագաւոր մը ընտրեն : Անոնք ալ զինքն ուզեցին . Հառմուլոս սիրով յանձն առաւ , ու ետքը զօրքին և հաւատքին ալ գլուխ ինքզինքը որոշեց : Կարգ դրաւ որ երբոր ինքը դուրս կելլէ , քովի զօրքէն իզատ՝ տասւերկու դահիճ ալ առջևէն երթան ձեռվընին կացին բռնած : Հարիւր հոգի խելացիներէն ու կարիճներէն խորհրդական ընտրեց որ Ծէրախոյս ըսեցան . և անոնց ցեղը Պատրիկ կըսէին՝ որ Հառմայեցոց մէջ ազնուականներն էին և քաղաքական ու զինուորական բաները կըհոգային : Գլուխ մըն ալ դրաւ իրենց որ իր փոխանորդը կըսեալէր հոն չեղած ատենը : Իսկ հասարակ ժողովրդեան իշխանութի տուաւ դատաւորներ ընտրելու , օրէնք հաստատելու և պատերազմ կամ հաշտութի ուղեւու : Բայց որոշելը ծերակուտին թողուց : Օրէէն ալ դրաւ որ առանց հաւասմաներուն ու լերդահմաներուն հարցընելու՝ բանի մը ձեռք չիզարնըւի , և ոչ իշխան մը ընտրուի : Էրեկմարդկանց ինչպիսի ըսպաննելու իշխանութի տուաւ իրենց կնոջ ու տղոցը

վերայ : Հարիւր զինուորի գլուխ մէյմէկ
հարիւրապետ դրաւ, երկուք ալ դատաւոր .
մէկ քուրմ մըն ալ անոնց զոհերն
ընելու համար :

Հ . Հռոմայեցիք որովհետեւ ասդիէն
անդիէն փախած ժողովուած մարդիկ էին
ի՞նչ կերպով կրնային տունտեղ ըլլալ :

Պ . Հռոմուլոս ուզելով որ ամէնքը
կարգըին՝ տղոցտէր ըլլան, դեսպան խըր-
կեց Սաբինեանց , որ իրենց մօտ կարիճ
ազգ մըն էին , և ուզեց որ անոնք Հռո-
մայեցոց հետ խնամութի ընեն . Սաբի-
նեանք ծաղր ըրին դեսպանները : Հռո-
մուլոս անոնցմէ սրաին ոխը հանելու հա-
մար ձայն հանեց թէ Պոսիդոն կուռքին
մեծ տօն պիտի կատարեմ . ուստի չորս
դիէն ժողովուորդները Հռոմ թափե-
ցան , Սաբինեանք ալ մեկտեղ : Հանգե-
սին խաղերն ըսկսելուն պէս Հռոմայեցի
կարիճները թուր ձեռվընին վազեցին՝
Սաբինեանց աղջիկները յափշտակեցին ,
փախան : Աս բանիս վերայ կատուելով
Սաբինեանց Դատիոս թագաւորը՝ շատ
զօրքով Հռոմին վերան եկաւ : Ան միջո-
ցին Կապիտոլիոնի գլխաւոր բերդասա-
նին Տարպէոսի աղջիկը ջուր բերելու հա-
մար դուրս ելեր էր : Բռնեցին զինքն
ու կաշառքով քաղքին դուռն իրենց
բանալ տուին , և աղջիկն ըսպաննեցին՝
վահաննին վերան նետելով՝ որ չիմացւի
ըրած խարդախութիւնին . ու սաստիկ
պատերազմիլ ըսկսան : Բայց երկու կող-

Ք. Ա մէն ալ շատ մարդ ջարդուելէն ետքը ,
 Հռոմայեցոց յափշտակած կնիկները մա-
 ղերնին ցրցըքնած պատերազմողներուն
 մէջ նետուեցան կանչվաւելով . մէկը հօրը
 կաղաչէ , մէկալն էրկանը՝ որ չքսպան-
 նեն մէկզմէկ , այնչափ որ պատերազմող-
 ները չիղիմացան դադրեցան : Հռոմու-
 լոս ու Դատիոսն ալ հաշտուեցան դա-
 շինք գրին որ երկուքնին մէկտեղ Հռո-
 մին մէջը Թագաւորեն : Ուստի հարիւր
 հոգի ալ Սաբինեանցմէ ծերակոյտ ըն-
 արուեցան . և որոշեցին որ քաղաքը Հռո-
 մուլոսին անուանովը կոչուի , և Ժողովուր-
 դը Սաբինեանց Կուրէս մայրաքաղաքին
 անուանովը Կուիրացիք ըստին :

Հ. Հռոմուլոսին ու Դատիոսին մէկ
 տեղ Թագաւորելը սրչափ ատեն քշեց :

Պ. Հինգ տարի . վասն զի անգամ մը
 մէկքանի Սաբինացիք Լաւինիացոց փրաս-
 տուին ու ետքը անոնց գեստաններն ալ
 մեռուցին . Լաւինիացիք ալ կատղած՝
 Դատիոսն ըստաններէն երբոր Լավինիա
 զոհ ընելու գնացեր էր . ետքը նորէն
 Հռոմուլոս մինակ Թագաւորեց :

ՀԴ

Հ. Հռոմուլոս ի՞նչպէս մեռաւ :

715

Պ. Երսուհըլէց տարի շատ պատե-
 րազմներ ու շատ յաղթուածքներ ընելով
 խիստ հպարտացած երբոր ըսկսաւ անի-
 րաւութիւններ ընել ու իր գրած կանոն-
 ները չիսահէլ , ծերակոյտն առեանի

մէջ դադառուկ ըսպաննեցին զինքը. և ձայն հանեցին՝ թէ Հռոմուլոս երկինք թռաւ : Ետքը կռատուն մըն ալ շինեցին ու ըսկտան պաշտել Հռոմուլոսը Կուի-րինոս անուանելով :

Հ. Հռոմուլոսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Սաբինեանք կուզէին որ թագաւորն իրենցմէ ընտրուի . բայց Հռոմայեցեք յանձ չէին առնէր . անոր համար որոշեցին որ հինգ օրը մէյմը կարգաւ մէկը թագաւոր ըլլայ : Աս բանիս վերայ Ժողովուրդը նեղացած՝ տարի մը համբերելէն ետքը որոշեցին որ երկու ազգին վերայ վիճակ ձգեն . որուն որ ելլէ վիճակը, անոնք մէկալ ցեղէն թագաւոր ընտրեն : Ախճակը Հռոմայեցոց ինկաւ, ուստի իրենք Սաբինեանցմէ ընտրեցին Նումա Պոմպիլիոսը՝ որ քառասուն տարւան խելացի արգար մարդ մըն էր, ու թագաւորութիւնը չուղէլով յանձն առաւ :

Հ. Նումա Պոմպիլիոս ի՞նչ երևելի գործք ըրաւ :

Պ. Գիտնալով որ ամէն բանէն աւելի հարկաւոր ձծպաշտունն է, նոր տօներ որոշեց, կռատուններ շինեց. Յանոս կուռքին համար ալ կռատուն մը շինեց որ միայն պատերազմի ատեն կրբացուէր, և չորս Վէստեան ըսւած կուսանքներն ալ հոն սպասաւոր դրաւ. և կոպիտ, անկիրթ մարդիկները առանց աստուամբեցընելու ճամբայ բերելու համար ինչ որ հարկաւոր էր՝ ըրաւ : Տոմարը կարգի

Ք. Ա զրաւ : Քառասուն իրէք տարի խաղա-
ղութն թագաւորելէն ետքը մեռաւ : Եւ
ինչպէս որ ինքն ապսպրեր էր , մարմինը
չայրած՝ քարէ տապանակի մը մէջ դրին .
գրած գիրքերն ալ ուրիշ քարէ տապա-
նակի մէջ հետը թաղեցին :

Հ. Նումա Պոմպիլիոսին տեղը ո՞վ
նստաւ :

672

Պ. Տուղլոս Ոստիլիոս հռոմայեցի ազ-
նուականը . որ շատ պատերազմատէր էր ,
և առիթ ալ ըլլալով՝ նստաւ չինըստաւ
Ալբայեցոց գէմ պատերազմի ելաւ : Բայց
Ալբայեցոց զօրապետը յանկարծ ինքի-
րեն բանակին մէջ մեռնելով՝ ուրիշ մը
տեղն անցաւ . որ խաղաղութիւն ընել ու-
զելով՝ հռոմայեցոց ըսաւ թէ Քանի մը
հոգի երկու կողմէն ելլեն մինակ ծեծ-
կըւին , ու որ կողմիններն որ վերայ ել-
լին , յաղթուիլը անոնց սեպւի . հռո-
մայեցիք ալ հաւնեցան աս բանիս : Ուս-
տի երկու կողմէն ալ իրէք իրէք կարծի
եղբայրներ մէկզմէկու գէմ ելան . հռո-
մայեցոց կողմիններն Ովրատիոսք կրկոչ-
ւէին . իսկ Ալբայեցոցը Կուրատիոսք :
Առաջ Ովրատիոսներուն երկուքը զար-
նըւեցան մեռան , բայց իրէք Կուրատի-
ոսներն ալ վերաւորեցան ու Ալբայեցոց
կանչվրաւորելէն սիրտ առած՝ մնացած
մէկ Ովրատիոսին վերայ վազեցին . Ովրա-
տիոս ըսկսաւ փախչիլ . մէյմալ դարձաւ
տեսաւ որ իրէք Կուրատիոսները տկարա-
ցած՝ իրեն ետեւէն վազելով մէկզմէկէ հե-

ռացեր են, յանկարծ ետ դարձաւ՝ ու անոնք մէկզմէկու քով չիհասած՝ մէկիկ մէկիկ իրեքն ալ ըսպաննեց։ Որ չափ որ մեծ էր Հռոմայեցոց սրաին վախը իրենց տէրուիւր կորսընցընելու, այնչափ աւելի մեծ եղաւ Ալբայեցոց վերայ եղած յաղթուէ ուրախութիւն։

ՀԵ

Հ. Ովրատիոսը Կուրատիոսներուն յաղթելուն համար ինչ պատուոյ հասաւ։

Պ. Պատիւ մը չառնեւէն ետքը, մեռնելու պատժէն ալ ճորով ազատեցաւ։ Վասն զի երբոր յաղթանակով Հռոմ կը դառնար, իր քոյրն որ Կուրատիոսներուն մէկուն նշանած էր, ու վերայ ձգելու լաթ մը բանած անոր ընծայ խրկեր էր, երբոր ան իր բանած լաթը Ովրատիոսին ուսը տեսաւ, ըսկսաւ լալ՝ վայնասուն ընել ու մազերը փետտել՝ նախատելով Ովրատիոսը։ Անատենը կատղեցաւ Ովրատիոս ու զարկաւ ըսպաննեց զքոյրն ըսելով. Թող կորսընի թշնամւոյն վերայ լացող Հռոմայեցին։ Ասանկ մեծ անգըթութիւն վերայ հրաման եղաւ որ Ովրատիոս մեռնի. ինքն ալ սիրով յանձն առաւ. բայց Ովրատիոսին հայրը՝ սիրաբխշխալով ըսկսաւ ողբ ընել ու յիշեցընել անոր ձեռքովն եղած Հռոմին ազատուիւր, Հռոմայեցոց վաստակած տէրութիւն, առած աւարները. և աչքի առջև

Ք. Ա բերեւ թշնամւոյն կտրիճհերուն գերեզ մանները՝ որ անոր զօրունէն յաղթուէր մեռեր էին : Աս ամէնը կարգով յիշեցընելով ու լալով՝ անանկ ժողովրդեան սիրտը շարժեց՝ որ Ովրատիոսին վերան տուգանք գնելով՝ մեռնելէն ազատեցին :

Հ. Տուղղոս Ոստիլիոս Ովրատիոսեանց պատերազմէն ետեւ ուրիշ ի՞նչ գործք ըրաւ , և ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Բիչ առնէն Ալբայեցիք ապստամբեցան , գնաց անոնց յաղթեց , Ալբա քաղաքն աւրեց , ու բոլոր Ալբայեցիները Հռոմ բերաւ : Բիդենացոց , Սաբինեանց ու Լատիններուն ալ պատերազմով յաղթեց : Ետքը Հռոմ սաստիկ ժանտախտ խնեւով՝ Ոստիլիոսն ալ բռնըւեցաւ , ու անկէ ետքը ուժէ ինկաւ , կառավարութե կերպը փոխեց . և կըսեն թէ անոր համար օր մը զոհ մատուցանելու առէն կայծակէն զարնըւեցաւ : Ինչպէս որ կերենայ՝ զինքը գաղտուկ ըսպաններ են երսունւերկու տարի թագաւորելէն ետքը :

Հ. Տուղղոս Ոստիլիոսին յաջորդն ո՞վ եղաւ :

640

Պ. Անկոս Մարկիոս Նումային թուռը . որ նստելուն պէս իր պապուն ճամբան բռնելով շատ կարգաւորեց տէրութիւնը : Ետքը երբոր Լատիններն ըսկսան աւազակութի ընել ասդիս անդին , վերանին ելաւ յաղթեց , երկիրնին աւրըջտըկեց , ու զիրենք ներս առնելով՝ Հռո-

մայեցոց տէրութիւն մեծցուց : Ասանկ ալ յաղթեց Վէյացոց , Փիգէնացոց , Վոլսկէանց ու Սաբինեանց : Կռաառուններ բանտեր շինեց , պարիսպները նորոգեց : Տիբերիս գետին բերանն ալ Ոստիա ըսւած նաւահանգիստը շինեց . որ Հռոմայեցիք ծովու վաճառականութիւն ըսկըսան ու հարստցան : Երսուհընորս տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ :

Հ. Անկոսէն ետքը ո՞վ թագաւորեց :

Պ. Իր տղոցը դաստիարակը Տարկուի նիոս երէց , որ թագաւոր ընտրուելու օրը պատճառով մը տղաքը ժողովքին մէջ չիհանեց . ու ժողովրդեան առջեւ ցուցնելով իր հայրենասիրութիւն և ջանքը , թագաւոր ընտրուեցաւ : Եւ ինքզինքը սիրցնելու համար ծերակուտին թիւը շատցուց՝ իրեքհարիւր հոգի ըրաւ . Լատիններուն յաղթեց , ետքը Սաբինեանց ալ յաղթեց վարպետութեամբ : Վասն զի անոնք Տիբերիսին վերայ նաւերով փայտէ կամուրջ շիներ էին ու երկու կողմը կեցած՝ սպաւերազմի պատրաստուէր էին : Տարկուինիոս անոնց բազմութենը յաղթելու համար գետին մէջ պզտի նաւակներ իջեցուց , մէջը լեցուցած շուտ բռնկելու բաներով . ու կէսգիշերուն վառած , կամուրջներուն վերայ խրկեց որ բոլոր բռնկեցան , ու ինքն ալ առաւօտանց՝ երբոր Սաբինեանք մարելու կաշխատէին , վերանին վազեց , գետին մէկ կողմը մնացածներուն ալէկ ջարդ մը

Ք. Ա տուաւ, որը ցրուեց, որը գետին մէջ
խողեց. ետքը մէկ քանի պատերազմով
աւ բողորովին տիրեց անոնց վերայ Հռոմ
քաղաքն ալ շէնքերով զարդարեց, և
փառաւոր ջրմուղներ ալ շինեց:

ՀԶ

Հ. Անկոսին աղաքը իրենց հօրը թա-
գաւորուէն զրկուելուն համար չինե-
ղացան:

Պ. Խիստ կատաղած՝ առիթի կրօպա-
սէին ռխերհին հանելու. բայց երսու-
նըութը տարի ճար մը չի գըտնելով յու-
սահատած՝ երկու յանգուգն գեղացի-
ներու խրատ տուին որ գնացին ձեռվը-
նին մէյմէկ կացին առած Տարկուինի ո-
սի պալատին առջևը կռուիլ ըսկսան՝
բողոքելով թագաւորին մէկը զմէկու
դէմ: Երբոր պալատը մօտան, երկուքը
մէկտեղ կրկան չվառէին՝ իրարու խօսքը
կտրելով: Հազիւ մէկը լռեցուցին, ու
թագաւորն ըսկսաւ մօտիկ ընել մէկալին
խօսքը. ան միջոցին լուռ կեցողը կա-
ցինը վերցընելն ու թագաւորին գլխուն
զարնելն ու մեռցընելը մէկ ըրաւ: Անոնք
երկուքն ալ ըսպաններւեցան. բայց Ան-
կոսի աղաքը փախչելով ապատեցան:

Հ. Հռոմայեցիք երբոր լսեցին Տար-
կուինի ոս երէցին մահն ի՞նչ ըրին:

578

Պ. Ժողովուրդը խռոված՝ պալատը
թափեցան. թագաւորին կինն ալ վախ-
նալով որ չըլլայ թէ Անկոսին աղաքը

Թագաւորութիւն առնեն, գռները գոցեց՝
 ու պատուհանէն ըսաւ թէ Թագաւորը
 սասաիկ վերաւորւած է, քանի մը օրէն
 կառողջանայ. հիմակուհիմա կառավա-
 րութիւն կըյանձնէ իր փեսին: Ուստի
 փեսան Սերվիոս Տուղլիոս մէկքանի օր
 Թագաւորին անուշտվը կառավարեց. և
 երբոր տեսաւ որ ծերակոյտն իրեն կը-
 հաւնի, յայտնեց թէ Թագաւորը մե-
 ռաւ, ու ինքն անոր տեղն անցաւ:

Հ. Սերվիոս Տուղլիոս ի՞նչ մարդ էր,
 և ի՞նչ երևելի գործք ըրաւ:

Պ. Սերվիոս գերի կնկան մը տղայ էր,
 և օր մը պաշտօր տղուն օրորոցին վըրայ
 բոց մը պատած երևցաւ կրսէն. Թա-
 գուհին ալ աս բանս աղէկ նշան սեպե-
 լով, զՍերվիոսն իրեն փեսայացուցեր էր:
 Սերվիոս քանիմը պատերազմներ ըրաւ ու
 Ետրուրացոց բոլորովին յաղթեց: Երբոր
 հաշտուի եղաւ, ըսկսաւ քաղաքը մեծցը
 նել. առաջ որ հինգ բլուրի վըրայ շինած
 էր, երկու բլուր ալ ինքը քաղքին մէջ
 առաւ: Քաղքին մէջի խռովութիւնը պակ-
 տեցընել ուղեւով վարպետութե մը Ժո-
 ղովըդեան իշխանութիւնը պակսեցուց:
 Որովհետեւ առաջ բոլոր Ժողովուրդը վի-
 ճակ կըձգէին, ինքը զանոնք հարիւրական
 հոգի խումբ խումբ բաժնեց, ապրսպը-
 րեց որ անոնք իրենց մէջը վիճակ ձգեն, ու
 ընդհանուր Ժողովքին մէջ անոնց գըւ-
 խաւորը միայն երևնայ. ասով մինակ ազ-
 նուականներուն ձեռքը մնաց իշխանու-

Թիւր : Հարկ տալու կարգ դրաւ ամէն մարդուն կարողունէր չափով, և ժողովըրդեան համրանքը և ամէն մէկուն հարրատու թիւր խմանալու համար օրէնք դրաւ որ հինգ տարին մէյմը ամէնքը զէնքերով Արեւի հրապարակը շարւին ու ըսեն՝ քանի հոգի ունին տներնին ու ինչ հարրատուէ տէր են : Ասանկ խելացի կարգեր դնելով ժողովրդեան խիստ սիրելի եղաւ : Թէպէտ ասանկ սիրելչոյ կեանք անցուց, բայց ատելի անզգամի սէս մեռաւ խելճ կերպով :

ՀԵ

Հ . Սերվիոսին մահն ինչպէս եղաւ :

Պ . Սերվիոս իր երկու աղջիկը Տարկուինիոսին երկու թոռներուն հետ կարգեր էր : Եւ որովհետեւ իր աղջիկներն ու փեսաները իրարու ներհակ բնութիւնէին, հեղը հպարտ աղուն տուաւ, կռուասէրն ալ հեզին, յուսալով թէ մէկզմէկ կըկրթեն : Բայց Ղուկիոս Տարկուինիոս դաժան փեսան և կռուասէր իր աղջիկը Տուղղիան խօսքը մէկ ըրած՝ իրենց ընկերներն ըսպաննեցին ու մէկըզմէկ առին : Ետքը Ղուկիոս ծերակուսին մէկ մասը իրեն կողմը ձգելով Սերվիոսի գէմ դատաւորանի ելաւ՝ ըսելով թէ Անիկա բռնուք թագաւորեր է իմ տեղըս : Ան միջոցին Սերվիոս եկաւ առանց սլահասլանի, ու երբոր կուզէր

զՂուկիոսն աթոռէն մէկդի ընել, Ղուկիոսը խեղճ ծերուն մէջքէն բռնեց՝ աստիճաններէն վար կլտորցուց. Ղուկիոսի մարդիկն ալ հոն զարկին ըստաննեցին Սերվիոսը քառսուն տարի թագաւորէէն ետքը, ու արիւնշուայ ճամբուն վերայ ձգեցին: Տուղղիան լսելուն պէս՝ ելաւ ատենը եկաւ Ղուկիոսին շնորհաւորելու համար. ու դառնալու ատենը երբոր Սերվիոսի մեռելին ձգւած տեղը հասան ու կառավարը զարհուրած իրեն կրցուցընէր, Տուղղիան կատղած՝ հրաման տուաւ ու կառքը հօրը մեռելին վերայէն կոխկռտելով անցուց:

Հ. Ղուկիոս Տարկուինիոս ինչպիսի՞ թագաւորութի քչեց:

Պ. Նախ որոնց վերայ որ կռակածի գնաց թէ Սերվիոսին կողմն են՝ թրէ անցուց. և իր բնական անգթութիւններովն ու սատանութիւններովը քսանըհինգ տարի թագաւորեց ու անունն ալ Գոռոզ կոչւեցաւ: Ամէնուն ատելի էր. անոր համար իր թիկնապահները շառցուց, Ժողովուրդն ալ միշտ պատերազմի և շէնքեր շինելու կըզբաղեցընէր՝ որ իր անիրաւութիւնները մոռցըլին: Իր անգթութիւնը ուզածը առաջ տարած գործքերէն մէկը յիշեմ՝ որ անով իր անցուցած կեանքն աղէկ խմացւի: Սերվիոսի մեռնելէն ետքը երբոր Սաբինեանք սալստամբեցան, Տարկուինիոս Ղաթիններուն քաղաքներէն պատգամաւորներ կանչեց որ խորհուրդ

ընեն, ու նոյն օրը ինքն ուշացաւ գա-
լու: Պատգամաւորները նեղացան, բայց
ամէնէն աւելի Տուրնոս Երզոնիոսն որ
մէկալնոնց առջև Տարկուինիոսի վերայ
շատ չարիք խօսեցաւ: Իրիկվան գէմ հա-
սաւ Տարկուինիոս, և ուշանալուն պաա-
ճառ բերաւ թէ անհնազանդ տղու մը
գատաատանդ տեսեր է: Տուրնոս պատաա-
խան տուաւ թէ Անհնազանդ տղան պատ-
ժելու է. անոր՝ Ժմկ ի՞նչ պէտք է: Ետքը
տաննն ուշ ըլլալուն՝ Ժողովքն ալ վա-
ղուան թողուցին: Տուրնոսի յանգուգն
պատասխանին վերայ Տարկուինիոս նե-
ղացած՝ վրէժը հանելու համար՝ անոր
ծառաններէն մէկ քանին կաշառեց՝ ու
ապսպրեց որ Տուրնոսի տանը մէջ զէն-
քեր տանին ու պահեն: Առաւօտանց
կանուխ կանչեց պատգամաւորներն ը-
սելով թէ Տուրնոս երէկ զամէնքնիս սի-
տի մեռցընէր՝ թէորէս կանուխ հասած
ըլլայի. և աս ճշմարտուէ նշան՝ զէնքե-
րը երթանք տեսնենք, ըսաւ, որ տանը
մէջ դիզեր է: Անոնք առջի բերանը չի-
հաւտացին. բայց երբոր գացին զէնքերը
տեսան, զարմացած շնորհակալ եղան որ
զիրենք մահուանէ փրկեց: Ուստի Տար-
կուինիոս Տուրնոսը ողջ ողջ վիհի մը մէջ
թաղել տուաւ. ու ինքն ան ազգերուն
հետ միաբանած՝ Աղսկեանց ու Սաբի-
նեանց գէմ ելաւ: Աղսկեանց յաղթեց,
բայց Գաբիա քաղաքը խարդախութեւ
ուաւ:

Հ. Տարկուինիոս Գոռոզը Գաբիա քաղաքն առնելու համար ի՞նչ խարդախութի բանեցուց :

Պ. Նախ Սեքստոս որդին խրկեց անոնց, որ գնաց՝ իր հօրը ձեռքէն փախածի պէս այնչափ խեղճ ըրաւ անոնց առջևն՝ որ վերան կսկծացին, ու զանիկա իրենց զօրապետ դնելով Տարկուինիոսին վերայ խրկեցին : Սեքստոս առջի մէկ քանի պատերազմներուն մէջ Տարկուինիոսին յաղթել ձեացուց. ու երբոր տեսաւ որ Սաբինեանք իր վերայ բոլորովին վստահացեր են, մարդ խրկեց հօրը հարցընելու թէ ի՞նչ ընէ : Տարկուինիոս առանց պատասխան տալու՝ պարտէզն իջաւ ու դեսպանին հետ քաղելու ատեն խաշխաշներուն մէջէն խիստ երկաններուն գլուխները կտրտեց : Սեքստոս երբ որ լսեց, հօրը միտքը հասկընալով՝ Սաբինեանց մեծամեծները մէյմէկ սրտաճառաւ մեռուց ու ըստակնին աղքատներուն բաժնեց : Ժողովուրդը թէպէտ ձայն չհիշանեցին՝ եղածը բարիք սեպելով, բայց ետքը մեծ մը չունենալով Տարկուինիոսին տակն ինկան :

ՀԸ

Հ. Տարկուինիոս Գոռոզն ի՞նչ երևելի շէնքեր շինեց :

Պ. Վապիտոլիոն բերդին կռատունն որ առաջուց ըսկսւած էր՝ լմնեցուց : Աս

Ք.Ա շէնքին ատենը Հռոմին մէջ գրաւեցի Սիրիւ
լա ըստած մարգարէ կնիկ մը թագաւո-
րին ինը կտոր գիրք բերաւ ծախելու :
Երբոր թագաւորը չիտուաւ անոր ու-
ղած գինը, կնիկը գնաց ան գիրքերուն
իրէքն այրեց, ու նորէն եկաւ մնացած
վեցին համար բոլորին գինն ուղեց. Տար-
կուլինիոս վաւերաց զինքը : Գնաց կինը
իրէք մըն ալ այրեց ու եկաւ նորէն իրէք
մնացածին համար բոլորին գինն ուղեց,
ըսելով թէ Ասոնք ալ պիտի այրեմ :
Չարմացաւ թագաւորը՝ հաւահարցնե-
րը կանչեց, հարցուց. անոնք ալ ցաւե-
լով այրածներուն վերայ, մնացածները
գնել տուին : Կնիկն ըստակն առածին
պէս գնաց, մէյմալ չերեցաւ : Աս գի-
պուածս Տարկուլինիոսին հնաւիւն էր
կրօնն՝ որ ան գիրքերով ժողովուրդը
խաբէ ու անոնց իր ուղածը ընել տայ :
Ետքը հրամայեց Տարկուլինիոս որ ան
գրքերը իր բարեկամներէն երկու հոգի
ըզգուշութեամբ պահեն Կապիտոլինի
կռատանը մէջ : Հարիւր տարիէն ետքը
տասնըհինգ հոգի եղան ան գրքերուն
պահապանները. որոնք եղած ու ըլա-
լու գիպուածները ան գրքերուն մէջէն
կրտուագէին :

Հ. Տարկուլինիոս Գոռոզին վերջն ինչ
պէս եղաւ :

Պ. Կապիտոլինի շէնքը ըմբռնալէն
ետքը Հռուտուլեանց վերայ պատերազ-
մի ելաւ ու Հռոմէն տասնըվեց միլիոն

Հեռու Արդէա քաղաքը պաշարեց : Ան
 միջոցին՝ Թագաւորին տղան Սեփստոս
 Տարկուինիոս , Կոլլատինոս իշխանը , և
 ուրիշ զօրապետներ մեկտեղ իրենց վը-
 րանին մէջ կերուխումի հետ եղած տ-
 տեննին՝ կանանց վերայ խօսք եղաւ , ու
 դինին դլուխնին զարկած՝ ամէն մարդ ի-
 րենը կը գովէր : Եւ անոնց աղէկութիւն
 խմանալու համար Կոլլատինոսին խորհրդ-
 դովը մէկէն հեծան ձիերնին՝ գնացին ու
 տեսան որ ուրիշ կանայքը խաղերու ու
 խնտումի հետ էին . իսկ Կոլլատինոսինը
 Լուկրետիան իր անական բաներուն կաշ-
 խատէր , ամէնքն անոր հաւնեցան : Սեփս-
 տոս վըրան աչք ձգեց ու քանիմը օ-
 րէն նորէն գնաց գէշ մտքով , և Լու-
 կրետիան չարչարեց ու դարձաւ : Երկ-
 րորդ օրը Լուկրետիան մարդ խրկեց իր
 հօրն ու երկանը՝ որ շուտ հետերնին
 երկու բարեկամ առած՝ տուն գան : Երբ
 որ անոնք եկան , Լուկրետիան հասկը-
 ցուց եղածը , աղաչեց որ վրէժխնդրուի
 ընեն , ու ինքը իր նախատինքը վըրայէն
 վերցնելու համար յանկարծ Թուր մը
 հանեց՝ իր սիրտը խօթեց մեռաւ : Սար-
 սափեցան ամէնքն ու ըսկսան լալ . և
 Բրուտոս բարեկամնին քաշեց հանեց
 արիւնլուայ Թուրն ու դէպի երկինքը
 վերցնելով երգում ըրաւ վրէժն հանե-
 լու Տարկուինեանցմէ . մեկաշնոնք ալ
 նոյնպէս ըրին : Ետքը Լուկրետիայի մար-
 մինը Ժողովրդեան ցցուցին , ու Տարկուի-

Ք.Ա նիսիսն բռնութիւններն յիշելով գրգռեցին զամենքն որ Տարկուինիոսը քսանըհինգ տարի թագաւորէլէն ետքը տնով տեղով Ետրուրիա քշել տուին, ու թշնամեաց հետն ալ տասներհինգ տարւան զինադադարումն ըրին :

Հ. Բրուատոս ինչ մարդ էր :

Պ. Բրուատոսը խելացի մարդ մըն էր, որուն հայրն ու եղբայրը Տարկուինիոս մեռուցեր էր, անոր համար ինքն ալ վախնալով կամօք խենթ ձեւացեր էր. Տարկուինիոս ալ անոր անունը Բրուատոս դրեր էր որ անասուն ըսել է, և անոր բոլոր ըստակներն առեր էր ու ըզբրուատոսը միմոսի տեղ իր տղոցը քով դրեր էր : Բրուատոսն ալ առթի կըսպասէր որ հօրն ու եղբօրը մահուան վըէժն առնէ :

ՀԹ

ՀՌՈՄԱՅԵՅՈՑ

ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հ. Տարկուինիոսի Գոռոզին քշելէն ետքը Հռոմայեցոց ով իշխեց :

509

Պ. Հռոմայեցիք թագաւորին բռնութիւններէն ձանձրացած՝ հասարակասպետութի հաստատեցին. ու Հիւսպատոս անունով երկու հոգի ընտրեցին, և անոնց յանձնեցին թագաւորին իշխանութիւն,

կարգ ալ դրին որ տարւէ տարի փոխւին անոնք : Առջի հիւպատոսները Բրուտոսն ու Կոլլատիոսն եղան :

Հ. Տարկուինիոս Գոռոզն աքսորւելէն ետքը չիջանաց թաղաւորուիլը նուրէն ձեռք ձգելու :

Պ. Առջի բերանն ըսկսաւ աղաչել ուրիշ ազգերուն՝ որ միջնորդ ըլլան զինքը դարձնելու . երբոր չիկըրցաւ , անտաւելը խարդախութեւ հրաման ուղեց որ իր ունեցածները հռոմէն իրեն խրկեն . ուստի հռոմ գեսպաններ խրկեց որ տանին : Անոնք եկան գաղտուկ մէկը մէկալը դըր գռեցին՝ որ Տարկուինիոսը նորէն թաղաւոր նստեցընեն : Աինդիկոս անուանով ծառայ մը կասկած երթալով , անոնց ժողովըւած տեղը պահւելոցաւ՝ լսեց ամէն խորհուրդնին ու գնաց տէրուէ խմացուց . և անոնք բոլորն ալ բռնըւեցան : Եւ թէպէտ մեծերու աղաքէին , բայց Բրուտոս միայն արգարութի մտածելով՝ վճռեց , ու իր երկու որդիքն ալ մէկտեղ ըսպաննել տուաւ իր աչքին առջև . շարժեցաւ գութը , բայց ինքը բոլոր ազգը աւելի սիրեց , քան իր երկու ապստամբ աղաքը : Ետքը Տարկուինիոսի բաներն ալ իրեն դարձնելու տեղը ժողովըգեան ցրուեցին , ու հռոմին մէջէն անոր յիշատակը ջնջեցին : Եւ որովհետեւ Կոլլատիոսն ալ անոր ազգականն էր , վերան կասկածիլ ըսկսան , ու աղաչելով՝ հիւպատոսութեն հրաժարե-

ցուցին, որ անով տեղով պարգև ալ առած՝ Հռոմէն դուրս գնաց։ Տարկուի նիստ ուրիշ ճար չի գտնալով՝ Վէյացիները յորդորեց՝ Հռոմայեցոց վերայ պատերազմի ելաւ։ Հիւսլատոսները գէմն ելան, շատ ջարդ եղաւ երկու կողմէն ալ։ Արունտ Տարկուինիոսի որդին Բրուտոսի հետ զարնըւեցաւ ու երկուքն ալ ինկան մեռան, բայց յաղթուածը Հռոմայեցոցն եղաւ։ Անատենը Տարկուի նիստ Ետրուրացոց Պորսենա թագաւորը գրգռեց՝ որ բոլոր զօրքովն եկաւ Հռոմին վերայ։ Հռոմայեցիք յաղթըւեցան փախան, ու հիւսլատոսները վերաւորեցան։ Ետրուրացիք անոնց ետեւէն ինկած եկան ինչվան գետին կամրջին քովը, հոն Ովրատիոս Կոկլիդէս երկու ընկերով կամրջին գլուխը կեցաւ արգիլեց թշնամիները, ինչվան որ Հռոմայեցիք կամրջին ծայրը քակեցին ու կամուրջը փլուցին։ Կոկլիդէսն ալ գետն ինկաւ ու լողալով ազատեցաւ։ Պորսենան ետքը եկաւ Հռոմը պաշարեց ու մէջը սասափկ սով ձգելով պիտի առնէր, բայց Մուկիոս Սկեւոլա կորիճը իր քաջութիւնը ազատեց իր հայրենիքը։

2

Հ. Մուկիոս Սկեւոլա ի՞նչ քաջութի Բ.Ա
ըրաւ Հռոմը ազատելու համար :

Պ. Մուկիոս իր մահն աչքն առած , 508
Ետրուրացոց հագուստով անոնց բանա-
կը մտաւ , աեսաւ որ Պորսենան զօրացը
Թոշակ կըբաժնէ . բայց Մուկիոս անոր
զատենագալիրը Թագաւորը կարծելով
յանկարծ սուրն անոր փորը խոթեց ըս-
պաննեց . և մէկէն զինքը բռնեցին : Երբոր
Թագաւորը հարցուց Թէ ի՞նչ կուզես .
Մուկիոս կործուք սպասասխան տուաւ .
Ես Մուկիոս Հռոմայեցին եմ , եկայ որ
քեզ ըսպաննեմ : Թագորն ուզեց զինքը
տանջանքի դնել որ շիտակն ըսէ . հոն
վառած կրակ կար . Մուկիոս ձեռքը
բոցին մէջ խոթեց , ըսելով . Ես ինքիրես
կըտանջեմ ան ձեռքն որ սխալեցաւ .
բայց գիտցիր՝ որ ինծի պէս իրէքհարիւր
կորիճ ալ կայ որ քեզ մեռցընելու եր-
դում ըրեր են : Զարմացաւ Թագաւորն
անոր քաջուէր վըրայ ու մէկ երկու սլայ-
մանով ուզեց հաշարելիլ անանկ կորիճ
աղգին հետ : Հռոմայեցիք յանձն առին
ու տասը կորիճ տղաք , տասն ալ աղջիկ
սրատանգ տուին : Անոնց մէջէն Ալեքիս
աղջիկ մը դատաւորներուն ձեռքէն փա-
խաւ ու իր ընկերներուն հետ Տիբերիս
գետէն անցաւ՝ Հռոմ եկաւ : Հիւսա-
տոսը վախնալով որ ետքը դէշ կըլլայ ,

Ք.Ա զինքը նորէն ետ խրկեց . Պորսենան ալ վեհանձնուի ընելով զաղջիկն ազատեց ու անոր հրամանն տուաւ որ մանչերէն ալ կէսը հետը տանի . Ալեքիան պզտիկներն ընտրեց , ըսելով թէ գերուն չեն գիմանար :

Հ. Պորսենային Հռոմայեցոց հետ հաշտուելէն ետքը Հռոմ ի՞նչ երևելի գիպուած եղաւ :

497

Պ. Տարկուինիոս իր Մանլիոս փեսին ձեռքով զԼատինները Հռոմայեցոց գէմ հանեց : Բայց Հռոմայեցոց աղքատները շատ պարտքերու տակ ըլլալով պատերազմի երթալ չէին ուզէր . ասոր ուրիշ ճար չիգրանելով որոշեցին որ անկէ ետքը պէտք եղած ատենը բոլոր իշխանութիւն մէկու մը յանձնուի միայն վեց ամիս . ան մարդուն անունը ըլլայ Դիկատտոր կամ Իշխանապետ՝ որ ամէն ուղածը կարենայ ընել : Ուստի ընտրուեցաւ Լարտիոս հիւպատոսը . որ Ժողովուրդը վախցընելու համար քսանըջորս տապարաւոր առջեւէն կըտանէր . և ուղածին պէս զօրք Ժողովեց ու գնաց , և պատերազմի չըսկըսած՝ անոնց ցրուած զօրքէն շատ մարդ ջարդեց ու ձեռք ինկածներն ազատ թողուց . անոնք ալ նեղը մտած՝ տարի մը զինադադարում ըրին : Բայց երբոր մէկ տարին լրմնցաւ , Լատինները Տարկուինիոսի առաջնորդելովը նորէն պատերազմի ելան . անատենը Հռոմայեցիք ալ նոր իշխանապետ մը գնելով գնացին բոլորո

վին յաղթեցին . ինչպէս որ Լատինները Ք.Ա նեղը մտած հաշտուի ուղեցին՝ վաճառելով իրենց քաղքերներէն Տարկուինիոսն ու անոր կուսակիցները : Տարկուինիոս ալ փախաւ հեռու տեղ մը ու հոն խեղճութիւն մեռաւ իննըսուն տարւան :

ՁԱ

Հ. Երբոր հռոմայեցիք Տարկուինիոսի Գուռզին մեռնիլը լսեցին՝ ի՞նչ ըրին :

Պ. Մեծ վախէ ազատելով ուրախացան . և իշխաններն անկէց ետքը ասլըստամբութե վախ չունենալով՝ զժողովուրդը նեղել ըսկսան . անոնք ալ ձանձրացած՝ ձգեցին ելան հռոմէն դուրս ինը միլոն հեռու Նուիրական ըսւած լեռը գնացին : Անտառներ ծերակոյտը վախցան շփոթեցան ու մարդ խրկեցին յորդորելու որ հռոմ դառնան : Երբոր անոնք մօտիկ չըրին , Ագրիպպաս ըսւած խոհեմ մարդուն խորհրդովը նորէն տասը դեսպան խրկեցին , զինքն ալ մէկտեղ , որ երթան խոստանան ուղածնին ընելու : Ժողովուրդը զգեսպանները սիրով ընդունեցան . Ագրիպպաս ալ զանոնք յորդորելու ատեն առակ մը բերաւ՝ թէ Անդամ մը անդամները ստամբութեն ասլատամբեր են՝ ըսելով թէ Մենք կաշխատինք ու ստամբսը կը վայելէ . բայց ետքը զջճացեր են՝ իմանալով որ իրենց ուժն ալ ստամբութեն է : Ժողովուրդը ասանկ խօսքերէն կակըղ-

Ք. Ա ցած՝ ան լեռանը վերայ զոհ ըրին ու դարձան . բայց առաջ խօսք առին ծերակուտէն որ անկէ ետքը տարւէ տարի մէկբա նի հոգի ժողովրդեան պաշտպան ընտրուին : Ուստի անասէնը Տրիբուն անուանով հինգ հոգի ժողովրդապետ դրին , որոնք ատեն անցնելէն ետքը տասն եղան : Կոր կանոն մը ելածին պէս՝ Տրիբունները կը բնէին , ու թէ որ չհաւնէին՝ veto կարգէէ կը գրէին . իսկ հաւնէնուն նշան T թէ գիրն էր :

Հ. Տրիբուն դուելէն ետքը Հռոմայեցիք հանդարտ մնացին :

Պ. Չէ . վասնզի ժողովրդեան տալը տամբելուն պատճառովը տարի մը երկիրները չիբանւելով՝ Հռոմ սովինկաւ : Ծերակոյտը ձեռքէն եկածը կրնէր . բայց ժողովուրդը կը գանգրաէին հարուստներուն վերայ , ըսելով թէ Առաջ պարտքերնուս տեղը ցորեննիս աժան գնեցին ու հիմա սուղ սուղ մեզի կը ծախեն : Եւ երբոր Սիկիլիայէն ցորենի նաւեր եկան , ծերակոյտն աժան գնով ժողովրդեան բաժնեց , ու անանկով հաշարւեցան : Բայց Մարկիոս Կորիոլանոսին պատճառաւ նորէն ալ մեծ խռովութիւն ելաւ :

Հ. Մարկիոս Կորիոլանոս ի՞նչ խռովութիւն հանեց Հռոմին մէջ :

489

Պ. Աս Կորիոլանոսն ազնուական մըն էր՝ որ շատ բարեք ըրեր էր քաղաքացոյց : Կորիոլոն քաղաքը պաշարւած ատենը մեծ քաջութիւններ ցոյցեր ու քաղքին

տիրեր էր. անոր համար ալ Կորիուլանոս
կրտուէր. և ըրած կողոպուտին մէջէն մի
այն զարդարուն ձի մը առեր դերի մըն
ալ ազատեր էր: Բայց երբոր ժողովուրդը
զինքը հիւսպատոս չընարեցին, խիստ նե-
ղացաւ. ու Սիկիլիայէն եկած ցորէնը
կուզէր որ ժողովրդեան չիբաժնեն. և
ջանաց որ Տրիբունի իշխանուիը նորէն
վերցնեն: Տրիբունները զինքը դատոս
տանի կանչեցին, ու շատ խռովուի ըլլա-
լէն ետքը՝ տրիբուններուն որոշելովը տք-
սորւեցաւ: Անառներ Կորիուլանոս գնաց
Վոլսկեանց Տուղլոս Ակտիոս իշխանին
ապաւինեցաւ՝ հռոմայեցոցմէ վրէժ խըն
դրելու մտքով. և աս երկու ազգին մէջ
կռիւ բանալ ուղեւով, քանի մը հոգի
խրկեց հռոմ որ երթան անտեղացի խա-
ղերը տեսնեն. ձեռաց տակէն ալ ծե-
րակուտին իմացուց՝ իբր թէ անոնք ան
խաղերուն գիշերը քաղաքին կրակ պիտի
տան: Ծերակոյտը հաւտաւով հրաման
հանեց որ արևը չիմրտած քաղաքին մէջի
եղող դրսեցի մարդիկը քաղաքէն դուրս
ելլեն: Աս բանըս Տուղլոս իրեն նախա-
տինք սեպելով՝ հռոմայեցոց վըրայ պա-
տերազմի ելաւ. ու Կորիուլանոսին հեռ
մէկաեղ հռոմայեցոց երկիրները կոխե-
ցին ու ժողովրդեան շատ վնաս ըրին. և
հռոմայեցոց քաղաքներն առնելով Կո-
րիուլանոս եկաւ զհռոմը պաշարեց: Ծե-
րակոյտն ու ժողովուրդը մէկ եղած՝ մէկ
երկու անգամ դեսպան խրկեցին Կորիու-

լանոսին որ թողու թշնամութիւն, գայ
 նորէն պատուով իր հայրենիքը : Կորիւ
 լանոս անոնց մտիկ չընելով իրեք օր մը
 տաժեղու ատեն տուաւ : Անոնց ճարը
 հատած՝ քանիմը քուրմեր ու կարգա-
 ցողներ խրկեցին որ երեսնին կախած առ-
 ջլէն ելան, բայց չիկըրցան զինքը կա-
 ղըցնել : Ետքը իր մայրը վէտրուրիա
 քանիմը ուրիշ տիկիներ հետն առած՝
 սուգի հագուստներով ելաւ դիմացը :
 Մայրը լալով ոտքն ինկած կաղաչէր որ
 խնայէ իր հայրենեացը . մէկաշնէրն ալ
 կողքային ու Ողորմէ՛ կըկանչէին . անանկ
 խեղճութի ձեւացաւ որ ինչվան զինու-
 որներն ալ լաց շարժեցան : Կորիւլանո-
 սին սիրտը խշխշաց, զմայրը գրկեց վե-
 րուց ու Ո՛վ մայր իմ, ըսաւ, ազատեցիր
 զՀռոմ, բայց որդիդ կորսընցուցիր : Ետքը
 թողուց ետ դարձաւ : Ան միջոցին Տուզ-
 դոսն ալ նախանձելով անոր պատուոյն
 վըրայ որ իր ղօրքը անոր քաջութիւն հաւ-
 նելով բոլոր անոր գացեր էին, վըրան
 տմբատանուի ըրաւ՝ ըսելով թէ իր քա-
 ղաքացոց սիրուն համար արդարութիւն
 ոտքի տակ առաւ : Ուստի կըսեն թէ
 Կորիւլանոս Հռոմէն ետ դառնալու ա-
 տեն ղօրքը զինքը մեռուցին . և ետքը
 զղջացան ու մեծ պատուով թաղեցին :

ԶԲ

Հ. Կորիդլանոսի մահուանէն ետքը Բ.Ա
 ի՞նչ նոր դիպուած եղաւ Հռոմին մէջ:

Պ. Քիչմը ատեն հանգիստ անցընելէն 486
 ետքը, Սպուրիոս Կասսիոս հիւպատոսը
 թագաւոր ըլլալու մօքով ըսկսաւ անանկ
 բաներ ընել՝ որ կարենայ ժողովրդեան
 սիրտը վաստըկիլ. բայց անոնք կասկածի
 ել թալով թէ Սպուրիոսի միտքը գէշ է,
 զինքն ամբաստանեցին, և յանցաւոր
 դտնըւեցաւ. ուստի տարին զինքը Տար-
 պէոնի ժայռէն վար նետեցին որ մեռաւ:
 Ետքը ըսկսաւ Ագարակային օրէնքի
 կռիւը՝ թշնամիներէն առնելաժ երկիր-
 ները ժողովրդեան բաժնելու վերայ՝ որ
 շատ տարի քշեց: Աս միջոցիս Եարուրա-
 ցոց գէմ պատերազմ ըրին ու յաղթեցին,
 բայց իրենք ալ շատ ջարդ կերան: Կրեմե-
 րայի մօտ Փաբիոսեանց ցեղը գրեթէ ջըն-
 ջըւեցաւ, որ խիստ հայրենասէր ու կտրիճ
 մարդիկ էին: Ետքը երբոր պատերազ-
 մէն հանգչեցան՝ ըսկսաւ նորէն խռո-
 վուի ծերակուտին ու ժողովրդեան մէջ.
 անոր համար հիւպատոս ընտրեցին զԿին-
 կիննատոսը:

Հ. Կինկիննատոս ի՞նչ մարդ էր ու
 ի՞նչ երևելի գործք ըրաւ:

Պ. Կինկիննատոս արդար մարդ մըն 458
 էր. երբոր իր որդին Կեսոն որ պատրիկ
 էր ու անիրաւ տեղը աքսորւեցաւ, Կին-

կիննատոս ալ սլօգալով՝ գնաց քաշե-
 ցաւ իր գեղը: Քիչ ատենէն զինքը հիւ-
 սատոս ընտրեցին, գնացին զինքը գտան
 որ գետին կըբանէր, բռնի տարին քա-
 ղաքը, որ ամէնուն սիրելի ըլլալով ամէն
 անիրաւ մարդիկներուն դէմ ելաւ, ու
 ամէնուն աչքը վախցընելով՝ խաղաղութե
 տարին լմնցուց՝ ու նորէն իր գեղը քաշ-
 ւեցաւ: Ետքը նորէն Հռոմայեցիք Ե-
 կուեանց ու Վոլսիեանց դէմ սպառե-
 րազմի ելնելով ու Մինուկիոս հիւսա-
 տոսը թշնամիներէն պաշարւելով յու-
 սահատած երբոր սխաի ջարդուէր, քա-
 նիմը զինուոր թշնամեաց մէջէն անցան
 գնացին Հռոմ խմացուցին. Հռոմայեցիք
 ալ տակնուվըրայ եղած՝ նորէն գնացին
 աղաչելով Վինկիննատոսն իշխանապետ
 դրին՝ որ բոլոր զինուորները հինգ օրւան
 պաշարով Արեսի հրապարակը ժողվեց,
 ու գիշերն իբուն արտորնօք քալելով ա-
 ռաւօտանց կանուխ հասաւ թշնամեաց.
 իր զօրացը կանչվըռտել տուաւ՝ իրենց
 հասնիլը մէկալ Հռոմայեցոց խմացընելու
 համար. ու Եկուեանց փախչելու դին
 փոսեր փորել տալէն ետև՝ ըսկսաւ վը-
 րանին վազել. հիւսատոսին բանակն ալ
 անդիէն զթշնամիները մէջ առին. որոնց
 ճարը հասնելով անձնատուր եղան՝ իշ-
 խանապետին դրած պայմանները յանձն
 առնելով: Ետքը անոնց գերի ըլլալուն
 նշան՝ զիրենք թրի տակէ անցուց, և յաղ-
 թանակի համար անոնց գլխաւորները

միայն պահէց ու մէկաշնոնք աղատ թողուց : Առած աւարներն ալ միայն իր հետը եղած շօրքին բաժնեց ու ինքը բան մը չառաւ : Տասնըվեց օր իշխանապետութիւն ընելէն ետքը՝ հրաժարեցաւ ու նորէն գնաց իր գեղը քաշւեցաւ :

27

Հ . Կինկիննատոսի իշխանապետութենէն ետեւ հռոմայեցիք ինչ վիճակ ունեցան :

Պ . Նորէն ըսկաւ խռովութիւն . կուզէին ժողովուրդը որ ագարակային օրէնքը հաստատուի . և Դենտատոս անուհով ծեր ու տեսքով մարդ մը ժողովրդեան մէջ ըսկաւ կանչել՝ թէ Քառսուս տալի իմ հայրենեացս մէջ իշխանութիւն ունեցեր եմ . հարիւրապետ էի , տրիբուն եղայ . հարիւրքսան պատերազմի մէջ մտայ . ու տեսակ տեսակ պսակներ , թրեր , դիւարկներ , զէնքեր առի , երբեմն պարսպէ անցնելով , երբեմն մինակ պատերազմելով . քառսուսը հինգ ալ վերք կայ վըրաս՝ բոլորն ալ գիմացի կողմըս . ու ինծի փոխարէն մը չէ եղած . մանաւանդ թէ իմ հնարքովս առած երկիրներուս ալ հիմա ուրիշները տիրեր են : Ժողովուրդը աս լսելով աւելի կատղեցան ու կըկանչվըռաէին՝ թէ Ագարակային օրէնքը հաստատուի , Դենտատոսին ալ փոխարէն ըլլուի : Ասանկով տրիբուններն ու պատրիկները մէկգմէկու գէմ

Գ. Ա շատ վեճ ընելէն ետքը ագարակային օրէնքը մնաց առջինին պէս: Բայց հռոմայեցիք աս խռովութիւններէն ձանձրացած, կառավարութե կերպը փոխելով տասնպետներ դրին:

Հ. Տասնպետներուն իշխանութիւնն ի՞նչ էր:

451

Պ. Որովհետեւ ինչպան իրեքհարիւր տարի հռոմայեցոց դատաւորները որոշ օրէնք մը չունէին, իրեք հոգի խրկեցին Յունաստան որ իրենց պէտք եղած օրէնքներն ընտրեն ու առնեն բերեն: Աս միջոցիս հռոմ սաստիկ ժանտամաճ ինկաւ. ինչպէս որ միշտ մէկքանի տարին անգամ մը կըսասականար ու շատ մարդ կըջարգէր. ետէն ալ ժանտամաճին պատճառաւ սով եղաւ: Ետքը երբոր դեսպանները դարձան, ամէնուն ուղեւով տասը հոգի ընտրուեցան Տասնպետ անունով, որոնց իշխանութիւն տարեկան էր, և ամէն օր կարգաւ անոնցմէ մէկը գլխաւոր կըսեպէր ու դատատանները կըտեսներ: Առջի տարին ասոնք ան բերած օրէնքները կարգի դրին ու տասը տախտակի վերայ փորեցին, երկրորդ տարին երկուք ալ աւելցնելով եղաւ տասերկու տախտակ: Եւ անկէ ետքը որոշեցին որ ամէն տեսակ իշխանութիւնները վերցըլին ու մինակ ան տասը հոգին ամէն բան հոգան: Ապա իսկ առջի տարւան տասնպետներուն մէկը ամէնուն սիրելի ըլլալով երկրորդ տա-

րին նորէն ինքն որ ընտրուեցաւ, առջի բերանը չուզէլ ձեռացուց, ան մաքով որ իր ընկերները հրաժարին: Ուստի երբոր ժողովուրդն օտք կոխեցին ու զինքը դրոխտ օրոշեցին, մէկէն յանձն առաւ, և իր կողմը բռնող ծերունիներէն վեց հոգի՝ հասարակ ժողովրդէն ալ իրեք հոգի իրեն ընկեր ընտրեց, ու անոնց ճամբայ սորվեցուց որ մէյմալ չէլէն տասն պետուէն: Ասոնք տասը մէկ եղած ըսկը տան օրէնքները օտքի տակ առնել. ծերակուտին և ժողովրդեան ալ մօտիկ չընելով՝ սլաշտօննին չիճըգեցին, ու ամէն բռնութի ընել ըսկտան, աքսորել, մեռցընել, յախշտակել. վասն զի հետերնին օրիկայ մարդիկներէն իզատ դուռնդ մըն ալ զօրք ունէին: Ասոր համար հռոմէն շատ մարդ ցրուեցան դնացին. Ե՛րուե տեք ու Վրլակեանք ալ ըսկտան հռոմայեցոց երկիրները կոխել: Անատենը Ապպիոս զօրքը իրեք բաժնեց ու իր ընկերներուն հետ անոնց վըրան դնաց, և ինչպէս որ հռոմայեցոց սովորութիւնն էր որ զօրապետին չիհաւանած ատեննին՝ կամօք կըյաղթըւէին, ան անգամուն ալ թշնամին մօտեցածին պէս՝ ձգեցին փախան: Ասոր վըրայ շատ չանցաւ՝ երկու անիրաւ ըսպանուի ալ ըրին տասնպետները. մէյմը Սիկկիոս Դենտատոսին, մէյմընալ Վիրգինիա անուանով աղջկան մը, անով իրենց իշխանութիւն ալ վերցըւեցաւ:

Հ. Դէնտատոս ինչո՞ւ և ի՞նչպէ՞ս ըս-
պաններուցաւ :

Պ. Երբոր իմացան տասնպետներն որ
Դէնտատոս արիքուններուն իշխանութիւն
նորէն հաստատել կը ջանայ, պզտի դուն-
դով մը զինքը մէկ տեղ մը խրկեցին, զօ-
րացը գաղտուկ ապսպրրելով որ զինքն
ըսպաննեն : Անոնք ալ նեղ տեղ մը տա-
րին զանի ու վերան վազեցին . բայց Դէն-
տատոս յանկարծ իմանալով, կարճութե-
անոնցմէ շատը մեռուց . ետքը ինքն ալ
անոնց նետած քարերէն վիրաւորեցաւ
ինկաւ : Տասնպետները սուգ ձեւացու-
ցին անոր վերան, բայց խարդախութիւնը
իմացուցաւ . ու ալ աւելի ատելի եղան
ամէնուն :

Հ. Վերգինիա ո՞վ էր և ի՞նչ պատ-
ճառաւ մեռուցին զինքը :

Պ. Վերգինիա՞ Վերգինիոս հարիւ-
րապետին աղջիկն էր : Անգամ մը Ապ-
պիոս տեսնելով զանի՝ ուղեց իրեն կին
առնել . բայց որովհետեւ ազնուականնե-
րուն արգիլած էր Ժողովրդեան հետ
խնամութիւն ընելը, ուղեց խարդախութե-
կամքը առաջ տանիլ : Խորհուրդ տուաւ
Վրդիոս անունով ցած մարդու մը՝ որ
ճամբան Վերգինիային հանդիպելով
բռնեց՝ իմ աղախնիս զաւակն է ըսելով .
և Ապպիոսին առջին գառապտանի ելաւ :

Կղոզիոս կրպնդէր թէ Վերդինիոսն ալ
 գիտէ տո բանըս . բայց հոս չըլլալուն
 համար ըստասենք կրսէր ինչվան որ գայ :
 Անտաենը Ապալիոս ըսաւ որ աղջիկը
 Կղոզիոսին տրւի ինչվան որ Վերդինիոս
 գայ : Ինչիւն որ Վերդինիային նշանածն
 էր՝ ոտք կոխեց որ ինչվան հայրը չի գայ՝
 տալ չըլլար . բայց անօգուտ : Ապալիոս
 գաղտուկ գրեց բանակը զօրապետին որ
 զՎերդինիոսը հռոմ չիխրկէ , և գրսը
 ւանց տալտարրեց որ կանչեն Վերդինիո-
 սը : Բայց Ապալիոսէն առաջ Վերդինիո-
 սին բարեկամները մարդ հասուցեր էին ,
 և անիկա Ապալիոսին գաղտուկ գրած
 հրամանէն առաջ ճամբայ ելած ըլլալով
 շուտ մը հասաւ . ուստի Ապալիոս ապշե-
 ցաւ ու ինչ ընելիքը չէր գիտէր : Իսկ գա-
 տաստանին ատենը թէպէտ Վերդինիոս
 Կղոզիոսին ամէն խօսքերը սուտ հանեց ,
 և բոլոր ժողովուրդն իմացան թէ որո՞ւնն
 է իրաւունքը . բայց Ապալիոս կիրքովը
 կուրցած՝ իր անխելք մտածութենէն ետ
 չիկեցաւ . վճիռ հանեց որ Վերդինիան
 Կղոզիոսին տրւի : Վերդինիոս յուսա-
 հատած , տեսաւ որ ուրիշ ճար չիկայ ,
 եղած վճռոյն հաւնիլ ցցուց . և հրաման
 ուղեց որ վերջի բարեւը տայ զաւկին :
 Երբոր Ապալիոս հրաման տուաւ , Վեր-
 դինիոս երած սրտով գնաց իր զաւկին
 քով որ կէս մեռածի պէս լալով հօրը
 գիրկն ինկաւ . ան ալ ղինքը կամաց կա-
 մաց մէկգի քաշելով ինչվան հրասարա-

կին մէկ կողմը մատգործի խանութին առջևը տարաւ ու յանկարծ դանակ մը առնելն ու աղջկանը սիրտը խոթելը մէկ րբաւ, ըսելով. Իմ տեղըս աս թուրը ազատէ զքեզ բռնաւորին ձեռքէն : Ետքը քաշեց հանեց դանակն ու Ապպիոսին ցուցընելով, Ա՛յ անգութ՝ ըսաւ, աս անմեղ արիւնը թող խնդրէ քեզմէ վրէժը : Եւ անանկ դանակը ձեռքը բռնած ըսկտաւ Ժողովուրդն ու զօրքը յորդորել որ ելլին ազատուինին ձեռք ձգեն, վրէժ խնդրուին ընեն : Այնչափ որ ամէն Ժողովրդեան սիրտը վառւեցաւ, զօրքերն ալ անոնց հետ զօրասպետնին ձգեցին՝ Աւենտին լեռը քաշւեցան :

26

Հ. Տաանսպետներուն վերջանալն ի՞նչ պէս եղաւ :

Պ. Եւրակոյտը տեսան որ Հռոմ պարսպեցաւ և ուրիշ ճար չիկայ խաղաղութիւնը, բռնի իշխանութիւննին ձգել տուին տաանսպետներուն, ու խրկեցին խնացուցին Ժողովրդեան՝ յորդորելով որ գան առջի կարգերնին պահեն, անոնք ալ եկան Տրիբուններ ու Հիւպատոսներ դրին : Ետքը Ապպիոսն ու Ոպպիոսը դատաստանով բանտ դրւեցան ու հոն մեռան, մէկալ տաանսպետներն ալ քշւեցան :

Հ. Տասնպետներուն ջնջուէլէն ետքը Ք. Ա
առջի հիւպատոսութե կարգը որչափ ա-
տեն գիմացաւ :

Պ. Միշտ նոյնպէս մնաց . և թէպէտ 4/5
ժողովուրդը ուզէց փոփոխութիւն ել-
բայց առաջ չի գնաց : Ասան զի արիւթուն
ները ծերակուտէն երկու օրէնք խնդրե-
ցին . մէյմը որ հասարակ ժողովուրդը
կարենայ ազնուականաց հետ խնամուի
ընել . մէյմալ որ ժողովրդականք կա-
րենան հիւպատոս ընտրուի : Աս բանե-
րուս համար շատ խուժուի ըլլալէն ետքը
որոշեցին որ ան տարւան համար վեց
հոգի ընտրուի հիւպատոսներուն տեղը՝
որ Տէրբոսն զօրաց կոչւին , իրեքը ծերա-
կուտէն , իրեքն ալ ժողովրդէն : Բայց
ուրիշ երկու իշխաններ ալ գրւեցան հա-
մարեալ անունով , որոնց պաշտօնն էր
ժողովուրդը համրել ու ամենուն՝ ինչ-
վան ծերակուտին ալ ըրածը քննել ու
գիր անցընել . և պէտք եղած ատենը
հասարակ ժողովրդէն մէկը ազնուակա-
նաց կարգը խոթել : Ասոնց իշխանութիւնը
հինգ տարի կը քշէր : Իսկ առջի համա-
րակալները Պապիրիոս ու Սեմարոնիոս
ծերունիներն եղան . և ինչվան հարիւր
տարիի չափ ասոնց ցեղին մէջ մնաց հա-
մարակալութիւն :

Հ. Համարակալութե իշխանութիւնը
գրւեւէն ետքը հռոմայեցիք ի՞նչ ըրին :

Պ. Ան միջոցին Արդէացիք իրենց ծե-
րակուտէն աստատմբեր էին . անոնց ծե-

րակոյտն ալ ժողովրդեան դէմ հռոմայեցոցմէ օգնուէ ուղեցին : Ուստի շուտ մը Գեգանիոս հիւսիսատոսը գնաց Արգէացոց յաղթեց , ու զամէնքն ալ զէնքերնէն մերկացուց ու թրի տակէ անցուց : Նոյն ատենները հռոմ սաստիկ սով ըլլալով , Սպուրիոս Մելիոս հարուստ մարդը Եարուրիայի ցորենները բոլոր ինքը գնեց ու ամէն օր աղքատներուն կրբաժնէր՝ սրտերնին շահելու համար , որ զինքը թագաւորեցընեն :

Հ . Սպուրիոս Մելիոս կըրցաւ իր թագաւոր ըլլալու խորհուրդը առաջ տանիլ :

Պ . Չէ . վասն զի ինքը ժողովրդէն ու տրիբուններէն բաւական կուսակից ժողվելէն ետքը՝ երբոր իր տունը գիշերանց շատ զէնքեր ալ սրատրաստեր էր , Մինուկիոս ազնուականը իմացածին պէս՝ ծերակուտին հասկըցուց . անոնք ալ անուանիկինկիննատոսն որ ութսուն տարւան էր՝ նորէն իշխանապետ դրին : Կինկիննատոս զՄելիոսը դատաստանի կանչեց . ան երբոր մօտիկ չըրաւ , վերան խորկեց Ահալա զօրապետը որ բռնէ բերէ . երբոր նորէն Մելիոս չուղեց գալ , Ահալա զինքը հոն հրասպարակին մէջ ըսպանեց . Կինկիննատոս ալ Մելիոսին երկիրները ծախել տուաւ , տունը փլուց , և մէջի համբարները աղքատաց բաժնեց : Տրիբունները կատղեցան Մելիոսի մահուանը վերայ ու կուղէին օր հիւսպա-

տոսներուն տեղը նորէն զինուորական արիւններ գրւին . բայց Փիղենացոց ու Վէյացոց գէմ պատերազմ բացւելով՝ չիկրցան ուղածնին առաջ տանիլ ու մէկալ տարին նորէն հիւպատոսներուն իշխանութիւն հաստատուեցաւ :

22

Հ . Մեւիոսին ըսպաննուէլէն ետև ինչ պատճառաւ Հռոմայեցիք Փիղենացոց ու Վէյացոց գէմ ելան :

Պ . Հռոմայեցիք երբոր իմացան թէ Փիղենացիք Վէյացոց հետ միաբաններ են իրենց գէմ, գեսպան խրկեցին՝ պատճառը հարցընելու . անոնք զգեսպաններն ըսպաննեցին Վէյացոց թագաւորին հրամանովը : Անտոենը Հռոմայեցիք աս անիրաւունք վրէժը հանելու համար՝ թողուցին իրենց մէջի խռովութիւն ու անոնց գէմ պատերազմի ելան . և իրենցմէ ալ շատ մարդ կորսընցընելով՝ յաղթեցին : Կուռնեւիոս Կոստոս անունով մէկը զՎէյացոց թագաւորն ըսպաննեց ու գլուխը թրին ծայրն անցուցած՝ Վէյացոց ցցուց . անոնք ալ շփոթեցան ցրուեցան : Ետքը Կուռնեւիոս Կոստոս թիբրին կողոպուտներն առած Հռոմ եկաւ , և Հռոմին մէջ աս երկրորդ անգամն էր որ ասանկ մեծ յաղթանակ եղաւ : Բայց Վէյացիք ու Փիղենացիք չիհանդարտեցան ինչպէն որ բոլորովին քաղաքնին ալ չիկորսընցուցին :

Ք.Ա Յ. Ի՞նչպէս առին Հռոմայեցիք Փի-
գենա ու Վէյէս քաղաքները :

400 Պ. Հռոմաստիկ ժանտամա՛հ իյնա-
լով Վէյացիք ու Փիգենացիք զօրացան,
ինչվան քաղաքին գուռը հասան : Անա-
տենը Սերվիոս իշխանապետ նստելով
գիւրաւ վարնտեց զանոնք ու Փիգենա
քաղաքն առաւ : Բայց Վէյէան ալ առ-
նելու և բոլորովին զանոնք տկարացնե-
լու համար սէտք եղաւ որ բոլոր ուժեր
նին թափեն Հռոմայեցիք : Նախ մեծ
սպառաաստութե՛ք գնացին Վէյէս քա-
ղաքին չորսդին փոսեր փորեցին . և դրսի
թշնամիներէն ալ ազատ մնալու համար՝
իրենց բանակին դրսի կողմէն ալ ուրիշ
փոսեր փորեցին : Ասանկ տասը տարի
քաղաքը սաշարած սահեցին . և իրենք
ձմեռը կաշիէ վրաններու մէջ կըկենային,
ամառը քաղաքին հետ կըսպառերազմէին .
ետեհուն ալ ուրիշ Վէյացիք դրսէն շատ
անգամ վըրանին կըվազէին . ասանկով
շատ վտանգներ քաշեցին , շատ մարդ
ալ կորսընցուցին , ինչվան որ Փուրիոս
390 Կամիլլոս իշխանապետը եկաւ : Ասիկա
գետնին տակէն ինչվան բերդին մէջտեղը
ծածուկ ճամբայ բանալ տուաւ . ու երբ-
որ սպառաաստուէր էին քաղաքին մէջը
երևնալու , յանկարծ դրսէն քաղաքին
վըրայ վազել մը ձևացուց . Վէյացիք
բոլոր սարսափին վըրայ ժողվըւած՝ ան-
հոգ կեցեր էին , գիտնալով թէ իրենց
ամուր բերդերուն Հռոմայեցիք չեն կըր-

նար փնասել: Ան միջոցին Հռոմայեցոց
 զօրքը յանկարծ քաղաքը լցւեցան, Վէյ-
 ացիք ալ սարսափած մնացին. շատը
 ջարդըւեցան, շատն ալ անձնատուր ե-
 ղան: Հռոմայեցիք կողոսկուտով լցւեցան,
 և Կամիլլոս հին ատենի Թադաւորնե-
 րուն պէս չորս ճերմակ ձիով կառքի
 մէջ նստած՝ յաղթանակով Հռոմ մտաւ:
 Բայց աս հանգէսը Հռոմայեցոց շատին
 աչքին զարկաւ. որովհետեւ ան չորս
 ճերմակ ձիերն Արե ու Դիոս անձներուն
 միայն արժանի կրսեպէին:

Հ. Վէյէան առնելէն ետեւ Կամիլլոս
 ինչ երևելի գործք ըրաւ:

Պ. Փաղիսկեանց վերայ գնաց, յաղ-
 թեց, ու քաղաքին ալ պաշարեց.
 իր վեհանձնութիւն պատճառ եղաւ որ
 քաղաքացիք խոնարհին ու հաշտութի
 ընեն: Ան քաղքին ազնուական տղոց
 վարժապետը սովորուի ունէր որ ամէն
 օր տղաքը քաղքէն դուրս կը հանէր կը-
 պտըտցընէր. և որովհետեւ ան պաշար-
 ման ատենն ալ կը հանէր, օր մըն ալ
 յանկարծ տարաւ տղաքը Կամիլլոսին
 մասնեց, ըսելով որ Քաղաքացիք տղոցը
 սիրուն համար անձնատուր կըլլան: Բայց
 Կամիլլոս ակորժեղու տեղ բարկացաւ
 անոր անհաւատարմութիւնը վերայ. հան-
 ւեցուց զինքը, ձեռվըներն ալ ետին կա-
 պած՝ աչկերտներուն ձեռքը տուաւ որ
 ծեծելով ծեծելով զինքը քաղաք տա-
 նին: Փաղիսկեանք զարմացան Կամիլլո-

Ք. Ա սին արդարութեւնը վերայ, ու շատ ըստակ վճարելով հաշտութիւն ըրին:

Աս ատենները հռոմայեցոց մէջ խնդ մտաւ որ կէսերնին երթան Ալէյէս քաղաքը բնակին. բայց Վամիլոս գէմ կէցաւ. անոր համար տրիբունները վերան զրաբարսուի ըրին թէ Ալէյէսի կողոպուտէն շատ բան իրեն սլահեր է: Վամիլոս այսպիսի ապերախտութեւն չիղիմանալով ելաւ հռոմէն. և Վատիատլոնին առջևէն անցնելու տտենը դէքերէն խնդրեց որ վրէժը հանեն, ու ինքը գնաց Արգէա քաղաքը քաշւեցաւ. հոն իմացաւ որ տրիբուններն իր վերայ մեծ տուգանք գրեր են. բայց իրենց ապերախտութեւն համար քաշած տուգանքնին ալ մեծ եղաւ՝ Գաղղիացոց վերանին գալովը:

ԶԻ

Հ. Գաղղիացիք ի՞նչ պատճառով հռոմայեցոց վերայ եկան:

387

Պ. Գաղղիացիք երկու հարիւր տարւընէ իվեր չորս գին տիրելու ըսկսեր էին. և անատենները Ետրուրիայի Վլուսիոն քաղաքը պաշարեցին: Ետրուրացիք Գաղղիացոց վայրենութեն սարսափած՝ հռոմէն օգնուի խնդրեցին. անոնք ալ Գաղղիացոց դեսպան խրկեցին՝ իմացընելով թէ Անիրաւութի է առանց պատճառի օտար տէրութեւն վերայ ելել: Բրեննոս Գաղղիացոց զօրասկտը դեսպանները

սլատուով ընդունեցաւ, ու սլատասիան
տուաւ թէ Կարիճ մարդուն իրաւունքն
իր թրին բերանն է. Հռոմայեցիք ինչ-
վան հիմա և ոչ մէկ երկիր մը իրաւուն-
քով առած են. բայց հիմա մեր իրաւ-
ունքն առ է՝ որ Կլուսացիք իրենց եր-
կիրները բանեցընելու մարդ չունին ու
մեզի թող չենիտար որ բանեցընենք: Դեռ
սլանները առ սլատասիանին վերայ նե-
ղացան, բայց ձայն չիհանեցին. ու Կլու-
սիոն մտածնուն պէս՝ բնակիչները գըր-
գռելով՝ առջևնին ինկած՝ Գաղղիացոց
վերայ վաղեցին, և դեսսլաններուն մէկն
իր ձեռքովը Գաղղիացի մը ըստաննեց:
Բրեննոս իր զօրքը ետ քաշեց. ու գան-
դատ խրկեց Հռոմայեցոց. և երբոր տ-
նոնք լռեցին՝ չուզելով Գաղղիացոց իրա-
ւունք տալ, Բրեննոս կատողած՝ Հռոմին
վերայ եկաւ՝ ճամբուն վերայի քաղքը
ներուն մնաս մը չընելով: Ալլիա գետին
քով Հռոմայեցոց հետ զարնըեցաւ,
քառսուն հազար հոգի մեռուց, ու ինչ
վան երկու օր անոնց կողոպուտները ժող-
վելու և ուրախութի ընելու անցուց:

Հ. Հռոմայեցիք Ալլիա գետին քով
յաղթըւեւէն ետքը ի՞նչ ըրին:

Պ. Ամենեւին տեղացիմը օգնուէ յոյս
չունենալով, կարիճները Կապիտոլիոնին
բերդը մտան սլահւրտեցան. ոմանք ձգե-
ցին փախան, շատն ալ քաղքին մէջ մնա-
ցին: Իսկ քուրմերն ու ծերակուտին ծե-
րերը ժողովրդեան մեզքերուն համար

զորս ըլլալու մտքով՝ հագւած կապւած
 և փղոսկրէ աթոռներու վերայ նստած
 շարւեցսն ատեան ընելու տեղերնին :
 Գաղղիացիք Ալլիայի պատերազմին եր-
 րորդ օրը Հռոմին առջևն եկան ու տե-
 սան որ դռները բաց , և պարիսպներուն
 վերայ մարդ չիկայ . առջի բերանը վախ-
 ցան՝ խարդախութի կարծելով . բայց
 ետքը ըզգուշութի ներս մտան տեսան որ
 ան ծերերը ժանտ երեսով շարւեր նստե-
 րն անշարժ : Զարմանք եկաւ վերա-
 նին , ու Հռոմայեցոց կուռքերը կար-
 ծեցին զանոնք . բայց մէջերնէն մէկը
 գնաց Պապիրիոս ազնուականին մօրուքը
 շոյեց : Պապիրիոս իրեն նախատինք սե-
 պելով ձեռքի փղոսկրէ գաւազանովը
 Գաղղիացիին գլխուն զարկաւ . անա-
 տենը Գաղղիացին ալ բարկացաւ , հա-
 նեց թուրը՝ Պապիրիոսն ըսպաննեց : Ետքը
 կարգաւ զամէնքն ալ մեռուցին , և իրեք
 օր իրեք գիշեր բոլոր քաղաքին կրակ
 տուին , կիներն ու աղաքը անխնայ թրէ
 անցուցին , Ասպիտուղիոնն ալ պաշարե-
 ցին : Բրեւնոս իմանալով որ լեռանը կող-
 մէն ծածուկ ճամբայ կայ գէպի բերդը ,
 գիշերանց գունդ մը զօրք խրկեց հոն ,
 որ երբոր պարսպին վերայ ելան՝ ու սա-
 հասպանները քնոյ մէջ գտնելով՝ բերդը
 մտնելու վերայ էին , Հերայի կռատանը
 մէջի սադերն ըսկսան կանչվըռտել : Ար-
 թընցան պահասպաններն ու տեսնելով
 վտանգը նախ Մանլիոս անուանով կադիճ

մարդը ձեռքովը երկու Գաղղիացի սլարըս-
պին վերայէն վար հըրեց. մէկալ Գաղղիա-
ցիք ալ չեկըրնալով գիմանալ՝ սլարըս-
պէն վար թափեցան : Ան միջոցին Կա-
միլլոս իր առանձնացած տեղէն ելած իշ-
խանապետ եղած, ասդիէն անդիէն զօրք
ժողված, Գաղղիացոց հռոմէն դուրս
գտնըւող զօրացը աղէկ ջարդ մը տուեր
էր : Բրեննոս վախնալով որ չըլլայ թէ
ետեւէն պաշարւի, հռոմայեցիք ալ սո-
վէն խիստ նեղացած, հաշտութիւն ըրին՝
դաշինք դնելով որ հռոմայեցիք երկու-
հարիւր քառասուն հօխայ ոսկի տան Գաղ-
ղիացոց . անոնք ալ բոլորովին հեռանան
հռոմայեցոց երկրէն : Ոսկին կշռելու
ատեն Գաղղիացիք երբոր խարդախութիւն
կընէին, հռոմայեցիք գանգատեցան .
Բրեննոս հանեց իր թուրն ալ կշեռքին
մէջ դրաւ, ըսելով . Վայ յաղթըւողին :
Երբոր սա խօսակցութիւնները կըլլային՝ Կա-
միլլոս շատ զօրքով յանկարծ վերայ հա-
սաւ . ան ոսկին ետ տանել տուաւ ու
երկու անգամ Գաղղիացոց հետ սաստիկ
զարնըւելով ջնջեց զամէնքը :

ՁԸ

Հ . Գաղղիացոց ջարդըւելէն ետքը
հռոմայեցիք ի՞նչ ըրին :

Պ . Չորս դիէն նորէն ժողվըւեցան
ու նորոգեցին հռոմը . ետքը Մանլիոսին
ըրած կարճուէր համար ալ իրեն տուն
մը շինեցին ու ասըռուստ կապեցին : Բայց

անիկա Կամիլլոսին վերայ նախանձելով
 ըսկսաւ ժողովրդեան խոստմունքներ ը-
 նել, ոմանց ալ պարտքը կրվճարէր, ու
 զամէնքը մեծերուն դէմ կը դրգուէր: Ծե-
 րակոյտը անոր անկարգութիւններուն շատ
 դէմ գնեւէն ետքը երբոր ճար չեղաւ,
 իշխանապետի ձեռքով զինքը դատաստա-
 նի կանչեցին ու բանտ դրին: Բայց ետքը
 ժողովրդեան ձեռքով ազատեցաւ ու նո-
 րէն ըսկսաւ առջի ջուրին վերայ երթալ:
 Անոր համար նորէն Կամիլլոսը տրիբուն
 զօրաց ըրին՝ որ Մանլիոսը դատաստանի
 կանչեց, և խմանալով թէ թագաւոր ըլ-
 լալ կուզէ՝ դատապարտեց զինքը, որ
 տարին Տարպէոնի Ժայռէն վար նետե-
 ցին. ետքը Մանլիոսի տունն ալ փլուցին
 ու արգելք դրին որ անկէց ետքը ցեղեր
 նուն մէջ Մանլիոս անուն չի գրուի:

Արտէն թէ ան ատենները Հռոմի հրա-
 պարակին մէջ մեծ վիհ մը բացւեցաւ՝ որ
 հողով չէին կըրնար լեցնել. և քուրմերն
 ըսին՝ թէ Ան վիհը լեցնելու համար
 Հռոմին ամէնէն ազնիւ բանը մէջը նե-
 տելու է: Երբոր ամէնքը սարսափած
 տարակուսած կըմըտածէին, Կուրտիոս
 կտրիճ ասպետը զէնքերով զարդարւած՝
 ձիովը եկաւ ան վհին մէջ նետուեցաւ,
 ըսելով թէ Զէնքերն ու կտրճութին է
 ամէն բանէն ազնիւ: Արտէն թէ անա-
 տենը վիհն ալ վերան գոցուեցաւ: Ետքը
 քիչ ատենէն նորէն դարձան Գաղղիա-
 ցիք Հռոմայեցոց վերայ եկան:

Հ. Երկրորդ անգամ Գաղղիացոց Ք.Ա.
Հռոմայեցոց վերայ՝ գալու ատենը ի՞նչ
երևելի դիպուած եղաւ :

Պ. Մէկ հսկայ Գաղղիացի մը մինակ 341
Հռոմայեցի մը հետ զարնըւիլ ուղեց .
դիմացն ելաւ Տորկուատոս Մանլիոս պա-
տանին , ու անոր Թուրէն ըզգուշանա-
լով՝ իր Թուրը անոր փորը խոթեց ու
ըսպաննեց , և միայն անոր վզի մանեակն
սուաւ ու գարձաւ . անոր համար Տոր-
կուատոս կոչւեցաւ՝ որ Մանեկաւորը
սել է : Ետքը Հռոմայեցիք բոլորովին
յաղթեցին ու վաճառեցին Գաղղիացի-
ները : Ասկից ետքը երևելի եղաւ Լա-
տիններուն ու Սամնիացոց դէմ ըրած
պատերազմին :

Հ. Հռոմայեցիք ի՞նչ պատճառաւ
Լատիններուն դէմ ելան :

Պ. Լատիններն ուժովցած ու հպար- 340
տացած՝ ուղեցին որ Հռոմայեցոց հետ
մէկ ըլլան , ու հիւպատոսին մէկը և ծե-
րակուտին կէսն իրենցմէ ըլլայ : Ասոր
վերայ Հռոմայեցիք նեղացած՝ սպառե-
րազմի ելան . և որովհետեւ Լատիններն
ամէն բանով Հռոմայեցոց խիստ նման
էին , Հռոմայեցիք ապսպրեցին որ հրա-
մանէ դուրս մարդ չիշարժի՝ որ վտան-
գաւոր բան մը չիհանգըպի : Ան միջոցին
Լատիններուն զօրապետներէն մէկը ե-
լաւ կանչեց որ մէկը դիմացն ելլէ՝ մինակ
կռուելու . բայց Հռոմայեցոցմէ մարդ
չիշարժեցաւ՝ հրաման չըլլալուն համար :

Անատենը Մանլիոս հիւսպատոսին տղան
Տիտոս Մանլիոս աս ամօթը չեքաշէլով,
վաղէց գէմն ելաւ՝ յաղթեց ան մար-
դուն, կողոպտեց, ու հօրը վրանը եկաւ,
մոռնալով թէ հրամանի գէմէր ըրածը:
Հայրը երբոր տեսաւ, սաստիկ նեղա-
ցաւ. լաւ է ըսաւ՝ որ զինուորական
կարգը պահւի, քան թէ իմ տղաս քաջ
ու սիրելի ըլլալուն՝ կարգի գէմընէ ու
ողջ մնայ. առէք ըսաւ՝ դահիճներ,
կարեցէք զաւկիս գլուխը: Աս անգութ
հրամանին վերայ սարսափեցան ամէնքը.
բայց երբոր տեսան արիւնլուայ փռուած
կարիճին մարմինը մէկ գին՝ գլուխը մէ-
կալ գին, սարսափը կատաղուի փոխե-
ցաւ, ու ըսկսան անիծել զհայրը: Ետքը
զարնրւեցան լատինացոց հետ, ու երբ-
որ յաղթընեցան՝ հարցուցին հաւա-
հարցներուն ու անոնց ապուրրելովը
աւելի տկարացած կողմին հիւսպատոսը
Դեկոս՝ երկան ծիրանի մը վերան առած,
գլուխն ալ քօղ ձգած, նիզակի մը վը-
րայ բազկատարած կեցած՝ ինքզինքը
գոթիքի անձներուն նուիրեց. ետքը զէն-
քերն առած՝ ձի հեծաւ ու կրակի պէս
թշնամեաց մէջը նետուելով իրար անցուց
զամէնքը, ու ինքն ալ զարնրւեցաւ ին-
կաւ: Ասով հռոմայեցիք սիրտ առին ու
կատաղաբար թշնամւոյն վերայ վաղե-
լով անանկ ջարդ մը տուին որ անոնց
չորս մասին մէկը հազիւ ազատեցաւ:
Աս ատեններըս հռոմ սաստիկ ժանտա-

մահ ըլլալով, Եպիստակոսէն օձ մը բե- Բ. Ա.
րին ըսելով թէ Ասկղեպիոսն է՝ բժշկու-
թէ չածը. ու երբոր Ժանտամահը դա-
դրեցաւ, ան օձին կռատուն մը շինեցին
Տիբերիսին մէջի կղզիին վերայ:

ԶԹ

Հ. Սամնիացիք ո՞վ էին, և Հռոմայ-
եցիք ի՞նչ պատճառաւ անոնց դէմ
էլան:

Պ. Սարինեանց մէկ մասն էին Նէա 343
սօլսոյ կողմերը, ու Կամպանիացոց դէմ
պատերազմի ելեր էին. Կամպանիացիք
Հռոմայեցոցմէ օգնուի ուղեցին, Հռո-
մայեցիք ալ գնացին յաղթեցին ու մէ-
ջերնին հաշտուի ըրին: Քիչմը ետեւ Կա-
սուա քաղաքին մէջ եղած Հռոմայեցոց
զօրքը իրենց զօրապետէն ապստամբեցան
ու Կուինտոս անունով ծեր զինուորը
բռնի իրենց գլուխ դրած՝ ինչլան ութը
միոն Հռոմին մօտեցան: Ծերակոյսը
մէկէն զՎաղերիոս Կորվոսը* որ Սամնիա-
ցոց յաղթեր էր՝ իշխանապետ գրին ու
անոնց դէմ խրկեցին. և երբոր ամէնքը
կարծ էին թէ Հռոմայեցիք մէջերնին

* Կլեւէն Բէ անգամ Տը Գալլիայի հսկայի
Տը հեթ միասի պապերաղմէլու- ապենը ագո-ա-
Տը իշեր է վահանին վերայ, ու անով յաղ-
Բէր է. անոր համար իրեն Կորվոս անուն
Դրեր են, որ Ագո-ա- ըսել է:

մեծ պատերազմ տխրի ըսկսին, Վաղերիոս անուշուք անանկ համոզեց զամենքն որ հաշտուեցան ու գրկըւեցան մէկզմէկու, և ծերակուտէն թողու թի առնելով առանց պատժոյ աղատեցան: Բայց Սամսիացիք նորէն տապտամբելով, նորէն շատ անգամ զարնըւեցան, ու տաստիկ նեղը մտան. անոնց Պոնտիոս զօրապետն ալ վախնալով հաշտուի ուղեց. բայց հռոմայեցիք յանձն չառին: Անատենը Պոնտիոս գիտնալով որ հռոմայեցոց պատերազմելով չիկըրնար յաղթել, նեղուածք տեղի մը մէջ զիբէնք պաշարելու համար՝ խարդախուք ձայն հանեց թէ Սամսիացիք հռոմայեցոց դաշնակիցներուն Լուկերիա բերդը պաշարեր են. և քանի մը զինուորներ դրաւ որ հովուի հագուստով հռոմայեցոց բանակին մօտ ոչխար արածեն. որոնք երբոր հռոմայեցոցմէ բռնըւեցան՝ ըսին թէ Լուկերիա պաշարւած է: Հիւպատոսներն առանց մտածելու գնացին ան նեղ ճամբէն մօտան, ուսկից պէտք էր որ անցնէին Լուկերիա երթալու համար: Անատենը Սամսիացիք ետեէն առջևէն ճամբան քարերով գոցեցին. անանկ որ կամ պիտի անօթուէ մեռնէին, և կամ անձնատուր ըլլային: Չպատմըւելու բան է ան հսարտ հռոմայեցոց ամօթն ու յուսահատութիւն. ինչվան որ յանձն առին ամէն Պոնտիոսի ուղածները, ու տուին Սամսիացոց վեցհարիւր սպտանդ,

և իրենց ամէն զինուորական լաթերը . Բ.Ա
 իսկ իրենք շապկանց թրի տակէ անցան
 գնացին , խօսք տալով որ մէյմալ ոտք
 չիկոխեն Սամնիացոց երկիրը : Ասանկ
 խաղք եղած երբոր հռոմ դարձան ,
 ամէնքը սաստիկ սուգ մտան . բայց ետքը
 նորէն պատերազմի ելան , վեց եօթը տար-
 ւան մէջ շատ անգամ յաղթեցին Սամ-
 նիացոց : Անգամ մըն ալ երբոր իրենք
 ըսկսան յաղթըւիլ , Գեկոս հիւսպատար
 իր հօրը Գեկոսին պէս ինքզինքը կռու-
 քերուն զոհ ըրաւ . կամօք թշնամեաց
 նետերուն գիմացը գնաց ու մեռաւ .
 անով զօրքերը նորէն սիրտ առած՝ շատ
 ջարդ ուտելէն ետքը յաղթեցին : Անա-
 տենը Սամնիացոց ճարը հատաւ , Եսլի-
 րոսի Պիւռոս թագաւորէն օգնուի ու-
 ղեցին :

Ղ

Հ . Պիւռոս ինչպէս օգնեց Սամնիա-
 ցոց :

Պ . Իրեքհազար հոգւով իր Կինէաս 280
 զօրապետը Սամնիացոց օգնական խրկեց .
 ետքը ինքն ալ շատ ձիաւոր ու հետեւակ
 զօրքերով և քսան փիղով նաւերով ճամ-
 բայ ելաւ , բայց փոթորիկէ մը փնասւած՝
 մէկքանի նաւով Իտալիա հասաւ : Երբ-
 որ Պիւռոս Տարենտա քաղաքը մտաւ ,
 մէկէն Սամնիացոց ըղբօսանքի խաղերն
 արդիւնց , ու միայն պատերազմական խա-

դերու հրամանն տուաւ : Հռոմայեցիք
 Լեւինոս հիւսկատոսը շատ զօրքով վերան
 խաւրեցին . բայց Պիւռոսի բոլոր զօրքը
 հասած չըլլալով՝ դեսպան խրկեց Հռո-
 մայեցոց որ հաշտուին : Հիւսկատոսը ար-
 համարհելով մը զՊիւռոսը՝ ցցուց իր բա-
 նակը դեսպաններուն , ու ըսաւ . Չեմ
 ճանչնար ձեր Թագաւորը ոչ բարեկամ
 և ոչ Թշնամի : Ետքը եկան Լիւրիս դե-
 տին քովը դիմացէ դիմաց բանակնին
 դրին . և Պիւռոս Հռոմայեցոց կարգը
 տեսնելով իմացաւ Թէ վայրենի չէն որ-
 չափ որ կը կարծէր . ուստի ըզգուշուե-
 կեցած՝ դալու զօրքին կըստասէր : Մէյ-
 մալ յանկարծ Հռոմայեցիք գետը նետ-
 ւեցան , լողալով անդին անցան . Պիւ-
 ռոս ձիաւոր զօրքերովը կուզէր արգի-
 լել , բայց ճար չեղաւ . ուստի սաստիկ
 պատերազմի բռնըւեցան , երկու կող-
 մէն ալ եօթը անգամ մէկըմէկ ետ քշե-
 ցին . բայց ետքը Հռոմայեցիք Պիւռոսին
 փիղերը տեսնելով՝ վերանին բերդերով
 զօրքերով զարդարած՝ խիստ վախցան ու
 յաղթըւեցան . տասներհինգ հազար հո-
 գի մեռան , ութը հազար ալ գերի գնա-
 ցին . Թէպէտ Պիւռոս ալ շատ մարդ
 կորսընցուց : Արսէն Թէ երկրորդ օրը
 Պիւռոս Հռոմայեցոց մեռածները տես-
 նելով որ բոլորն ալ դիմացնէն վերաւոր-
 ւած էին , Ա՛հ ըսաւ , Թէոր Հռոմայե-
 ցիք իմ զօրքս ըլլային , կի՛մ Թէ ես անոնց
 Թագաւոր ըլլայի , բոլոր աշխրբիս կը-

տիրէի: Ետքը Պիւռոս ուղեւորով հաշտու-
թի ընել, Կինէաս ճարտասան զօրապե-
տը գեսպան խրկեց. որուն համար կը-
սէ եղեր թէ Կինէասայ լեզուն իմ թրէս
աւելի ինծի յաղթուինէր տուեր է:
Բայց ան լեզուն հռոմայեցոց չիկըրնա-
լով յաղթել, երբոր դարձաւ՝ ըսաւ թէ
հռոմայեցոց քաղաքը տաճար կրնմանի,
և ծերակոյար թագաւորներու ժողով:
Ան միջոցին գերի փոխելու համար հռո-
մէն գեսպաններ եկան, որոնց գլխաւորն
էր Փաբրիկիոս անուանի մարդը: Պիւ-
ռոս անոր առաքինութիւնները փորձելու
համար՝ շատ ընծաներ տուաւ, Փաբրի-
կիոս չառաւ. ետքը վախցընելու համար
գլխուն վերայ փիղի մը պատիճ երկըն-
ցընել տուաւ և ուրիշ վախցընելու բա-
նէր ըրաւ. անատենը Փաբրիկիոս ժրպ-
տելով ըսաւ. Երեկվան ընծագ, ասոր-
վան վախցընելըդ՝ իմ առջև չես նոյն են:
Զարմացաւ Պիւռոս ու երկուհարիւր
գերի ազատ թողուց, դաշինք դնելով
որ եթէ չուզեն հաշտուիլ՝ ան գերիները
ես դառնան: Հռոմայեցիք հաշտութիւ
յանձն չառին ու նորէն եկան զարնըւե-
ցան, և աւելի յաղթութիւն Յունաց
սեպւեցաւ. բայց Պիւռոս նեղանալով
ըսաւ. Թէոր ասանկ յաղթութի մըն ալ
ընենք՝ բաներնիս կըբուսնի:

Հ • Հռոմայեցիք երկրորդ անգամ Պիւռոսին հետ զարնըւելէն վերջը ի՞նչ ըրին :

Պ • Երրորդ տարին հորէն ըսկսան պատերազմիլ : Անատենը Պիւռոսին բժիշկը գաղտուկ թուղթ դրեց Հռոմայեցոց՝ որ ինքը թոյն կուտայ Պիւռոսին՝ թէոր իրեն բան մը խոտաանան : Հռոմայեցիք Պիւռոսին իմացուցին՝ որ քննեց ու պատժեց բժիշկը , և Հռոմայեցոց արդարութեւնը վերայ զարմացած՝ բոլոր գերիներն ազատեց և հաշարւիլ ուղեց , բայց Հռոմայեցիք յանձ չառին . ուստի նորէն զարնըւեցան : Աս անգամ փիղերով ալ չիկրրցաւ վախցընել Հռոմայեցիները . մանաւանդ թէ անոնք գազանները վախցընելու դիւտ ալ գտան , որ կանեփէ գնտակներ կըշինէին ու բռնկեցուցած՝ փիղերուն առջևը կընեաէին . փիղերն ալ խրտելով առաջ երթալու տեղ ետ դարձան ու Պիւռոսի զօրքը տակնուվերայ ըրին : Երկու կողմէն ալ շատ ջարդ եղաւ . բայց Հռոմայեցիք Պիւռոսի բանակին ալ տիրեցին , և անով բանակ դնելու կարգ սորվեցան , որ բանակին տեղը չափելու և չորսդին փոս բանալու է եղեր . և անով ետքը շատ յաղթուններ ըրին : Իսկ Պիւռոս երբոր տարակուսած կը մտածէր , Սիկիլիայէն ու Յունաստանէն

մարդ եկաւ որ զինքը կուղէին . ինքն
ալ Տարենտացոյ կամփին դէմ հոն պահա-
պաններ թողուց ու գնաց Խտալիայէն՝
խոստանալով որ թէոր պէտք ըլլայ՝ կը
դառնայ :

Հ . Պիւռոսին եա դառնալէն ետքը
Սամնիացիք ի՞նչ ըրին :

Պ . Տարենտացիք Պիւռոսին թողու-
ցած պահապաններէն նեղացած , Կար-
քեդոնացոցմէ օգնուի ուղեցին . անոնք
ալ եկան շատ նաւերով Տարենտայի նա-
ւահանգիստը պաշարեցին . ուստի Տա-
րենտացիք իրեք զօրաւոր թշնամիներէն
ըսկսան տանջուիլ . ինչպէս որ Հռոմայե-
ցիք բերդին պահապանները համոզելով
բոլոր երկրին տիրեցին , բերդին աշտա-
րակներն ալ փլուցին :

Հ . Հռոմայեցիք Սամնիացոյ բոլորո-
վին յաղթելէն ետքը ի՞նչ ըրին :

Պ . Տեսնելով որ գրեթէ բոլոր Խտա-
լիան իրենց հնազանդեցաւ , ըսկսան դրսի
տէրուէց աչք տնկել : Ան միջոցին Կար-
քեդոնացիք ալ Սիկիլիայի մեծ մասին
տիրած ըլլալով , բոլոր կղզին առնել կը-
ջանային : Հերոն Սիրակուսայի թագա-
ւորը որ դեռ Կարքեդոնացոյ տակը չէր՝
Մամերտացոյ դէմ իրենցմէ օգնուի ու-
ղեց , և անոնք ծովէն ու ցամաքէն օգ-
նուի խրկեցին . Մամերտացիք ալ Հռո-
մայեցոյ գիմեցին : Եւ թէպէտ Մամեր-
տացոյ օգնէն անիրաւուի էր , որովհետեւ
Մեսսինա քաղաքին բռնութիւն տիրեր էին ու

Բ. Ա Մամերոսացիք կոչւեր էին, բայց ժողովուրդը աւելի իրենց շահը նայելով՝ Կարբեգոնացոց դէմ ելլել ըսկսան։ Աս պատերազմը կըսէի ՊուՆիկեան պատերազմ, որովհետեւ Կարբեգոնացիք Փիւնիկեցիներէն ելած էին։

ՂԲ

Հ. Ի՞նչպէս եղաւ առջի ՊուՆիկեան պատերազմը։

264

Պ. Հռոմայեցիք Մեսսինային տիրեցին ու զՀերոն Սիրակուսայի Թագաւորը նեղը խոթեցին՝ որ ուզեց հաշտուիլ Հռոմայեցոց հետ. Հռոմայեցիք սիրով յանձն առին, գիտնալով որ անոր բարեկամութիւն իրենց օգուտ է. ետքը գնացին Ակրագանդ քաղաքը պաշարեցին ու առին, որ Սիկիլիայի մէջ Կարբեգոնացիք իրենց զէնքերու քաղաք ըրեր էին։ Բայց Հռոմայեցիք իրենց նաւատորմիւ չունենալնուհի վերայ շատ կըցաւէին։ Անատենները Կարբեգոնացիի նաւ մը ալէկոծութիւն Իտալիայի կողմերը զարկած ըլլալով անիկա իրենց օրինակ առին ու երկու ամսըւան մէջ հարիւրքօան նաւով նոր նաւատորմիւ մը շինեցին։ Եւ որովհետեւ դեռ չէին վարժած նաւերը դիւրաւ շարժելու, Աֆրա անունով գործիք մը հնարեցին նաւերուն մէջ՝ որ Թշնամւոյն նաւին մօտիկնալով ան գործիքը կըձգէին, որ Թշնամւոյն նաւը

իրենց նաւին կապուած կրմննար, և
 ցամաքի սէս նաւուն մէջ կռիւ կրնէին:
 Ասով Դուիլիոս հիւսարատորը Կարբէգո-
 նացոց գէմէլաւ, ու երբոր անոնք կը-
 ծիծաղէին Հռոմայեցոց նաւերուն կող-
 առութիւն վերայ, առջի զարնըւելուն՝ ան-
 ագռաւներովը յաղթեց Կարբէգոնացոց,
 և յիսուն կտոր պղտի նաւ ընկղմեց:
 Հռոմայեցիք մեծ հանգէսով յաղթա-
 նակ ըրին Դուիլիոսին, և սին մը կանգ-
 նեցին՝ վերան նաւեր փորած: Երկրորդ
 տարին նորէն Ափրիկէի վերայ խրկեցին
 Հռեգուլոսը հարիւր նաւով, որ ծովու
 վերայ փոփոխ զարնըւէին ետքը յաղ-
 թեց անոնց, քառսունըջորս նաւ առաւ
 ու մնացածը ցրուեց: Ետքը անցան Հռո-
 մայեցիք Ափրիկէ ու շատ յաղթուններ
 ըրին, շատ քաղքերն եւ ասին, անանկ որ
 Կարբէգոնացիք յուսահատած՝ ըսկսան
 վախնալ որ չըլլայ թէ Հռեգուլոս Կար-
 բէգոնի վերայ գայ: Բայց յանկարծ օդ-
 նուի հասաւ իրենց Քսանթիպպոս Յու-
 նաց զօրքով, Կարբէգոնացոց զօրացն ալ
 կարգ դրաւ՝ որ սիրտ տռնելով պատե-
 րազմի ելան, յաղթեցին, ու Հռեգու-
 ղոսն ալ բռնեցին՝ բանտ դրին: Անդին
 Հռոմայեցոց նաւատորմիլն ալ ալէկո-
 ծութե հանդիպելով շատ նաւ կորարն-
 ցուցին, և Սիկիլիայի Ակրապանդ քա-
 ղաքը Կարբէգոնացոց Կարթագոն զօ-
 րապետն առաւ: Հռոմայեցիք նոր նա-
 ւատորմիլ մըն ալ շինեցին, բայց ան նա-

Ք. Ա. Լերուն ալ մէկ մասը աւաղին վերայ
նստաւ՝ ծովուն ամէն օր ցածնալ բարձ-
րանալը չիգիտնալնուն համար : Աս մի-
ջոցներու մէկքանի անգամ ալ զարնը-
ւեցան Կարբեգոնացոց հետ ծովու վը-
րայ և Սիկիլիայի մէջ, ու յալթեցին .
անգամ մըն ալ շատ փիղեր ձեռք ձգե-
լով և գործածելը չիգիտնալով տեսնե-
լու համար Հռոմ խրկեցին :

Հ. Հռեգուղոսին վերջն ինչպէս
եղաւ :

256

Պ. Կարբեգոնացիք հաշտուի ընել և
գերիները փոխել ուզելով՝ Հռեգուղոսը
որ չորս տարի բանաւ կեցեր էր՝ ուրիշ
դեսպաններու հետ Հռոմ խրկեցին,
դաշինք դնելով որ եթէ Հռոմայեցիք
յանձ չառնեն, Հռեգուղոս ետ դառ-
նայ՝ սաստիկ տանջանքներ քաշելու պա-
տրաստըւած : Գնաց Հռեգուղոս ու
Հռոմ մտնել ալ չուզեց, ըսելով թէ Ես
Կարբեգոնացոց դեսպաններուն հետ
եկած գերի եմ : Անատենը ինչպէս որ
սովորութիւն էր՝ ծերակոյտը քաղքէն
դուրս աեղ մը ժողվըւեցան՝ դեսպաննե-
րուն հետ խօսելու : Հոն Հռեգուղոս
տեսնելով որ իր վերայ կսկըծալով կու-
զեն հաշտուի խօսիլ, ինքը դէմ կեցաւ
զամէնքն ապշեցուց, ու բռնի ամէնուն
սիրտը խշխշցընելով ետ դարձաւ դես-
պաններուն հետ : Անատենը Կարբեգո-
նացիք վերան սաստիկ բարկանալով, նախ
արտեանունքը կտրտեցին բանա դրին

ղինքը, ու երբեմն երբեմն կը հանէին տաք ֆ. Ա
 արևուն մէջը կը կէցընէին. և ուրիշ տան-
 ջանքներ ալ տալէն ետև, մէջը ցցուած
 գամերով լեցուն սնտուկի մը մէջ գոցե-
 ցին զինքն ու հոն մեռաւ: Անկէց ետքը
 երկու կողմէն ալ ըսկսան կատաղաբար
 պատերազմիլ՝ փոփոխ մէկզմէկէ յաղ-
 թըւելով: Բայց վերջի նաւական պա-
 տերազմին մէջ Կարբէգոնացիք չարաչար
 յաղթըւեցան ու հաշտութի ուղեցին:
 Հռոմայեցոց ալ աչքը վախցած որ չըւ-
 լայ թէ նորէն գժբաղգուէ մը հանդի-
 սին՝ յանձն առին, պայման դնելով որ
 Կարբէգոնացիք պատերազմին ծախքե-
 րուն համար հազար տաղանդ արծաթ
 տան. Սիկիլիայէն բոլորովին հեռանան.
 և ձեռվընին եղած գերիները ձրի ազա-
 տեն: Ասանկով լմնցաւ առջի Պունիկեան 241
 պատերազմը. քսանընթոս տարի քշէլէն
 ետև, երբոր երկու ազգն ալ աղէկ մը
 տկարացան: Եւ քսանւիրէք տարիէն
 ետև եղաւ երկրորդ Պունիկեան պատե-
 րազմը:

ՂԳ

Ն. Առջի Պունիկեան պատերազմէն
 ինչվան երկրորդը Հռոմէնչ երևելի դի-
 սուած եղաւ:

Պ. Նախ ամէն կողմանէ հանդէսով 345
 վեց տարի գոցեցին Յանոսին տաճարը,
 որ Հռոմ շինուելէն ետքը աս երկրորդ ան-

Ք. Ա գամն էր, ու ըսկսան խելք սորվելու բաներու ետեւէ ըլլալ, մանաւանդ բանաստեղծութե՝ կասակերգութե և ողբերգութե, Յունացմէ օրինակ առնելով: Անատենները Լիւրիկեցոց գեսպան խոր կեցին ծովու վերայ ասպատակութիւնն եւ նուն համար, ու Տեւտէ Թագութիւն ան գեսպաններուն խրոխտ կերպին վերայ նեղացած՝ ըսպաննել տուաւ զիրենք. աւոր համար Հռոմայեցիք անոնց վերայ ելան, յաղթեցին, շատ քաղաքներ առին, միացածներն ալ հարկատու ըրին: Անոր ետեւէն Գաղղիացիք Ետրուրիայի կողմերը շատ մնասներ ընելէն ետքը, ինչ վան իրեք օրւան տեղ մօտեցան Հռոմին: Անոնց գէմեւան Հռոմայեցիք, յաղթեցին, և մէկ պատերազմի մը մէջ Մարկելոս հիւսպատոսը իր ձեռքովն ըսպանեց Գաղղիացոց Վիրիդոմարոս Թագաւորը: Ետքը հաշտութիւն ըրին, և անով քիչմըն ալ մեծցաւ Հռոմայեցոց տէրութիւնը:

Հ. Երկրորդ Պունիկեան պատերազմը ի՞նչ պատճառաւ բացեցաւ:

218

Պ. Կարբէգոնացոց առջի հաշտուիլը իրենց նախատինք ըլլալով, առիթ գտածնուն սէս գալինքը ոտքի տակ առին՝ Հռոմայեցոց աւելորդ բռնութիւնները յիշելով: Ուստի Աննիբալ գնաց պաշարեց Սպանիայի Սագունտոն քաղաքը. և Սագունտացիք շատ քաջութիով գէմ գնելէն՝ ու չորս հինգ անգամ փլած պարսպին տեղ

ուրիշ ստորիսպ քաշելէն ետքը , տեսնելով որ ուրիշ ճար չիկայ , քաղաքին մէջ տեղը մեծ կրակ մը վառեցին ու շատ հարստութիւնն կրակի տուին , իրենք ալ որը պատերազմելով մեռան , որը կրակին մէջ այրեցան , ու բոլոր քաղաքը հիմնայատակ կործանեցաւ : Հռոմայեցիք երբոր իմացան , դանդառ խրկեցին Կարքեդոնացոց , և զԱննիբալ զօրապետնին՝ որ աս բանիս պատճառն էր՝ ուղեցին որ իրենց ձեռքը տան . անոնք մօտիկ չըրին , և ասանկով ըսկսաւ պատերազմը :

Հ . Երկրորդ Պունիկեան պատերազմին առջի զարնըւիլը ուր եղաւ , և ո՞վ յաղթեց :

Պ . Կարքեդոնացոց զօրապետը Աննիբալ՝ քաջ ու վարպետ պատերազմող , Սագունտոն քաղաքն առնելէն ետքը իմանալով որ Հռոմայեցիք պատերազմի կըստարաստըւին , ու գէպի Ափրիկէ՝ գէպի Սիկիլիա և գէպի Սպանիա զօրք կըխրկեն , ինքը մտածեց Խտալիա անցնիլ : Ուստի Ափրիկէն ու Սպանիան բաւական զօրքով ամրացնելէն ետքը , ճամբայ ելաւ քառսունհազար հետևակով և ինըհազար ձիաւորով Սպանիայի լեռներէն անցաւ , և շատ թշնամիներու մէջէն լեռ ու գետ չինայելով քալեց՝ տասը օրէն Ալպեան լեռներուն տակը հասաւ : Անկէց Խտալիա անցնիլը անկարելի կերև , նոր՝ սաստիկ ձմեռ ըլլալով , բարձր լեռները ձիւնով ծածկած , և բոլոր լեռ-

ներուն բնակիչներն ալ իրեն թշնամի :
 Բայց Աննիբաղին առջին դժուարութի
 չիկայ . ան լեռներէն սասնըհինգ օրւան
 մէջ անցաւ , Իտալիայի դաշտերն իջաւ .
 Թէպէտ իր զօրքն ալ ջարդուեւով քիչ-
 ցան : Հռոմայեցիք Սկիպիոնն հիւսպատու-
 ուր անոր դէմ խրկեցին . Աննիբաղ անոր
 յաղթեց ու փախուց , ետքը իր զօրքը
 շատցնել նայեցաւ : Գաղղիացիք թէ-
 պէտ առաջ Կարթեգոնացոց թշնամի էին .
 Բայց ան պատերազմին մէջ Աննիբաղին
 կօդնէին :

ՂԴ

Հ . Աննիբաղ Սկիպիոնին յաղթէէն
 ետքը ուրիշ ի՞նչ պատերազմ ըրաւ :

Պ . Տրեբբիա գետէն անցուց ձիաւոր-
 ներու գունդ մը որ Հռոմայեցոց երկիր-
 ներն ըսկսան աւրըշարկէլ . ինչպէս որ
 Սեմպրոնիոս հիւսպատուոր հասաւ ու զա-
 նոնք փախուց : Բայց Հռոմայեցիք ծանր
 զէնքերով գետը անցնելու ատեն սաստիկ
 յոգնեցան . ու ետքը չորս դիէն թշնա-
 միներէն պաշարւած՝ մեծ ջարդ ու-
 տելով , շատն ալ գետին մէջ խղզուելով
 մնացածը Պլակենտիա քաղաքը փախան :
 Ետքը երրորդ անգամ նորէն զարնուե-
 ցան Տրասիմեն լճին քովը : Աննիբաղ
 իր զօրքը ան լճին քովի բլուրներուն վը-
 րայ հանեց . իսկ Փլամինիոս հիւսպատուն
 իրենները ձորերուն մէջ խոթեց : Մշուշ

մըն ալ ելաւ ըճէն՝ որ Կարբէգոնացիք Ք.Ս. զՀռոմայեցիքը վերէն կըրօտնէին ու իրենք Հռոմայեցոց աչքին չէին երևնար. ուստի հոն նորէն սասաիկ ջարդ մը տըւին Հռոմայեցոց. Փլամինիոս հիւպատոսն ալ մեռուցին, և վեցհազար հոգի գերի առին :

Հ. Հռոմայեցիք իրեք անգամ Աննիբաղէն յաղթըւեւէն ետքը ի՞նչ ճար մը տածեցին :

Պ. Փաբիոս Մաքսիմոս բարակամիտ ու սրտոտ մարդը իշխանապետ ըրին. որ միաքը դրեր էր թէ օտար երկրի մէջ եկող զօրքին հետ պատերազմելու չէ, հասպա ղիրենք յոգնեցընելու է. ուստի միշտ իր բանակը ապառաժ տեղւանք կըսարտօցընէր, որ թշնամեաց ձիաւորները չէին կըրնար մօտենալ. ու միշտ դիտելով զանոնք՝ պաշարնին կարդիւէր : Անգամ մըն ալ լեռներու մէջ պաշարեց զԱննիբաղը և կարծեց թէ բոլոր պատերազմներուն վերջ պիտի ըլլայ, ու ինչ վան անատենը կերած ջարդերուն ոխը պիտի հանեն. բայց Աննիբաղին հնարագիտութիւնը զանոնց յոյսը փճացուց : Կէս գիշերուն երկուհազար եզներու եղջիւրներուն վըրայ խուլներ կապեց բռնկցուց, ու Հռոմայեցոց վըրայ քըշեց : Երբոր եզները եղջիւրնին թօթւը տելով Հռոմայեցոց վըրայ վաղեցին, Հռոմայեցիք սարսափած փախան : Ան միջոցին Աննիբաղ իր զօրքովը անցաւ

Ք. Ա նեղ ճամբէն ու ազատեցաւ: Ասկէ ետքը
եղաւ վերջի սաստիկ սրատերազմը Կան-
նէս քաղաքին քովը:

Հ. Կաննէսի սրատերազմն ինչպէս
եղաւ:

216

Պ. Փաբիոսին տեղը եկան Վարրոն
ու Պաւղոս Եմիլիոս հիւպատոսները ին-
նըսուն հազարով աղէկ սրատրաստըւած:
Աննիբաղ ալ քառսուն հազար հետեա-
կով ու քսանհազար ձիաւորով Կաննէս
քաղաքին մօտ կռնակը հովին տուած կըս-
տասէր * : Երբոր ըսկսաւ պատերազմը՝
Աննիբաղ գիտելով՝ պէտք եղածին պէս
մէկ կողմի զօրքերուն փախչիլ կըձևացը-
նէր, ետքը յանկարծ վերանին կըվազ-
ցրնէր, ինչպէս որ երկու կողմէն ալ
զհռոմայեցիքը մէջ առաւ ու յիսուն
կամ ութսուն հազար մարդ ջարդեց հռո-
մայեցոցմէ, գրեթէ բոլոր հռոմայեցոց
մեծերը: Կըսեն թէ Աննիբաղ իրեք գրիւ-
մաանի Կարքեդոն խրկեց, որ հռոմայե-
ցոց մեծերուն նշանն էր: Թէոր Աննի-
բաղ աս պատերազմէն ետքը մէկէն հռո-
մին վերայ քալէր, կըրնար ջնջել անոնց
տէրութիւնը. բայց Աճ կուրցուց զինքը՝
որ յոգնուի առնելու և աղէկ մը մտա-
ծելու համար՝ Թշնամիին իր վերայ գա-
լու ատեն տուաւ. ու ըսկսաւ Խտալիայի

* Ան երկու երեւոյթ ասքէն ասքէն անանի հո-
վեւ իւրեւն ու գեպնի քառ առաւել ճարդոսս
երեսին իւրաքննէն ու իւրեւսնէն:

ուրիշ քաղաքներուն վերայ երթալ, և
չառ քաղաքներ զինքը սիրով կրնգունէին:
Անկից անցաւ Կապուա քաղաքը գնաց
ու հոն անցուց ձմեռը: Հոն զօրքն ալ
զեղխութե՛ն ետեւէ ըլլալով, քաջունին
կորուսին:

ԴԵ

Հ. Կտպուացիք զԱննիբաղն ի՞նչպէս
ընդունեցան:

Պ. Բոլոր քաղաքն առջևն ելան,
մեծ ուրախութիւն ցցուցին իր դալուն վը-
րայ. միայն Դեկոս Մագիոս իշխանը
սաստիկ դէմ կեցաւ: Եւ երկրորդ օրը,
երբոր Կալավիտսին տունը Աննիբաղն
մեծ սեղան կրնէին, Կալավիտսին տղան
Պերոլլա՝ Մագիոսին կողմէն ըլլալով
պատրաստուէր էր յանկարծ զԱննիբաղն
ըսպաննելու սեղանին վերայ. բայց առաջ
հօրը յայտնեց. որուն աղաչանքին չի-
կրնալով դէմ դնել, թուրը ձեռքէն
ձգեց ըսելով. Թող իմանայ աշխարհք
որ հօրը հնազանդիլը՝ հայրենեացը պաշտ-
պանելէն մեծ կըսեսպէ Պերոլլա:

Հ. Հռոմայեցիք երբոր իմացան Կան-
նեայ պատերազմին մէջ հանդիպած գըժ-
բաղդութիւնները ի՞նչ ըրին:

Պ. Սաստիկ վախի մէջ ինկած՝ կըր-
ցածնուն չափ նորէն զօրք հանեցին ու
չառ անգամ զարնուեցան Աննիբաղն ու
ապստամբած քաղաքներուն հետ: Ան-

Ք. Ա նիբաղ երթալով տկարանալ ըսկաւ .
 Հռոմայեցիք գնացին Կապուան ալ սլա-
 շարեցին . և Աննիբաղ տեսնելով որ
 չիկըրնար Հռոմայեցոց դէմ քաղքին
 սլաշտպանել , թողուց ու Հռոմին վերայ
 վազեց : Հռոմին մէջ ամէնքը սարսա-
 փած՝ օրէ օր մեռնելու կըսպասէին .
 բայց Աննիբաղ երկու անգամ սաստիկ
 փոթորիկ ըլլալուն համար սլատերազմե-
 լէն արգիլւեցաւ . անով միտքը դրաւ որ
 աստուածները չեն ուզեր որ ինքը զՀռո-
 մը առնէ . լսելով ալ թէ նոյն ատենը
 Հռոմայեցիք քաղքէն դուրս զօրք կը-
 խրկեն , աչքը վախցաւ ու ետ քաշւե-
 ցաւ . Կապուան ալ մնաց անօգնական ,
 ու սաստիկ սլատերազմելէն ետքը յու-
 սահատած՝ քաղաքացոցմէ ոմանք ինք-
 ղինքնին մեռուցին , ուրիշներն ալ քա-
 ղաքը մատնեցին . Հռոմայեցիք ալ բոլոր
 մեծերը բռնեցին ու մեռուցին : Աս մի-
 ջոցիս Կարբեդոնացիք Աննիբաղին Աս-
 տրուբաղ եղբօրը ձեռքովը Սպանիայէն
 օգնական զօրք խրկեցին : Աստրուբաղ
 երբոր եկաւ անցաւ Ալպեան լեռները ,
 Աննիբաղին թուղթ գրեց , և թուղթը
 տանողները ճամբան բռնըւեցան . Հռո-
 մայեցիք ալ թէ անոնցմէ և թէ թղթէն
 իմանալով Աստրուբաղին միտքը , ճամ-
 բան դիմացն առին ու սաստիկ զարնըւե-
 լով զօրքը ջարդեցին ցրուեցին , Աստրու-
 բաղն ալ ինկաւ սլատերազմին մէջ : Եւ
 ան գիշերն որ Աննիբաղ իր եղբօրը հաս-

նեւուն կըսպասէր, Ներոն հիւսիստօսը
Ասորուբաղին գլուխը անոր բանակին
մէջը նետել տուաւ: Ապէեցաւ Աննի-
բաղ, ու քովիններուն դարձաւ ըսաւ.
Ալ ըննցաւ ամէն բան. ափսոս. քա-
ջութիւն բաղդին գէմ գնել չիկրցաւ:

Հ. Աննիբաղին քաջութիւները երբոր
Կարբեգոնացիք լսեցին, ի՞նչ ըրին:

Պ. Ուրախութիւն լցուած՝ ըսկսան ի-
րենք ալ Հռոմայեցոց գէմ ելլել. նորէն
Սիկիլիա ալ գնացին մօտան. Սիրահու-
սան ալ Հերոն թագաւորին մեռնելէն
ետքը Կարբեգոնացոց կողմն անցաւ:
Բայց երբոր Աննիբաղ ըսկսաւ տկարա-
նալ, իրենք ալ ըսկսան ձախորդութի-
ունենալ. Սիրահուսային ալ Հռոմայե-
ցիք տիրեցին, և անով բոլոր Սիկիլիան
Հռոմայեցոց տակն ինկաւ:

Հ. Հռոմայեցիք Սիրահուսան ի՞նչ
պէս կրցան առնել:

Պ. Շատ ջարդ ուտելով. վն դի Ար-
քիմեգէս անուանի երկրաշափընոր հնա-
րած մեքենաներովը թող չէր խտար որ
սլարսպին մօտենան: Հեռուէն՝ մեքե-
նաներով ձգած նետերուն սաստկութիւնը
չէին դիմանար. իսկ մօտէն՝ իրենց մե-
քենաներովը՝ նաւերովը՝ կամ օդը կէլ-
լէին կամ ծովը կընկղմէին. անոր համար
սլատերազմով առնելէն յուսահատած՝
իրեք տարի սլաշարելէն ետքը՝ մէջիննե-
րը անմիաբան ըլլալուն համար քաղաքը
առնըւեցաւ: Արքիմեգէսն ալ իր երկրա-

Ք. Ա չափական ձևերուն ըզբաղած ատենը վերայ հասան ըսպաննեցին . բայց Մարկեղոս խիստ տրամեցաւ անոր մահուանը վերայ, ու փառաւոր գերեզմանի մը մէջ թաղեց զինքը :

ԴԶ

Հ. Ի՞նչպէս ըննցաւ Պունիկեան երկրորդ պատերազմը :

205

Պ. Սկիպիոն քսանըջորս տարւան կտրիճը, որ Ափրիկէի մէջ ըրած քաջութիւններուն համար Ափրիկեցի ըսւեցաւ, նախ Սպանիայի կողմերը խորհրդեցաւ : Իր հայրը հոն պատերազմի մէջ մեռած ըլլալով՝ վրէժը հանել կուզէր : Հոն շատ յաղթութիւններ ընելէն ետքը՝ հռոմ գարձաւ, հիւսպատոս եղաւ, ու շատ զօրքով Ափրիկէ գնաց Կարթեգոնին վերայ : Ճամբան Անոն զօրապետին յաղթեց ու ըսպաննեց. ետքը Ափրիկէի մէջ շատ յաղթութիւններ ընելով՝ Կարթեգոնացոց աչքը վախցուց . անոր համար Աննիբաղը ետ կանչեցին : Աննիբաղն եղանակով որ տաս, նըհինգ տարւան աշխատանքը պարտաւր ելաւ, թողուց ու գնաց : Եւ ինքը դեռ Ափրիկէ չհասած, Կարթեգոնացիք հռոմ դեսպան խրկեր էին հաշարւելու համար . Աննիբաղն ալ գնաց մէկէն Սկիպիոնին հետ հաշտութիւն վերայ խօսեցաւ . բայց Սկիպիոն Ափրիկեցոց անհաւատարմութիւնը երեսնին զարկաւ՝ որ

դեսպան խրկելէն ետքը, ալէկոծութիւն հանդիպած Հռոմայեցոց քանի մը նաւերուն վերայ վազեր ու բռներ էին: Ուստի նորէն երկու կողմէն ալ պատրաստուած՝ կատաղի պատերազմ մը ըրին, և վերջապէս Հռոմայեցիք յաղթեցին. շատ մարդ ջարդեցին, շատ ալ գերի առին. Անիւբաղ ալ գունդ մը զօրքով Ադրուսեան քաղաքը փախաւ: Ետքը իր յորդորանքովը հաշտուին եղաւ խիստ ծանր պայմաններով. քիչ Կարբէգոնացիք Սպանիայէն՝ Սիկիլիայէն և միջերկրական ծովուն կղզիներէն հեռանան. յիսուն տարւան մէջ Հռոմայեցոց տասըհազար տաղանդ տան. և փիղերնին ու նաւերնին բոլոր Հռոմայեցոց տան: Կըսեն թէ հինգհարիւր Կարբէգոնացի ի նաւ Սկիալիոն ծովուն մէջ տեղը այրեց: Մասինիսաա թագաւորէն առածնին ետ դարձնեն. շատ մեծերու տղաքներ պատանդ տան Հռոմայեցոց. և առանց Հռոմայեցոց հարցնելու պատերազմ չընեն: Ասանկով լմընցաւ երկրորդ Պունիկեան պատերազմը տասնըեօթը տարի քշելէն ետքը:

202

Հ. Երկրորդ Պունիկեան պատերազմէն ետեւ Հռոմ ինչ երևելի դիպուած եղաւ:

Պ. Անատենն էր Մակեդոնացոց Փիլիպպոս թագաւորին հետ ըրած պատերազմին, և Ասորոց Անտիոքոս թագաւորին յաղթելէն: Որուն հետ դրած

200

Ք.Ա սրայմաններուն մէկն ալ ան էր որ ՂԱն
 192 նիբաղն որ իրեն ապաւիններ էր՝ Հռոմայեցոց ձեռքը տայ։ Աննիբաղ փախաւ,
 և ասդիս անդին պտըտելէն ետքը՝ Բիւթանացոց Պրուսիաս թագաւորին ապաւինեցաւ. բայց երբոր Պրուսիաս նեղը մտած՝ ՂԱննիբաղը մատնել խոստացաւ, Աննիբաղին ճարը հատաւ՝ Թոյն խմեց մեռաւ։

ՂԵ

Հ. Ինչ պատճառով եղաւ Պունիկեան երրորդ պատերազմը։

170 Պ. Նումիդիայի Մասինիսոսա թագաւորը Հռոմայեցոց ապաւինած, Կարթեգոնացոց երկիրներէն կտոր մը իր տակը առեր էր։ Հռոմայեցիք չուզելով անոր գէմ վճիռ ընել, դատաստանը կը ձգձըգէին, ինչպէս որ Հռոմայեցիք գեապան խրկեցին որ մէջը գանեն, միշտ Կարթեգոնին գէշնալը ուզելով։ Աս գեապաններն երբոր դարձան, պատմեցին տեսածնին որ Կարթեգոնացիք ան յիսուն տարւան մէջ նորէն ուժովքեր են։

149 Անաաենը Հռոմայեցիք որոշեցին որ պատերազմ բացւի, պատճառ բերելով թէ Կարթեգոնացիք իրենց գաշանցը գէմ նաւեր ունեցեր են ու պատերազմեր են։ Կարթեգոնացիք զարհուրած՝ Հռոմ գեապան խրկեցին. բայց Հռոմայեցիք անոնց պատասխան չխառւին, ու պատե-

րազմի համար ճամբայ ելած հիւսպատու ներուհն խրկեցին զանոնք . հիւսպատուներն ալ խաբխրբելով զդեսպանները , նախ բոլոր զէնքերը դուրս տալ տուին . ետքը հրաման հանեցին՝ թէ իրենք կուղեն Կարբեդոնը կործանել , ուստի Կարբեդոնացիք ելեն քաղքէն երթան ուր որ կուղեն :

Հ . Կարբեդոնացիք բոլոր իրենց զէնքերը հռոմայեցոց յանձնեւէն ետքը երբ որ Կարբեդոնէն ալ ելելու հրամանը լսեցին՝ ինչ ըրին :

Պ . Շատ վայնասուհն ողբ ընեւէն ետեկատդեցան , ըսկսան նորէն զէնքեր շինել պատերազմելու համար . ինչպէս կանայքը մազերնին կտրրտեցին ու աղեղներու լար շինեցին : Ասարուբաղ զօրապետն որ հռոմայեցոց դէմ ըլլալուն համար բանտ դրեր էին՝ հանեցին իրենց դուռնի դրին . և մէկէն անանկ աղէկ պատրաստուեցան որ երբ հռոմայեցիք ըսկսան պատերազմիլ , զարմացած յուսահատիլ ըսկսան : Չորս տարի շատ անգամ զարնըւեւէն ետքը , Սկիսլիոն Ալիբկեցին եկաւ զիրենք խիստ նեղը խոթեց . քաղքին շատ կողմերն առաւ . ինչպէս որ Կարբեդոնացիք յուսահատած՝ քաղքին բերդն ալ տուին , հրաման առնելով որ մէջէն երթան : Միայն քանի մը փախստական հռոմայեցիք ու Կարբեդոնացիք՝ որոնց հրաման չեղաւ երթալու , կռատան մը մէջ պահւեցան ,

Ք. Ա ու երբոր խիստ նեղը մտան՝ կրակ ար-
ւին կռատանն ու իրենք ալ մէջը այրե-
ցան : Անկէց ետքը կամաց կամաց աչ-
խարհիս իրեք մասին մէջն ալ շատ աչ-
խարհակալութիւններ ըրին հռոմայեցիք :

ՂԸ

Հ. Վարբեգոնի կործանելէն ետքը
հռոմայեցոց մէջ ի՞նչ մասնաւոր գիտ-
նալու գիպուած եղաւ :

Պ. Ամէնուն սիրտը զեղխուի ու ա-
գահութի տիրելով անանկ խռովութի-
ւներ ըսկսան քաղքին մէջ որ ինչպիսի ան-
ատենը չէր եղած : Եւ առջինը եղաւ
Գրակքոսեանց կռիւը :

Հ. Ո՛վ էին Գրակքոսեանք ու ի՞նչ
խռովութի հանեցին :

133

Պ. Տիբերիոս Գրակքոսին երկու որ-
դէքը Տիբերիոս ու Վայիոս, որ աղէկ
կրթըւած ու անուանի ըլլալով ըսկսան
առաջ գալ. բայց չափազանց փառքի
ետէն ըլլալով իրենք մեռան և քաղքին
մէջ ալ մեծ խռովութի ձգեցին : Տիբերիոս
երբոր տրիբուն եղաւ, ջանաց հաստա-
տել ագարակային օրէնքը՝ որ մեծատանց
աւելորդ երկիրներն աղքատաց բաժ-
նըլի : Թէպէտ աս բանիս աղնուական
ները խիստ գէմ էին, բայց Տիբերիոս մըտ-
քին գրածը առաջ տանիլ ուզելով զձե-
րակոյան արհամարհեց ու ժողովուրդը
ոռք հանեց՝ իրենց օգուտը յիշեցընե-

լով: Օր մը ժողովքի մը մէջ ծերակոյտը Ք. Ա. խիստ նեղացան ու գաղտուկ սլափաւ տըւեցան Գրակքոսը մեռցնելու: Հոն ծերակուտին ու ժողովդէան ազաղակը խիստ շատ ըլլալով, և Գրակքոս իմանալով ծերակուտին միտքը, բայց տեսնելով որ իր ձայնը չիլըսւիր, ձեռքը դըլխուն տարաւ. իմացնել կուզէր թէ գլուխը վտանգի մէջ է: Անատենը մէկէն իրեն գէմեղողները՝ Գլխուն թագ կուզէ ըսելով կանչըռտելըսիսան: Եւ Սկիպիոն՝ Նասիկա՝ որ թէպէտ գրակքոսեանց ազգական էր, կանչեց՝ թէ Ովոր տէրութիւն ու արգարութիւն կողմն է, իմեաւէս դայ: Ուստի շատ մարդ մէյմէկ բիր առած՝ գէմեղողներն ըսպաննելով Գրակքոսին վըրան վազեցին. Գրակքոս ըսկաւ փախչիլ, բայց գիպուածով սահեցաւ ինկաւ. հասան ետեւէն զարկին ըսպաննեցին, մարմինն ալ Տիբերիս գետը նետեցին. Գրակքոսի կուսակիցներէն ալ իրեքհարիւր հոգի մեռուցին, և մնացածներն աքսորեցին:

Հ. Տիբերիոս մեռնելէն ետքը Կայիոս Գրակքոսն ինչ ըրաւ:

Պ. Աւջի բերանը առանձին քաշւած, ցցուց թէ չուզէր բանի խառնըւիլ. բայց քիչ տտենէն երբոր առիթը գտաւ, ըսկաւ եղբօրը ճամբաները բռնել: Շատ խռովութիւն ետքը Ոպիմիոս հիւպատոսն ըսկաւ զօրքով ետեւէն ըյնիլ. ան ալ Աւենտին լեռը փախաւ: Հոն լսեց որ

ծերակոյտը իր գլուխը բերողին գլխին
 ծանրուածքը ոսկի խոստացեր է . երբոր
 տարակուսած՝ աղատելու ճարը կրնտա-
 ծէր, ծերակոյտը ձայն հանեց՝ թէ Ուր
 թողու զառիկ Վայիոսէն, սրտոժէն կա-
 ղատի . ասով Վայիոսին քովը խիստ քիչ
 մարդ մնաց : Անատենը Ուրմիտա զօր-
 քով վերան գնաց, և իրեքհազար հոգի
 թրէ անցուց . Գրակքոս ալ երբոր կու-
 ղէր կռատունը փախչիլ ու հոն ինքզինքն
 ըսպաննել, Պոմպոնիոս ու Լուկինիոս
 բարեկամներն ըստիպեցին որ իրենց հետ
 փախչի : Ետենուն ընկնողները կամուր-
 ջի մը գլուխ հասան . անատենը Գրակ-
 քոսի բարեկամները անոնց գիմացն ա-
 ուին, ինչպէս որ Վայիոս փախչի, իրենք
 հոն մեռան . և Վայիոս Տիբերիսէն ան-
 ցաւ, բայց կախարդներու նուիրած ան-
 տառին մէջ ետեւէն հասան՝ գլուխը կըտ-
 րեցին ու նիզակի մը անցուցած՝ բոլոր
 քաղաքը ստորացընէէն ետեւ Սեպտի-
 մուլիոս անունով մէկը առաւ, և ծան-
 րուիւր աւելցընելու համար մէջը կապար
 թափեց ու անանկ հիւսպատոսին տա-
 րաւ, տեղը չորս հօխա ոսկի առաւ : Աս-
 կէց ինչպէս Օգոստոսի ատենը՝ որչափ
 որ անիրաւ կերպերով ուրիշ տէրուինե-
 րը վերցընէլ կըջանային, այնչափ ալ
 հռոմին մէջ մէկզմէկու արիւն խմելու
 ետեւէ էին . ինչպէս որ բռնութիւն բոլոր-
 ովին տիրեց ու հասարակապետութիւնը
 միապետութիւն փոխւեցաւ :

ԴԹ

Հ. Գրականութեանց խառնուրդ ատեն Գ. Ա
ները ինչ երևելի սլափերազմներ ըրին
Հռոմայեցիք :

Պ. Նումիդիայի Մասինիստա Թագա 112
ւորին խորթ Թուր Յուդուրթ Ժողո-
վորդեան սիրելի ըլլալով երբոր մեռաւ,
Մասինիստային տղան Միկիպսա՝ ուրիշ
երկու տղայ ալ Թողլով, ու Թագաւո-
րուին Յուդուրթին հետ մէկտեղ իրեքին
մէջը բաժնելով, անոնց մէջը կռիւ բաց
ւեցաւ : Յուդուրթ իր մեծ եղբայրն
ըստաննեց որ ինքը Թագաւորէ, բայց
պզտիկն Ադերբադ Հռոմ փախաւ՝ օգ-
նուի ուղեղու համար : Յուդուրթ գիտ-
նալով որ Հռոմին մէջ արգարուէն աւե-
լի ըստակը բան կրտեանէ, շատ ընծա-
ներով Հռոմայեցոց սիրտը վաստակեցաւ :
Ուստի Ոպիմիոս հիւսարատոր խրկրւե-
ցաւ Հռոմէն որ տէրութիւն երկուքին
մէջը բաժնէ . ան ալ Յուդուրթէն կա-
շառք առաւ ու աղէկ մասը անոր տը-
ւաւ : Բայց Յուդուրթ ուղեղով որ մինակ
Թագաւորէ, սրտաճառով մը Ադերբա-
դին վերայ սլափերազմի ելաւ ու խաբե-
լով բոնեց ըստաննեց : Աս անգթուէր
համար Հռոմ կանչուեցաւ Յուդուրթ,
և յուսալով որ նորէն կաշառքով կը-
յաղթէ, ելաւ դնաց . և Թէպէտ մէկը
մէկաւր կաշառեց իրեն բարեկամ ըրաւ :

Բ. Ա բայց չիկրցաւ բոլորովին արդարանալ. անոր համար մէկէն զինքը Խաւրիայէն դուրս ըրին, ետքը վերան սպառերազմի ելան. բայց Յուգուրթ զանոնք խաբխը բերով անանկ անյարմար տեղ սպառերազմի բռնեց, որ յաղթըւած՝ յանձն առին Յուգուրթին թրին տակէն անցնելու: Ետքը Մետեղոս խոհեմ հիւսպատոսը գնաց քանխմը անգամ Յուգուրթին յաղթեց. իսկ Մետեղոսին փոխանորդը Մարիոս՝ բոլոր բերդերն առաւ Յուգուրթին ձեռքէն. Յուգուրթ ալ յուսահատած՝ իր Բոկքոս աներոջը տալաւինեցաւ որ Մարիոսանացոց թագաւորն էր: Անոր հետ մէկտեղ քանի մը անգամ նորէն հռոմայեցոցմէ յաղթըւէէն ետեւ, Բոկքոս նեղը մանելով հաշտուի ուզեց. հռոմայեցիք ուզեցին Բոկքոսէն որ Յուգուրթը ձեռք տայ. Բոկքոս ալ ազատելու ուրիշ ճար չիգտնելով խաբէութիւն Յուգուրթը խօսակցուէ կանչեց ու բռնեց հռոմայեցոց ձեռքը տուաւ, որ շղթաներով կապած հռոմ տարին ու Մարիոսին յաղթանակին հանգէսին մէջը խոթեցին. ետքը բանտ դրին, ու վեց օրվան մէջ անօթութեն մեռաւ: Ասկից ետքը Մարիոս երկու մեծ յաղթուններ ալ ըրաւ, մէյմը Թեւատոն ներուն վերայ Սպանիայի Պրովենտիա դաւառին մէջ, մէյմալ որ Աիմբրացոցմէ իրեքհարիւր հազար հոգի ջարդեց Սպանիայի Վերկէլէ ըսւած դաշտերուն մէջ:

Անկէ ետքը ըսկսաւ գաշնաւորաց պա- Բ.Ա
տերազմը:

Հ. Հռոմայեցոց գաշնաւորաց պա-
տերազմը ո՞րն է:

Պ. Հռոմին մօտ եղած Ժողովուրդնե- 90
րը՝ որ Խաալացի կըսուին, շատոնց կու-
ղէին Հռոմայեցի գրուիլ, բայց ծերա-
կոյար յանձ չէր առնէր. անոր համար
մէջերնին պատերազմ բացւեցաւ, որ եր-
կու աարի քչելէն ետքը՝ ծերակոյար վախ-
նալով, անոնց մէջէն չապստամբող Ժո-
ղովուրդներուն Հռոմայեցի գրուելու
հրաման տուաւ, մէկալներուն ալ խոս-
տացաւ Հռոմայեցի գրել՝ Թէոր պատե-
րազմէն գադրին: Ասանկով գաշնաւոր-
ները հաշարւեցան ու Հռոմայեցի գրուե-
ցան. միայն տէրուն բաներու մէջ չէին
խառնուէր:

Ծ

Հ. Գաշնաւորաց պատերազմէն ետքը
ի՞նչ երևեւի գիպուած եղաւ Հռոմին մէջ:

Պ. Ներքին խռովութիւններէն իզատ, 88
գրսէն մէկ նոր մեծ Թշնամի մըն ալ երև-
ցաւ՝ Միհրդատը՝ որ շատ մեծ հասուց
Հռոմայեցոց. բայց ասոնք չիկըրցան մէ-
կէն անոր դէմն առնել: Ասան ղի Սիլա
հիւսպատոսը երբոր անոր վերան երթա-
լու պատրաստուէր էր, Մարիոս զանի
ձգել տուաւ ու ինքը տեղն անցաւ. ան-
ատենը Սիլա խիստ բարկանալով՝ Հռոմ

Ք. Ա. Դարձաւ զօրքով, բռնի ներս մտաւ ու Մարիոսը քշել տուաւ իր կուսակիցնէրովը. զՎիննան հիւսպատոս դրաւ. ետքը իր ամէն թշնամիներուն ալ ներելով, նորէն գնաց:

Հ. Մարիոս երբոր Սիւլայէն քշեցաւ, ո՛ւր գնաց:

86

Պ. Զինքը տանողներուն ձեռքէն փախաւ մինակ ու բռնակ: Երկար ատեն ասդիս անդին բարբարական պտրտէէն ու շատ վտանգներէ ազատէէն ետեւ, Լատիններուն երկիրը գիշեր մը լճի մէջ անցուց, ու առաւօտանց փախչելու նաւ մը գտնելու համար երբոր ծովեզերքը կերթար՝ բռնեցին զինքը վերան գլուխը ցլխոտ, ու վիզը չուան կապած Մինտուրնոն քաղաքը տարին՝ բանդ դրին: Քաղաքապետը բանտը ծառայ մը խորհեց որ ըստաննէ զՄարիոսը. անատենը Մարիոս կատաղի նայուածքով ու ահեղ ձայնով մը կանչեց. Դուն Վայիոս Մարիոսին ձեռք կըլերցընե՞ս: Աս ձայնէն ծառան սարսափած՝ թուրը ձգեց ու փախաւ: Քաղաքապետն տա դիպուածը մեծ բանի նշան սեպեց. ուստի Մարիոսը նաւ մը դրաւ՝ ու Խտալիայէն դուրս խրկեց որ բաղդը գտնէ: Մարիոս Սիկիլիա ելաւ, ու երբոր հոն եղած համարտկալներէն մէկը զինքը բռնել պիտի տար, փախաւ Մարիոս իր ընկերներովը Վարքեդոն գնաց: Հոնկէ ալ վաճառուելով, ելաւ ծովու վերայ կըսը-

տըտէր աղէկ լուր մը առնելու ըստա-
սելով մէկտեղէ մը : Աստուծոններըս Կին-
նան ալ քշած ըլլալով, Խառնայէն շատ
զօրք ժողոված Հռոմին վերայ երթալու
ատենը՝ զՄարիոսն ալ իր քովը կանչեց,
ու մէկտեղ զօրքով Հռոմ մտան, բոլոր
իրենց թշնամիները թրէ անցուցին . ու-
րոնց մէջը շատ անմեղներ ալ կային . ա-
սով անանկ եղաւ որ՝ զօրքին գլխաւոր-
ներն ալ դողալով կըմօտենային Մարիո-
սին : Բայց Մարիոս ինքզինքն ուտելու
խմելու տալով՝ քիչ ատենէն մեռաւ,
երբեմն բարեք՝ բայց շատ ալ չարեք հաս-
ցընելով իր հայրենեացը :

Հ. Մարիոսի մեռնելէն ետե Կիննան
ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Լսեց որ Սիլան Միհրդատայ քա-
նի մը անգամ յաղթելէն ետե հաշտուի
ըրած՝ դարձեր իր վերայ կուգայ, անոր
գէմ զօրք խրկեց . բայց ան զօրքը նաւե-
րով երթալու ատեն ալէկոծութե հան-
գիստելով ցրուեցան . ուստի իր քովը
մնացած զօրքն ալ չուզեցին երթալ : Կին-
նան բարկացաւ, ու երբոր բռնի հնա-
զանդեցընել ու խրկել կուզէր՝ անոնք
գէմ կեցան, և հարիւրապետ մը ղինքը
զարկաւ ըսպաննեց :

Հ. Սիլան երբոր Հռոմ դարձաւ,
Հռոմն ի՞նչ վիճակի մէջ գտաւ :

Պ. Բոլոր քաղաքը խռովութե լցած .
վն զի իշխանները կըջանային մէկզմէկէ
յափշտակել իշխանութե պատիւները .

անոր համար Սիլվային ալ շատ գէժ գնողներ եղան, բայց Սիլվա ամէնուն յաղթեց ու յաղթանակով հռոմ մտաւ, և շատ մարդ անխնայ ջարդեց. ետքը ինքզինքը մշտնջենաւոր իշխանապետ ընել տուաւ, ու անանկ բռնաւոր մը եղաւ՝ որ մէկն իրեն գէժ չէր կըրնար գնել: Երեք տարի ասանկ իշխանապետութիւն ընելէն ետեւ, օր մը յանկարծ ինքիր կամօքը իշխանապետութիւն ձգեց, կերուխումի տուաւ ինքզինքը. քիչ ատենէն ոջլահարեցաւ՝ ու վաթսուն տարւան մեռաւ. որուն թաղումը խիստ փառաւոր եղաւ:

ՃԱ

Հ. Սիլվային տեղն ո՞վ անցաւ:

Պ. Լեպիտոս հիւսպատոսը Գալղիացոցմէ շատ զօրք ժողովեց՝ ու Բրուտոս և Պերպեննա զօրապետներուն հետ Սիլվային տեղն անցնելու մտքով ըսկսաւ գէպի հռոմ գալ. թէպէտ ինքը Սիլվային վարպետութէն ու քաջութէն խիստ հեռու էր: Ծերակոյտը մէկէն պատուելոսը զօրապետ դրին, ասիկա գէժն ելաւ, փախուց զինքը, որ Սիկիլիայի կողմերը գնաց մեռաւ: Պերպեննան ալ Սպանիա գնաց զօրքով ինքնագլուխ տիրելու համար Սերտորիոս զօրապետին պէս՝ որ նոյն ատենը ան կողմերը Լիւսիտանիայի մէջ ինքիր գլխուն պատերազմներ կը-

ներ : Անատենը ծերակոյտը Պոմպէոսը Բ . Ա
խրիկեց ան երկուքին դէմ Մետելլոսին
հետ : Պերպլեննան նեղը մասած գնաց
Սերտորիոսին հետ մէկ եղաւ . Սերտո-
րիոս քաջ ու փորձ մարդ ըլլալով , առջի
բերանը աղէկ յաղթութիւններ ըրաւ .
աւելի Պոմպէոսին դէմ . ետքը զՊեր-
պլեննան ըսպաննել առաւ ու ինքը զօ-
րապետ եղաւ . Պոմպէոսն ալ մէկէն գնաց
Սերտորիոսն ըսպաննեց , և ասով լմըն-
ցաւ Սպանիայի պատերազմը : Բայց
անոր աեղն ըսկաւ ըստրուկներու պա-
տերազմը՝ Սպարտակոս թրակացիին ա-
ռաջնորդութիւնը :

Հ . Սպարտակոս ո՞վ էր , և ի՞նչ պատ-
ճառաւ ըսկաւ ըստրուկներուն պատե-
րազմը :

Պ . Սպարտակոս կարիճ մարդ մըն էր ,
որ Կապուա քաղաքը գերի ընկած ըլ-
լալով , սուսերամորտ ըրեր էին զինքը :
Ասիկա եօթանասուն ընկերով փախաւ .
ուրիշ փախստական գեղացիներ ալ լսե-
լով անոր քաջութիւնները՝ գլուխը ժող-
վրէեցան ու մէկտեղ մէծ բանակ մը ձեա-
ցուցին : Սպարտակոս անոնցմով իրեք
անգամ հռոմայեցոց յաղթեց . բայց քա-
նի մը անգամ ալ մէծ վտանգներէ ազա-
տեցաւ : Ինչպէս անգամ մը Վեսուվ լե-
ռանը վերայ պաշարւեցաւ , ու ճարը
հատած՝ ան լեռանը վերայի վայրի որթի
ձիւղերէն սանդուխի պէս բան մը ձեա-
ցընել առաւ , ու անով ժայռերէն վար

իջան աղատեցան, ու Հռոմայեցոց զօրաց ետևի կողմէն յանկարծ վերանին վազեցին, մեծ ջարդ ըրին: Ասոր նման կերպերով ուրիշ երկու անգամ ալ պաշարւած տեղէն փախաւ: Իսկ իր զօրքը կամաց կամաց աւելնալով հարիւրքսան հազար եղան. ամէնն ալ արիւնհզակ մարդիկ, որոնք Խաւիսայի մէջ շատ վընասներ ընելէն ետքը՝ հռոմին վերայ երթալ ըսկսան: Կրասոս պրետորը գէմերնին ելաւ, երկու անգամ անոնց մեծ ջարդ տուաւ: Ստարտակոս տեսնելով որ երթալով ինքը կըտկարանայ, անգամ մը յուսահատաբար կռուեցաւ, ջանալով որ իր ձեռքով զԿրասոսը մեռցնէ. բայց ինքը զարնւեցաւ մեռաւ. միացած զօրքն ալ լեռները փախան, ետքը նորէն ժողվըւեցան: Պոմպէոս Սալոնիայէն դառնալու ատեն անոնց հանդիպելով՝ դիւրաւ յաղթեց և ուղեց որ Կրասոսին տեղ՝ ինքն ընէ յաղթանակին հանգէսը, թէպէտ ուղածը չիյաջուցաւ, բայց ասով Կրասոս ու Պոմպէոս մէկզմէկու հետ աւրըւեցան: Պոմպէոս զօրասպետութե՛ կողմանէ երևելի էր, Կրասոս ալ հարստութե՛ կողմանէ:

Հ. Պոմպէոս ու Կրասոս իրարու թշնամի ըլլալէն ետքը՝ ի՞նչ գործքի հետ եղան:

Պ. Մէկն ըստակ ցրուելով, մէկալն ալ ժողովրդեան ուղած օրէնքները հաստատելով մէկզմէկու գէմ կըջանային որ

Ժողովրդեան սիրտը իրենց քաշեն : Ան Բ. Ա.
 միջոցին Պոմպէոս միջերկրական ծովուն
 վերայի աւազակներուն ալ յաղթելով
 աւելի փառքը մեծցաւ . ետքը գնաց շատ
 ջօրքով Միհրդատայ վերայ՝ յաղթեց ,
 ու յաղթանակով Հռոմ դարձաւ : Բայց
 նոյն միջոցին ալ Հռոմ Կատիլինային
 բռնութիւններէն կըտանջուէր :

ՃԲ

Հ. Ո՞վ էր Կատիլինա , և ի՞նչ զէն
 քաւ հասարակապետութիւն :

Պ. Առջի հիւպատոսներուն ցեղէն՝ 63
 խարդախ՝ լեզուանի՝ անզգամութեամբ
 եղող մարդ մըն էր : Երսունի չափ իրեն
 պէս ընկերներուն իր միտքը հասկըցու-
 ցեր էր՝ որ ինքը մինակ կուզէր տիրել
 Հռոմայեցոյ : Ասոնք բոլոր Խաալիան
 ոտք հանելու մտքով պատրաստուէր էին
 որ նախ Հռոմին մէջքանի կողմերուն
 կրակ տան ու ան շփոթութեամբ առեն
 Ետրուրիայէն Ժողոված ջօրքով ծերակոյտը
 թրէ անցնեն : Աս բաներու գլուխ
 կեցան Լէնատուս ու Կեթեկոս : Կիկե-
 րոն Կեթեկոսին թշնամին աս բաներըս
 իմացաւ փուլիւ անունով կնոջ մը
 ձեռքով , ու ծերակուտին իմացուց .
 անոնք ալ աղէկ մը ըստուգելու համար
 ըսկսան քննել : Կատիլինան յանցանքը
 ծածկել ուզելով , համարձակ ծերակու-
 տին մէջ մտաւ ու ըսկսաւ ինքզինքն ար-

Ք. Ա գարացընել. և երբոր Վիկերոնին հարց մուհիքներուն չիկրցաւ պատասխան տալ, բարկութիւն գուրա ելաւ, գնաց Վենտուլոսին ու Վեթեկոսին խմացուց իր ընելիքը. ետքը քանի մը ընկերներով Ետրուրիա գնաց զօրք ժողվելու համար: Վենտուենը Վիկերոն զՎենտուլոսն ու Վեթեկոսը և ուրիշ գլխաւորները՝ բանալին մէջ խղդեւ տուաւ: Կատիլինան քսան հազար զօրք ժողված՝ որը թրով որը բրով՝ ճամբայ ինկաւ. իսկ երբ խմացաւ որ հիւսպատոսը իր գաշնակիցներն ըսպաններ է՝ ու իր վերան կուգայ, շուտ մը գէպի Գաղղիա փոխչիւ ըսկսաւ. բայց չորս դիէն պաշարւած յուսահատաբար պատերազմի կեցաւ՝ ու զօրքին մեծ մասը կորսընցընելէն ետեւ ինքն ալ մեռաւ:

Հ. Կատիլինային մեռնելէն ետեւ Պոմպէոս երբոր հռոմ գարձաւ՝ ինչ ըրաւ:

60

Պ. Նորէն ըսկսաւ ջանալ Կրասոսին գէմ ժողովրդեան աչքը մտնել. բայց Յուլիոս Կեսար որ Սպանիայէն շատ հարստութիւն ու փառքով հռոմ գարձեր էր, ասոնց թշնամութիւն օգուտ հանել ուզելով՝ ինք ալ ժողովրդեան կողմը բռնել ըսկսաւ՝ ու ըրաւ չըրաւ Պոմպէոսն ալ Կրասոսին հետ հաշտեցուց. և աս իրեքը մէջերնին խօսք գրին որ հասարակապետուէ մէջ առանց իրենց գիտնալուն բան մը չըլլայ: Աս միաբանութիւնը ըսկեցաւ Դաշնակցութիւն Եռապետաց՝ որ

դհտաարակապետութիւն բոլորովին տկա Գ. Ա
րացուց :

ԾԳ

Հ. Եռապետաց իշխանութիւն որչափ
դիմացաւ :

Պ. Խիստ քիչ : Նախ Կեսարին ինքնա
գլուխ տիրելու մտքով ծերակուտին կա
մացը դէմ ինքզինքը հիւպատոս ընտրել
տուաւ . դրսի երկիրներն ալ իր իշխա
նակիցներուն հետ բաժնեց . Պոմպէոս
Սպանիան առաւ՝ հանդիստ նստիլ ու
ղելով . Կրասոս հարստուէ սիրով Ասո
րեստանն առաւ , Կեսարն ալ Գաղ
ղիան . և բոլորովին Գաղղիացոց տիրելու
համար ութը տարի սաստիկ աշխատե
ցաւ , հազարաւոր մարդ ջարդեց , ինք
ալ մեծ վտանգներէ անցաւ . որուն
պատմութիւն համառօտութե համար կը
թողունք հոս յիշելը : Պոմպէոս լսելով
Կեսարին ըրած յաղթութիւնները կընա
խանձէր , ու անոր ըրածները վար զար
նել կըջանար : Եւ ասանկ Պոմպէոսին
Կեսարին հետ աւրըւելուն պատճառը
էր իր կնոջը մեռնելը՝ որ Կեսարին աղ
ջիկն ըլլալով միշտ բարեկամ կըպահէր
ղանոնք . մէյմըն ալ Կրասոսին Պարթև
ներէն յաղթելիւ ու չարաչար մեռնի
լը : Որովհետև Կրասոս որ կողմն որ
բռնէր , անկողմը կըզօրանար , անոր հա
մար երկուքն ալ մէկըմէկէ կըվախէին :

Աս միջոցիս անիրաւութիւնն ու անկարգութիւնը տիրած էին Հռոմայեցոց մէջ. և Պոմպէոս արգիլելու տեղ՝ կամօք աւելի շփոթութիւն կը ձգէր, որ ինքն իշխանապետ ընտրուի: Ասանկով թէպէտ իշխանապետ չեղաւ, բայց մէկ տարւան համար ինքը մինակ հիւստատոս ընտրուեցաւ, որ ինչպէս ան ատենը եղած բան չէր: Կեսար անոր նախանձեւով ուղեց որ երկրորդ տարին ինքն ըլլայ մինակ հիւստատոս. Պոմպէոս գէմ կեցաւ, ըսելով թէ Հռոմէն դուրս կեցող մարդու հիւստատոսութիւն չի տրուիր: Կեսար աս խօսքիս վերայ կատարեցաւ ու ըսաւ. Անիրաւութեան արգիլած բանը՝ թրովս կառնեմ: Ետքը զօրքը ժողովեց, մէկէն Աւստան լեռներէն անցաւ եկաւ ինչպէս Բուրիկոն գետին քով, ուսկից ասդին զօրքով անցնելու հրաման չիկար: Կեսար կեցաւ գետին քով, թէոր չանցնիմ՝ ըսաւ՝ աս գետը, ես կը կորսընիմ. իսկ թէոր անցնիմ, Հռոմ կը կորսընի. ուրեմն եկէք Այ ուղածն ընենք, ըսաւ, ու գետը նետուեցաւ՝ գիմացն անցաւ. իր զօրքն ալ ետեւէն եկան: Գնաց Բիմինի քաղաքն առաւ. անկէ անցաւ Իտալիային մէկ ծայրէն մէկալը կայծակի պէս, ու եկաւ տաշարելու Պոմպէոսը Բրինդքաղքին մէջ: Իսկ Պոմպէոս՝ նախատուած իր բարեկամներէն որ գրգռուեց Կեսարն ու գէմ չի կրնար դնել, ձգեց ելաւ Իտալիայէն, ծովով փախաւ

Լիւրիկեցոց Դիւրաքինն քաղաքը : Կէսար ալ նաւ չունենալուն որ ետեւէն հասնի, դարձաւ Հռոմեկաւ. և Հռոմը պաշտպանելու եկեր եմ ըսելով՝ երբոր ներս մտաւ, ամէնուն սէր ցուցնելով սրտերնին վաստակեցաւ :

Հ. Պոմպէոս Կեսարին ձեռքէն Յունաստան փախչելէն ետքը ինչ ըրաւ :

Պ. Բոլոր արեւելքէն շատ զօրք ժողովելով՝ Կեսարին հետ զարնըւելու կը պատրաստուէր. Կեսարն ալ Սպանիայի ու Իտալիայի մէջ ամէն բան կարգի դնելէն ետքը՝ անցաւ Յունաստան, ու Թեսսաղոնիկէի մէջ Պոմպէոսին հանդիպեցաւ : Առաջուց Կեսարին երկու զօրապետները Պոմպէոսին հետ զարնըւեր ու յաղթըւեր էին. Կատոն ու Կիկերոն որ Հռոմին մէջ խիստ երեւելի մարդիկ էին՝ Պոմպէոսի կողմն անցեր էին. անոր համար Կեսար ուղեց որ հաշտութիւնէն. բայց Պոմպէոս յանձ չառաւ՝ գիտնալով որ Հռոմայեցիք Կեսարին կողմն են : Ուստի շատ ըզգուշութեամբ մէկզմէկու գէմ պատրաստուած պատերազմն ըսկսան, ու երկար ատեն հաւասար կռուելէն ետքը՝ Կեսար յաղթըւեցաւ. բայց Պոմպէոս յաղթութիւնը բոլորովին չիմընցուցած եւ քաշուեցաւ :

Ք. Ա Հ. Կեսար Պոմպէոսէն յաղթուէլէն
ետքը ինչ ըրաւ :

49 Պ. Բոլոր մնացած զօրքովը Գոմիի
քաղաքը գնաց . բայց քաղաքացիքը՝ ա-
նոր յաղթուիլը լսած ըլլալով՝ իրենց
խոստմանը գէմ գնները դոյեցին : Անա-
տենը Կեսար բոլոր քաղքին հարստուիլը
զօրքին խոստանալով սանդուխներով
շուտ մը առաւ քաղաքն ու կողոպտել
տուաւ : Անկէ անցաւ Յունաստանի
շատ տեղուանքին տիրեց , և Պոմպէոս
նորէն վրան եկաւ Փարսաղիա դաշտին
մէջ պատերազմելու : Պոմպէոսին զօր-
քերը քառուոճնը հինգ հազար հեռեակ ու
եօթը հազար ձիաւոր էին . Կեսարինը՝
քսաներկու հազար հեռեակ՝ հազար
ալ ձիաւոր , բայց քաջ ու ալէկ
կրթըած : Երբոր զարնըւեցան , Պոմ-
պէոսին զօրքը ցրուիլ ու փախչիլ ըսիլ-
սան . և թէպէտ աջ կողմի զօրքը գեռ
կըպատերազմէր , բայց Կեսար զՀռո-
մայեցիները թողուց ու օտարազգի զօր-
քերուն ետեւէն ընկաւ . Հռոմայեցիք
ալ մէկէն անձնատուր եղան , որովհետեւ
Կեսար ամէն անձնատուր եղողները ա-
նուշութք կրնգունէր , և անոնց մէջէն
աղնուականներուն հրաման կուտար որ
ազատ երթան : Առաւօտէն ինչվան կէս-
օր քչեց պատերազմը . ետքը Կեսար

Պոմպէոսի բանակին մէջի գտնուած զարդեղէն բաներէն իմացաւ Պոմպէոսի զօրքին անխելքութիւն՝ որ զեղխութի ուհարստուն ժողվելու ետեւէ եղեր էին : Կեսար իրեններէն երկուհարիւր հոգի կորսնցուց , իսկ Պոմպէոսի կողմէն տասնըհինգ հազար ջարդեղէն ետքը՝ քսանը չորս հազար ալ գերի ըրաւ : Անկէց ելաւ Լարիսսա գնաց Պոմպէոսին ետեւէն :

Հ. Պոմպէոս Կեսարէն յաղթուէն ետեւ ինչ ըրաւ :

Պ. Պոմպէոս երբոր տեսաւ որ յաղթուեցաւ ու իր բանակն ալ բոլորովին պաշարւեցաւ , շուտ մը զրահն ու զէնքերը հանեց , թեթեւ հագուստով մը ձիով գէպի Լարիսսա փախաւ : Ան գիշերը ձկնորսի մը խզի մէջ անցուց , և առաւօտանց նաւ մը մտաւ Մելիտինէ գնաց իր Կուռնէլիա կնոջը քովը : Անիկա լսելով Պոմպէոսի գլխէն անցածները՝ մտրեցաւ ինկաւ . և Պոմպէոս զինքը մխիթարելով՝ ուղեց Եգիպտոս երթալ Պաղոմէոս Թագաւորին քով՝ որուն հօրը շատ աղէկութիւններ ըրած էր : Երբոր նաւով մօտեցաւ Պեղուսիոն՝ որ անատենը հոն էր Պաղոմէոս , Եգիպտոսի մեծամեծներէն իրեք չորս հոգի սրտի նաւակով մը եկան զինքը բարևելով հրաւիրեցին : Պոմպէոս ըսկսաւ կասկածիլ՝ անանկ մինակուկ առանց պառուոյ տանել ուղեւորուն համար , բայց կասկածի նշան տալ չուզելով՝ մտաւ նաւակը :

Ք. Ա Ճամբան ամէնքը լուռ կեցեր էին . իսկ երբոր ծովեղերքը մօտեցան , տեսաւ որ զօրքը շարուեր կեցեր են . Պոմպէոս իրեն պատւոյն հմբ կարծելով . քիչմը սիրա առաւ . և երբոր իր ծառային կրթընած կուզէր դուրս ելլել , կռնըկէն դանակով զարկին ըսպաննեցին : Կուռնեղիան որ սիրար դողի մէջ հեռուէն կընայէր , աս եղածը տեսնելուն պէս ըսկսաւ կանչվըռտել . և իր նաւավարները մէկէն նաւը դարձուցին վախան . իսկ Պոմպէոսը մեռցընողները գլուխը կարեցին ու Կեսարին ընծայ տարին : Փիլիպպոս անուհով Պոմպէոսին աղաս ըրած ծառան՝ որ ինչվան անատենը քովէն չէր բաժնուած , անոր մարմինն առաւ ծովուն ջրովը լուաց ու հին նաւակի մը կրակովն այրեց :

ՃԵ

Հ . Փարսաղիայի յաղթութէն ետե Կեսար ինչ ըրաւ :

46 Պ . Պոմպէոսին ետեէն գնաց ինչվան Աղէքսանդրիա : Հոն երբոր Պոմպէոսին գլուխն ու մատնին իրեն բերին , երեսը մէկդի դարձուց՝ լացաւ . բայց ետքը իրեն ալ հարկ եղաւ որ իր կեանքը պաշտպանէ Եգիպտացոյ գէմ : Այսպէս զի Կղէոսպարան ու Պտղոմէոսը քոյր ու եղբայր մէկտեղ թագաւոր նստած ու ետքը Կղէոսպարան քչւած էր . և Փոսինոս

Պողոտէոսին գայեակը Հռոմայեցոց բռնութիւնն ալ ազատելու համար ետեւէ ընկաւ որ զԿեսարն ըսպաննէ : Կեսար կասկած երթալով ծածուկ խրկեց՝ Պոմպէոսին գէմ ելլելու համար պատրասարւած զօրքերն իրեն կանչեց, ու ինքը Եգիպտոսի մեծերուն վատահացածի պէս ամէն օր անոնց սեղան կրնէր՝ զիրենք ըզբաղեցընելու համար : Ան միջոցին Կղէոպատրան եկաւ որ Կեսարին առջին գատաստան քէէ. Կեսար Պողոտէոսն ալ կանչեց, բայց ինքը Կղէոպատրայէն խաբւած՝ անոր ուղածն ընել կըջանար : Անտոնը Ակիւղաս Եգիպտացոց զօրապետը քսանհազար զօրքով Կեսարին վերան եկաւ. Կեսարին զօրքը քիչ ըլլալուն՝ իր նաւերուն ինքը կրակ առաւ որ չըլլայ թէ թշնամեաց ձեռքն իյնայ. և ինքը Փարոս կղզիին տիրեց ու անկէց ըսկսաւ կռուիլ : Անդիէն Արսինոէ Կղէոպատրային պզտի քոյրը Գանիմեդէսին ձեռքովը շատ զօրք ու ըստակ ժողոված՝ զԱկիւղասն ըսպաննել տուաւ ու եկաւ զԿեսարը պաշարեց, ջրերուն ճամբան կտրեց՝ գէպի ծովը դարձուց. ցամաքէն Փարոս կղզին անցնելու կամուրջն ալ առաւ : Կեսար երբ որ կըջանար կամուրջը ետ առնելու, յանկարծ շփոթութի մը ըլլալով՝ Հռոմայեցիք ըսկսան փախչիլ. որը ծովն ընկան, որը թրէ անցան. Կեսար ալ նաւի մը մէջ նետուեցաւ որ իր սպառառ անցնի

ազատի, բայց ետքը վախճալով որ նաւը
կընկղմի մարդիկներուն շատւորութիւն,
մէկէն ծովը նետւեցաւ, ու ձախ ձեռ-
քով իր յիշատակարանը բռնած՝ բեր-
նովն ալ իր ծիրանին, ինչպէս երկուհա-
րիւր գիրկ տեղ լողալով իր սպառախն
առջևն ելաւ: Ետքը զԵգիպտացիները
խաղաղցընել ուղելով Պաղոմէոսը խրկեց
որ երթայ սիրաւորինն առնէ: Պաղոմէոս,
որ կեղծաւորութիւնն աղէկ գիտէր,
լալով բաժնըւեցաւ Կեսարէն. ու ետքը
գնաց պատերազմի ելաւ, սաշարեց զԿե-
սարը: Անասէնը Պերգամոնի Միհրդատ
Թագաւորը Կեսարին օգնութիւն հասաւ
ու մէկտեղ բոլորովին յաղթեցին Եգիպ-
տացոյ. Պաղոմէոսն ալ նաւով փախչե-
լու ատեն ընկղմեցաւ մեռաւ. անասե-
նը Կեսար զԿղէոպատրան սղտի եղբո-
րը հետ Թագաւորեցուց: Ետքը լսելով
Թէ Հռոմ խռովութիւն կայ, նախ Փառ-
նակ Թագաւորին վերայ գնաց, որ Հռո-
մայեցոյ ձեռքէն ազատիլ կը ջանար, ու
Դոմէտիոս հիւպատոսին հետ ալ կռուե-
լով մէյմը յաղթեր էր. բայց Կեսարին
գալը լսածին սէս հաշտութիւն ուղեց.
Կեսար մտիկ չըրաւ՝ կոխեց Փառնակին
բանակը ցրուեց. Փառնակն ալ փախչե-
լու ատեն՝ իր զօրավարներուն մէկն ըս-
պաննեց զինքը: Կեսար առ յաղթուէր
շուտ ըննալը իմացընելու համար՝ Հռոմ
իր բարեկամներուն մէկուն գրեց՝ Թէ
Եկայ, տեսայ, յաղթեցի:

ՃԶ

Հ. Կեսար Փառնակին յաղթելէն
ետքը ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Իտալիա դարձաւ ու անուշուժք
չորս դին հանդարտեցուց . ետքը Սկի-
պիոնին ու Կատոնին վերայ գնաց՝ որ
Պոմպէոսին կողմը բռնելով Ափրիկէի մէջ
շատ մարդ ժողվէր ու իրեն դէմ պատ-
րաստըւեր էին : Քիչ ատենի մէջ ամե-
նուն յաղթեց . Սկիպիոնն ալ Սպանիա
փախչելու ատենն ըսպաննըւեցաւ :

Հ. Կատոն ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Զօրքը ցրուելէն ետքը Ուտիկէ
գնաց . հոն ծերակոյս մը հաստատելու
համար փուճ տեղը ջանալէն ետեւ , տես-
նելով որ քաղաքացիք Կեսարին անձնա-
տուր ըլլալ կուղեն , շատ բարեկամները
քովէն ցրուեց : Մէկալ մնացողներուն
ու աղուն հետ ուրախուժք իրիկան
կերակուրը կերաւ՝ գնաց իր սենեակը
քաշեցաւ , ու Պլատոնին՝ հոգւոյ ան-
մահուժէ վերայ գրած գիրքը կարդա-
լէն ետեւ , ելաւ իր թուրը առաւ ու
նորէն նստաւ կարգալու . խորունկ քուն
մըն ալ քաշելէն ետեւ արթնցաւ՝ ծա-
ռան կանչեց , ու երբոր իմացաւ թէ
բարեկամները ճամբայ ելեր են , ծառան
դուրս խրկեց ու թուրը առաւ իր վզին
խօթեց . երբոր կուղէր անկողնին վերայ
իյնալ , առջևի սեղանատախտակին զար-

ներեցաւ ձգեց : Ան ձայնէն ընտանիքը ներս վազեցին , տեսան որ արիւնի մէջ կը լողայ , շուտ մը վերաբոյժ հասուցին՝ որ վերքը գոցեց : Երբոր Կատոնին խելքը վերան եկաւ ու իմացաւ որ կուզէն զինքը ազատել , կամօք վերքը նորէն բացաւ ու հոգին փչեց :

Հ . Ափրիկէի յաղթունն ալ ընկէն ետքը Կեսար ինչ ըրաւ :

Պ . Հռոմ գարձաւ , ու ինչպէս ան ատենը ըրածներուն համար չորս օր յաղթանակ ըրաւ Գաղղիայի , Եգիպտոսի , Ասիայի ու Ափրիկէի վերայ . իր զինուորներն ալ սլատուեց . քաղաքացոց առատ ըստակ և ուտելիք բաժնեց . ժողովուրդն ալ գովելով Իշխանատեալ ու Հայր Հայրենեաց կը կանչէին իրեն : Կեսար աղէկ մը Հռոմը շէնցընեւէն ետքը ըսելով որ Լաբիենոս մէկը Պոմպէոսին տղոյը հետ զօրք ժողվեր է Սպանիայի մէջ ու երթալով կուժոյնայ , վերանին գնաց ու Մունդա դաշտին մէջ զանոնք սլատերազմի ըստիպեց : Սասաիկ կռուեցան երկու կողմէն ալ , ու Կեսար մեծ վտանգի մէջ ինկաւ . բայց երբոր Լաբիենոս զօրքին մէկ դունդը ուրիշ տեղ գարձուց , Կեսար կանչեց թէ Փախչիլ ըսկսան : Աս ձայնէն իրենները սիրտ առին , մէկալները թուլցան ու յաղթուեցան : Պոմպէոսեանց կողմէն երսուն հազար հոգի մեռաւ , Լաբիենոսն ալ անոնց հետ , որ Կեսար սլատուով թա-

դէլ տուաւ : Պոմպէոսին մէկ տղան պահ-
ւրտած տեղէն գտան՝ գլուխը կարե-
ցին, Կեսարին տարին . իսկ Սեքստոս
տղան ազատելով, ետքը ծովու վերայ
աւազակութի կընէր, ու շատ վախցուց
Հռոմայեցիները :

ՃԻ

Հ. Կեսար իր վերջի յաղթութիւններէն
ետքը ինչ գործքի հետ եղաւ :

Պ. Դարձաւ Հռոմ, ու զինքը մըշ-
տընջենաւոր իշխանապետ ընտրեցին .
ամէն մեհեաններու մէջ իր արձանը
կանգնեցին ու որոշեցին որ անոնց տօնը
կատարեն : Ետքը ըսկսաւ զարդարել
դՀռոմը փառաւոր շէնքերով : Օրացոյցը
կարգի գրաւ՝ տարին 365 օր որոշեց : Վար-
քեգոն ու Կորնթոս քաղաքները նորէն
շինեց . և ուրիշ շատ բաներ ալ ընելու
միտք ունէր : Բայց իր թաղաւոր կոչւե-
լու փափաքը երբոր իմացան իր բարե-
կամները, սաստիկ թշնամի եղան իրեն ,
ինչպէս որ իր փափաքներուն հետ կե-
նացն ալ վերջ տուին :

Հ. Ինչպէս մեռուցին Կեսարը :

Պ. Բրուտոս ամէնէն հաւատարիմ
Կեսարին բարեկամը՝ և Կասիոս՝ ծերու-
կուաէն վաթսուէն հոգւոյ հետ միաբա-
նեցան զինքը մեռցնելու մարտին տաս-
նըհինգին՝ որ օրն որ իրեն թաղ պիտի
աըրւէր . և թէպէտ ինքը կասկած ա-

Ք. Առաւ, բայց բանի տեղ չխեղեց. և միշտ կրօնէր ինքը թէ Յանկարծ մեռնիլը քան զամէն մահն աղէկ է: Երբոր գնաց իր տեղը նստաւ, թշնամիներն իբր թէ բարեւելու համար քովը մօտեցան, և մէջերնէն մէկը իր քշւած եղբօրը համար աղաչել ձեռացրնելով Աեսարին քղանցին սլլըւեցաւ, ինչպէս որ խօսք դրած էին. անատենը մէկաշնոյք ըսկսան ղինքը թրով զարնել. Աեսար յանկարծակիի եկած թէպէտ կարճու թէ աղէկ դէմ դրաւ, բայց ինքը քան լիրէք տեղէն զարնուելով, ու ցաւելով որ Բրուտոսն ալ իրեն թշնամի է եղեր, ինկաւ մեռաւ յիսունըլեց տարւան. ինքն որ բոլոր աշխարհք տակնուվերաց ըրաւ փառք վաստըկելու համար, բայց իր կեանքն ալ փառքին հետ մէկ վայրկեանի մէջ կորսընցուց:

Հ. Աեսարին մեռնելէն ետեւ Հռոմայեցոց տէրութիւնը ինչ վիճակ ունեցաւ:

43

Պ. Անկարգութիւն աւերած ըլլալով հասարակապետութիւն դէմ եղող բռնաւորը վերցընելու համար անկարգ ճամբայ բռնեցին. անոր համար ալ չիկըրցան ազատ ըլլալ բռնութիւն: Այսին ղն անատենը Անտոնիոս ու Լեպիդոս որ տնիսէլքութեամբ իրենց ուղածը միայն կուզէին առաջ տանիլ, նախ ժողովուրդը գրգռեցին որ վրէժ խնդրեն Աեսարին անանկ անողորմ կերպով մեռնելուն համար, ուստի ամէն Աեսարին

Թշնամիները քաղքէն դուրս փախուցին . ետքը Անտոնիոս վախնալով Ոկտաւիանոսէն որ Աեսարին որդեգիրն էր՝ և Լէպիդոսէն՝ որ չըլլայ թէ անոնք իրեն արդէլք ըլլան փառքի հասնելու, անոնց հետ խորհուրդ ըրաւ ու նորէն եռապետութիւն հաստատեցին : Անտոնիոս Գաղղիան իրեն առաւ, Լէպիդոս Սպանիան, Ոկտաւիանոսն ալ Ափրիկէն ու միջերկրական ծովուն կղզիները : Դաշինք ալ դրին որ իրենց Թշնամիները վերցընեն . որոնցմէ ոմանք մէկուն Թշնամի՝ բայց մէկալին սիրելի էին . ինչպէս որ Լէպիդոս իր Պաւղոս եղբայրն ըսպաննեց Անտոնիոսին համար . Անտոնիոսն ալ Թուղուց որ իր քեռին քչէն . Ոկտաւիանոսն ալ Թուղուց որ Աիկերոն քաջ ճարտասանը որ իր վարպետն էր՝ Անտոնիոս ըսպաննել տուաւ ու գլուխը բերաւ ան բեմին վըրայ դնել տուաւ, ուր որ իր զօրաւոր ճառերը խօսեր էր Աիկերոն :

ԾԸ

Հ. Երկրորդ եռապետները ինչ դործքի հետ եղան :

Պ. Նախ հռոմին մէջ շատ արիւն ընեւէն ետքը, գէպի Յունաստան գնացին Բրուտոսին ու Վասիոսին վըրայ, որոնք շատ զօրք Ժողված՝ Զմիւռնիային մէջ միացեր էին հասարակապետութիւն ազատելու համար : Բրուտոսն ու Վասիոսը ծո-

վուճ. քով մէյմէկ բլրի վերայ գրին բանակ
 նին, ուր որ պաշար գիւրաւ կը գտնէին.
 իսկ եռտպեաները դաշտին մէջ ըլլալով
 պաշարնին քառսունըհինգ մըն հեռու
 տեղէ պիտի բերէին. անոր համար Վասիոս
 կուզէր որ ըսպասեն՝ ինչվան որ եռա-
 պեաները սովէն նեղին ու ցրուին. բայց
 Բրուտոս չգիմացաւ և ըստիպեց որ պա-
 տերազմ ըսկսան: Անտոնիոս Վասիոսին
 պատնէշներն աւրեց. բայց Բրուտոս
 անանկ ուժով վաղեց Ոկտաւիանոսին
 զօրացը վերայ՝ որ ինչվան բանակնին քէց,
 ու ըսկսաւ կողոպտել: Անդին Վասիոսին
 ձիաւորներն ըսկսան փախչիլ. Վասիոս
 զանոնք շատ յորդորելէն ետքը երբ տե-
 սաւ որ մօտիկ չեն ըներ, յուսահատե-
 ցաւ, գնաց վրանը մտաւ ու ինքզինքն
 ըսպաննեց: Երբոր լսեց Բրուտոս, շատ
 ցաւեցաւ. երկրորդ օրը անոր մնացած
 զօրքն ալ ժողովեց, և ամէնուն ըստակ
 խոստանալով երկու անգամ նորէն պա-
 տերազմեցաւ, ու յաղթըւած փախչե-
 լու ատենը՝ երբոր ետեէն ինկան զինքը
 բռնելու, Բրուտոսին բարեկամը Լու-
 կիլիոս առջևնին ելաւ, ըսելով թէ Ես
 եմ Բրուտոսը: Անտոնիոս ալ կարծե-
 լով թէ Բրուտոս բռնըւեր է, պատրաս-
 տըւեր էր զինքը նախատելու և ըսպան-
 նելու. Լուկիլիոս ծիծաղելով Անտո-
 նիոսին առջևն ելաւ, ըսելով. Ես Բրու-
 տոսին տեղը կեանքս գրի, զքեզ խաբե-
 ցի: Անտոնիոս զարմացաւ Լուկիլիոսին

սիրոյն վերայ, ներեց, ու իրեն բարե Բ. Ա
կամ ըրաւ :

Հ. Բրուտոս եռապետներէն յաղ
թըւած ուր փախաւ :

Պ. Այրի մը մէջ սրահւրտեցաւ, ու
Ստատիլիոս անուենով մէկը խրկեց՝ որ
խմանայ թէ պատերազմը ի՞նչպէս ըմբ
ցեր է. և երբոր լսեց թէ Ստատիլիոսն
ալ ճամբան ըսպաններւեր է, քովիննե
րուն ըսաւ որ զինքը մեռցընեն. երբոր
անոնք յանձ չառին, ու Բրուտոս իր
ծառաններէն մէկուն հրամայեց, Սարա
բոն Բրուտոսին ճարտասանութիւն վար
սկտը ըսաւ. Պէտք չէ որ Բրուտոս ծա
ռայի մը կարօտ մնայ. ուստի ձախ ձեռ
քով իր աչվըները դոցեց, աջովն ալ թրին
ծայրը Բրուտոսին երկնցուց. ան ալ վը
րան ինկաւ ու հոգին փչեց :

ԾԹ

Հ. Բրուտոսի մեռնելէն ետե եռա
պետներն ի՞նչ ըրին :

Պ. Ոկտաւիանոսը զԱլեպիդոսն ար
համարհելով՝ վըրան պատերազմի ելաւ,
յաղթեց՝ ու զինքը քշել տուաւ : Ետքը
Անտոնիոսին հետ իրենք իրենց՝ աէրու
թիւր մէջերնին բաժնեցին. Ոկտաւիա
նոս արեւմուտքը իրեն առաւ, Անտո
նիոսն ալ արեւելքը : Իրենց թշնամինե
րէն որը իրենք մեռցընել տուին, որն
ալ իրենք զիրենք մեռուցին : Ետքը Ան

Բ. Ա տոնիրոս Յունաստան ու Ասիա պարտէ-
լով շատ պատիւ գտաւ, ու ան կողմի
Թագաւորները ուղածին պէս փոխփը-
խեց. ինչպէս որ զՀերովդէսն ալ Հրէից
Թագաւոր ըրաւ: Կղէոպատրային մէկ
ղօրապետը ատենօք Կասիոսին օգնած
ըլլալուն համար, Անտոնիրոս դատաս-
տանի կանչեց զԿղէոպատրան. և Կղէո-
պատրային երևնալը պատճառ եղաւ
Անտոնիրոսին կործանմանը. որ անկարգ
սիրով կապուած Կղէոպատրային հետ ե-
լաւ Եգիպտոս գնաց՝ մոռնալով իր փառքն
ու շահը: Իսկ Ոկտաւիանոս ան մի-
ջոցին բոլոր Խաալիան ուղածին պէս
կարգի գնեւէն ետքը, ջանալ ըսկսաւ որ
բոլոր երկրին տիրէ ինքը մինակ: Պոմ-
պէոսին աղուն Սեքստոսին ալ յազմեց
ու փախուց. որ ծովուն ճամբաները
բռններ էր ու ետքը Անտոնիրոսին ձեռքն
իյնալով մեռաւ:

Հ. Ոկտաւիանոս կըրցա՛ւ առաջ տա-
նել իր խորհուրդը մինակ տիրելու:

32

Պ. Լսելով Ոկտաւիանոս՝ որ Անտո-
նիրոս երեսէ ձգեր է զՈկտաւիան իր քոյրը,
ու Կղէոպատրային հետ կարգուեր է,
իրէքհարիւր նաւով վերան պատերազմի
գնաց. Անտոնիրոս նեղը մտած՝ մէկէն
պատրաստուեցաւ ու գէմն ելաւ հա-
րիւրհազար հետեւակով, տասուերկու հա-
զար ձիաւորով, ու հինգ հարիւր նաւով
Ակաիոնի նաւահանգստին բերանը: Եր-
կու կողմէն ալ երկար դիմացան, բայց

Կղէոսպատրան Անտոնիոսին նաւերուն
 իրար խառնելիւր տեսածին պէս՝ ձգեց
 փախաւ : Անտոնիոսն ալ աւելի Կղէո-
 սպատրան մտածելով՝ քան թէ պատերազ-
 մին յաջողութիւն, ելաւ ետեւէն գնաց .
 զօրքն ալ անգլուխ մնալով՝ քիչմը դէմ
 գնելէն ետքը, անձնատուր եղան : Ետքը
 Ոկտաւիանոս ետեւէն ինկաւ ինչվան Պե-
 ղուսիա : Կղէոսպատրան անօրէն թագու-
 հին տեսնելով որ Անտոնիոսին բաները
 ձախորդ կերթան, ըսկաւ գաղտուկ
 դաշինք գնել Ոկտաւիանոսին հետ, թո-
 ղուց զՊեղուսին ալ որ անձնատուր ըլ-
 լայ . և ուրիշ Եգիպտոսի բերդերը բոլոր
 անոր ձեռքը մասնեց . բայց ետքը Ան-
 տոնիոսէն ալ վախնալով իր ամէն ունե-
 ցածներովը Իսիս չնծուհւոյն կռատու-
 նը քաշւեցաւ, ու ձայն հանեց թէ Կղէո-
 սպատրան ինքզինքը մեռուց : Երբոր լսեց

31

Անտոնիոս՝ սաստիկ արամուծէն յու-
 սահատած ինքզինքը զարկաւ . բայց դեռ
 հոգին չելած, Կղէոսպատրան իմացաւ,
 և ալ վախ չունենալով Անտոնիոսէն,
 ձայն հանեց՝ թէ ինքն ողջ է : Անտոնիոս
 ուղեց քովն երթալ . Կղէոսպատրան պա-
 տուհանէն չուան երկնցընել տուաւ ու
 վեր առաւ Անտոնիոսը . որ մէկերկու
 խօսք հաղիւ զրուցելով հոգին փչեց :
 Ափսոս իրեն . կարծեց թէ աշխարհիս
 ախտաւոր սիրոյն մէջ հաւատարմութի
 պիտի գտնէ ու իր ախտին մէջ հանգչի,
 բայց անով աշխարհիս անցաւոր փառքէն

ու հանդստէն ալ զըկըւէցաւ :

Հ . Անտոնիոսին մեռնելէն ետե՝ Կղէ-
ոպատրան ի՞նչ ըրաւ :

Պ . Միտքը դրած էր որ Անտոնիոսին
սլէս Ոկտաւիանոսն ալ կըխաբէ . բայց
Ոկտաւիանոսին փառասիրութիւնը ուրիշ
ախտերէն աւելի ըլլալով, անոր խաբող
կերպերուն մօտիկ չըրաւ . ու կուզէր ալ
որ զԿղէոպատրան բռնէ ու հռոմ իր
յաղթանակին մէջը խօթէ : Կղէոպա-
տրան երբոր իմացաւ անոր միտքը, յու-
սահատած ուզէց ըսպաննել ինքզինքը .
բայց Ոկտաւիանոս վախցուց զինքը, ը-
սելով թէ Ես ալ քու տղաքըդ կըմեռ-
ցընեմ . ու Կղէոպատրային քովը մարդ
դրաւ որ ըզգուշանան, թող չհտան. Կղէ-
ոպատրան ալ ձեացուց թէ ալ չուզէր
ինքը իրեն ինչո՞ւ հասցընել : Օր մը քա-
րեկամներուն փառաւոր կոչունք մը
ըրաւ . ետքը զամէնքը ճամբելով երկու
աղախինը քովը պահէց : Առաջուց սա-
պատով թուղ բերել տուած էր՝ տակը
իժ մը պահած, ան իժին ինք զինքը խած-
նել տուաւ, նստակով ալ իմացուց Ոկ-
տաւիանոսին : Մէկէն Ոկտաւիանոս մարդ
խրկէց որ արդիլէն . բայց անոնք գնա-
ցին տեսան որ Կղէոպատրան հողին
փչած էր . աղախիններուն մէկն ալ ոտ-
քին քովն ինկած մեռած, մէկալն ալ
գողգըղալով Կղէոպատրային գլխուն
լաչակը կըշտկէր, որ երկու խօսք մը ըսաւ
չըսաւ, ընկաւ մեռաւ :

ԾԺ

ՀՌՈՄԱՅԵՅՈՅ

ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ

Հ. Կղէտարարային մեռնելէն ետքը Գ.Ա.
Ոկտաւիանոս ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Հռոմ դարձաւ ու առջի ըրած 30
անգլթու թնեքուն տեղը սէր և գութ
ցուցնելով անանկ կերպ մը բռնեց՝ որ
ամէնքը զինքը կըսիրէին ու իրմէն կը
վախէին : Ուստի Ժողովրդեան ուղեւորն
ինքնակալ կոչւեցաւ տասը տարւան հա-
մար. իր անունն ալ փոխեցին Օգոստոս
դրին՝ որ փառաւոր ըսել է. բայց ան
տասը տարին մշանջէնաւորի փոխւե-
ցաւ : Օգոստոս՝ քաղքին բոլոր կարգե-
րը կանոնները նորոգեց. ուսման ալ սէր
ունենալով միշտ Ա իրգիլիոս ու Ո վրա-
տիոս բանաստեղծներուն հետ կը լար-
ւէր, անոնք ալ իր պակսութիւնները ծած-
կելով միշտ վրբան գովեստ կը դրէին :
Օգոստոս ինքզինքը ամէնուն սիրցնե-
լէն ետքը, վեհանձնութի ցուցնելով
ձեռացուց թէ ինքնակալութիւն ձգել կու-
ղէ : Ծերակուտէն իր կողմը բռնողներն
իր մտքը գիտնալով, ըսկսան խօսքերուն
գէմը առնել. անանկով աւելի հազտաւ
ւեցաւ. ուստի տասը տարին ըմբնա-
լէն ետքը, ծերակոյտը բոլոր ըրածներուն
հաւնելով իշխանութիւն տուաւ իրեն

օրէնքները փոխելու կամ աւելցնելու .
և երգժընցան որ իրենք ալ հնաշանդին :

Հ . Օգոստոս ի՞նչ նոր օրէնք դրաւ
Հռոմայեցոց :

Պ . Նախ Ժողովրդեան մէջ մտած ան-
կարգութիւնները վերցընել ջանալով հրա-
ման տուաւ որ սուսերամարտից խաղը
տարին միայն երկու անգամ խաղան :
Աշնուականները պատիւ ունենան . մէ-
կումը վարքը չեքճնած տերուէ մէջ իշ-
խանութի չիտըրւի : Թատրոնի խաղերը
թէպէտ շատ կըսիրէր , բայց սաստիկ
արգելք հանեց անվայել բաներու գէմ :
Ինչվան անատենը արգիլած էր՝ որ դերի-
ներն իրենց տիրվրտոցը վըրայ ամբաստա-
նուի չէինկըրնար ընել , Օգոստոս հրա-
ման տուաւ : Ուրիշ աս տեսակ օրէնքնե-
րով շատ կըթըւեցան Հռոմայեցիք : Բայց
Օգոստոս աւելի իր օրինակովը զանոնք
կըկրթէր . ինքը ամէնուն հետ անուշու-
թի կըվարէր , ինչվան իրեն եղած նա-
խասինքն ալ ուրախերես մտիկ կընէր .
գատաստանի մէջ արգարուէն դուրս չէր
ելէր : Անգամ մը դողդաղալով մէկը իրեն
աղերսագիր տուաւ . Օգոստոս նեղանա-
լով ըսաւ . Բարեկամ , քեզ տեսնողը
կարծէ որ չէ թէ մարդու՝ հապա փիղի
քով կըմօտենաս . քիչմը համարձակ ե-
ղիր : Բայց Օգոստոս իր վեհանճնութիւր
ամէնէն աւելի ցցուց Կուռնելիոս Կին-
նային վըրայ՝ որ Պոմպէոսի թուռն էր ,
ու զՕգոստոսն ըսպաննել կուզէր : Օ-

գոստոս նախ կանչեց անոր ընկերները՝
 ու քիչմը յանդիմանելով արձրկեց. ետև
 ըսաւ Արննային. Դու իմ կեանքս վեր-
 ցընել կուզես. բայց ես երկու անգամ
 ներեցի քեզի, և այսօր հիւպատոս ալ
 ըրի զքեզ. եկո՛ւ ասկէ ետքը բարեկամ
 ըլլանք, տեսնենք ո՞վ որու կը յաղթէ :
 Օգոստոս արհեստներն ալ ծաղկեցուց,
 զօրքերը շատցուց. ամէն աշխրբէ գետ-
 պաններ կուգային բարեկամ ըլլալ ու-
 զելով. Գերմանացիք ալ իրեն աակը մը-
 տան. անանկ որ բոլոր աշխարհք խա-
 ղաղուի եղաւ, և Յանոս կուռքին տա-
 ճարը գոցւեցաւ : Աս ընդհանուր աշ-
 խարհիս խաղաղուէ պատճառն էր Դա-
 նիէլի չորս ինքնակալներուն համար ը-
 րած մարգարէութիւն լմննալը. անասնն
 որ Քս աշխարհք եկաւ սատանային հետ
 մեր փրկութիւնը համար պատերազմելու
 համար, ու ամենուն սրտէն մէկզմէկու-
 գէմունեցած թշնամութիւնին վերցուց
 որ ճանչնան իրենց բուն թշնամին, և
 բոլոր իրենց թագաւորութիւնը Քսի յանձ-
 նելով, իրենք ալ Քսի ղեկավար գլուխ,
 ու մէկ տեղ յաւիտեան հանգիստ խա-
 ղաղութիւն մէջը մնան :

Բայց Օգոստոսին տանը մէջ խաղաղութի
 չեկար իր Տիբերիա կնկանը և իր Յուլիա
 աղջկանը պատճառաւ. այնչափ որ Օ.
 գոստոս զՅուլիան կուզէր մեռցընել,
 բայց ուրիշներուն աղաչելուն համար
 Պանտաթարիս կղզին տքորեց :

Ք. Ե

14

Հ. Օգոստոս ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Ինքը երբոր եօթանասունըջորս տարւան էր՝ Տիբերիոս տղան իր տեղը նստեցուց, և Հռոմին բնակիչները համբերել տուաւ որ չորս միլիոնէն աւելի ելան : Քիչմը ետև Տիբերիոսին հետ գէպի լիւրիկէ պատերազմի երթալու ատեն հիւանդացաւ, ու ետ դառնալու ատենը եօթանասունըվեց տարւան մեռաւ՝ քառասունըմէկ տարի թագաւորելէն ետև : Ոմանք կըսեն՝ թէ իր լիւիւս կինն ըստմանեց զՕգոստոս՝ որ իր որդին օր մը առաջ թագաւորէ : Մեծ հանգէս ըրին իրեն թաղմանը . և Տիբերիոս ծերակուտին մէջ կեցած՝ անոր դովեոսն ընեւէն ետև, կտակն ալ կարգացուցաւ որ զՏիբերիոսն ու լիւիւսն իրեն ժառանգ ընտրէր էր : Հրաման ելաւ որ կիները տարի մը սևեր հագնին . և Օգոստոսին համար կռատուններ շինեցին ու զինքը կուռքի պէս պաշտեցին : Նուա մերիոս Ատտիկոս ազնուականն ալ ըսաւ՝ թէ Ես աչքովըս տեսայ Օգոստոսին երկինք ելելը . անոր համար շատ ըստակ ընծայ առաւ :

Հ. Տիբերիոս ինչպիսի մարդ էր և ի՞նչպէս ըրաւ թագաւորութիւնը :

Պ. Բնութիւն խիստ ու անգութ մարդ էր . բայց աղէկ կեղծել գիտնալով ինք

զինքը չէր խմացուցած . և Օգոստոսի անուշ վարմունքն ալ միապետուին ժողովրդեան անուշցուցած ըլլալով, սիրով զինքը կայսր նստեցուցին: Բայց ինքը կամաց կամաց ըսկօու մեծերը հալածել, բանտ դնել, մեռցընել. կամ հարուստ ըլլալուն համար, կամ մեծ անուն ունենալուն համար: Ասանկով ինքն ըսկսաւ արհամարհել. և երթալով կաւէնար աս արհամարհուին՝ քանի որ կրատենէին Տիբերիոսին եղբօրը տղուն՝ Վերմանիկոսին աղէկութիւնները, ու անոր կայսր ըլլալուն կը փափաքէին: Տիբերիոս թէպէտ խմացեր ու նեղացեր էր Վերմանիկոսին վերայ, բայց պէտք ըլլալով խրկեց զինքը Վերմանացոց վերայ, որ գնաց յաղթեց անոնց, ու տիրեց շատ երկիրներուն: Տիբերիոս նախանձելով շուտ մը ետ կանչեց զինքը՝ բայց անանկ սիրով ու մեծ պատուով զինքը հռոմ ընդունեցան՝ որ ալ աւելի գըրգըռւեցաւ Տիբերիոսին նախանձը. ուստի չուզեց որ անիկա մնայ հռոմ. անոր համար խրկեց զինքը դէպի արեւելք՝ ու ետքը գաղտուկ թունաւորել տուաւ: Ամէնքը ցաւեցան անոր մահուանը վերայ, գիտնալով որ Տիբերիոսին կատաղուէր պիտի հնազանդին: Երբոր Վերմանիկոսին մարմնոյն մօտիկը հռոմ բերին, ամէնուն բերնէն ողբ ու վայնասուն կը ըսուէր:

Ք. Ե Հ. Գերմանիկոսին մեռնելէն ետե՛
Տիբերիոս ի՞նչ ըրաւ :

19 Պ. Տեսնելով որ ամէնուն ստելի է
եղեր, ինք ալ զանոնք ստելով՝ շատ ա-
նիրաւութիւններ ընելէն ետքը, ելաւ Վա-
պրէա կղզին քաշւեցաւ, ու ինքզինքը
ամէն գէշութեան տուաւ: Եւ թէպէտ
ինքը Հռոմէն հեռացեր էր՝ բայց Հռո-
մին ամէն փողոցները ծածուկ լրաեա-
նէր դրեր էր՝ որ սուտումուտ պատճառ-
ներով ամէն անկարգութիւն կրնէին: Գեր-
մանիկոսին աղաքը զՆերոն ու Դրուսոսը
ըսպաննեցին բանտին մէջ, ըսելով թէ
Տէրուէ թշնամի են, և անոնց Ագրիպ-
պինա մայրը քշեցին: Այնչափ եղաւ որ՝
բարեկամն ու թշնամին չէր որոշւէր. ա-
մէնքը Տիբերիոսէն կը վախէին: Ասանկ
անկարգ կեանք անցընելէն ետե՛ Տիբերիոս
հիւանդացաւ ու իրեն յաջորդ ընտրեց
Գերմանիկոսին Վալիգոլա տղան: Ետքը
մարմրութեամբ եկաւ վըրան՝ որ ատեն ատեն
մեռածի պէս կիյնար: Օր մըն ալ երբոր
նորէն անանկ մարեցաւ, իր իշխաննե-
րէն մէկը բարձր գլխուն վըրայ դնելով
խղդեց եօթանասուներութը տարւան,
քսանւերկու տարի կայսերութիւն ընելէն
ետե՛:

33 Տիբերիոսին կայսերութե՛ն տասներութե-
թորդ տարին զՔմ Խոն մեր խաչեցին:

Եւ մեր Աբգար Թագաւորը Տիբերիոսին գրեց որ ինքն ալ հաւտայ Քնին . ինչպէս որ Պիղատոս ալ առաջուց Յնին քաշած չարչարանքները , յարուծիւր և հրաշքները Տիբերիոսին գրէր էր : Տիբերիոս ալ ծերակուտին առաջարկեց որ ՂԲՍ հռոմայեցոց կուռքերուն կարգն անցընեն , բայց անոնք յանձն չառին . Թէպէտ Տիբերիոս քրիստոնեաները հանգիստ կըստահէր :

Հ . Կալիգուլան ինչպէս քշեց կայսերութիւնը :

Պ . Իր խելքէ գուրս ըրած անկարգութիւններովը՝ կերկնայ Թէ ջանաց մտցընել տալ ինչպիսի իր ատենը եղած անկարգութիւնները : Ինքը իրեն ըսկաւ կուռքերու անուաններ գնել . և Արամազդ , Արէս , Անահիտ , Ափրոդիտէ արձաններուն գլուխները կտարէլ տուաւ ու անոնց տեղը իր գլխուն պատկերը գնել տուաւ : Շատ անգամ կերթար ինք ալ կուռքերուն կարգը կընստէր ու կըհրամէր որ միայն իրեն երկրպագուին ընեն : Շատ կռատուններ շինել տուաւ ու ամէնուն մէջն ալ իր օսկիէ արձանը դրաւ . և ամէն օր ինքն ինչ հագուստ որ կըհագնէր , արձաններուն ալ նմանը հագցընել կուտար : Իր կընիկն ու իր ձին ալ կուռքերուն կարգը անցուց : Իր քուրմերը խիստ շատ էին՝ որ միշտ ազնիւ բաներ իրեն զոհ կընէին . և քրմապետութիւն խիստ հարուստներուն կը-

37

արբւէր : Ինքը շատ անգամ կուռքերուն
 հետ խօսակցութիւններ կը ձեռնարկէր ,
 և Արամազդը կը յորդորէր որ հետը
 կուռի . լուսնակային հետ ալ կատակներ
 կընէր . իսկ ըրած զեղխութիւնը չափ չի-
 կար : Կըսէն թէ մարդրիւ ծեծել կու-
 տար ու կերակուրներուն մէջը կըխառ-
 նէր . և երբեմն սեղանը նստողներուն
 սկաւառակով լեցուն ոսկի կըբաժնէր :
 Ձիուն համար մարմարիոնէ ախոռ մը
 շինել տուաւ , մուրը փղոսկրէ , ձիուն
 անունն ալ Աշխոյժ դրաւ . ախոռին
 դուռը գիշերը պահապաններ կեցուց որ
 ձիուն քունին արդէլք մը չհանդըսի :
 Շատ անգամ Աշխոյժը իր սեղանը կը-
 հրամցընէր , ու իր ձեռքով ձիոյն առջևն
 ոսկեզօծ գարի կըդնէր , և ոսկիէ գաւա-
 թով գինի կըխմցընէր . ինքը երգումն
 ալ անոր գլխուն վըրայ կընէր : Կըսէն
 թէ՝ թէոր Կալիֆոլան քիչմն ալ ապրէր ,
 զԱշխոյժը հիւպատոս պիտի ընէր : Ա-
 դահուլթի համար ծերակուտէն շատ
 մարդ ըսպաննել տուաւ . որոնց մարմինը
 առեան կըհանէր ու իրենք զիրենք ըս-
 պաններէն կըսէր : Գաղաններուն կե-
 րակուր որոշեր էր մեռցընելու մարդի-
 կը . և տասն օրը մէյմը խեղճ մարդկանց
 բազմութիւն մը կըխրկէր անոնց : Մեռցը-
 նելու մարդը կամաց կամաց չարջըրկե-
 լով ըսպաննել կուտար . թող խմանան
 մեռնիլնին կըսէր :

ԾԺԳ

Հ. Հռոմայեցիք ինչպէս կը համբերէին Կալիգոլային անկարգութեցը :

Պ. Շատը կուզէր զինքը վերցնել, բայց առջի բերանը կրկնէին խորհուրդնին յայտնելու մէկդմէկու : Ետքն ալ Գերմանիայի ու Բրիտանիայի վերայ սլա տերազմ՝ բացւելով՝ խորհուրդնին ետ մնաց : Կալիգոլան շատ զօրքով ճամբայ ելաւ, ու երբեմն զօրքը կրկնազրնէր, երբեմն ալ խիստ ծանր կը բաւեցնէր. աւանկով դնաց՝ Բրիտանիան առնելու տեղ, անտեղացի իշխան մը բռնեց՝ ու Բոլոր երկրին տիրեցի ըսելով աւետիս խրկեց ծերակուտին. ետքը տարաւ իւր բանակը Ովկիանոսին ծովեզերքը Անգլիայի գլմացները, ու զօրքը պատրաստելէն ետքը, ինքը նաւով ըսկսաւ ստորտիլ. ու պատերազմի նշան սուաւ. անտառներ զօրքը, ինչպէս որ ապսպրած էր, մէկէն ըսկսան Ժողվել ծովուն եզերքէն Ժժմուհքներ ու խեցիներ. ետքը կայսեր դարձան. ան ալ երկայն գովեստ մը խօսեցաւ իրենց, ու շատ ըտտակ բաժնելով ազատ Թողուց որ երթան : Եւ սա բանիս յիշատակ անտեղը բարձր աշտարակ մը շինել առաւ ու դարձաւ : Անտառներ Կապիտա Քերէա, որ միշտ ծաղր կը ըլլար Կալիգոլայէն ձայնին բարակութեւ համար. խօսքը մէկ ըրած

Ք. Ե ուրիշ իրեն պէս արհամարհած պատ-
րիկներուն հետ, Պաշտօնեան հանդէ-
սին ետքի օրը գնացին խաբարելով զինքը
ժողովուրդէն հեռացուցին ու չորս գիէն
զարկին ըսպաննեցին չորս տարի թա-
գաւորելէն ետքը :

41

Հ. Կալիգուլային տեղն ո՞վ անցաւ :
Պ. Կալիգուլային մահուանը վերայ
խռոված ժողովուրդը իրար անցան,
զինքը մեռցնողներն ալ փախան : Ետքը
քանիմը զինուորներ, Կալիգուլային հօր-
եղբայրը Կլոդիոսը որ ապուշ մարդ մըն
էր, ուսերնուն վերայ առած հրապարա-
կը տարին ու կայսր նստեցուցին, երբոր
ուրիշները կրկարծէին թէ զինքը մեռցը-
նելու կը տանին :

Հ. Կլոդիոս ի՞նչպէս ըրաւ կայսերու
թիւնը :

Պ. Առջի բերանը ամէնուն ներեց, և
Կալիգուլային խենթութենէն հրամաննե-
րը ջնջեց. իրեն առջև զոհ ընել ուզող-
ներուն պատիժ ըսպառնացաւ : Ասոր
ատենը Բրիտանիացիք Հռոմայեցոցմէ
օգնուի ուզեցին. Կլոդիոսն ալ Պլաւտոս
պրետորը խրկեց՝ որ գնաց քանի մը ան-
գամ յաղթեց Բրիտանիացոց : Կլոդիոս
լսելով ինք ալ ելաւ գնաց անուն ընելու
համար, ու բան մը չըրած դարձաւ. ծե-
րակոյտը փառաւոր յաղթանակով զինքը
ներս առին ու իրեն համար յաղթական
կամարներ շինեցին : Քիչմը ատենէն
ետև Կլոդիոս անկարգ մարդիկներու

խորհրդով, մանաւանդ իր Մեսալիա անդուծ կնոջը գրգռելովը ըսկսաւ անիւրաւ ըսպաննուիններ ընել. անոր համար ժողովրդեան աչքէն ինկաւ: Մեսալիային անդուծութիւնները խիստ շատ ըլլալուն, սովորութիւն եղաւ դէշ կնոջ Մեսալիա կանչել: Կղոդիոսին երկրորդ կինն ալ Ագրիպպինա՝ անգգամին մէկը ըլլալով՝ առջի երկրնէն ունեցած Ներոն աղան կայսերութե՛ յաջորդ ընտրել տալէն ետքը, Կղոդիոսին սիրած սուսկէ կերակրին մէջ թմրեցնող թոյն խառնեց. ետքը անդուծ բժըշկի մը հետ խօսք դրած՝ դեղի տեղ թունաւոր փետուր մը կըլլեցուց Կղոդիոսին, որ շուտ մը մեռաւ ու թսուհորս տարւան՝ տաաւիրեք տարի կայսերութիւն ընելէն ետքը:

ԾԺԴ

Հ. Ներոն ինչպէս թագաւորեց:

Պ. Ներոն տասնըեօթը տարեկան էր, և առջի բերանը արդար ու գթած երկնալով ինքզինքը հաւնեցուց. այնչափ որ անգամ մը յանցաւորի մը համար վճիռ գրելու ատեն կսկըծալով ըսեր է՝ Երանի՛ թէ գիր չգիտնայի: Բայց ետքը անանկ սիրաւ չարացաւ՝ որ իր Ագրիպպինա մայրն ըսպաննեց. Սենեկա իր վարպետն ալ, որուն պատուոյ համար թողուց որ ինքն ընտրէ մեռնելուն կերպը. Սենեկան ալ երակները ծակելով մեռաւ: Նաև իր երկու կանայքը, մէկ

Ք. Ե

եղբայրը, ուրիշ շատ երևելի մարդիկ ալ ըսականնել տուաւ Ներոն, որոնք որ իր ըրած անկարգութիւններուն վերայ չի հաւնիլ մը կըցուցնէին՝ վերանին կասկածելով մէկէն կըմեռցնէր: Ըրած անկարգութիւններուն ու ղեղխութիւններուն ալ չափ չիկար: Շատ անգամ կառավարի հագուստով կառքի մէջ նստած կըպարտէր. մէկ հագուստը միայն մէկ անգամ կըհագնէր. ոսկի թելէ իրեն վարմ շիննել տուեր էր թռչուն որսալու համար. անառակ մարդիկներուն շատ ըստակ կըբաժնէր: Իր պալատին հարըստութենէ համար՝ Ոսկեղէն պալատ Ներոնի՝ կըսէին. երբոր ճամբայ կընէր՝ հազար կառք ետէն կերթային: Ներոնին ատենը հռոմ քաղաքին կէսէն շատը այրեցաւ, և պատճառն ինքը Ներոնն էր կըսեն, որ կրակին ատենը բարձր աշտարակի մը վերայ ելած կըտեսնէր ու նա ագարան զարնելով կերգէր կուրախանար, և թող չէր խաար որ մարեն: Ետքը կրակին պատճառը քրիստոնեաներն են ըսելով ինքը եղաւ որ առջի հալածանքը հանեց քրիստոնէից գէմ ու ըսկսաւ ըստականնել զանոնք. որը գաղանի մօրթ հագուցած՝ շներու առջին կընետէր, որը խաչը կըհանէր. շատն ալ ողջ ողջ կրակը կըձգէր. ու խաղի պէս ասոնցմով կըզուարճանար. Պօղոս առաքեալը դըւխտտեց, և Պետրոս առաքեալը խաչ հանեց գլխովոր:

Հ. Ի՞նչպէս մեռաւ Ներոն :

Պ. Ժողովուրդն անոր խելքէ դուրս
ըրած անգթութիւներուն չիղիմանալով՝
ոտք ելան ու ճարը տեսնել կուզէին :
Անատենը վ ինդէքս ազնուականին հրա-
ւիրելովը՝ Սպանիային կուսակալը Գաղ-
բա կտրիճ մարդը՝ որ քաշած կեցեր էր ,
հռոմեկաւ զօրքով : Ներոն երբոր լսեց ,
վախէն մարեցաւ ընկաւ . արթըննալէն
ետեւ ալ ըսկսաւ լաթերը պատռաւել ,
ձեռվըները գլխուն զարնելով կանչվռա-
տել , ու փախչելու ճար մը կըմտած էր .
ետքը յուսահատած կուզէր որ զինքը
մեռցնեն իր բարեկամները . բայց երբոր
իրեն չիղըպան՝ ըսաւ . Ուրեմն ես բա-
րեկամ մըն ալ չունիմ եղեր . ու ըսկսաւ
հառաչելով խենթի պէս վազվռաւել . և
երեսը ծածկած՝ որ չիճանցըւի՝ գնաց
Տիբերիս գետը նետուիլ կուզէր : Անա-
տենը Փաոն անուհով իր ազատաւորը
առջին ելաւ ու հրամցուց զինքը իր գե-
ղը . Ներոն չորս հոգւով գնաց ետեւէն ,
որոնց մէկն էր աւազակութե կողմանէ
անուանի Սպուրոս անզգամ՝ մարդը :
Նոյն ատենը երկինքն ալ կտրտար՝ փայ-
լակներ կայծակներ կընէր , մէկ կողմա-
նէ ալ դեանաշարժ կըլլար . ամէն մարդ
ալ համարձակ վախը մէկգի գրած՝ վը-
րան անէծք կըկարգային , ու Ներոնը
կըփնտռէին : Ներոնին փախչելու ատենը
գիպւածով երեսը բացւեցաւ , մէկէն
ճանչցան զինքը , բայց ինքը դեռ փախ-

Ք. Ե չեղով կուղէր ազատիլ . անատեհը խմացուցին իր բարեկամները թէ Գաղբան կայսր ընտրէր են , և հրաման եղեր է որ Ներոն կախաղանի վերայ ծեծով մեռցըւի : Աս երբոր լսեց Ներոն , թուրը քաշեց , գողղըղալով վըզին կըթընցուց ու Եպափրոգիտոս ծառային օգնելովը հոգին փչեց երեսունւերկու տարւան , տասնիրեք տարի ու թըամիս թագաւորելէն ետքը :

ՃԺԵ

Հ. Գաղբան ի՞նչպէս ըրաւ ինքնակալութիւն :

68 Պ. Ուղեց ամէն բանի մէջ կարգ դնել , զօրքերը զըսպել , Ժողովուրդը ճամբայ բերել , և տէրութե գանձը լեցընել , որ պարսպըներ էր : Բայց խիստ դիւրահաւան ըլլալով , ուրիշի խօսքովը շատ անխոհեմ ու անգուժ գործքեր ալ ըրաւ , և քանի մը երևելի մարդիկ առանց խօսել տալու մեռցընել տուաւ . անոր համար նոր նոր խռովութիւններ ելան :

Հ. Գաղբային ատենը ի՞նչ աստատմբութիւն ելաւ :

Պ. Ինքը եօթանասունւերկու տարեկան կայսր նստելով և տղայ չունենալով Պիսոն ազնուական առաքինի կտրիճն իրեն որդէգիր ըրաւ որ իր ետեւէն կայսր նստի : Զօրքը և ծերակոյտը խռովութե վարժած ըլլալով չհիսունեցան Պիսոնին .

Ութոն Ներոնին սիրելին ալ ուղեւով հաս-
նիլ ան պատուոյն, երբոր յուսահատե-
ցաւ, ըսկաաւ շոտ ըստակ ցրուել. տ-
նանկով առաջ զօրաց սիրտն իրեն քա-
շեց, և օր մը երբոր Գաղբան զոհ կընէր,
Ութոն գնաց զօրքը ժողվեց ու Գաղբայ-
ին ագահութիւնը և անիրաւութիւնը վար-
զարնելով՝ ինքզինքն ինքնակալ ընտրել
տուաւ. ետքը յանկարծ Գաղբային վը-
րայ վազեց: Գաղբան՝ թէ որ ըստե՝ ժո-
ղովրդեան բարւոյն համար է ատ ըրած-
նիդ, կարեցէք գլուխս. ու երկընցուց
վիզը կարել տուաւ. ետքը մարմինը փո-
ղոցներու մէջ քաշկըռտեցին, ինչպէս
որ իր մէկ ծառան առաւ թաղեց: Գաղ-
բան թէպէտ եօթը ամիս միայն թագա-
ւորեց, բայց իր աղէկ վարքովը շատ աս-
րողներէն անուանի եղաւ:

Հ. Ութոն ի՞նչպէս ըրաւ ինքնակա-
լութիւնը:

Պ. Թէպէտ ինքն ըսկաաւ անուշութե-
վարելի, բայց ան միջոցին Վիտելլիոս
Գերմանիայի զօրապետը խոստմունքնե-
րով և ըստըկով իր զօրքին սիրտը վաստը-
կեցաւ ու ինքնակալ կոչւեցաւ: Ութոն
մէկէն գնաց վըրան պատերազմի, և
իրեք օրւան մէջ իրեք կատաղի պատե-
րազմեղաւ. ու իրեքին մէջն ալ Ութոն
յաղթեց. բայց ետքը Վիտելլիոսին զօ-
րապետները Վաղէս ու Կեկինա որ ինչ-
պէս անստէնը վաթսուհի հազար զօրքը
երկու բաժնած կը պատերազմէին, մէկ-

տեղ եկան ու յաղթեցին Ոթոնին . ան
ալ յուսահատած՝ ինքզինքն ըստան
նեց՝ իրեք ամիս տիրելէն ետե : Անատե
նը ծերակոյտը զԱխտեւլիոսը կայսր ըն
տրեց , որ Գաղղիային մէջ զօրք ժողլե
ւու ետևէ էր :

ԾԺԶ

Հ . Ախտեւլիոս ինչպէս քշեց կայսե
րութիւն :

Պ . Հռոմը յաղթութեւն ատածի պէս
ներս մտաւ , ու ինքզինքը անկարգութեց՝
ուտել խմելու տուաւ : Անբաւ ըստակ
կըմըսխէր խաղի համար . շատ անգամ
իր իշխաններէն մէկուն մէկալին տունը
կերթար կերակուր ուտելու : Ըրած ա
նիրաւութիւններովն ու մոլութիւններովը
ժողովրդեան ալ՝ նաեւ ինքնիրեն ալ ա
տելի եղեր էր : Ուստի Ասիայի զօրքը մի
աբանեցան Աեսպասիանոսը կայսր ընե
լու : Ախտեւլիոս իր Աադէս ու Կեկինա
զօրապետներն ապստամբներուն գէմ
խրկեց . բայց երբոր Աեսպասիանոսին
զօրապետը Անտոնիոս Իտալիա մտաւ ,
Կեկինա անոր կողմն անցաւ . ետքը Կե
կինային զօրքը զղջալով , զօրապետին
բանտ դրին ու իրենք իրենց բոլոր գիշե
րը սպառերազմեցան ու երեսուն հազար
մարդ կորսընցուցին : Անատենը Ախտեւ
լիոս՝ բնութեւն վախկոտ ըլլալով կայսե
րութիւն Աեսպասիանոսին տալ հարկ

սեպեց . բայց կուգէր որ իրեն աղէկ ապրելու եկամուտ մը կապուի . ուստի կայսերուն լաթերը հագած ելաւ հանդէսով արդարութեան թուրը կէկիլիոս հիւսպատոսին յանձնեց . բայց ան երբոր յանձն չառաւ , Վիտելլիոս ալ քանի մը հոգւոյ խօսքով սիրտ առած ինչվան ետքը ասպատամբներուն դէմ գնել որոշեց : Անտենը Սաբինոս որ Վիտելլիոսը կըյորդորէր կայսերութիւնը Վեսպասիանոսին յանձնելու համար , Վեսպասիանոսին կողմը բռնելով՝ գնաց Կապիտոլիոնին տիրեց : Վիտելլիոսին զօրքն ալ վերան գնացին ու Կապիտոլիոնին կրակ տուին , զՍաբինոսն ալ բռնեցին՝ դուրսը կարեցին : Անգիէն Անտոնիոս հասաւ պատերազմելով բռնի հռոմ մտաւ , և ըսկսան իր զօրքերը ջարդել դիմացնին ելողը . Վիտելլիոսն ալ դառն որ կաղաչէր թէ զինքը բանտ դնեն՝ ինչվան Վեսպասիանոսը դայ . ո՞վ մտիկ կընէ . ձեռվըներն ետեւ կտպեցին , վիզը չուան անցուցին՝ թուքումուրով քաշկրուտելով հրապարակը տարին , ու չարաչար ծեծեղէն ետեւ՝ խոզի պէս մարթեցին զինքն ու մարմինը Տիբերիս գետը նետեցին :

Հ . Վեսպասիանոս ինչպէս կայսր եղաւ :

Պ . Զօրքին ու ծերակուտին աղաչանքովը ընտրւելով՝ Եէմին պաշարումն իր Տիտոս որդւոյն յանձնեց ու հռոմ

Ք . Ե զարձաւ . արժանաւորները վարձատրեց ,
 իր թշնամեացը ներեց , Հռոմայեցոց
 բարբը փոխեց՝ ինքը անոնց աղէկու թէ
 օրինակ ըլլալով : Աէսպասիանոսին կայ-
 սերութե օրերը Տիտոս Եէմն առաւ ,
 ու երբոր Հռոմեկաւ՝ Հռոմայեցիք Տի-
 տոսի փառաւոր յաղթանակ ըրին՝ Եէմի
 ազնիւ կողոպուաներովը , որ էր տաճա-
 րին սեղանը , մեծ աշտանակը , տասը
 պատուիրանքին գրերը՝ բոլորն ալ ոսկիէ ,
 և Ածաշունչը : Հրէից գլխաւոր ապրս-
 տամբներուն մէկն ալ՝ որ Սիմոն կըս-
 ւէր , հոն յաղթանակին զարգն եղաւ :
 Յաղթական կամար մըն ալ շինեցին Տի-
 տոսին , ու վերան Եէմին առնելուն
 պատմութիւնը գրեցին , որ ինչվան հիմայ
 կեցած է :

ՃԺԻ

Հ . Աէսպասիանոսին վերջը ինչպէս
 եղաւ , և տեղն ունստաւ :

79

Պ . Տասը տարի թագաւորելէն ետքը՝
 ինքը առջինն եղաւ ինքնակաշնորուն
 մէջ որ իր մահուամբը մեռաւ : Մեռ-
 նելու ատենը ոտք ելաւ , ու Կայսրը
 ոտքի վերայ պէտք է մեռնի ըսելով՝ բա-
 րեկամներուն կրթընած՝ հոգին փչեց :
 Իր վերայ շատ գովեստներ կրխօսին պատ-
 միչները . բայց ագահ էր կըսեն , և անի-
 րաւ գործքեր ալ ըրաւ : Հռոմայեցիք
 Տիտոսը տեղը նստեցուցին , և իր անուշ-
 բնութենն ու առատաձեռնութեը հա-

մար՝ իրեն անուն դրին Մարգկանց հան-
գըստութի : Ամենուն աղաչանքն ալ
կըջանար կատարելու . և օր մը ուրիշի
աղէկութի մը չըրած անցընելուն վերայ
հառաչելով ըսաւ . Մեղք , օր մը կոր-
սընցուցի : Խռովարար մարդիկը հռո-
մին մէջէն Տիաոս բաւոր մաքրեց . զորոնք
փողոցէ փողոց ծեծելով պաշտօններէն
ետեւ քշել կուտար :

Հ . Տիաոսին օրերն ի՞նչ երևելի դի-
պուած եղաւ :

Պ . Վէսուվ հրաբուլիս լեռը բռնկե-
ցաւ , շատ քաղաքներ այրեց . Պլինիոս
փիլիսոփան ալ հետաքրքրուածք մօտե-
նալով հրաբուլիսին մէջ այրեցաւ : Հռոմ
դեանաշարժ՝ սով ժանտամահ եղաւ ,
և Տիաոս չէ թէ միայն հարկ չէր առնէր
ան միջոցին , հասաւ նաեւ իր պատուա-
կան քարերն ու զարդերը կըծախէր
ու գինը խեղճ ժողովրդեան կըբաժնէր :
Ան միջոցին իր Ագրիկոլա զօրապետն
ալ Անգղիան առաւ , ու զԱնգղիացիքը
քիչմը կըթեց , որ առաջ խիստ վայրենի
էին : Իսկ Տիաոս երկու տարի իրէք ամիս
տիրէլէն ետեւ՝ քառսունըմէկ տարւան
մեռաւ . և տեղն անցաւ իր եղբայրը Դո-
մեաիանոս : Ոմանք կըսեն թէ Դոմե-
աիանոս թոյնով մեռուց զՏիաոսը :

Հ . Դոմեաիանոս ի՞նչպէս ըրաւ ինք-
նակալութիւնը :

Պ . Առջի բերանը գլթած ու առա-
տասիրտ երևցաւ . նոր օրէնքներ դրաւ ,

նոր շէնքեր շինեց . այրած գրքատուն
ները նորոգեց . բայց քիչ առնէն բո-
լորովին ինքզինքը անկարգութեամբ :
Նեա նեաեւ լաւարկեալ լըալուն համար
հեռուն ծառայ մը կրկեցընէր՝ թեւ
վեր բռնած , ու նեաը անոր մատուրնե-
րուն մէջէն կանցընէր : Երաժշտութի ,
ձի հեծնել , և ըմբշամարտութի խիտ
կրտիրէր . փիլիսոփաներն ու ուսումնա-
կանները հռոմէն վարնտեց . և ժողո-
վուրդը զուարճացընելու համար ըրած
ծախքը գեռ մէկ կայսր մը չէ ըրած : Իսկ
ինքը խուցը մինակ եղած առէնը ճանճ
բռնելով կըզբօսնուր : Գերմանացոց վը-
րայ պատերազմի ելաւ ու բանմը չըրած
գարձաւ , շատ գերիներ գնեց՝ Գերմա-
նացոց հագուստը հագցուց , ու անանկ
հանգէսով հռոմ մտաւ :

Հ . Գոմեախանոսին առէնը ի՞նչ երևե-
լի գիպուած եղաւ :

Պ . Ռուսները թաթարներուն հետ
միացած հռոմայեցոց սահմանը մտան .
եաքը Դակիացիք ալ իրենց Դեկեբադ
թագաւորովը հռոմայեցոց վըրայ ելան
ու քանի մը պատերազմի մէջ յաղթե-
ցին : Իսկ երբոր նորէն՝ բռնի կամ ըստը-
կով ետ քաշւեցան , Գոմեախանոս փա-
ռաւոր յաղթանակով երկու անգամ
հռոմ մտաւ , ու հրաման հանեց որ իր
արձաններն օսկիէ ու արծըթէ ըլլան ,
և ամէնքը իրեն երկրպագութիւն ընեն :
Փուճ պատճառներով անիրաւ տեղը մէ-

ծամեծներէն շատը մեռցընել տուաւ :
 Լուկիոս Անտոնիոս Գերմանիայի կուսա-
 կաշն ալ ոտք ելաւ կայսր ըլլալու մտքով
 ու սլաաւերազմ բացաւ Դոմեաիանոսին
 դէմ . Դոմեաիանոսն ալ անոր դաշնակից-
 ները ձեռք բերելու համար շատ մարդ-
 չարչարեց մեռուց , որոնցմէ շատն ալ չար-
 չարելէն առաջ կըսպառէր . ինչպէս որ
 իշխաններուն մէկը երբոր պիտի խաչէր ,
 առջի օրը իր սեղանէն կերակուր խորկեց
 անոր . և Աեսպասիանոսին Աղեմէս եղ-
 բօրորդին ըստաննելու օրը՝ իր գեսպա-
 կինն վըրայ նստեցուց զինքը : Դոմեաիա-
 նոս՝ ծերակուտին ալ (Թշնամի էր . ուստի
 օրմը զիրենք վախցընելու համար Ժողվը-
 ւած տեղերնին զօրքով պաշարել տուաւ :
 Օր մըն ալ զԾերակոյսը հարկիքի հրամ-
 ցուց . խօթեց զիրենք մէկ մուծ սրահի
 մը մէջ որ բոլոր սեւերով պատած էր ,
 միայն մէկ քանի կանթեղ կը վառէր , մէջն
 ալ չորս դին սոսկալի բաներ դրած . նըս-
 տարանի տեղ գետինը շարած մէյմէկ
 մեռելի անտուկներ՝ ու վըրան մեծամեծ-
 ներուն անուհը դրած , ասդին անդին ալ
 մահուան գործիքներ շարած : Ալախեր-
 նէն ամէնքը լեզունին կապւած մնացին .
 քիչմը ասենէն՝ զինուորներ ներս մտան
 սև երեսով մէկ ձեռւերնին (Թուր՝ մէկա-
 լը ջահ բռնած . հոն ասոնք մեռել (Թա-
 ղելու հանգէս ձեացուցին՝ ու գնացին .
 և կերակրէն ետքը մէկէն գոները բաց-
 ւեցան՝ ու կայսրը հրաման տուաւ որ

կերթան : Դոմեախանոս քրիստոնէից երկ-
րորդ հալածանքը հանեց , ու սրտին չա-
րուծէն շատ տանջանքներ ալ ինքը կը-
հընարէր :

ՃԺԸ

Հ . Դոմեախանոսին վերջը ի՞նչպէս
եղաւ :

Պ . Իր Դոմեախա կինը օր մը թուղթ
մը ձեռք ձգեց , որուն վերայ Դոմեախա-
նոս մեռցընելու մարդիկը կը գրէր ու ծո-
ցը կը պահէր . հոն իր անուէնն ալ տե-
սածին պէս՝ տարաւ Նորբանոս ու Պե-
տրոնիոս իշխաններուն ցցուց . անոնք
ալ իրենց և Ստեփանոս իշխանին անու-
նը ան թղթին վերայ տեսնելով՝ խօսքը
մէկ ըրին , և օր մը երբոր Դոմեախանոս
բաղնիք կերթար , Ստեփանոս Կայսեր
գաղտուկ խօսք մը ունիմ ըսելով ներս
մտաւ ու ըսկտաւ պատմել , թէ Քանի
մը հողի խօսք գրէր են քեզ մեռցընե-
լու . և հանեց թուղթ մը առաւ ձեռքը :
Երբոր Դոմեախանոս ուշագրուծք մը
կը կարդար , և որովհետեւ կայսեր քով
թրով մօնել չըլլար , Ստեփանոս լաթին
տակէն թուր մը հանեց ու զարկաւ , բայց
չի կրցաւ ըսպաննել . Դոմեախանոս մէ-
կէն բռնեց զինքը գետինը զարկաւ ու
ըսկտաւ օգնութի կանչել : Ներս վաղե-
ցին Պարթէնիոս սուսերամարտիկն ու
Քանի մը զինուորներ , ընկան Դոմեախ-
անոսին վերան ու ըսպաննեցին :

Հ. Դոմետիանոսին տեղն ո՞վ անցաւ : Գ. Ե

Պ. Եւրակոյտը անոր մահը լսածին պէս՝ արձանները կոտորտել՝ քարերու վերայէ անուներ քերթել տուին, և մեռելն սովորական թաղումը չըրին. ու մէկէն նոյն օրը Ներուաս անուենով յիսուներհինգ տարւան ազնուական առաքինի մարդը ինքնակալ դրին, և Հռոմայեցոց մեծ ուրախութի եղաւ : Անատենը Ներուաս ըսկսաւ ամէն բանի կարգ դնել, թշնամիներուն ներել. բայց տեսնելով որ խռովութիւնը չի պակսիր, ինքը ձանձրացած՝ Գերմանիային կուսակալ Տրայիանոսն իրեն յաջորդ ընտրեց : Վերան քիչ անցաւ, Հռեգուղոս պատրիկին հետ կռիւ մը ունեցաւ ու սրտին ցաւէն հիւանդացաւ մեռաւ՝ չորս ամիս կայսերութի ընելէն ետքը : Օտարազգի կայսերաց մէջ ինքն առաջին եղաւ, որովհետեւ Սպանիացի էր :

Հ. Տրայիանոս ի՞նչպէս ըրաւ կայսերութիւնը :

Պ. Ամէնուն սիրելի եղաւ իր մէկքանի աղէկութիւնը համար. Պլուտարքոս փիլիսոփան իր վարպետն էր : Իր առջի պատերազմը Դակիացոց հետ ըրաւ, որ նորէն Հռոմայեցոց վերայ ելեր էին, ու յաղթեց անոնց Դեկեբալ թագաւորին : Ան պատերազմին մէջ Հռոմայեցոց վերքերը պլելլու համար Տրայիանոս իր հագուստն ալ պստորուտեր տուեր է կըսեն : Դեկեբալ երբոր նորէն գլուխ

96

98

քաշեց, գնաց Տրայիանոս Դանուբ գետին վերայ փառաւոր կամուրջ մը շինեց քաանւերկու կամարով, բարձրութիւնը եօթանասուներհինգ կանգուն, և լայնքը ութսուներհինգ. որուն աւերակները ինչվան հիմա կեցած են: Ետքը անցաւ բաւոր Դակիացոց երկրին տիրեց, և անոնց Դեկեբադ թագաւորը պատերազմի ատեն ըսպանուեցաւ: Ետքը Տրայիանոս յաղթանակով հռոմ մտաւ. հռոմը աշւոր շէնքերով զարդարեց, և պարսպ ու չարագործ մարդիկը վաւերեց: Իր կայսերութե իններորդ տարին երրորդ հալածանքը Տրայիանոս հանեց քրիստոնէից վերայ. թէպէտ ետքը քիչ մը հանդարտեցուց:

ԾԺԹ

Հ. Ի՞նչ երևելի դիպուած եղաւ Տրայիանոսին ատենը:

Պ. Երբոր ինքը Ասիայի կողմերը կը քալէր՝ ողորմելի Հրեաները հռոմին մօտ ապստամբեցան, և անանկ կատուեր էին՝ որ ինչվան իրենց թշնամիներուն միտը կուտէին. բայց քիչ ատենէն չարաչար յաղթըւեցան:

Հ. Տրայիանոս ի՞նչպէս մեռաւ:

Պ. Ասիային կողմերը ինչվան Եփրատէն ալ անդին քալելէն ետեւ՝ հռոմ դառնալու ատենը տկարացաւ, ու Սելեւկիա քաղաքը երբոր հասաւ՝ մեռաւ:

վաթսուհի իրենք տարւան, ասանքինը տա-
րի վեց ամիս կայսերութի ընեւէն ետքը :
Ծերակոյտը իրեն պատուոյն համար սիւն
մը կանգնեցին Տրայիանոսի հրապարակ
ըսուած տեղը՝ հարիւր քառասուն ոտք
բարձր, մէջը պարաս, և կըր սանդու-
խով՝ հարիւր ութսուն ոտք, վըրան
Տրայիանոսի պատերազմները փորած,
և ծայրը Տրայիանոսին պղնձէ արձանը
դրած : Աս սեանը բարձրութիւն կիմաց-
ւէր թէ նոյնչափ ցածցուցեր էր Տրայի-
անոս քովի մօտ եղած լեռը՝ ան հրա-
պարակը շտկելու համար :

Հռոմին առջի ինքնակալներուն գրեթէ
սովորութի եղեր էր որ մէյմէկ երկեր-
կու սիւն Եգիպտոսէն բերել կուտային,
կամ նորէն իրենք կանգնեւ կուտային,
որոնցմէ ինչվան հիմա կան Հռոմին մէջ
նորոգած ու վըրանին քրիստոնէութե
նշաններ դրած :

Հ. Տրայիանոսին ոմ յաջորդեց :

Պ. Ագրիանոս անոր ազգականը որ
ուսումնասէր և խաղաղասէր կայսր ե-
ղաւ, և իր առջի թշնամիներուն ներեց :
Կըսեն թէ օր մը անոնց մէկուն հանգի-
պելով Բարեկամ, ըսաւ, ազատեցար
ձեռքէս, վասն զի ես կայսր եղայ : Շատ
անգամ ինչվան իր ծառաներուն աւ հի-
ւանդտեսի կերթար : Զարմանալի յիշո-
ղութի ունէր. մէկ անգամ մը կարգա-
ցած գիրքը բերնուց կըզուրցեր, և իր
ամէն զինուորներուն անունը գիտէր :

նոյն ատենի մէջ շատ գրագիրներու
մէկտեղ զատ զատ բաներ տուն կուտար
որ գրեն : Իր ատենի ամէնէն երևելի
Ճարտասանն ու բանաստեղծը ինքն էր :

Հ . Ադրիանոսի ատենն ի՞նչ երևելի
բան հանգիպեցաւ :

Պ . Հիւսիսային ազգերը Հռոմայեցոյ
սահմանները կոխեցին . Ադրիանոս ալ
անոնց դէմ ելաւ ու Տրայիանոսին շի-
նած կամուրջն ալ փլցուց՝ անոնց դիւ-
րաւ անցուդարձն արգիլելու համար :
Քիչմը ատենէն ետեւ տէրութիւն աչքէ
անցընելու համար ասդիս անդին կը պը-
տըտէր, վասն զի կըսէր՝ թէ Կայսրը ա-
րեւու պէս պիտի ըլլայ, որ ամէն տեղ իր
տաքութիւն հասցընէ : Քրիստոնեաները
շատ կըսիրէր, անոր համար զՔս իր
կուռքերուն կարգը դնել կուզէր : Ա-
փրիկէ անցաւ քաղաքները շէնցուց, և
հին Կարբեդոնը նորոգեց մեծցուց ու
անունը Ադրիանուպօլիս դրաւ : Ե՛ւմ
ալ դնաց, հրաման տուաւ Հրէից որ
շինեն քաղաքը . անոնք ալ ըսկսան շի-
նել, ու համարձակուի առած՝ Հրէաս-
տանի մէջ գտնուած Հռոմայեցիներն ալ
քրիստոնեաներն ալ բոլոր թրէ անցու-
ցին՝ Բարկոքեբաս անունով սուտ մե-
սիային առաջնորդութեւն : Անտառնը
Ադրիանոս զօրք խրկեց ու վեցհարիւր
հազար հրեայ պատերազմին մէջ ջարդե-
լէն ետքը՝ մնացածներն ալ Հրէաստա-
նէն դուրս վազնտել տուաւ : Տասւիրեք

տարի աշխարհք պտըտելէն ետքը՝ Հռոմ՝ Բ. Ե
դարձաւ, նոր կարգեր դրաւ ու Անտո-
նինոս անունով գաղղիացիին իրեն որդե-
գիր ըրաւ: Ետքը սաստիկ հիւանդանա-
լով քովիններուն կաղաչէր որ ըսպան-
նէն զինքը ինչպէս որ յուսահատած՝
Մեծամեծաց մահը բժիշկներէն է ըսե-
լով պաքը աւրեց և շուտմը մեռաւ եւ-
թանասուններկու տարւան, քսանը մէկ
տարի տասներմէկ ամիս թագաւորելէն
ետեւ:

ԺԻԱ

Հ. Ադրիանոսին տեղն ո՞վ անցաւ:

Պ. Իր որդեգիրն Անտոնինոս, որ 158
ամէնուն սիրելի եղած էր և իր աղէ-
կութիւններուն համար մտկանունն ալ
Պիոս քաբեպաշտ դրին: Օրմը յան-
կարծ հիւանդացաւ տենդով, ու շուտ
մը բարեկամներն ու գլխաւոր իշխան-
ները կանչեց, առջևնին հաստատեց թէ
Աւրեղիոս իր որդեգիրն է, և Բաղդին
արձանն որ կայսերաց սենեակը կրկե-
նար՝ Աւրեղիոսին սենեակը խրկեց, ու
մեռաւ եւ թանասունը հինգ տարւան,
քսաններկու տարի տիրելէն ետեւ:

Հ. Աւրեղիոս ի՞նչպէս ըրաւ կայսե-
րութիւնը:

Պ. Աւրեղիոս իրեն օգնական առաւ 161
Վերոս ազնուականը. ինքը իր աղէկու-
թիւններուն համար որչափ որ անուանի

եղաւ, այնչափ ալ Վերոս իր մոլութիւններովը ատելի եղաւ: Ասոնց ատենն ալ հիւսիսային աղգերն ապստամբեցան, բայց շուտով յաղթըւեցան: Ետքը Վերոս Պարթևաց վերայ գնաց. և Թէպէտ յաղթեց, բայց ետ դառնալու ատենը սովէն ու ժանտախտէն զօրքին կէսը կորսնցուց. և ինքը փառաւոր յաղթանակով հռոմ մտաւ: Ան միջոցին Աւրեղիոս հռոմին մէջ շատ բարեկարգութիւններ ըրաւ: Բայց իր գահակցին գէշ մարդ ըլլալուն վր կըցաւէր: Նոյն միջոցին շատ խեղճութիւններ ալ հասնելուն ժողովրդեան վերայ՝ ժանտախտ, գետնաշարժ, սով, հեղեղներ, մարախ, մէկ կողմանէ ալ Թշնամիները զօրանալուն համար, քուրմերը շատ խենթութեամբ հանգէսներ զօհեր ընելէն ետև: Աս քաջածններնուս պատճառը քրիստոնեաներն են ըսելով՝ չորրորդ հալածանքը հանեցին: Անտենը Աւրեղիոս՝ Մարկոման ըսւած Գերմանացոց վերայ գնաց Վերոսին հետ, և Ալպեան լեռներուն մօտ յաղթեց անոնց ու դարձաւ. բայց Վերոս ճամբան իջուածքով մը մեռաւ երսուճիներ տարւան, Աւրեղիոսին հետ ինը տարի կայսերութիւն ընելէն ետքը:

Հ. Վերոսին մեռնելէն ետքը Աւրեղիոսի ատենն ի՞նչ նոր բան հանգիպեցաւ:

Պ. Աւրեղիոս նորէն Մարկոմաններուն վերայ ելաւ, և պատերազմին մէջ

յանկարծ թշնամիներէն պաշարւեցաւ ,
 իր բանակին ջուրն ալ հատաւ : Երբոր
 Աւրեղիոս յուսահատած չէր գիտէր ինչ
 ընելիքը , բանակին մէջի քրիստոնեա-
 ներուն աղօթքովը այնպէս անձրև մը
 եկաւ որ բոլոր բանակը սաղաւարտներ-
 նին ջրով լեցուցին ու կշտացան . ետքը
 նոյն ամպը թշնամեաց վըրայ կայծակ-
 ներ թափելով ցիրուցան փախուց զի-
 րենք : Ասոր վըրայ Աւրեղիոս քրիստո-
 նելից հալածմունքը գադրեցընել տը-
 ւաւ : Աւրեղիոս խմատառսիրութի խիստ
 կըսիրէր ու երանի կուտար ան ազգին
 որ փիլիսոփայ թագաւոր ունի :

Հ . Աւրեղիոսին վերջն ի՞նչպէս եղաւ :

Պ . Լսելով որ Ռուսներն ու Թաթար
 ները իր տէրութենը վըրայ կուգան , դէ-
 մերնին ելաւ ու պատերազմին երրորդ
 տարին Վեննա քաղաքին մէջ հիւանդա-
 ցաւ : Իր Կոմոգոս տղուն գէշութիւնե-
 րուն վըրայ ալ ցաւելով կըսեն թէ կա-
 մօք բան չիկերաւ ու տասներինը տարի
 թագաւորելէն ետքը՝ մեռաւ յիսունը-
 ինը տարւան , և գրեթէ Հռոմայեցոց
 տէրութեն փառքն ալ հետը մեռաւ : Ա-
 սոր անունովը սիւն մը կանգնեցին Տրայ-
 իանոսին սիւնին նման փառաւոր . իր
 յաղթուններուն հետ ջրին հրաշքն ալ
 վըրան փորած : Սէքստոս պապը աս եր-
 կու սիւները նորոգեց ու վըրայի ար-
 ձաններն ալ փոխեց՝ Պետրոսի և Պօ-
 ղոսի արձանները դրաւ :

Ք. Ե

180

Հ. Աւրեղիոսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Կոմոգոս տղան, որ անկարգուհի կողմանէ Դոմեստիանոսն ալ անցուց՝ կըսեն : Խեղքէ չանցած խենթութիւններ կընէր . բան ծախել, կառք քշել, սուսուամուտ պատճառներով մէկը մէկալը մեռցընէլ . ինչվան սուսերամարտութի ալ կընէր՝ ուրիշներուն կապարէ սուր տալով ու ինքը սրած երկըթէ թուր առած մէջերնին կըմոնէր ու անխընայ կըջարդէր զամէնքը : Կըսեն թէ ինքն ալ Դոմեստիանոսին պէս թուղթ մը կըպահէր՝ վըրան մեռցընելու մարդիկը գրած, որ օր մը գտան ու Կոմոգոսին վըրայ կատղած՝ նախ թոյն խըմցուցին, ու երբոր թոյնը չազդեց, գաղտուկ սենեակը մտան ու խզդեցին զինքը տառաւերկու տարի կայսերութի ընէլէն ետքը, առանց մէկումը իմացընելու . մարմինն ալ բեռի պէս կապկըպած պալատէն դուրս հանեցին :

Հ. Կոմոգոսին տեղն ո՞վ նստաւ :

193

Պ. Զկոմոգոսը մեռցընողները Պերտինաքս անունով անուանի մարդն ընտրեցին . Բայց երբոր եկան իրեն խմացընելու, Պերտինաքս կարծելով թէ զինքը մեռցընելու եկեր են Կոմոգոսին հրամանովը, Զարմանք է, ըսաւ, որ ինչվան հիմա զիս ողջ թողուց : Բայց եր-

բոր եղածն իմացաւ, պաղեցաւ մնաց, ք. Ե
 ու ակամայ յանձն առաւ կայսերունը.
 Ժողովուրդն ալ երբ լսեցին՝ ընդունե-
 ցան: Իսկ Կոմոդոսը՝ հայրենեաց՝ չնժ-
 ներուն՝ և մարդկանց թշնամի էր ըսե-
 լով լուալիքի մը մէջ նետեցին:

Հ. Պերտինաքս ի՞նչպէս ըրաւ կայսե-
 րունթիը:

Պ. Իր նստելուն վերայ ամէնքն ու-
 րախացան. բայց ինքը խիստ արդարուն
 ետեւէ ըլլալուն համար՝ զօրքը կատղած
 վերան վազեցին ու պալատին մէջ զար-
 կին ըսպաննեցին իրէք ամիս տիրեւէն
 ետեւ:

Հ. Պերտինաքսին տեղն ո՞վ անցաւ:

Պ. Զօրքը ծախեցին զինքնակալու-
 թիւնը կայսեր աներոջը Դիդիոս հիւ-
 պատոսին՝ շատ ըստակով: Ասիկա բո-
 լոր օրը պարապ կանցըներ. թէպէտ
 բնութիւնէ հեզ ըլլալուն համար ուրիշնե-
 րուն զէն մը չէր ըներ, բայց իր ագա-
 հունը համար զօրքին ալ ատելի եղաւ:
 Քիչմը ատենէն ետեւ Ափրիկէի զօրքը
 իրենց Սեպտիմիոս Սեւերոս զօրապետ-
 նին ինքնակալ գրին՝ որ Պերտինաքսին
 մահուանը վրէժն առնելու եկաւ. Դի-
 դիոս ուզեց որ տէրունիը մէջերնին բաժ-
 նեն. բայց անիկա մտիկ չըրաւ, մարդ
 իրկեց Դիդիոսն ըսպաննել տուաւ:

Հ. Սեւերոս ի՞նչպէս ըրաւ կայսե-
 րունթիը:

Պ. Յաղթեց Ասորոց երկրին Նիգեր 194

կուտակալին ու Անգղիայի Ալբինոս զօ-
րասէտին՝ որ կայսր ըլլալ կուզէին. ետքը
Պարթևներուն գէմ գնաց, յաղթեց. և
արևելքի ուրիշ կողմերն ալ պտըտելէն
ետքը դարձաւ հռոմ: Ան միջոցին Պլա-
տինոս անուանով մէկը կայսր ըլլալ ու-
զելով պալատի զօրագլուխներէն մէկուն
ապսպրեց որ Սեւերոսը հռոմ դարձա-
ծին պէս՝ տղուն հետ մէկտեղ ըսպան-
նէ. ան ալ գնաց Սեւերոսին իմացուց.
բայց Սեւերոս չաւտալով Թոդինքը հոս
գայ ըսաւ: Զօրագլուխը գնաց զինքը
խաբեց՝ ըսելով թէ Ըսպաննեցի զկայսրը
ան տղչուտ մը հաւտաց ու ելաւ. հետը
կէս գիշերուն պալատը գնաց. հոն յան-
կարծ Պլատինոսին խնտումը սարսափ
փոխեցաւ. տեսաւ որ կայսրը ողջ նըս-
տեր՝ բարեկամներուն հետ իրեն կըս-
պասէ: Անատենը Սեւերոս բարկութիւն
ըսաւ՝ թէ Ասատեն հոս ի՞նչ բան ու-
նիս. Պլատինոս չգիտնալով ինչ ընե-
լիքը՝ խոստովանեցաւ ու Թոդութի ու-
զեց. Սեւերոս ալ ներեց. բայց որդին
Վարակալլա չհամբերելով Թուրը քա-
շեց ըսպաննեց Պլատինոսը: Աս Սե-
ւերոսը հանեց հինգերորդ հալածանքը
քրիստոնէից գէմ: Երբոր Անգլիա
գնաց, հոն իր զօրքը խիստ յոգնեցան
Վալէ դոնացոյ գէմ ըրած պատերազմե-
րուն մէջ՝ անտառներ կտրելով, գծուար
ճամբաներ անցնելով, և գետերու վը-
րոյ կամուրջներ շինելով. բայց Սեւերոս

յաղթեց թշնամեաց . ու ան երևելի ք. Ե
պատը քաչեց հոն՝ որ ինչպիսի հիմա իր
անուանովը կրկոչւի . և ինքը հոն մեռաւ
վաթսուներկէց տարւան , տասներու թը
տարի թագաւորելէն ետքը :

ՃԻԲ

Հ . Սեւերոսի աեղն ով անցաւ :

Պ . Զօրքը ընտրեցին անոր երկու որ 211
դէքը Կարակալւան ու Գետասը . անոնք
իրարու ձեռքէ յափշտակել ուղեւով ան
գամ մը Կարակալւա քանի մը հոգւով
եղբօրը պալատը վաղեց ու մօրը գրկին
մէջ ըսպաննեց զԳետասը : Կայսր ըլլա-
լէն ետքն ալ՝ անիրաւուն ու անգթուն
կողմանէ Դոմեաիանոսն ալ անցուց ,
Ներոնն ալ :

Ասիկա Ալեքսանդրիա քաղաքը գնաց և
հոն շատ ըսպաննութիւններ ըրաւ իր վը-
րայ ծիծաղելնուն համար՝ որ լսեր էին
թէ Ալեքսանդրի նմանիլ կուղէ . բայց
կրսեն թէ գլխուն գէպի ձախ կողմը
ծռութէն իզատ ուրիշ նմանութի չու-
նէր Ալեքսանդրին հետ . ետքը օր մը
երբոր կառքով Եգէսիա քաղաքին քովե-
րը քանի մը հոգիով կը պառտէր , Մակրի-
նոս զօրապետին հրամանովը Մարտիաղ
հսկայ հարիւրապետ մը ըսպաննեց ըղ-
կայօրը . թէսկէտ ետքը Մարտիաղն ալ
մեռուցին , բայց կայսերութիւն Մակրի-
նոսին անցաւ , որ Կարքեդոնացի հասա-

Ք. Ե րոսկ մարդ մըն էր ու կամաց կամաց
առաջ եկեր էր :

Հ. Մակրինոս ի՞նչպէս ըրաւ կայսե-
րու թիւը :

217 Պ. Թէպէտ իր արգարասէր ու անուշ
բարբովը սիրելի եղաւ, բայց որովհետեւ
զօրացը կարգեր դնել կուզէր. զօրքը
ապստամբելով զինքը Քալկեդոն փա-
խուցին ու հոն ըսպաննեցին՝ տարի մը
երկու ամիս կայսերու թիւ ընելէն ետքը :

Հ. Մակրինոսին ո՞վ յաշորդեց :

Պ. Կարակալային տասներէորս տարե-
կան տղան Ելիոֆաբաղոսը նստեցուցին
զօրքը, որ չորս տարի միայն ապրեցաւ՝
անկարգութիւններով լցւած : Կանանց
խորհրդարան մը շինեց ու իր Մեսա-
մայրը անոնց գլուխ դրաւ, որոնց խոր-
հուրդները միայն նորելուք հագուստ-
ներու և իրարու երթալ գալու վերայ
էին : Իր ասպետները կոչուեքի մէջ կը-
նըստեցընէր քամիով ուռեցուցած ա-
թոռներու վերայ, որ կամաց կամաց
քամին պարպելով ամէնքը գետինը նըս-
տած կըմնային : Սեղան կընէր միշտ չի-
գըտնըւելու բաներով. ծովու մօտ՝ ցա-
մաքի բերք կուզէր. իսկ ցամաքի վերայ
ձկնեղէն փնտուել կուտար : Ուրիշ շատ
խենթութիւններէն ու անիրաւութիւնե-
րէն իզատ, կըսէն թէ կտրիճ տղաք մոր
թել կուտայ ու անոնց աղիքներուն նայ-
ելով ըլլալու բաները կըգուշակէ եղեր :
Չդիմացան զօրքը, ետեւէն ընկան ու

պահւելոած տեղէն հանեցին՝ քաշկըռ-
տելով փողոցները պարտցուցին՝ ու մե-
ռելը Տիբերիա գետը նետեցին :

Հ. Եղիոգաբաղոսին տեղն ո՞վ անցաւ : 222

Պ. Մօրքրոջը տղան Աղեքսանդր Սե-
ւերոս տասնըվեց տարւան , որ գիտուն ,
երևելի երաժիշտ , վարպետ արձանա-
գործ և անուանի բանաստեղծ էր : Իր
ամէն բանը ծերակուտին խորհրդովը
կրնէր , և իր Մամէա մօրը խրատովը՝
որ այնպիսի աղէկ կրթութի տուեր էր
իրեն : Վաշառքի խիստ թշնամի էր , և
ամէն օր ուրիշի աղէկունի կուզէր ընել՝
Տիտոսին պէս : Քրիստոնեաներուն հան-
գըստունի տուաւ . ու իր պաշտօնին չորս
գին գրած էր աս քրիստոնեաներէն սոր-
ված առածը , թէ Ինչ որ + ելի լէս - ունի
Դուն ալ ուրիշի ճշներ : Իր կտրճուէր
թշնամիներն ալ գողացուց . Պարթևնե-
րուն յաղթեց , ու Հռոմայեցոց տե-
րութիւնը առջի մեծութիւնը հասցուց :

Հ. Աղեքսանդր Սեւերոսին վերջը
ի՞նչպէս եղաւ :

Պ. Կայսերութիւնը տասնիրեքերորդ
տարին վերի Գերմանիային կողմի վայ-
րենի աղգերուն դէմ ելաւ . բայց Մո-
գունախայի կողմերն եղած Հռոմայեցի
զօրքին մեծ զօրապետը Մաքսիմիոս ա-
պրտամբեցաւ իրմէն , ու դահիճ մը
խրկելով գլուխը կտրել տուաւ : Քիչ
մը ետեւ Մամէա մայրն ալ մեռուցին՝ որ
քրիստոնեայ եղեր էր կրսէն :

Ք. Ե Հ. Աղէքսանդր Սեւերոսէն ետքը ո՞վ
եղաւ ինքնակալ :

235 Պ. Զինքը մեռցընել տուող Մաքսի-
մինոսն ընարեցին, որ Յունաստանի կող-
մերը հովուի մը տղայ էր ու աւազակ-
ներու հետ կռուելու սորված. ետքը
Հռոմայեցոց զինուոր գրւեցաւ : Ութ-
ուկէս ոսնաչափ հասակ ունէր, անոր
յարմար ալ հաստուծի : Իր կնոջն ա-
պարանջանը մասնիկ տեղ մատը կանցը-
նէր : Երկու եղներու շարժել չիկրցած
սայլը մէկ ձեռքով կը քաշէր : Կերակու-
րին սովորական չափը քառսուն լիպրէ,
ի՞նչ ինը հօխայ ու կէս միս էր, խմած գի-
նին ալ Կապիստոլեան սափոր մը լեցուն,
ի՞նչ տասներհինգ հօխայի չափ : Իսկ կարը
ճուռէ կողմանէ ամենեւին բանէ մը չէր
վախնար : Սեւերոս կայսեր տառնը խա-
ղի մը մէջ տասներվեց երեւելի ըմբիշներու
յաղթեց, և բարձր ալ աղէկ ըլլալուն՝
կայսրը քոյն առաւ զինքը ու զօրա-
սլետ ըրաւ :

Հ. Մաքսիմինոս ի՞նչպէս ըրաւ կայ-
սերուծի :

Պ. Կայսերաց ամէնէն ալ չարագործ
եղաւ, և վեցերորդ սաստիկ հալածանքը
հանեց քրիստոնէից դէմ : Բայց պատե-
րազմներու մէջ շատ կարճուիներ ցցուց
Գերմանացոց և հիւսիսականաց դէմ.

զօրքին թռչակն ալ աւելցուց : Հասարակ Բ. Ե
զինուորի մը պէս կաշխատէր , ու պա-
տերազմի ատեն վտանգաւոր տեղերը
կըմտնէր : Սակայն ըրած անգլթուինե-
րուն համար ամէնքը թշնամի դարձան
իրեն . ետքը իր ուժէն վախնալով գաղ-
տուկ վրանը մտան՝ քունին մէջ ըսպան-
նեցին զինքը իր կայսր դրած տղուն հետ՝
իրէք տարի թագաւորելէն ետև , ու
մարմինը շնորուն նետեցին :

Հ . Մաքսիմինոսէն ետև ո՞վ եղաւ
կայսր :

Պ . Ծերակոյտն երկու հոգի ընտրեց , 237
Պոպիենոսն ու Բալթինոսը , բայց անոնք
իրարու հետ անմիաբան ըլլալով և զօրքը
երկուքին ալ թշնամի , օր մը կոխեցին
պալատն ու քաշկըռտելով գօւրս հա-
նեցին՝ երկուքն ալ ըսպաննեցին :

Հ . Պոպիենոսէն ու Բալթինոսէն ետև
ո՞վ թագաւորեց :

Պ . Մաքսիմինոսին ատենը Գորգիա- 238
նոս անունով հիւսպատոսի փոխանորդ
մը կար Ափրիկէ , որ զօրքին սիրելի ըլ-
լալով կայսր ընտրուեր էր որդւոյն հետ
մէկտեղ . բայց Կապելիանոս իշխանը վը-
րանին պատերազմի ելեր էր . որդին պա-
տերազմի մէջ մեռեր էր , հայրն ալ յու-
սահատած ինքզինքը մեռուցեր էր : Ա-
սոր թողը կար Հռոմ Գորգիանոս ա-
նունով տասներկէց տարւան , ապստամբ
ները զանիկա դրին ինքնակալ :

ՃԻԵ

Ք.Ե Հ. Գորդիանոս ի՞նչպէս ըրաւ կայսերութիւնը :

Պ. Առաքինուէ և ուսման շատ սէր ունէր : Ժողովրդեան ու զօրքին մէջէն խռովուիւր վերցընել ջանաց, քանի որ Միսիթէոս վարպետն ողջ էր . բայց երբոր զՄիսիթէոսը թոյնով մեռուց Փիլիպպոս Արաբացին, անոր հաւտալով՝ զինքը զօրքին սպարապետ ըրաւ : Փիլիպպոս ըրաւ չըրաւ՝ Գորդիանոսին հետ մէկտեղ թագաւորեց, ետքը ըսպաննել տուաւ զԳորդիանոսը, որ վեց տարի թագաւորեր էր . և ինքը իր վեց տարեկան տղուն հետ կայսր նստաւ : Պարսից հետ զինադադարում ըրաւ ու ճամբայ ելաւ հռոմ գալու համար . բայց զօրքը Դեկոս զօրապետին հետ Փիլիպպոսէն ապրստամբեցան ու զինքը մեռուցին՝ հինգ տարի կայսերութիւնը ընելէն ետեւ : Կայսերաց մէջ առջի քրիստոնեայ եղողն աս Փիլիպպոսն էր կըսեն . ստոյգն ան է որ իր տղան քրիստոնեայ մեռաւ :

Հ. Փիլիպպոսին տեղն ո՞վ անցաւ :

249 Պ. Դեկոս խելացի ու կտրիճ զօրապետը . բայց անատենը տէրութիւնը խիստ գէշցած էր ու կործանելու վերայ՝ կռապաշտներուն քիչնալուն համար՝ որովհետեւ քրիստոնեայք շատցեր էին ու իշխանութեւ հասնիլ չէին կըրնար :

որ տէրուհի պաշտպանեն : Դեկոս Գոթաացոց դէմ գնաց, զարնըւեցաւ ու որդւոյն հետ մեռաւ երկու տարի աիւրելէն ետեւ : Իր զօրքն ալ ցրուեցան : Քրիստոնէից վերայ եօթներորդ մեծ հալածանքը հանեց Դեկոս :

Հ. Դեկոսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Գաղղոս զօրաւարն որ պատճառեղեր էր Դեկոսին յաղթըւելուն, մնացած զօրքը ժողովեց ու կայսր եղաւ, և Գոթաացոց տարւէ տարի շատ ըստակ խոստացաւ որ իր վերայ չի գան : Իսկ ինքը անկարգութեց ետեւէ ըլլալ ըսկըսաւ : Կռապաշտներուն ալ իշխանութի տուաւ որ ուղածնին ընեն Քրիստոնէաներուն : Անտառն սաստիկ չիտեանըւած ժանտախտ ընկաւ ժողովրդեան մէջ : Անկեց ետքը Եմիլիանոս զօրապետը գնաց Գոթաացոց յաղթեց՝ ու զօրքին ուղեւոր ինքնակալ եղաւ : Գաղղոս դէմն ելաւ ու իր տղուն հետ մէկտեղ ըսպանւեցաւ Եմիլիանոսէն, երկու տարի կայսերութի ընելէն ետքը : Բայց ծերակոյտն Եմիլիանոսը չընդունեցան ու տեղը Վալերիանոսը կայսր նստեցուցին :

251

Հ. Վալերիանոս ի՞նչպէս ըրաւ ինքնակալութիւն :

Պ. Ըսկսաւ կարգ դնել տէրուհի, և առջի բերանը քիչ մը քրիստոնէից ալ հանգստութի տուաւ : Բայց ետքը հանեց ութերորդ հալածանքը խիստ սաստիկ, որուն նմանը չէր եղած : Բայց

253

Ք. Ե ինքն ալ պատիժն առաւ . որ Պարսից
Շապուհ թագաւորը սրատերազմի մէջ
զինքը գերի բռնեց , և ձի հեծնելու
ատենը Վաղերիանոսին վերայ կոխելով
կելէր , և կըսէր ծաղրելով՝ Թէ Թող
Հռոմայեցիք Վաղերիանոսին յաղթա-
նակին արձանը առ ձեռով փորեն : Եւ թը
տարիէն Շապուհ Վաղերիանոսին աչը-
ները փորեց , մարմնոյն կաշին ալ քեր-
թեց :

ՃԻԵ

Հ . Վաղերիանոսին գերի բռնուած
ատենը Հռոմայեցիք ի՞նչ ըրին :

Պ . Իր Գաղիանոս որդին հօրը վրէժն
առնելու համար կայսր եղաւ , բայց Յու-
նաստանի կողմերն ինքնակալ ըլլալ ու-
զող Ինգենուոս զօրապետին յաղթելէն
ետեւ ինքզինքը զուարճութեց առաւ :
Ան միջոցին ինքնակալութեւ ետեւէ եղող
երեսուն հօգի ելան որ տէրուիւր տակ-
նուվերայ ըրին , ինչքան որ Գաղիանոս
դէմերնին ելաւ , և զանոնցմէ մէկը Մի-
լան քաղաքին մէջ պաշարած ատենը՝
ինքը իր զինուորներէն ըսպաններուցաւ :

Հ . Գաղիանոսին տեղն ո՞վ անցաւ :

268

Պ . Փլաւիոս Վոդգիոս անուշ բար-
քով մարդը , որ Գաղիանոսէն ընտրուած
էր : Ասիկա Գոթացոց վերայ երթալու
ատենը Յունաստանի կողմերը հիւան-
դացաւ մեռաւ , և ամէնուն մեծ ցաւ

եղաւ : Վ՛ջ զի կըսեն թէ աս մարդը Օ. Ք. Ե. գոստոսին պէս հեզ, Տրայիանոսին պէս քաջ և Անտոնինոսին պէս ալ գթած է եղեր :

Հ. Փլաւիոս Կղոդիոսէն ետեւ ո՛վ եղաւ կայսր :

Պ. Աւրեղիանոս անուենով աննշան ցեղէ կտրիճ և ուժով զօրապետը, որ պատերազմի մէջ ինչպան ինըհարիւր հոգիէն աւելի կըսպաննէ եղեր. և անգամ մը ինքը մինակ քառսուն հոգի ձեռքովը մեռուցեր է : Կտրճուէր համար Յուլիոս Կեսարին նմանցուցեր էին զինքը. բայց անոր անուշո՛ւ թիւ չունէր : Յաղթած թագաւորներուն մէջ ամէնէն երևելին Պաւլիքայի Զենոբիա թագուհին էր, որուն երկիրն առնելէն ետեւ զինքն ալ գերի ըրաւ, ու յաղթանակի համար պահեց. և ետքը նորէն առջի հանգըստութեւն մէջ ապրելու համար պէտք եղածը տուաւ անոր : Աւրեղիանոս հանեց եկեղեցւոյ իններորդ հալածանքը :

Հ. Աւրեղիանոսի վերջն ի՞նչպէս եղաւ :

Պ. Օր մը Մնեսթէոս ատենագրաւորը սատարիկ յանդիմանւելով Աւրեղիանոսէն՝ միաքը դրաւ որ ըսպաննէ զինքը. ուստի Յունաստան երթալու ատենը երբոր Հերակլիայէն կանցնէր Աւրեղիանոս, Մնեսթէոսին դաշնակիցները մեռուցին զինքը հինգ տարի տիրելէն ետեւ :

Ք. Ե

Հ. Աւերդիանոսէն ետև ո՞վ նստաւ
ինքնակալ :

275

Պ. Եօթը ամիս անցնելէն ետքը՝ ծե-
րակոյար ընտրեցին Տակիտոս ազնուա-
կանը որ տարիքն առած աղէկ մարդ էր .
և իր անուանակից Տակիտոս սլաոմա-
բանին գլխերուն վերայ մեծ համարում
ունենալով ամէն գլխատուններուն մէջ
դնել տուաւ : Ասիկա Պարսից և Թա-
թարաց վերայ երթալու ատենը կայսե-
րու թէր վեցերորդ տարին մեռաւ :

ԾԻԻ

Հ. Տակիտոսին ո՞վ յաջորդեց :

276

Պ. Զօրքը ընտրեցին Պրոբոս անու-
նով կորիճ սպարապետը : Կայսր ըլլա-
լէն ետև ալ շատ կտրճութիւն ցցուց .
բայց զօրքը իր սաստիկ կարգին կանոնին
չդիմացան , և Յունաստանի կողմերն
երթալու ատենը մեռուցին զինքը վեց
տարի թագաւորելէն ետև . ետքը վերան
փառաւոր գերեզման մը շինեցին :

Հ. Պրոբոսին տեղն ո՞վ անցաւ :

282

Պ. Մարկոս Աւերդիոս Կարոս զօրա-
պետը . որ իր Կարինոս ու Նումերիանոս
տղաքը իրեն գահակից ըրաւ : Կարինոս
մոլի մարդ մըն էր . իսկ Նումերիանոս ա-
ռաքինի ու քաջ . քիչ ատենէն Կարոսին
վրանին վերայ կայծակ մը իջաւ ու քո-
վիններովը մէկտեղ ըսպաննեց : Ան միջո-
ցին Նումերիանոս հօրը հետ Թաթար-

ներուսն ու Պարսից վերայ գնացեր յաղ. Բ. Ե
 Թեր էր. բայց հօրը մեռնելուն վերայ
 այնչափ արցունք թափեց՝ որ աչքի ցաւ
 ունեցաւ. և տեղմը երթալու ատեն գես-
 ապակի մէջ կընստէր: Իր աները Ապեր՝
 ինքնակալ ըլլալու յուսով մեռցընել
 տուաւ հոգմերիանոսը գեսապակին մէջ,
 և ձայն հանեց թէ աչքին ցաւէն չիկըր-
 նար դուրս ելլել գեսապակէն: Բայց մե-
 ռելին հոտէլէն իր չարուին իմացվելով՝
 Դիոկղեսիանոս զօրագլուխը կայսր ըն-
 տրըվեցաւ, որ իր ձեռքովը զարկաւ մե-
 ռուց զԱպերը:

Հ. Դիոկղեսիանոս ինչպէս ըրաւ
 կայսերութիւնը:

Պ. Ինքը Դադմատացի ցած մարդու 284
 մը տղայ էր կըսեն, կարճութեան առաջ
 եկած: Անատենները հիւսիսային ազգե-
 րը սովորութիւն ըրեր էին որ երբեմն հռո-
 մայեցոց վերայ կըվազէին, Դիոկղեսիա-
 նոսին ատենն ալ Ռուսաստանէն, Լէ-
 հաստանէն, Մաճառաստանէն և Գեր-
 մանիայի կողմերէն վայրենի ազգերը շատ
 զօրքով եկան: Դիոկղեսիանոս իր սիրելի
 բարեկամ Մաքսիմիանոսն իրեն գահա-
 կից ըրած՝ մէկտեղ գէմերնին ելան յաղ-
 թեցին: Դիոկղեսիանոս առջի տարինե-
 րը քրիստոնէից շատ պատիւ կընէր. բայց
 Մաքսիմիանոսը կայսր եղածին պէս՝ ա-
 նոր խելքը դարձուց, ու շատ քրիստո-
 նեա ջարդել տուին: Քսան տարի տիրե-
 լէն ետեւ կայսերուէ հրաժարեցաւ Դի-

Բ. Ե ոկղէտիանոս, Մաքսիմիանոսին հետ մէկ
տեղ, և ինչ մահուամբ մեռնիլը յայտնի
չէ: Ասոր հանած տասներորդ հալա-
ծանքը խիստ սաստիկ ըլլալուն՝ նոր
թուական մը ըսկսաւ որ կըսէի Դիոկղե-
տիանոսի կ՞ Մարտիրոսաց թուական:

Հ. Երբոր Դիոկղէտիանոսն ու Մաք-
սիմիանոսը կայսերութեն ելան, տեղեր-
նին ո՞վ անցաւ:

305

Պ. Իրենց ընտրած Կոստանդ Բլու-
րոսն ու Գաղերիոսը: Կոստանդ առաքի-
նի ու խոհեմ մարդ մըն էր. Գաղերիոսը
կտրի՞ճ՝ բայց անկարգ: Ասոնք տէրութիւն
մէջներնին բաժնեցին, արեւմտեան կողմը
Կոստանդն առաւ, արեւելքը՝ Գաղե-
րիոս: Կոստանդ Անգղիա գնաց, Սկով-
տիան առաւ, և իր Կոստանդին կամ
Կոստանդիանոս տղան տեղը դնելով՝ հոն
մեռաւ, իր տղուն ապսպրեւով որ քրիս-
տոնէից տէրութիւնն է: Երբոր Գաղերիոս
չընդունեցաւ Կոստանդիանոսն ու քրիս-
տոնէից ալ նեղութիւն կուտար, Աստուծմէ
պատժուելով՝ վերան գլուխը խոցով
լցեցաւ, հոտեցաւ, որդնոտեցաւ: Ան-
տառնը իրեն ալ խելքը գլուխը գալով՝
քրիստոնէից գէմ հանած հրովարտակ-
ները բոլոր ետ առաւ, ու անոնց աղօթքն
ու զեւրսկսաւ, բայց առանց դառնալու
մեռաւ. և կայսերութիւնը բոլոր Կոստան-
դիանոսին ձեռքը մնաց:

ՃԻԷ

Հ. Կոստանդիանոս ինչպէս ըրաւ Ք.Ե
ինքնակալութիւնը :

Պ. Առջի տարիները քանի մը թշնա 324
մի սենեցաւ, որոնց գլխաւորն էր Մաք-
սենտիոս իշխանը : Ասոր դէմ երբոր բա-
նակովը Հռոմին վերայ կերթար տարա-
կուսած մտածելով՝ թէ արդեօք ո՞ր ան-
է ճշմարիտ՝ յաղթութի տուող, մէյմը-
նալ արեւը մանեւ լուստեն երկնքին երեսը
երեցաւ երկու սիւն խաչաձև, այսպէս
X, վերան գրած Աստուծոյ : Ասոր
վերայ ամէնքը զարմացան : Մոգերն ըսկը-
սան ըսել թէ Աստուծոյ նշան է. բայց Կոս-
տանդիանոս երկրորդ օրը ան նշանովը
դրօշակ մը շինել տուաւ որ միշտ բանա-
կին առջևէն կըխրկէր : Անկէց ետքը
քրիստոնէութիւնը տեղնիտեղը սորվելով
ընդունեցաւ, ու իննսուն հազար հե-
տևակով ութսուն հազար ձիաւորով
Հռոմին մօտեցաւ. Մաքսենտիոսն ալ հա-
րիւր եօթանասուն հազար հետևակով
ու տասնըութ հազար ձիաւորով դի-
մացն ելաւ. ուստի մեծ պատերազմ
եղաւ, Մաքսենտիոսին ձիաւորները
յաղթուեցան, ինքն ալ փախչելու ա-
տենը Տիբերիս գետին կամուրջը փլաւ,
ընկաւ ջրին մէջ խղզուեցաւ : Կոստան-
դիանոս Հռոմ մտաւ, ու իր ամէն ար-
ձաններուն աջ կողմը երկինքը տեսած

խաչը փորել տուաւ՝ աս խորագրով .
 Աս պատուական խաչին նշանովը Կոս-
 տանդիանոս տէրութիւնը ապստամբի մը
 ձեռքէն ազատեց : Քրիստոնէութիւնն հետ
 Ուսմունքն ալ ծաղկեցընել ջանաց : Ան
 միջոցին Աօիայի մէջ Մաքսիմիոս կու-
 սակալն ոտք ելաւ ու կայսր ըլլալու մըտ-
 քով Կոստանդիանոսին լիկինիոս կամ
 լիկիանոս փեսին վերայ պատերազմի
 ելաւ . ու առջի անգամ յաղթեց , բայց
 նորէն վերան ելլել ուզած ատենը մե-
 ռաւ . քրիստոնէայք ալ իր հալածանք-
 ներէն ազատեցան : Անկէց ետքը Կոս-
 տանդիանոսին ու լիկիանոսին մէջ կռիւ-
 ընկաւ , ու երկու կողմէն ալ շատ զօր-
 քով պատերազմի պատրաստուած , Կոս-
 տանդիանոս քովի քրիստոնէայ եպիսկո-
 պոսներուն հետ աղօթքի կեցաւ . ան-
 դին լիկիանոսն ալ քուրմերուն հետ :
 Յաղթըւեցաւ լիկիանոս՝ հաշտուի ու-
 ղեց . բայց նորէն պատերազմ բացւելով՝
 չարաչար յաղթըւեցաւ , ու երգում
 ըրաւ Կոստանդիանոսին որ թշնամուիը
 մէկդի թողած՝ քաշւի մնացած օրերն
 ինքիւր գլխուն անցընէ . Կոստանդիանոս
 ալ յանձն առաւ , բայց ետքը իմանա-
 լով թէ նորէն կայսերութեն ետեւէ է լի-
 կիանոսը՝ Մարտիաղէս զօրապետին հետ
 բռնապանել տուաւ :

Հ. Կոստանդիանոս քրիստոնեայ ըլ
լալէն ետքը երբոր ամէն թշնամիներէն
ազատեցաւ՝ ինչ գործքի հետ եղաւ :

Պ. Իր աթոռը Բիւզանդիոն փոխար
կեց՝ նոր Հռոմ անուանելով : Ետքը ջա
նալով քրիստոնէութիւն տարածել՝ հրա
ման հանեց որ եպիսկոպոսներուն ամէն
մարդ հնազանդի. ու եկեղեցւոյ մէջ
եղած հերետիկոսները պատժեց, որոնց
գլխաւորը Արիոս հերետիկոսն էր :
Ասոր գէմ՝ Նիկիա քաղաքին մէջ ժողով
ընել տուաւ, և ինքը իրեքհարիւր տաս
ներուծը եպիսկոպոսով և ուրիշ շատ
քահանաներով սարկաւաղներով հոն
գտնըւեցաւ. ու ժողովքէն ետքը զԱրի
ոսն իր համախոհներովը քշել տուաւ :
Թէպէտ բոլոր տէրութիւն խաղաղեց Կոս
տանդիանոս, բայց իր տանը խռովու
թիւններէն չազատեցաւ, ինչպէս որ իր
Փաւստա լիրբ կինը, և Կրիսպոս տղան
մեռցընել տուաւ :

ՃԻԸ

Հ. Կոստանդիանոս ինչո՞ւ համար
Բիւզանդիոն տարաւ իր աթոռը :

Պ. Բուն պատճառը չի գիտցըւիր :
Ոմանք՝ Հռոմայեցոց կռապաշտութիւնը
համար էր կըսեն, ոմանք ալ Ասիային ու
Եւրոպային մէջտեղը կենալ ուզեց կը
սեն : Պատճառն ինչ ալ ըլլայ՝ Հռոմայ
եցոց տէրութիւնը կործանումն անկէջ եղաւ :

Բ. Ե Աստուծոյ Հռոմը Կոստանդիանոս տառնը
չորս թաղ բաժնեց՝ հին Հռոմին պէս .
մէջը Կապիտոլիոն մը շինեց , և խաղե-
րու հրապարակներով՝ եկեղեցիներով
փառաւոր շէնքերով զարդարեց , անուան
ալ Կոստանդինոպօլիս դրաւ : Երկու
տարւան մէջ քաղաքը լմնացուց , ու բո-
լոր տէրութե մեծամեծներուն հետ հոն
փոխադրուեցաւ :

Հ. Կոստանդիանոս Հռոմէն ելեւէն
ետեւ՝ Հռոմ ինչ վիճակի մէջ մնաց :

337 Պ. Կոստանդիանոս բոլոր տէրութիւնը
իրեք բաժնեց . Կոստանդին մեծ որդւոյն
Գաղղիան և արևմտեան կողմերը տուաւ .
Կոստանդ տղուն արևելքի կողմերը .
Կոստաս անունով պզտի տղան ալ Հռոմ
նստեցուց ու Իտալիան անոր յանձնեց :
Եւ անկէց ետեւ սովորութիւն եղաւ որ
միշտ երկու կայսր կը նստէին . մէկը
Հռոմ , մէկալը Կոստանդնուպօլիս : Իսկ
ինքը Կոստանդին երեսուն տարի ինք-
նակալութի քշելէն ետեւ՝ վաթսուներ-
վեց տարեկան որ եղաւ՝ հիւանդացաւ ,
Նիկոմիդիա գնաց , և հոն մկրտուեցաւ
ու սրբութե անանդեց հոգին :

Հ. Մեծին Կոստանդիանոսի վախ-
ճանելէն ետեւ Հռոմ ինչ հանդիպե-
ցաւ :

Պ. Հռոմայեցոց տէրութիւն երթա-
լով տկարացաւ . վասն զի Գոթացիք զօ-
րացան ու Հռոմայեցոց երկիրները կոխ-
կըռտեցին : Իսկ ինքնակալներն Ասիային

կողմերը քաշւած՝ իրենց հանգիստը կը
նայէին : Կոստանդինն ու Կոստասը եր-
բոր մեռան՝ բոլոր տէրութիւնը Կոստանդ-
կայսեր մնաց . ան ալ վախկոտ՝ ու գլխ-
բաղդ մարդ մը՝ երեսուն տարի կայսե-
րութիւն ըրաւ, ու մէկ երեւելի բան մը
չիտեսաւ : Անոր ետեւէն իր հօրեղբօրը 361
Թոռը Յուլիանոս Ուրացողը երկու տար-
ւան կայսերութեան ատենը զօրացաւ
Թշնամեաց վերայ ու զԳոթացիքը հա-
լածեց Իտալիայէն : Իր յաջորդները 363
Յովիանոս և Վաղենտինոս դեռ ատեն
մը պաշտպանեցին տէրութիւնը Թշնամեաց
դէմ, և Վաղենտինոս զօրքերը կարգի
դրաւ, պարիսպներ ալ շինեց ամրացուց :
Բայց նոր Թշնամիներ ելան վերան Ա-
ղախէն անդին եղած Թաթարներն ու
Խազախները . որոնք Աղախէն անցնե-
լէն ու Գոթացիքը վաճնտելէն ետեւ հռո-
մայեցոցմէ տեղ ուղեցին . Վաղենտին-
ոսին Վաղէս եղբայրն ալ, որ դահա- 364
կիցն էր, քիչմը տեղ տուաւ իրենց, բայց
բաւական ասորո՞ւստ չիտուաւ . ասոնք
ալ իրենց բարերարներուն վերան ելան
ու Ադրիանուպօլիս քաղաքին քով Վա-
ղէսին զօրացը շատը ջարդեցին, զինքն
ալ փախչելու ատենը նետով զարկին :
Երբոր Վաղէս վերաւորւած՝ մէկ խղի
մը մէջ պահւեալ էր, խղին կրակ տու-
ին, որուն մէջը Վաղէս ալ այրեցաւ :
Ասկէ ետքը հռոմայեցիք այնչափ տկա-
րացան որ հազիւ միայն Իտալիան ձեռ-

Ք. Ե վընին մնաց : Վաղէսէն ալ ետքը երբոր
խիստ նեղը մտան՝ Գոթացոց Ալարիկոս
Թագաւորն իրենց օգնութի կանչեցին :

ԾԻԹ

Հ. Ալարիկոս Գոթացոց Թագաւորը
ինչպէս օգնութի ըրաւ Հռոմայեցոց :

395

Պ. Ալարիկոս երբոր եկաւ ու մեծին
Թէոֆոսի Արկադէոս ու Ոնորիոս տղոցը
տկարութիւն տեսաւ , զինքը հրաւիրող-
ներուն գէմ պատերազմիւ ըսկսաւ ու
քանի մը անգամ յաղթեւէն յաղթուե-
ւէն ետքը , շատ զօրք ցրուեց Խալկիային
մէջ անատենն որ Ոնորիոս կայսրը Բա-
վեննա քաղաքը անհոգ նըստած՝ իր
հանգիստը կընայէր :

Հռոմայեցիք չգիմացան՝ հաշտութի ու
զեցին Ալարիկոսէն . ան ալ յանձն ա-
ռաւ՝ աս պայմանով որ ունեցածնին չու-
նեցածնին և գերիներնին բոլոր իրեն
տան : Դեսպանները՝ հապա մեզի ինչ
պիտի Թողուս՝ ըսին : Հոգինիդ՝ ըսաւ :
Հռոմայեցոց , ճարերնին հատած զքա-
ղաքացիներն ու կռատունները մերկա-
ցուցին՝ իրեն տուին , որ ելաւ գնաց :
Քիչմը ատենէն ետքը նորէն եկաւ տի-
րեց Հռոմին , և Ժամերէն իզատ ամէն
տեղ կողոստել տուաւ իր զօրքին՝ ինչ-
վան իրեք օր : Աս վայրենի ազգը այն-
չափ սէր ու սրտիւ ցցուցին քրիստո-
նէից՝ որ ըսկսան կռապաշտները քրիս-
տոնէից պաշտպանութիւն ուզէլ :

Թէպէտ Գոթացիք Հռոմը թողուցին
 ելան, բայց աղէկ հասկըցան որ երբ ու-
 զէն կըրնան տիրել՝ քաղաքին մեծուէր
 և քաղաքացոց քիչւորուէր համար: Ան-
 ատենները Հռոմին կայսերքը Բավէննա
 ամուր քաղաքը քաշւած կընստէին:

Հ. Ալարիկոս երբոր զՀռոմը կողոպ-
 տելէն դարձաւ, Հռոմայեցիք հանգիստ
 մնացին:

Պ. Չէ, վասն զի Ալարիկոսին եր-
 թալէն ետև Գենսերիկոս թագաւորն
 եկաւ Հռոմ՝ Վանդալ զօրքերով, ինչ
 վան տասնըչորս օր կողոպտեց քանդեց
 քաղաքը, ոչ տուն նայեցաւ, ոչ հասա-
 րակաց շէնք, ոչ տղու խնայեց՝ ոչ ծերու:
 Այսպիսի կերպով Հռոմ քանի մը ան-
 դամ տեսակ տեսակ ազգերէն կոխկըռ-
 տըւելով կայսերաց վըրայ անուէր միայն
 մնաց: Ոնորիտին ձեռքէն Եւրոպային
 մեծ մասը գնաց. Հռոմը Գոթացոց
 ձեռքն ընկաւ. Պաննոնիա գաւառը
 Սամնիպացիք առին. Սպանիային Սու-
 եւիացիքն ու Վանդալները տիրեցին.
 Գաղղիան ալ Լէհաստանին կողմերէն
 եկած Պուրկոն ազգը առաւ, որ ետքը
 ան ալ Գոթացոց անցաւ: Հռոմին բնա-
 կիչները քիչմը ատենէն ետև՝ առջի ու-
 ժերնին ձեռք առնելու համար իրենք
 իրենց գլխուն քիչմընալ աշխատեցան.
 Բայց երբոր Բրիտանիան ալ գլուխ քա-
 շեց զատուեցաւ, Հռոմայեցոց տէրուիը
 բոլորովին կործանեցաւ: Օգոստուղոս

կայսրն ալ ինքնակալուէ անունը ձգեց .
 ինչպէս որ Գերմանիայէն եկած Երուս-
 լեմուսն Ոգուագր զօրապետն ինքզինքը
 բոլոր Իտալիային թագաւոր անուանեց :
 Ասանկով կայսերութեւն աթոռին Բիւ-
 զանդիա փոխադրուելէն 146 տարի ետքը,
 Քսի 476 տարին՝ Հռոմայեցոց տէրութիւնը
 վերջացաւ . այն մեծ տէրութիւնը որ բո-
 լոր աշխարհք գողացուց , շատ տէրու-
 թիւներու կործանման պատճառ եղաւ :
 Փառասիրութեւն ըսկսու . ամբարտաւա-
 նութեւն ինչպէս երկինքը բարձրանալ ջա-
 նաց . նախանձով և անսանձ կրքերով
 և ինքնահաւանութեւն կործանեցաւ : Ու
 անոր տեղը Քսի հոգեւոր իշխանութիւնը
 որ Հռոմին մէջ Պետրոս առաքեալն ըսկը
 սէր էր , երթալով տարածուեցաւ բոլոր
 աշխարհքիս տիրեց . որ թէպէտ դրսը-
 ւանց տկար կերեւնայ , բայց ինչպէս հի-
 մա զօրաւոր թշնամիներ չիկրցան կոր-
 ծանել , և յաւիտեան սլիտի չիկարենան :

Աս պատմութիւններէս դիւրաւ խրատ հա-
 նելու համար պէտք էր որ հոս տեղըս
 դնէինք մէյմէկ երկերկու իմաստ՝ հա-
 նելով ամէն մէկ դասին մէջէն : Բայց
 ալ օգտակար սեպեցինք՝ որ տղոց վար-
 պետները ամէն օրուան դասին մէջէն տղոց
 օգտակար երեցած խրատները հանեն ,
 ու կենդանի ձայնով զուրցեն աշկերտնե-
 րուն : Ինչպէս որ մէնք օրինակի համար
 Սուրբ Գրոց պատմութեւն ետեւը դրեր ենք :

ԳԻՏԵԼԻՔ

Հ. Հռոմայեցոց տէրութիւնը քանի՞ տեսակ մարդկանց վերայ բաժնուած էր:

Պ. Գլխաւոր բաժանմունքը երկուք էր. մէյմը Ազնոսական, կամ Պապրիկ, մէյմալ խոշորական. ետքէն կարգ մըն ալ ելաւ որ Ասպէս կրկոյնէին. և ասոնք զինուորական մարդիկ էին: Բայց ժողովուրդն ալ իրեք տեսակ կը բաժնուէր. ի, Յեշի վերայ, որ առաջ միայն իրեք ցեղ էին ու ետքը ինչվան երեսունը հինգ ցեղ եղան. բ, ամէն մէկ ցեղը տասնական Տահ էին. գ, բոլոր ժողովուրդը հարիւր ինսուն իրեք հարիւրէսէն էին. ու հարիւրեկաց ժողովներուն մէջ մէկ հարիւրեակը մէկ վիճակ մը կը ձգէր. և հարիւրեակներուն կէսէն շատն ազնուականներէն էին: Եւրակոյտն ալ ազնուականներէն կընտրուէին, և սովորաբար անոնցմէ կը ըլլային ամէն տեսակ իշխանները. և որովհետեւ ցուցակի մը մէջ կը գրուէին ծերակուտին անունները, անոր համար իրենք ալ հարիւր համագրէսէն կրկոյնէին:

Հ. Հռոմայեցիք ո՞ր կընէին ժողովքը:

Պ. Սովորաբար ժողովրդեան ժո-

ղովքը հրապարակի մէջ կըլլար . բայց շատ անգամ ալ Տիբերիս գետին քովի մեծ գաշտին մէջ որ Դաշ Լաւի կըսէր : Իրենք իրաւունք ունէին նոր օրէնքներն ընդունելու կամ մերժելու , հաշտութե պայմանները հաստատելու , և զմէկը իշխանութե հասցընելու :

Հ . Քանի տեսակ իշխանութի կար հռոմայեցոց մէջ :

Պ . Եօթը գլխաւոր . ա , Իշխանապետութի . իշխանապետը փոխանորդ մընալ կ'ունենար որ կըսէր Իշխան ասպետաց . բ , Հիւպատոսութի . գ , Համարակալութի . դ , Պրետորուի . որոնց գլխաւոր պաշտօնն էր դատաստան կըսուէր , ու հիւպատոսները սրատերազմի գնացած ատեննին՝ անոնց տեղը բռնէին , Է , Շինուածապետութի : Միայն աս հինգ իշխանութիւր ունեցողները կրնային փոխարէ աթոռի վերայ նստիլ : Ղ , Գանձաւորութի . աս գանձաւորներուն կէտը հասարակաց գանձին և տուրք ժողովելու հոգը կ'ունենային , կէսն ալ զօրքին հետ կերթային՝ անոնց ապրուստը հոգալու համար . Ը , Տրիբունութի :

Հ . Ի՞նչպէս կըբաժնէին հռոմայեցիք ժամանակը :

Պ . Հին ատենը մարտէն կըսկսէին տարին . անոր համար ետքի չորս ամիսը Սեպտեմբեր , Հոկտեմբեր , Նոյեմբեր , և Դեկտեմբեր կըսվին , որ կրնանակէ եօթներորդ , ութներորդ , իններորդ ,

տասներորդ : Եւքը Նումա Պոմպիլիոս
Յունվարը տարեգլուխ հաստատեց :
Ամիսներուն օրերն իրեք անունով կը
բացատրէին . կաղանդք , իննեակ , իդոս :
Կաղանդ ամագլուխներուն կըսէին .
իննեակ՝ մարտի , մայիսի , յուլիսի և հոկ-
տեմբերի եօթնին , և մէկալ ութը ամիս-
ներուն հինգին : Իդոս կըսէր իննեա-
կէն ութը օր եւքը եկած օրը . ք մար-
տի , մայիսի , յուլիսի և հոկտեմբերի
տասնըհինգը . և մնացած ութը ամիս-
ներուն տասնիրեքը : Իսկ օրերը անսո-
վոր կերպով մը գէպի ետև կըհամրէին .
ք յունվարի 20 ըսելու տեղը կըսէին՝
փետրվարի կաղանդին 12 . որովհետև
յունվարի քսանը փետրվարի տուջի օրէն
տասուերկու օր առաջ է : Նոյնպէս ա-
պրիլի 8 ըսելու տեղ՝ ապրիլի իդոսին
հինգը կըսէին . որովհետև ութը հինգ
օր առաջ է տասնիրեքէն , որ ապրիլի
իդոսն է , ևն :

Օրը 12 ժամ էր . գիշերն ալ չորս պահ
կըբաժնէին , և ամէն մէկ պահը իրեք
իրեք ժամ , որ չորրորդը կուգար արշա-
լուսին :

Հ . Չինուորուէ կողմանէ ինչ կարգ՝
ունէին հռոմայեցիք :

Պ . Բոլոր քաղաքացիքը զինուոր էին ,
ուրիշ հին ազգաց պէս : Մէկը տասը
տարի զինուորուծի չըրած՝ մէկ պաշ-
տօնի մը չէր կըրնար հասնիլ հաստարա-
կապետուէ աղէկ ատենները . և տասը

եօթը տարւան կըսկսէին զինուորութե
երթալ: Զօրք հանելու ատեն հիւսա-
տոսները հրովարտակ մը կըհանէին, և
Կապիտոլինին վըրայ դրօշակ կըտնկե-
ին. և շուտ մը ամէն մարդ զէնքը կառ-
նէր՝ Արէսի դաշտը կերթար՝ իր ցեղին
մէջը կըկենար. հոն պէտք եղողները կըն-
տրըւէին. բայց թէոր մէկը դժուարու-
թի ցուցընէր, ունեցածը հասարակաց
կառնէին, զինքն ալ ծառայ կընէին:
Զօրքը լեգէոններ կըբաժնըւէր. և մէկ
լեգէոնը չորս կամ հինգ հազար ձիաւոր
կուսնէնար: Զօրքը ժողվըւէլէն ետև ա-
մէն լեգէոնէն մէյմէկ հոգի կեղէին ու
բարձր ձայնով զինուորական երգումը
կըսէին. մէկալներն ալ նոյնը կըկրկնե-
ին: Ամէն լեգէոն տասը խումբ կըբաժ-
նըւէր, և վեց զինուորական տրիբունի
տակ էր. անոնց տակն ալ հարիւրապետ-
ներ կային:

Պատերազմին շարքը իրեք գծի վըրայ էր,
առաջ փիգաւուններն էին, երկրորդին՝
իւլիանները, երրորդին՝ երբորդաւունները,
որ ամէնքն ալ հինաւուրց ու ընտրած
զինուորներն էին: Ամէն մէկ գծին մէջ
ուրիշ տասուերկու ինչվան տասնըվեց
կարգ մարդ ետևէ ետև շարւած կըգըտ-
նըւէին:

Բոլոր զօրքին զէնքը երկու բերնով թուր
էր: Բայց թեթև զօրքը թրէն իզատ
եօթ եօթընէս՝ իրեք ոտնաչափ երկայն,
փայտէ պղտի վահան մը, և պղնձէ սա-

ղաւարտ ունէին . իսկ ծանր զօրքը սո-
վորական նետերէն իզատ հինգ կամ վեց
ոտնաչափ ուրիշ նետեր ալ ունէին , և
մէյմէկ երկրթէ ճանկ , գլուխնին պղնձէ
սաղաւարտ . կուրծքերնին թելէ կամ
միակտուր պղնձէ զրահ . ձախ ձեռքեր-
նին ալ վահան՝ չորս ոտնաչափ երկայն ,
երկու ոտնաչափ ու կէս լայն : Ձիա-
ւորներուն զէնքը երկայն թուր մըն էր ,
նիզակ մը , և քանիմըն ալ նետ :

Հ . Հռոմայեցիք պատերազմի մէջ ի՞նչ
մեքենայ կը գործածէին :

Պ . Տեսակ տեսակ մեքենաներէն ու
բաբաններէն իզատ՝ հնարք մըն ալ ունե-
ին որ զինւորները մէյմէկ քառանկիւն
վահան կը դնէին գլուխնին ու այնպէս
իրարու հետ կըյարմարցընէին քովէ քով
որ տան ծածքի պէս կըլլար բոլոր բա-
նակին վերան , ու բոլոր թշնամեաց նե-
տած բաները կըսահէին վերայէն . և ա-
սոր անունը Վրիայ դրեր էին : Երբոր
պարիսպ մը կամ բերդ մը կուղէին առ-
նել , այսպէս ըրած կըմօտենային ու
տակը կըփորէին : Եւ աս կրիան՝ միայն
գերաններ կամ մեծամեծ քարեր նետե-
լով կըրնային թշնամիք քիչմը ճղեւ :

Հ . Հռոմայեցոց գրօշակն ի՞նչ էր :

Պ . Առջի ատենները խուրձ մը խոտ
էր նիզակի մը ծայր անցուցած : Եւ քը
աւելցուցին պզտի կլոր տախտակներ՝
վերան կուռքեր քաշած : Իսկ Մարիո-

սէն ետև ամէն լեգէոն մէյմէկ ոսկիէ արծիւ կուեննար :

Հ. Հռոմայեցիք ի՞նչպէս բանակ կը դնէին :

Պ. Իրենց բանակը սովորաբար քառակուսի էր, և ամէն գունդ զատ տեղ ունէր : Վրանները մօրթէ էին, և ամէն մէկուն մէջը տասնական զինուոր կը կենային իրենց տասնապետովը : Իսկ զօրապետին վրանը բանակին մէջտեղն էր. վրանին առջևն ալ հրապարակ մը թող կուտային, ուր որ առուատուր կընէին, ու սէտք եղած ատենը զօրապետը հոն կը թողվէր զանոնք : Չորս կողմը չորս դուռ կուեննար բանակը. և չորս գին ինը ոտք խոր փոս կը բանային ցիցերով վրաններէն երկուհարիւր քայլ հեռու : Քաշելու ատեն ամէն մէկ զինուոր իրեք չորս ցիցէն իզատ՝ հետը կը տանէր տասնըհինգ օրվան ցորեն կամ սլաքսիմատ. և ցորենը հաց ընելու համար քարով կը ծըղմէին : Անկէց ալ իզատ մէյմէկ սղոց, մաղ, բրնձ, կացին, մանգաղ, շղթայ և խաւիին :

Թէոր մէկը ճամբան այնչափ ետ մնար որ փողին ձայնը չիլէր, զինուորու թէ փախչող կըսեսուէր ու սաստիկ կը պատժուէր : Պահպանութէն ետ կեցողին, առանց հրամանի պատերազմ ընողին, քիչ մը շատակ դուրսողին ալ պատիժը մահ էր : Պզտի յանցանքներուն պատիժն էր ծեծ, ու ռոճիկէն զնկըւիլ :

Ամէն զինուոր հրաման չունէր թշնամեաց երկիրը կողոպտելու . և կողոպուտը տրիբունները կը բաժնէին զինուորներուն : Նշանէն առաջ կերակուր ուտել չէր ըլլար . և նշանը օրը երկու անգամ կը արուէր : Ոտքի վերայ կուտէին կերակուրը , ան ալ խիստ քիչ . իրիկան կերակուրնին քիչմը աւելի կը ըլլար . և ետքերը աւելցուցին աղն ու բանջարը : Իսկ խմածնին պարզ ջուր էր , կամ քիչ մը քացախ խառնած :

Հ. Հռոմայեցոց զինուորներուն վարձքը ի՞նչ էր :

Պ. Գլխաւոր վարձքերնին պսակ մը՝ ըրած քաջութիւններնուն յարմար որ զօրապետը կը բաժնէր բոլոր զօրքին առջևը : Իսկ զօրապետին վարձքն էր մեծ կի՛մ պըզտի յաղթանակ : Մեծ յաղթանակին ատեն՝ յաղթողը դափնի պսակով փառաւոր հագուստով չորս ճերմակ ձիով կառքի մէջ նստած հռոմ կը մտնէր , ու Վապիտոլիոն կերթար : Առջևէն կերթային կողոպուտներն ու առնըւած քաղաքին կամ գաւառին պատկերքը . անոր ետևէն թշնամեաց թագաւորները կամ զօրապետները՝ ոսկիէ կամ արծրթէ շղթայով կապած . անոնց ետևէն ալ զոհներն ու եղները կերթային : Վառքին քովէն կը քալէին յաղթականին ծնողքն ու ազգականները . ետևէն իր զինուորները դափնի պսակով , որ Վապիտոլիոնին մէջ վերան գովեստ կը խօսէին : Իսկ

պզտի յաղթանակ ընողը ոտքով կամ
ձիով կրմանէր քաղաքը, և ոչխար մը
միայն կըրնար զոհ ընել:

Հ. Հռոմայեցիք ի՞նչ հաւատք ու-
նէին:

Պ. Կռապաշտ, բայց խիստ աւելորդ
դապաշտ մարդիկ էին: Անհամար կուռ-
քեր ունէին, որոնց գլխաւորը Դիոս
կամ Արամազդն էր. և տանց տեսակ
տեսակ կենդանիներ, երբեմն ալ մարդ
կըզոհէին: Հարկաւոր գործողութե մը
ձեռք չէին զարնէր ինչպէս որ ընդերա-
հմաներուն կամ հաւահարցներուն չի-
հարցնէին: Ընդերահմաները զոհերուն
փորոտիքը նայելով ըլլալու բաները կը-
գուշակէին. իսկ հաւահարցները թըռ-
չուններուն ձայնը՝ կերածը՝ թռչելը դի-
տելով: Գլխաւոր տօներուն մէկը Սա-
տուրնեան տօնն էր՝ ի պատիւ Սատուր-
նոս կամ Կռոնոս կուռքին, և իրեք օր
կըքչէր: Ան օրերը չըրած անկարգուի-
նին չէր մնար. գերիները տէր կըլլային,
տէրերը գերի: Նուիրումը զոհի տեսակ
մըն էր, որ կերակուրի ատեն գինի կամ
ուրիշ խմելիք կըթափէին ի պատիւ
կռոց: Օրերուն մէկքանիին Բաբի կըսէին,
և անօրերը դատաստան և ուրիշ ամէն
գործք կըլլար. մէկ քանիին ալ շաբ կը-
սէին, և ան օրերն ամենեւին հասարա-
կաց գործողութի չէին ընէր: Քանիմը
տօներ ալ ունէին՝ որ ան օրերը բանիլ
չէր ըլլար:

Հ. Հռոմայեցոց խաղերն ու տեսարաններն ի՞նչպէս էին :

Պ. Գլխաւոր խաղերնին էր ըմբշամարտութի, ոտքով կամ ձիով վազել, կռք վազըրնել և գազաններու հետ կռուիլ, և նաւական պատերազմ, որուն համար ջրմուղներ շինած էին որ կրկէսին մէջ ջուր կըբերէին, և սլափ ծով մը կըձւանար: Իսկ գազանամարտի համար խիստ շատ գազան կըբերւէր Հռոմայնպէս որ կըսեն թէ Պոմպէոս վեցհարիւր առիւծ հաներ է կրկէսը: Մահապարաները գազաններուն հետ կռուել կուտային, ինչպէս որ շատ անգամ ալ զքրիստոնեայքը կըձգէին գազաններուն առջևը: Հռոմայեցոց մէկ տեսարաննալ սուսերամարտ խաղն էր: Առաջները միայն մահապարտները կամ պատերազմի մէջ բռնւած գերիները կընէին աս խաղը. բայց ետքը արհեստ դարձաւ՝ ըստակ վաստրկելու համար: Հռոմայեցիք խիստ մոլի էին աս ահաւելի խաղերուն. և թէպէտ Կոստանդիանոս շատ արգելքներ դրաւ, բայց Ոնորիոսին ատենը հազիւ դադրեցան: Ամփիթէատրոն կը կոչւէր ան տեղն՝ ուր որ աս խաղերը կըլլային: Ահապասիանոսին ու Տիոտսին շինած ամփիթէատրոնին մէկ մասը դեռ կեցած է՝ որ կըզարմացնէ զամէնքը մեծութեւն ու փառաւորութեւն. որ շատ մարտիրոսներու արիւնով ներկրւեր է: Ուրիշ տեսարան մըն ալ թատերական

խաղերն էին . քի ողբերգութի , կատա-
կերգութի և ծաղրածուն , որ կէսկըր
Թատրոններու մէջ կը ձևացէին : Ամե-
նէն երևելի Թատրոնը ինչպէս ութսուն
հազար մարդ կառնէր , և բոլորովին
մարմարիոն քարով շինած էր , վերան
բաց : Անձրևի կամ արև ատեն վերան
կտաւ կը ծածկէին :

Հ . Հռոմայեցիք քանի՞ անուն կու-
նենային :

Պ . Սովորաբար իրէք կամ չորս . քի
Պոբղիոս Կուռնելիոս Սկիպիոն Ափրի-
կեցին . Առջինը նախանուն կըսէր ,
անով Սկիպիոնն իր եղբորմէն կորոշէր .
երկրորդ անունովը Կուռնելեանց ցեղէն
ըլլալը կիմացէր . երրորդը մականունն
էր , որով Կուռնելեանց ճղերէն Սկի-
պիոնեանցը կորոշէր . իսկ չորրորդը
կըսըրէր կի՞ ուրիշ ցեղի հետ ազգակ-
ցութիւն ընելուն համար , կամ երևելի
քաջութե մը՝ և կամ բնական պակա-
սութե մը համար :

Հ . Հռոմայեցոց հագուստն ի՞նչ էր :

Պ . Սովորական լաթերնին էր շապիկ ,
կապայ , և վերարկու , իրէքն ալ բրդէ :
Կապան ինչպէս ծունկը կը հասնէր , ո-
րուն վերայէն գօտի կը կապէին անէն
գուրս ելլելու ատեն : Վերարկուն ա-
ռանց թևի երկայն լաթմըն էր՝ ձախ ու-
սին վերայոք մէկ ծայրը մէկալին կոճ-
կած , այնպէս որ աջ ձեռքը վերայէն
կելէր . իսկ ձախը վերարկուին տակէն :

Դուրս ելած ատեննին միայն վերարկու. Բ. Ա.
կառնէին. և գոյնը սովորաբար ճերմա-
կի կըզարնէր: Բայց՝ Օգոստոսի ատե-
նէն ետքը աս հագուստը վերջացաւ:

Հ. Ո՞ր արհեստն աւելի ծաղկած էր
Հռոմ:

Պ. Հռոմայեցիք պատերազմէն ու
երկրագործութի իզատ գլխաւոր ար-
հեստ չունէին: Ինչպէս Պերսէոսի պա-
տերազմին ատենը ոչ հաց ծախող կար
Հռոմ և ոչ ջրաղացք. ամէն մարդ ցո-
րենը հաւանի մէջ կըծեծէր՝ հաց կըշի-
նէր: Բայց այգեգործութիւնը ծաղկած
էր մէջերնին:

168

Հ. Ուսմունքը ե՞րբ և ի՞նչպէս ըսկը-
սաւ Հռոմայեցոց մէջ:

Պ. Հասարակապետութեան վերջերը
երբոր Հռոմայեցիք տիրեցին Յունաց,
անոնցմէ մտաւ մէջերնին ամէն տեսակ
ուսմունքներ, և շատ երևելի ուսումնա-
կան մարդիկ ելան մէջերնէն:

8 ԱՆԿ

ա .	Լսորոց Բազմաւորութիւն	9
	Եփեմարոսի Բազմաւորութիւն	21
	Գիտելիք Եփեմարոսոց Վարայ	31
բ .	Պարսից Ինքնակալութիւն	33
	Գիտելիք Պարսից Վարայ	60
գ .	Յունաց Իշխանութիւն	63
	Եփեմարոսի Երկրորդ Բազմաւորութիւն	144
	Ասորոց Երկրորդ Բազմաւորութիւն	152
	Մակեդոնիոյ Բազմաւորութիւն	159
	Ասայեցոց Հասարակապետութիւն	168
	Գիտելիք Յունաց Վարայ	173
	Կարտեդոնացոց Կերութիւն	179
	Գիտելիք Կարտեդոնացոց Վարայ	189
դ .	Հռոմայեցոց Բազմաւորութիւն	189
	Հռոմայեցոց Հասարակապետութիւն	208
	Հռոմայեցոց Ինքնակալութիւն	291
	Գիտելիք Հռոմայեցոց Վարայ	343

ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՆ

ՅԱՆԿԸ

Բժար Հայոց Լազարոս	297
ԱՔԻՆՈՒՆԻՏՈՍ ՍԻՏՈՆԱՅՈՅ Լազարոս	131
ԱՔԱՆՈՒՆ ԲՈՆԱՆՈՐ ՍԻՆԷՆԻԱՅԻ	184
ԱՔԵՆԻՂԱՅՈՍ ՍԱՐԳՍՅԱՅՈՅ Լազարոս	112
ԱՔԻՍ ՍԱՐԳՍՅԱՅՈՅ Լազարոս	161
ԱԳՐԻՆՈՂԱՍ, ՏԻՔՈՍԻՆ ՂՐԱՍՅԵՔ	309
ԱԳՐԻՊՊԱՍ ԻՂԻԱՆ ԿՈՆՏԱՅԵՅԻ	213
ԱԳՐԻՊՊԻՆԱՍ, ԿՂՈՒՐԻՆՈՒՆ ԵՐԷՐՈՐԴ ԻՆԸ	301
ԱՐԵՐԲԱՂՆՈՒՐԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆԻՍԱՍ ԼԱՂԱՆՈՐԻՆ ԿՂԱՆ	263
ԱՐԻՍՏՈՍ ԿԱՅԱՐ	315
ԱՐԵՆԱՍ ԼԱՍԿՈՆԱԾՈՒՀԻ ԻՏԱՍԿՈՆՈՒՆ	87
ԱԺԻՆՈՒՆ ՄԱՐԱՅ Լազարոս	33
ԱՆՈՒՆ ԳՈՐԾԱՅՈՅ Լազարոս	340
ԱՆԲԻՆՈՍ ԿՈՆՏԱՅԵՅԻ ՂՐԱՍՅԵՔ	322
ԱՆԻՂԱՍ ԵՔԻՊՊԱՅԻ ՂՐԱՍՅԵՔ	279
ԱՆԱՂԱՍ ԿՈՆՏԱՅԵՅԻ ՂՐԱՍՅԵՔ	226
ԱՂԵԿԱՆԻՐ ՓԵՐԱՅՈՅ ԲՈՆԱՆՈՐ	118
ԱՂԵԿԱՆԻՐ ՁԵԾ ՏԱԿԵՐՆԱՅԻ	127
ԱՂԵԿԱՆԻՐ՝ ՁԵԾԻՆ ԱՂԵԿԱՆԻՐԻ ԴՐՈՒՆ	159
ԱՂԵԿԱՆԻՐ ՍԵՆՆԵՐՈՍ ԿԱՅԱՐ	325
ԱՂԻՖԻԱՏ ՂՐԱՎԱՐ ՍԵՆՆԱՅԻ 101. 106. 111.	
ԱՂԻՏԵՆԵԱՆՔ ԱՐԵՆԱՅՈՅ ՁԵՆԵՂ	80
ԱՏԱՆԻՍ ԵՔԻՊՊԱՆԻ Լազարոս	29 . 43
ԱՆՈՒՆԻՆՈՒՆ ԵՔԻՊՊԱՆԻ Լազարոս	25

ԱՌԵՊՐԵԻՆ, ՔՆԵՐԺԱԷՆԻՆ ԿԻՆԸ.	51
ԱՌԼԱՐ ԿԱՐԺԵՂՈՆԱՅԻ ՂՕՐԱՊԵՔ.	180
ԱՌԻՔԱՍ, ՄԱԿԵՂՈՆԻՅ, ԼԱԳԱՆՈՐԸ.	120
ԱՏՈՒԽՈՍ, ԼԱՔԻՆՆԵՐՈՒՆ ԼԱԳԱՆՈՐԸ.	189
ԱՏԻԷԿՔԻՆՆ, ԱԼԵՆԱՅՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐԸ.	67
ԱՆԱՀԻՔ ԼԱՍՔՈՆԱԾՈՆՀԻ ՈՐԱՐԴՈՒՄ.	71
ԱՆԱԴԱՐՈՒՄ ՍԿԻՆԼԱՅԻ.	77
ԱՆԱԴԱՐՈՒՄ ԴԵՆԸ ԴԵՐԻՍՈՒՄ, ԼԱՏԱՍԱԿԵՅԻ.	129
ԱՆԿՈՍ ՄԱՐԿԻՆՈՍ ԿԱՅՐ.	198
ԱՆԻԲԵՐ, ՋԵԾՆ ԿԱՐԺԵՂՈՆԱՅԻ.	156
ԱՆԻԲԵՐ, ԱՌԼԿԱՐԻՆ ԼՈՐԸ ԳԻՍԳՈՆԻՆ ՈՐԴԻՆ.	181
ԱՆՈՆ ՄԴՐԻԿԵՅԻ ՂՕՐԱՊԵՔ.	256
ԱՆՔԻԳՈՆՈՍ, ՋԵԾՆ ԱՂԵԺԱՆԻՐԻՆ ԴՈՒՄ ՆՈՐԴԸ.	140
ԱՆՔԻԳՈՆՈՍ ԳՈՆԱՔԱՍ, ՄԱԿԵՂՈՆԱՅՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐ.	160
ԱՆՔԻԳՈՆՈՍ ԴՈՍՈՆ. ՄԱԿԵՂՈՆԱՅՈՅ ԼԱ ԳԱՆՈՐ.	161
ԱՆՔԻՈՒՄ, ԱՂԻԲԵՐԻՆ ԵՐԵՐԵԸ.	107
ԱՆՔԻՈՒՄ ԵՊԻԺԱՆ, ԱՍՐՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐ.	147
ԱՆՔԻՈՒՄ ԳՐԻՊՈՍ, ԱՍՐՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐ.	157
ԱՆՔԻՈՒՄ ԹԵՆ, ԱՍՐՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐ.	153
ԱՆՔԻՈՒՄ ՋԵԾ. ԱՍՐՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐ.	147. 154
ԱՆՔԻՈՒՄ ՍՈՔԵՐ. ԱՍՐՈՅ ԼԱԳԱՆՈՐ.	153
ԱՆՔԻՊԱՔՐՈՍ, ՋԵԾԻՆ ԱՂԵԺԱՆԻՐԻ ԻՆ ԽԱՆԸ.	129. 139
ԱՆՔԻՊԱՔՐՈՍ, ՋԵԾԻՆ ԱՂԵԺԱՆԻՐԻ ԴՐՈՂԸ ՔՂԱՆ.	159
ԱՆՔՈՆԻՆՈՍ ԿԱՅՐ.	317
ԱՆՔՈՆԻՆՈՍ ԵՌԱՊԵՔՆԵՐՈՒՆ ՋԵԼԸ.	284
ԱՆՔՈՆԻՆՈՍ, ՎԷՍԱՍԱԽԱՆՈՍԻՆ ՂՕՐԱՊԵՔ.	306

Անտիսէս, Ենէասին հայրը	189
Ապեր, Նոմերիանոսին աները	332
Ապիս ինչ, լասպոսած Եգիպտոսոյ 32.41.59	
Ապոլոն, Դեղիէս խաղաթիւն ինտոքը	67
Ապպիոս քաանպէս	220
Ասա, Յոտայի Բափասոր	24
Ասիտ, Բափասոր Եգիպտոսի	26
Ասլէպիոս, Բժշկոմբէ լած	237
Ասորդան, Ասորէսքանոյ Բափասոր	15
Ասոներոս . քէս Ածտահաի	
Ասոներոս . քէս Դարեհ Վաքասպէս	
Ասոր . Սեմայ որդին	10
Ասպասիս, Տիւէքսոյի ինն ճ	97
Ասպերիոս, ասիէպօլսէցի	122
Ասքոմաք, Անիքալին Եղբայրը	254
Արամալտ Ամն, Եգիպտոսի լած 21 . 65	
Արամալտ Բել լած	156
Արաքոս Սիկիոնայի զօրապէս	168
Արքաի Մարոյ զօրապէս	34
Արգոնասորտ	66
Արէս արաքերալի լած	202
Արիտէոս, Տեծն Ալէքսանտրի Եղբայրը	140
Արիոս հերէսիոս	337
Արիսպիտէս, Ալէնայոյ իշխան	84 . 85
Արիսպոգիպոն ամենայի	79
Արիսպոմէն Սպարքայոյ իշխան	73
Արիսպոպէլ իշխանոյ	127
Արիսն, Ալէնայոյ անջի իստալարնէ	
բոն անոնը	75
Արիսպէոս իայսր	340
Արմոտիոս ամենայի	79
Արլաի . քէս Արքալէս ուշէղ	

Արշակ պարճե թագաւոր Պարսից . . .	153
Արշակ, ուշեղ Արքայական հարձերդին . . .	58
Արշէն, Նովոսի եղբայրը	55
Արշէն, Ուլոսի որդին	99
Արոնիս, Տարինինիոսի որդին	210
Արսինէ կղէպարային պղպի տոյրը . . .	279
Արքայական Հայոց թագաւոր	50
Արքայական ուշեղ՝ որ Արշակ աւ իւրեւեւ . .	56
Արքայական երկայնային	51
Արքայական Պարսից կոստակաւ	80
Արքայական Պարսից նախարար	92
Արքայական, Քերտեանին սերելի իշխանը . .	51
Արքայական Պարսից իշխան	55
Արքայական ներքինի	55
Արքայական թագաւոր Մարաց	16
Արքայական երկրաւոր	255
Արքայական լասպոսաթոսին	297
Արքայական կայսր	291
Արքայական կայսր	317
Արքայական Յոսի թագաւոր	15
Արքայական գերեզմանը Փոխ-գիւղի Տեղ . .	129
Բագրաւ իշխան Պարսից	54
Բագրաւ Եգիպտոսի ներքինի, իշխան Պարսից	59
Բաւրեան կայսր	327
Բաւրեան կայսր Բեղեանի թագաւոր Ասորեանի	14
Բաւրեան Ասորեանի թագաւոր	36. 37
Բաւրեան Հրէայ՝ սոսի Տեղ	316
Բաւրեան կայսր Դեանին, գիւղի լասպոսաթ . .	175
Բեղեան, քան Բաւրեան	
Բեւոս, Դարեհ կոստակաւին իշխանը . . .	135

Բեփոս , Գաղա Ժաղաթին իշխանը .	134
Բերինիկե , Պարոմէոս Եւերֆեփին Ժոյրը	146
Բէլ Կաճ Կեբրովլ , Քաճայ Լոռու .	10
Բէլայ Տէհեանը	12
Բոլոս Մաւրիփանայոյ Լափաւորը .	264
Բոսիւրիս , Եֆիպոսի Լափաւորը .	22
Բուրֆ , Եֆիպոսի Լափաւորներուն Գերեզմանները	24
Բրոսփոս Կիւպափոս	207 . 209
Բրոսփոս , Կեսարին Բարեկաճը . . .	283
Բրեննոս , Գաղլիայոյ զօրապետը .	230
Գաղբա Կայսր	303
Գաղերիոս Կայսր	334
Գաղիանոս Կայսր	330
Գաղլոս Կայսր	329
Գանիմէդէս , Արսինոէին իշխանը .	279
Գեփանիոս Կիւպափոս	226
Գեղոն , Սիրակոսայի Լափաւորը .	180
Գենսերիկոս Անիպաններուն Բֆրը .	341
Գեփոս Կայսր	323
Գերմանիկոս , Տիֆերիոս Կայսեր Եղֆօրը աղան	295
Գիլիպպոս , Լակեդէմոնայոյ զօրապետ	105
Գիսիոն , Կարփէդոնայի իշխան . . .	180
Գոնափաս , փէս Անփիֆոնոս Գոնափաս : Գոռոզ Դոնիիոս Տարինիիոս , Տոռին Լափաւորը	203
Գորդիանոս , Կիւպափոսի Ժոխանորդ Ախ րիկէի Տէլ	327
Գորդիանոս , առջի Գորդիանոսին Լոռու Կայսր	327
Գրալիփոսէան Կոռմայեցի ալեռաւաններ	260

Դանաւոս եգիպտացի, Յունաց Ժառարան	
Հանուրէն սորվեցընող	66
Դանաւոսաց պատերազմ	265
Դաս, Պարսից զօրապետ	83
Դասիոս Սաբինեանց Բագաւորը	193
Դարեհ Տաւ . Կէս Կիսասաւ երկրորդ	
Դարեհ Աշխատաւայ, Պարսից Բագաւոր	45 . 81
Դարեհ Նոնոս, Բագաւոր Պարսից	55
Դարեհ, ունեղին որդին	58
Դարեհ, Արքայէն երկայնայնեանին եղ-	
բայրը	52
Դարեհ երկրորդ Կորոմանոս, Պարսից եր-	
բի Բագաւորը	60 . 130
Դեկեմբըր, Դեկտեմբր Բագաւորը. 310 . 313	
Դեկոն Թ, Հիւպատոս	236
Դեկոն Բ, Հիւպատոս	239
Դեկոն Կայսր	328
Դեկոն Մագիոս Կապոնացոյ Իշխանը	253
Դեմետր, Փիլիպպոսի Մակեդոնիոյ Բա-	
գաւորին արքան	165
Դեմետր Պաշտօնիկ	141 . 160
Դեմետրէ շնորհալի Աթենացոյ	107
Դեմոկրիտէս Բժիշկ	46
Դեմոսթենէս Ճարտասան Թէնացի. 105 . 124	
Դենիպատոս Հոնոմայեցի Ժեյր	219
Դիոք Բագաւոր, Տիւրացոյ Բագաւորին	
Ժայրը	179
Դիոքիոս Կայսր	321
Դիէոս, Աթայեցոյ զօրապետը	172
Դիոգենէս Գիլիսոստայ	128
Դիոկլետիանոս Կայսր	333

Դիմելու Զանգի քաղաքականութիւնը	66
Դիմելու . քէն Բաքու	
Դիմել, Մարտի անհատիկ լուսաւորութիւն	16
Դիմել, Դիմելականութիւն ինքն	312
Դիմելականութիւն ինքն	309
Դիմելականութիւն Կիւսպի	280
Դիմելականութիւն Երեւանի Կիւսպի	75
Դիմելականութիւն Կիւսպի	296
Երեւան, Զանգի լուսաւորութիւն	15
Երեւան	52
Երեւան . Կիւսպի Կիւսպի քաղաքականութիւն	66
Երեւան լուսաւորութիւն քաղաքականութիւն	66
Երեւան քաղաքականութիւն	324
Երեւան քաղաքականութիւն	328
Երեւան քաղաքականութիւն Կիւսպի	104
Երեւան , Լուսաւորութիւն լուսաւորութիւն	189
Երեւան քաղաքականութիւն , Երեւանի քաղաքականութիւն	115 . 119
Երեւան քաղաքականութիւն	304
Երեւան քաղաքականութիւն ինքնականութիւն	273
Երեւան քաղաքականութիւն	152
Երեւան քաղաքականութիւն Կիւսպի	111
Երեւան քաղաքականութիւն	285
Երեւան քաղաքականութիւն , Երեւանի Կիւսպի	
Կիւսպի քաղաքականութիւն	176
Երեւան , Կիւսպի Կիւսպի քաղաքականութիւն	140
Երեւան , Կիւսպի քաղաքականութիւն լուսաւորութիւն	68
Երեւան քաղաքականութիւն քաղաքականութիւն	85 . 88
Երեւան , Կիւսպի քաղաքականութիւն Կիւսպի քաղաքականութիւն	
Կիւսպի քաղաքականութիւն քաղաքականութիւն	70
Երեւան քաղաքականութիւն	176
Զանգի , Երեւանի լուսաւորութիւն	24

Ձենեքի . Պարտեւայի լափահին .	331
Ձուդիրոս . Դարեհ Վարասպետային իշ .	
Խանը	46
Ըջեւարարութի	64
Ընթացից Խաչ	64
Թագաւ թագասար , Ասորեստանի լափա-	
ւոր	14
Թարախ , Եփեսոսի լափաւոր . . .	24
Թեոփոսիդէս , Ալեքսանդրոյ իշխանը .	84
Թեոսաղանիկէ , Անտիոքարոսին Տայրը .	159
Թեոփոս Տեծն	176 . 340
Թեոփոսոս , Սպարապոյոյ լափաւոր .	72
Ինիլիոս հռոմայեցի	223
Իզմարովի , Ասորեստանի լափաւոր .	19
Իփիլոն , Կարտեգոնայոյ զօրավար .	182
Ինգենոսոս հռոմայեցի զօրավար .	330
Ինքստիւտնէս , Վարասպետային նախարար-	
ըն	48
Իպերիդէս ճարաստան ամենայի . .	139
Իպարտոս իշխան Ալեքսանդրոյ . .	79
Իպպիոս իշխան Ալեքսանդրոյ . . .	79
Իսիս լափահի Եփեսոսայոյ	289
Իսպիւտ , Միլեթոսայոյ իշխան . .	79
Լաբեորատոս , Ասորեստանի լափաւոր .	20
Լաբիէնոս իշխան հռոմայեցի . . .	282
Լաբիէնոս Բաղասար , Ասորեստանի լա-	
փաւոր	20
Լարսիոս հիպատոս	212
Լաւորիկէ , լափահի Ասորոյ .	146 . 154
Լէնքոս , հռոմայեցի իշխան . . .	271
Լէպիդոս , Եռասպելներուն Տեղը .	284
Լէպիդոս հիպատոս	268

Լէ-ինոս հիւպատոս	240	Ք. Ե
Լէ-ոնիդէս, Սպարբասի Բագասոր	85	
Լէիւրգոս, Սպարբասի օրենսդիր	68	
Լիկինիոս կամ Լիկինոս, Կոստանդին	328	
նոսին թէսան	336	
Լիոնէսոս, Ալեքսանդրի կարիճ կին ճ	79	
Լի-իւ, Օգոստոսին աղջիկ	294	
Լիւսանդր, Սպարբասոց զօրապետ	107	
Լո-իլիոս. Բրոսոսին Բարեկամ	286	
Լո-իլոս Անտոնիոս, Գերմանիոց կոստան	311	
Լո-իլինոս, Կայսրոս կայսեր Բարեկամ	262	
Ծերակոյս	69 . 76 . 192	
Կատոս թիւնիկեցի, Թեբէ քաղաքին	66	
Կալաւիոս, Կապոնասի իշխան	253	
Կալիֆոլա կայսր	296	
Կալիսթենէս թիւիսոփայ	237	
Կալլիսոս ալեքսանդր	93	
Կալիկրատիոս, Սպարբասի զօրապետ	108	
Կամբիս . Կիւրոսի որդին	38 . 43	
Կամբիսոս պարսիկ, Մանդանէին այր	33	
Կամիլլոս Իշխանապետ	228 . 233	
Կայսրոս Գրակոս հռոմայեցի	260 . 261	
Կապիւլիանոս, Իշխան հռոմայեցի	327	
Կասանդր, Մակեդոնացոց Բագասոր	143	
Կասիոս, հռոմայեցի իշխան	283 . 285	
Կասիոս Քերէս պարսիկ	299	
Կապիլինոս հռոմայեցի	271	
Կապինոս, Լապինացոց Բագասոր	189	
Կապոն, ալեքսանդր հռոմայեցի	275	
Կապոն-Լլոս, Իշխան հռոմայեցի	268	

Կարախանլու կայսր	323
Կարևադան, Կարփեդանացոյ զօրապետ	245
Կարինու կայսր	332
Կելիլիս հիւպատոս	307
Կելիւս եգիպտացի, Ալեքսիս շինող	74
Կեսար, Երազմուս Երան Տէլ	149
Կելիս, Կարիլիսային Խորհրդակից	271
Կելիս, հռոմայեցի զօրապետ	305
Կեսան, պարսիկ հռոմայեցի	217
Կիսսար Խ, Մարաց Լագան	33
Կիսսար Բ, Մարաց Լագան	33
Կիլիկիան, Ճարպասան հռոմայեցի	271
Կիսան, Իշխան Ալեքսանդր	84 . 94
Կիլիկիան, Պիտոսի Ճարպասան զօրապետ	239 . 241
Կիլիկիան հիւպատոս	266
Կիլիկիան . Կիլիկիան Կիլիկիան	
Կիլիկիան, արքայ հռոմայեցի	217
Կիլիկիան կարիճ Յոյն	83
Կիլիկիան, Ինքնակալ պարսից	35
Կիլիկիան, Կիլիկիան արքայ	55
Կիլիկիան, Վապարսիանուին Երբօրորտին	311
Կիլիկիան, Սպարապոյց Լագան	162
Կիլիկիան, Դաւապի Ճարպասան Կիլիկիան	101
Կիլիկիան, Եգիպտոսի Լագան, Ան	
Կիլիկիան Կիլիկ	278 . 288
Կիլիկիան, Ալեքսիս աղջիկ	150
Կիլիկիան, Տէն Ալեքսանդրի Ժեյ զօրա	
Կիլիկիան	136
Կիլիկիան, հռոմայեցի Դաւ Տարտ	222
Կիլիկիան, Կալիփոլային հօրեղբայր	300
Կիլիկիան, Ալեքսանդր Լեւիլին Բիլ	75

Կոճորոս , Աւրելիոս Կայսեր փառն .	319
Կռլւափինոս , Իշխան հռոմայեցի	207 . 209
Կոնոն , Ալեէնացոց Իշխան . . .	108
Կոստանդ Քլորոս Կայսր	334
Կոստանդին Կոստանդինոս Կայսր .	334
Կորինթական , ազնուական հռոմայեցի .	214
Կոստանդին	{ Տե՛ծն Կոստանդինոսին փառաբար Կայսր նստան :
Կոստանդ	
Կոստան	
Կոստանդինոս Փլամենինոս , զօրապետ հռոմայեցի	163
Կոստանդինոս , Ժեյր զինուոր հռոմայեցի .	237
Կոստանդինոս . փէս հռոմաւրոս . . .	195
Կոստանդին , Պոմպէոսի Կինը . . .	277
Կոստանդինոս Կոստան , հռոմայեցի .	227
Կոստանդինոս Կիննա , Պոմպէոսի Բոսը	292
Կոստան , Կարաբէրոնացոց Մարտի Լաս .	
փոսածը	65 . 186
Կոստանդ . Յոնաց Խաղ	64
Կրասոս պրեփոր	270
Կրեոս , Լիւթացոց Բագաւոր . . .	42
Կրիսպոս , Տե՛ծն Կոստանդինոսին փառն	337
Հայր	10
Հելիոփորոս Սելէւսիոս , Փիլոպոպորին Իշխանը	156
Հելլայի Կոստանդ Հոմին Տեյլ . . .	232
Հելլոս , Տե՛ծին Անփոքոսին Իշխանը	155
Հելլոս Կոստ	103
Հելլոն Սիւրահոսայի Բագաւոր . . .	243
Հելլոփոր , Բագաւոր հրեից . . .	288
Հելլոփոր , Հելլոփորնոց նախահայրը .	66

Հեգեուփոն, Տեծին Աղէսանդրի Բարե-	
կաճը	237
Հիւպատոս	208
Հոգեգէտանէս, Խ, Նաբոսոփոնոսորին	
իշխանը	17
Հոմերոս, Յոյն Բանաստեղծ	78
Հռեփոսոս պատրիկ	313
Հռեփոսոս հիւպատոս	245
Հռեմոս, Հռոմուլոսին եղբայրը	190
Հռոմուլոս, Հռոմայեցոց քերականը	
հասարակողը	189
Հռոսանէ, Արշակին Ստատիրոս Լա-	
գոսինի տոյրը	57
Հռոսանէ, Տեծին Աղէսանդրի կինը	140
Ղոնիոս Սկիպոն, զօրապետ հռոմայե-	
ցի	156
Ղոնիոս Տարկուինոս գոռոզ	202 . 209
Մագոն, Կարգեղանացոց զօրապետ	183
Մակրինոս կայսր	323
Մալէս, Աղէսանդր Սեւերոսին ճայրը	325
Մանայէ՛, Իլլացոց Լագուսոս	13
Մանասէ, Յռատայի Լագուսոս	16
Մանտանէ, Աթաւհային աղջիկը	33
Մանւիոս . քէս Տարկուսոս Մանւիոս	
Լ Տիպոս Մանւիոս	
Մանւիոս հիւպատոս	236
Մանւիոս, Կապիպոլինին ազապողը	232
Մանւիոս, Տարկուինիոս գոռոզին գէտան	212
Մասինիսոս, Նոսիտայի Լագուսոս	257 . 258
Մասիսպրէ, Քսէրէսէսին եղբօրը կինը	51
Մարտինիոս, Դարեհ Վշտասպետին գէ-	
տան	81 . 89

Մարինոս հիւպատոս	264
Մարինոս Անտոնիոս փէս Անտոնիոս Եռասպէս,	
Մարինոս Աւրելիոս Կարոս կայսր	332
Մարիէլոս հիւպատոս	156
Մարիինոս Կորնելիանոս	214
Մարտիաշ, հարիւրասպէս հռոմայեցի .	323
Մարտիաշէս, զօրասպէս հռոմայեցի .	336
Մատանիդ Բռնաւոր Սպարապոյոց .	170
Մատսիմիոս կայսր	326
Մատսիմիանոս կայսր	333
Մատենափինոս, իշխան հռոմայեցի .	334
Մեգաբիոս Եգիպտացի զօրագլուխ .	53
Մեֆոնի արքան	22
Մենէս . փէս Մենսփրէճ .	
Մեսոս, Կարակալլանի Տայր	324
Մեսալիս, Կլոդիոս կայսրէր ինչ .	301
Մեսաթաս ներքինի	57
Մեսփրէճ, Քաճայ որդին	21 . 22
Մեփելլոս հիւպատոս	264
Մերիոս, Եգիպտոսի Լագաւոր .	23 . 27
Մերովէ, Պարսից Կարճէս Լփրին խոյր .	41
Միլիատէս զօրավար Ամենացի .	83
Միկիպոս, Մասինիոս Լփրին փղան .	263
Միկերին, Եգիպտոսի Լփր	24
Միհրատ, Պարսից իշխան	57
Պովլոս, Հնդկաց Լագաւոր	137
Միդան Լեփացի	114
Մինոսիոս ազնուական հռոմայեցի .	226
Մինոսիոս հիւպատոս	218
Միսիլէոս, Գորդիանոս կայսրէր Վարպէ	
փր	328
Մնէսլէոս, Աւրելիանոսին աստիճանայր .	331

Մոզոյ քէն Կոռնոս .

Միհրդատ ԲՊԸ Պոնապոնի	265
Միհրդատ ԲՊԸ Պերգամոնի	280
Մուհիոս Սիւնուա Տոմայեցի	211
Մուսթոս հիւպատոս	172
Յաբել Կոյին ուրի	63
Յանոս Խաղաղութիւն լաստոս	195 . 293
Յանան Յաբելի ուրի	63
Յովակիմ Եղիակիմ, Յուդայի ԲՊԸ	19
Յովակիմ Յեռնիմ, Յուդայի ԲՊԸ	19
Յովիանոս Կայսր	339
Յովան Տարգարէ	13
Յովեթ Կահապ	23
Յովիմ Յուդայի ԲՊԸ	29
Յուդա-Բ Կոմիտացոյ ԲՊԸ	263
Յուդի	17
Յուդի Օգոստոսի աղջիկ	293
Յուդիանոս ուրացող Կայսր	339
Յուդիոս Կեսար	272
Կաթարան, Պարսից Իշխան	135
Կաթիւ, Սպարսացոյ Բանաւոր	170
Կաթոպաղա, ԲՊԸ Ասորոյ	18
Կաթոպոնոս Կ, Ասորոյ ԲՊԸ	16 . 17
Կաթոպոնոս Բ	18
Կեբրով . քէն Բել .	
Կեղանաւոր, Ասորոյ ԲՊԸ	19
Կեկ	52
Կեկ Կոռ	84
Կերոն Կայսր	301
Կերոն հիւպատոս	255
Կերոն, Գերմանիոնի քան	296
Կերոս Կայսր	313

Նեփաւով Եփեմարոսի Բժիշ . . .	24 . 28
Նիփեր Ասորոյ Կոստանիւ . . .	321
Նիփիսս զօրավար ամենայի . . .	103
Նիփար . քէս Սելէսիոս . . .	
Նինոս Ասորոյ Բագաւոր . . .	10
Նինոս Իրփուր, Ասորոյ Բժիշ . . .	14
Նինոսաս Ասորոյ Բժիշ . . .	13
Նոյ նահապետ . . .	21
Նորֆանոս Իշխան հռոմայեցի . . .	312
Նոսա Պոմպիլիոս Բժիշ հռոմայեցոյ .	195
Նոմերիոս Արարիլոս արշակունի հռոմայեցի . . .	294
Նոմերիանոս Կայսր . . .	332
Նոմիար Լապիւնէրոս Բժիշ . . .	189
Շափրամ Ասորէսփանի Բագաւոր . . .	11
Շապուհ Բագաւոր Պարսից . . .	330
Շերտ, Կամփիւս Բժիշ Եղեֆայր . . .	40
Շերտ Տոգ . . .	44
Ոտոստր, Երոստէրոն զօրապետ . . .	342
Ուլիս, Յոտայի Բժիշ . . .	24
Ունի Կայսր . . .	305
Ուփաւիս, Արտանիոսի Ինչ . . .	151
Ուփաւիանոս Օգոստոս Կայսր . . .	285 . 291
Ուլիսիս, Ռեծի Արշակունի Տայր . . .	159
Ուրիոս Կայսր . . .	340
Ուրիոս արտանպետ . . .	224
Ուրիոս հիւսարոս . . .	261
Ուրիսանտ Եփեմարոսի Բագաւոր . . .	22
Ուլափիոս Կոնստանտին, Կայսր զինորդ հռոմայեցի . . .	210
Ուլափիոս հռոմայեցի . . .	196 . 198
Ուլեփէս, Պարսից նախարար . . .	42

Ուժոս . փէս Դարեհ Կոմոս .	
Ուժոս , Պարսից Բագասոր	58
Ուիւր , Եգիպտոսի Բագասոր	23
Ուսանիւս , Կարգեպոնացոց լածը . . .	186
Պապիրոս , համարակալ հոռոմայեցի . .	325
Պապիւլիւ Տոգպէս	44
Պարեւ . փէս Եգիւրոս .	
Պարսէնիոս հոռոմայեցի սոսներամարտիկ	312
Պարիսապ , Դարեհ Կոմոսին կինը . 55 . 57	
Պարսէնիոն , Փիլոպոսին հայրը	136
Պարոյր , Հայոց Բֆր	14
Պասալոս Եփլիոս հեպտապոս	167
Պասալոս , Լեպիտոս եռասպելաին եղբայ-	
րը	285
Պասանիաս , Սպարապոյի իշխան . . .	91
Պասանիաս Տակեպոնացի	127
Պեպրոնիոս , հոռոմայեցի իշխան . . .	312
Պեշպիտոս Բեբացի	114
Պեպրոս ատապէալ	302 . 342
Պերտիկիս , ինամակալ Արիտէոսին . .	140
Պերտիկիս , Մակեդոնիոյ Բֆր	121
Պերիլլէս , Աթենացոց իշխան	96
Պերոլլա , իսպոռացի Կալափոսին պղան .	253
Պերսէոս , Մակեդոնիոյ Բֆր	167
Պերսիւսաթս իսյուր	320
Պերսէֆոնէ , Դեմետր լածոհոյն աղ-	
ջիկը	175
Պիֆալիոն , Տիւրացոց Բֆր	179
Պինարոս յոյն Բանաստեղծ	128
Պինիսպրապոս , Աթենացոց իշխան . .	78
Պիւթան Ապոլոն . փէս Ապոլոն	174
Պիւթոս , Լիւրացոց Բֆր	49

Պիւտոս , Եպիբացոյ Բժիշ . . .	161 . 239
Պիտոն , Գաղաթիւն որդեգիրը . . .	304
Պլաւաբոս պրէպոր	300
Պլաւաթանոս , Հռոմայեցի իշխան . . .	322
Պլինիոս , լաթին իշխանութայ	309
Պլաւարտոս յոյն իշխանութայ	313
Պլաւարտ , ալեկսանդրի Փիլիսոփայ . . .	86
Պոլիդորատ , Սամոսին իշխանը	43
Պոմպէոս , Եռասպէսներուն Տէիւ . 269 .	270
Պոմպէոսին Հռոմայեցի	262
Պոնաթոս , Սաֆիւացոյ զօրապետ	238
Պոպիլէոս իայսր	327
Պոպիլիոս , Հռոմայեցի զեպան	148
Պոսիդոն , Ժովնա լաւառաւծ	193
Պորսէոս , Եպիբացոյ Բժիշ	210
Պարաթոն Ղաթոս , Եգիպտոսի Բժիշ .	144
Պարաթոն Փիլատէղիոս , Եգիպտոսի Բա-	
գաւոր	145
Պարաթոն Եւերգետ , Եգիպտոսի Բժիշ .	146
Պարաթոն Փիլոպատոլ , Եգիպ . Բժիշ .	147
Պարաթոն Եպիփան , Եգիպ . Բժիշ .	147
Պարաթոն Փիլոպատոլ , Եգիպ . Բժիշ .	148
Պարաթոն . Կէս Փիլիոն .	
Պարաթոն Աւլէս , Եգիպ . Բժիշ	149
Պարաթոն Աւլէսին որդին , Եգիպ . Բա-	
գաւոր	150
Պրէտասպ , Կաթիւսին ընտանի իշխա-	
նը	41
Պրոքոս իայսր	332
Պրոկոս , Լաթիններուն Բժիշ	189
Պոլոս Առաքեալ	302
Սաթաթ , Եգիպտոսի Բժիշ	24

Սաբինոս , հռոմայեցի իշխան . . .	307
Սաղմանասար , Ասորոց թագ . . .	15
Սաբաինոս , Ասորոց թագ . . .	18
Սարգանասպառ , Ասորոց թագ . . .	14
Սասանիճ , Եգիպտոսի թագ . . .	24
Սասադոսին , փես Նաբոսոտոնոսոր ան .	
Սեդեկիա . Յոսայի թագ . . .	29
Սելոն , Եգիպտոսի թագ . . .	24 . 26
Սելեւոս Կալինիկոս , Ասորոց թագ .	154
Սելեւոս Կերանոս , Ասորոց թագ .	154
Սելեւոս Փիլոպատր , Ասորոց թագ .	156
Սելեւոս , Ասորոց թագ . . .	143 . 152
Սեճ , Նոյայ որդին . . .	10
Սեմյրոնիոս Ժերոանի , ան համարակալ .	225
Սեմյրոնիոս հիւպատոս , փես Փլաթինիոս .	
Սենեկա , լափին Փիլիսոփայ . . .	302
Սենեպերիճ , Ասորոց թագ . . .	15
Սեսոսաբ Եգիպտոսի թագ . . .	25
Սեպտիմիոս Սեւերոս կայսր . . .	321
Սեպտիմո-ւիոս հռոմայեցի . . .	262
Սերւիոս Տոգլիոս կայսր . . .	201
Սերւիոս Իշխանապետ . . .	228
Սերպորիոս զօրապետ հռոմայեցի . .	268
Սեփսոս , Տարկունիոսի գոռոզի արան .	205
Սեփսոս որդի Պոմպեոսի . . .	283
Սեփսոս պապ . . .	319
Սիբիլա կին Տարգարէ հռոմայեցի . .	206
Սիլա հիւպատոս . . .	265
Սիմոն Երուսաղէմացի . . .	380
Սիւպիոն ատրիկեցի ան . . .	256
Սիւպիոն ատրիկեցի Բ . . .	259
Սիւպիոն Նասիկա հռոմայեցի . . .	261

Սիկիլիոս Դենիսափոս հռոմայեցի . . .	222
Սոփոիանոս , Պարսից թփր . . .	54
Սոկրատ Ժիլիսոփայ տէնեացի . . .	111
Սողոմոն	241
Սողոմ օրէնսդէր Աթենացոյ . . .	76
Սոփեր . փես Պարոմէոս Ղափոս .	
Սպարափոս դրահացի տապալահապէս .	269
Սպարիոս Մելիոս հռոմայեցի . . .	226
Սպարոս տապալահ հռոմայեցի . . .	303
Սպարիոս Կասսիոս հիպատոս . . .	217
Սքափերա , Տեծն Աղէստանդի ինչ .	140
Սքափերա , Արշակ թփրին ինչ . . .	57
Սքեփանոս իշխան հռոմայեցի . . .	312
Վարճակէս Մարաց թփր	14
Վաղէնիանոս կայսր	339
Վաղէս կայսր	339
Վաղէս զօրապէս Վիպելիոսի . . .	306
Վաղէրիանոս կայսր	329
Վաղէրիոս իորձոս կայսր	237
Վաթրէս Եփիպոսի թփր	24 . 29
Վեսպասիանոս կայսր	306
Վեփրոսիոս Կորնելիանոսին ճայր . .	216
Վիպելիոս կայսր	305
Վերոս կայսր	317
Վինդէս աղնոտան հռոմայեցի . . .	303
Վիպելիոս կայսր	305
Վիգիլիոս , Բանաստեղծ հռոմայեցի .	291
Վիգիլիոս , Վիգիլիոսին աղջիկ . . .	222
Վիգիլիոս , հարիւրապէս հռոմայեցի	222
Վիգիլիոս , թփր Գաղղիացոյ . . .	248
Վլապպ , Արապէս երկայնայնութիւն եղբայր	52

Տասնապետ	280
Տակիբոս պապճաբան	332
Տակիբոս իայսր	332
Տարիննիս երէց , հռոմայեցոց թփր .	199
Տարիննիս գոռու , հռոմայեցոց թփր .	203
Տարպէս , իպիսոսիսի երգապան .	193
Տերպիս , իպլ բանաստեղծ ամենայի .	74
Տեֆերիս , Օգոստոսին ինչ	293
Տեֆերիս , Օգոստոսի պալան	294
Տեգրան , թփր Հայոց	35
Տեմուրն Կոնստանդնուպոլսի	183
Տիսաբէն , զօրապետ Պարսից	112
Տիսոս իեսար , վեսպասիանոսին որդին .	307
Տիսոս Մանլիս , Մանլիս հիպատոսին պալան	236
Տֆիլ	15
Տոմար լագոն-հի սիլ-լացոց	38
Տորինասոս Մանլիս . հռոմայեցի պա- պանի ի	235
Տորալիս , Սերվիսի արքայի	202
Տորալիս Ոստիլիս , թփր հռոմայեցի .	196
Տորալիս Արիս , լուսիսին իշխան .	215
Տորնոս Երտնիս , լապիս իշխան .	204
Տրայանոս իայսր	713
Տրիպալիս , Յոնայ երկրագործ- անի	66
Տիս սիլիս , Նոմիսիս արքայի .	190
Փանէս , Եգիպտոցի փառնէս թփրին Յոն զօրաւար	39
Փանէս , Ներնիս ծառան	303
Փանէսի , Հայոց թփր	280
Փոռնոս-ար , Պարսից նախարար	111

Փաբիոս Մասնիմոս՝ իշխանապետ	251
Փաբիլիոս հռոմայեցի	241
Փարաւոն , Եգիպտոսի Ռֆր	23 . 24
Փարաւոն Վաթար , Կէս Վաթրէս	
Փասսար , Կասարանդիանոսին կինը	337
Փասսարուս հովիւ	190
Փեբիտոս , Սպարտացոց զօրապետ	113
Փերէս Բունաւոր	120
Փերոն , Եգիպտոսի Ռֆր	23
Փիտիոս , արձանագործ Թէնիացի	84
Փիսկոն . Կէս Պաղոմէոս Փիսկոն	
Փիլիպպոս , Գոնապոսին որդին	163
Փիլիպպոս , Տէծն Ալեքսանդրի հայրը	121
Փիլիպպոս արաբացի , կայսր	328
Փիլիպպոս , Տէծն Ալեքսանդրին Բծիշիւ	130
Փիլիպպոս Պոմպէոսին ծառան	278
Փիլոպէթէն , զօրավար Կասպեցի	169 . 171
Փիլոմէլոս , իշխան Փովիլիսացի	123
Փիլոսոս , իշխան Տակիտոնացի	136
Փլասթիոն հիւպատոս	250
Փլասիոս Կլոդիոս կայսր	330
Փուլիա , կին հռոմայեցի	271
Փոլիոս կասիլլոս , իշխանապետ հռոմայեցի	228
Փոփիոս , Պաղոմէոսին զայեակը	278
Փոս կամ Փոսլա , Արորոց Ռֆր	13
Փոտ , Քաջայ որդին	23
Փոսթէնէս , Եգիպտոսի Ռֆր	30 . 39
Փոսթփիոս , Եգիպտոսի Ռֆր	24
Փոսմոնէս , Եգիպտոսի Ռֆր	21
Փրաւոր . Կէս Արիստատ	
Քաբիտոս , Լեբացի զօրապետ	115

Քամ, Նոյայ որդին	21. 22
Քանան, Քամայ որդին	22
Քարիդեժոս, Խոռովարար ամենացի	128
Քարիլասոս, Սպարապոյոյ լճի	68
Քեդեհ, Եգիպտոսի Լագոսոս	23
Քեոս, Եգիպտոսի լճի	23
Քսանթիպոս, ամենացի իշխան	84
Քսերքսէս Թ. Պարսից լճի	49. 85.
Քսերքսէս Բ, Պարսից լճի	54
Օգոստոս . Գէո Ուրա-իանոս	
Օգոստոս-լոս Կայսր	341

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

1913

ՆԱԽՆԻ ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ

ՅՈՒՑԱԿԸ

ԱՄՈՐԵՍՏԱՆ

Ներքովթ . . .
 Հինգ թագա-
 ւորները .
 Նինոս
 Շամիրամ
 Նինուաս

Ասորի ժամանակն որոշել

ԵԳՒՊՏՈՍ

Մենէս կամ Մեսորէմ .
 Բուսփրիս .
 Ոսիմանգ .
 Ուկոր .
 Մերիս .

Ասորի իւրֆն ու ժա-
 մանակն աշխարհի :

Հովել թիւները
 260 ասորի :

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

. . .
 . . .

Սկիզբնի թիւերը .

ԳԵՂԷ

2204

2188

2089

2084

Փարսաւոն Իսլամի թղթէն	Ովգիգեան ջրհեղեղը .	1856
Թեթմոս . . .	. . .	1825
Հռամէս Մկրտումն .	. . .	1825
	. . .	1577
	Կեկուրիս Աթէնքը շինեց և Արիսպագոսի ատենին ձևացուց	1556
	Դեւկալիսիոնի ջրհեղեղը	1516
	Հերակլէանք Սպարտայի մէջ կը թագաւորէն . առաջին թիւը	1516
Ամենովին	Լեւէքս	1510
Սեսոսոր . . .	. . .	1491
	Դանաւոս Եգիպտացին	
	Արգոսին կիշխէ	1474

Նիւտոնայ, յաջորդէն յայտնի
էն ինչն փողա :

ԱՊՐԵՍԱՆ

ԵԳԻՊՏՈՍ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

380

Փերոն	.	.	1457
Պրոտեւս	.	.	1203*
Հռամսինիս	.	Տրոյիայի պապէրապէճ	1184
Քէոփս	.	Պելլոպոնեսոն Հերակլ	.
Քէփրէն	.	Պէանթ օիրեցին	1104
Միկերին	.	Կոդրոս Աթենացոց վեր	.
Ասիքիս	.	Ջի Թադաւոլը	1070
Փարաւոնս ռ Սալմոնիէն հէփ	.	Աթենացոց Արիսոնները	1070
Խնամոնի ըբաւ	.	Կադմոս Թեբէն շինեց	1055
Միսակ կամ Սաւսակիմ	.	.	1013
Չարեհ	.	.	978
Անիսիս	.	.	941
	.	Լիկուրդոս Սպարտացոց	884
	.	օրէնք կըդնէ	.

Փուղա . . .	.	.	.	Կարանոս ըսկաւ Մակե .	846**
Սարգանապաղ .	.	.	.	դոնացոյ թգրուիլ .	794
	.	.	.	Ողբսպիական ըռապան .	776
	.	.	.		771
	.	.	.		767

* Անքիսէսի տղան Ենէան Իտալիա կանցնի ու կը թագաւորէ . որուն ցեղէն ճնաւ Հռոմուլոս :

** Կարթէգոնի տէրութիւնը ըսկաւ . որ գինացաւ 700 տարի :

ԱՄՈՐԵՍՏԱՆ	ԵԳԻՊՏՈՍ	ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ	ՀՌՈՄ	Ք.Ա.	382
Բեղկեօի, որ և Բաղ-			Հռոմուլոս.	753	
դան	.	.	.	747*	
Էփեսէն նստան ու-					
րիսը:	.				
Թագալթփաղա-		Սպարապայոց աւ			
սար. Առաւել		աւնայոց աւ, պա-			
նիւռն Ժիւնց.	.	պէրաւսը	.	743	
Սաղմանասար	.	.	.	728	
	Սաբակ	.	.	725	
	Սելթն	.	.	724	
	.	.	.	717	
Սենեքերիմ			Հուսա Պոմպիլիոս	715	
	Թարակ	.	.	708	
Ասորդան	Երկոտասան Թգք	.	.	706**	

Սաւադոքին որ և Նաբուքոդոնոս սոր ան	Փսամեաիքոս	Սողոմոնացի և Սէ- մէնացիք քաղաքացիք	681
Սարակոս	.	Տուղոս Ոստիկոս	677
Նաբուսպոլսորա Բաւել Բաբելոն Ժալեց	.	Անկոս Մարկոս	672
Նաբուքոդոնոս սոր ք	Նեքաւով	Դրակոն Սողոմոնացի և, Իշխան օրէնսդէր	669
	.	Դրակոն	648
	.	Սողոմոնացի և, Իշխան օրէնսդէր	640
	.	Սողոմոնացի և, Իշխան օրէնսդէր	626
	.	Սողոմոնացի և, Իշխան օրէնսդէր	624
	.	Սողոմոնացի և, Իշխան օրէնսդէր	616
	.	Սողոմոնացի և, Իշխան օրէնսդէր	604

Վարբակէս Մարաց առջի Թագաւոր նստաւ . որուն յաջորդեցին Դիովկ ,
Փրաւորա , Կիաքսար , Աթգահակ , և Դարեհ Մար , վերջէն :

Սիկելայի մէջ Սերակուսայի թագուին ըսկաւ , որ 500 տարի չափ դիմացաւ :

ԱՄՈՐԵՍՏԱՆ

ԵԳԻՊՏՈՍ	ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ	ՊԱՄՍԻԿԲ	ՀՌՈՄ	Բ.Ա.
Փամաուլթէս	.	.	.	600
Վափրէս	.	.	.	594
Ամախ	.	.	Սերպիոս Տուղ	578
.	.	.	դիոս	569
.	.	.	.	562
.	Պիսիստորատ . Է	Կիւրոս	.	560
.	.	.	.	559
.	.	.	.	555
Իդմարովգաթ	.	.	.	
Կեդղասարոս	.	.	.	
Լաբետորաթոս	.	.	.	
Լաբինիո Բաղտա	.	.	.	
ասր, ռլուա Կիւրոս	.	.	.	
յաւլլէնց աւառլէն	.	.	.	
Կոմն Պալսից Կալիլ	.	.	.	
Ժողով	.	.	Տարկուինիոս	538
			Quintus	534

Փսամենէս,
 որուն կաթիւն
 յաշնէն. ու Ե-
 փիպոս Պաշ-
 անց արմատն:

Իսկարթոս	} Է.	Կաթիւն	.	.	529
Իսկարթոս		.	.	.	.
.	.	.	.	.	525
		Էմբոդ	.	.	522
		Դարեհ վր- տապեայ.	.	.	519
Մեղիւնդէս, Դ.		.	.	.	514

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ	ՊԼՏՍԻԿՔ	ՀՌՈՄ	Գ.Ա.
Արիստիդէս, Է	.	Հատարակապետութիւն	.
Մարտին Էմանուէլ	.	Ըսկաւ	509
Փիլիպպոս Կաթողիկոս	.	Էմ, Իշխանապետ	497
Պաւսանիաս սպարապետ	.	Էմ, Տրիբուններ	493
Թեմիստոկլ, Դ	.	Սպարապետ Կաթողիկոս	486
Կլեմէն, Է	.	Ըսկաւ Կաթողիկոս	490
Պերիկլէս	.	.	490
Պերիկլէս	.	.	485
Պերիկլէս	.	.	474
Պերիկլէս	.	.	474
Պերիկլէս	.	.	472
Պերիկլէս	.	.	469

451

Տանակտք

Սպարապետ Մեղիս լազար

446

Ընկերություն

445

Տրիբունալ գործ

445

Համարակալք

431

425

425

424

420

415

405

405

Պեղումներ Կոնստանդնուպոլիս

Քաղաքացիական, ք

Սոցիալական

Ովքոս, որ և Դարեհ

Հարձուրդի

Կոնստանդնուպոլիս

Կոնստանդնուպոլիս

Ազգային ժամ

Լեռնային Սպարապետ

Կոնստանդնուպոլիս

Ք.Ա.
388

ՀՌՈՍ

ՊԼՏՄԻԿՔ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

Երեսուն բռնաւորները ժիւ. Արտաշէս Մաննին

Թրաքիոս ժիւ.

Սոկրատ փելիսոփայ .

Ագեսիլայոս Թիւր Սպար-

տացոց .

Սպարտաքիւս Կլեոփոնէն Բուր

Յուլիոս

Պեղոպիդաս. Միլոն } Թե-
Քաբրիաս . } Բացիք
Եպամիլոնիդ

Կլեոմեդատ Թիւր Սպարտա.

ցոց .

Ուլքոս

Փիլիպպոս Մակեդոնացի

.

.

.

.

.

Գաղաթիւսիւս Կլեոմեդ
ասիւս

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

Դիմութենէս ճարտարան
ԺԷ

355

Երկրորդ անգամ Գաղաղիա
շէտ հարմար լըրաց կոտ
գան

341

Փոկին փերիտփայ . Արշէս .
Մեծն Աղէքսանդր . Գ, Դարէն Կողմանոս
որոշան յաղթէց Մեծն
Աղէքսանդր :

338

336

Արիդէոս . և Պերդիկկաս
անոր խնամակալը .
Մեծն Աղէքսանդրի թագա-
ւորութիւնէն իջեալն ընդ

321

300

Փոքր Ասիայի մէջ Կապաթովկացոց թիւուն ըսկաւ Արիարաթ Թ, որ քչեց
376 տարի :

ԱՅՈՐԻՔ	ԵԳԻՊՏԱՅԻՔ	ՄԱԿԵԴՈՆԱՅԻՔ	ՀՌՈՄ	Ք. Ա. Շ.
ՍԵԼԷԿՈՍ ԿԻԿԱՆՈՐ	ՊԱՊՈՒՄՈՍ ՂԱԿԱՆՈՐ	ԿԱՍԱՆՈՐ	.	300*
		ՓԻԼԿԱՊՈՍ Լ ԱՂԷՔԱՆՈՐ	.	297
		ԴԵՄԵՏՐ	.	287
	ՊԱՊՈՒՄՈՍ ԵՂԲԱՅՐԱՍՏՐ	ՊԻԼԱՏՈՍ Լ ԼԻԼԱՍԻՄԱՐՈՍ	.	285
ԱՆՏԻՈՒՔՈՍ ՍՈՍԻՆՈՐ	.	.	ՊԻԼԱՏՈՍ ՍԱՆԻՏԱՆՈՐ	280
	.	.	ԿԵՔԵԼԵ	264
	.	ԱՆՏԻՈՒՔՈՍ ԳՈՆԱՄԱՍ	.	261
ԱՆՏԻՈՒՔՈՍ ԹԵՆՈՍ	ՊԱՊՈՒՄՈՍ ԵԼԵՐԳԵՍ	.	.	246**
ՍԵԼԷԿՈՍ ԿԱԼՆԻԿՈՍ	.	.	.	245***

ԱՍՈՐԻՔ	ԵԳԻՊՏԱՑԻՔ	ՄԱԿԵԴՈՆԱՅԻՔ	ՀՌՈՄ	Բ. ԱՇ ²
ՍԵԼԵՎՈՍ ՓԻՆԼՈՒԱՍՈՎԸ	ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	204
		ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	181
		ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	179
		ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	175
		ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	170
		ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	146
		ՊԱՊՈՒԼՈՍ ԵՄԻՆ ՓԻՆԼՈՒԱՍ ԼՈՒԿԱՍ	ՀՌՈՄ	133

Անտիոքոս գրի-
 ւոս. (նորէն
 խառնելէն
 լան ուր քիւրէց
 Տիգրան Հայոց
 լազաւորը 14
 քաւրի, ետեւ
 Հռոմայեցոց
 քաւիւր հասն .

124

Պատըմէս, և Ծ,
 Աղէքսանդր եղ
 բաւր Նաթի-
 րոսը .

107

Դաշնաւորաց պարհւճ.

90

Սարունէրուն պատէ-

73

րաւճ.

69

Աղէքսանդր Բ,
 առջինին որ-
 դին .

Ութոն	69	Մակրինոս	217
Վիտելլիոս	69	Եղիովաբաղոս	217
Վեսպասիանոս	70	Աղէքսանդր Սեւերոս	222
Տիտոս	79	Մաքսիմիոս	235
Դոմեասիանոս	81	Պոպիենոս	237
Կերուաս	96	Բալբինոս	237
Տրայիանոս	98	Գորգիանոս	238
Ադրիանոս	117	Փիլիպպոս	244
Անտոնինոս	138	Դեկոս	249
Աւրեղինոս	161	Գաղղոս	251
Վէրոս	180	Եմիլիանոս	253
Կոմոդոս	193	Վաղերիանոս	253
Պերտինաքս	193	Գաղղիանոս	253
Դիդիոս	194	Փլաւինոս	268
Սեպտիմիոս Սեւերոս	211	Աւրեղինանոս	270
Կարակալլա		Տակիտոս	275
Գէտուս		Պրոբոս	276

ՀՌՈՄ

Մարկոս Աւրելիոս Կարոս	}	
Կարինոս		
Նումերիանոս		
Դիոկղետիանոս	}	
Մաքսիմիանոս		
Կոստանդ Բլորոս	}	
Գաղէրիոս		
Կոստանդիանոս		
Կոստանդին	}	
Կոստանդ		
Կոստաս		
Յուլիանոս ուրացող		
Յովիանոս		
Վաղէնտիանոս	}	
Վաղէս		
Գրատիանոս		

ՀՌՈՄ

Թէոդոս Մեծն		
Արկադէոս	}	
Ոնորիոս		
Ուոգիւսին յաջորդէն ուր Հոնորիւս		
Կոստանդ		
Վաղէնտիանոս ք		
Մաքսիմոս		
Ավիտոս		
Մայորիանոս		
Սեւերոս		
Անթէմիոս		
Ողիւբրիոս		
Գլիլկէր		
Յուլիոս Նեփոս		
Օգոստուղոս		

